

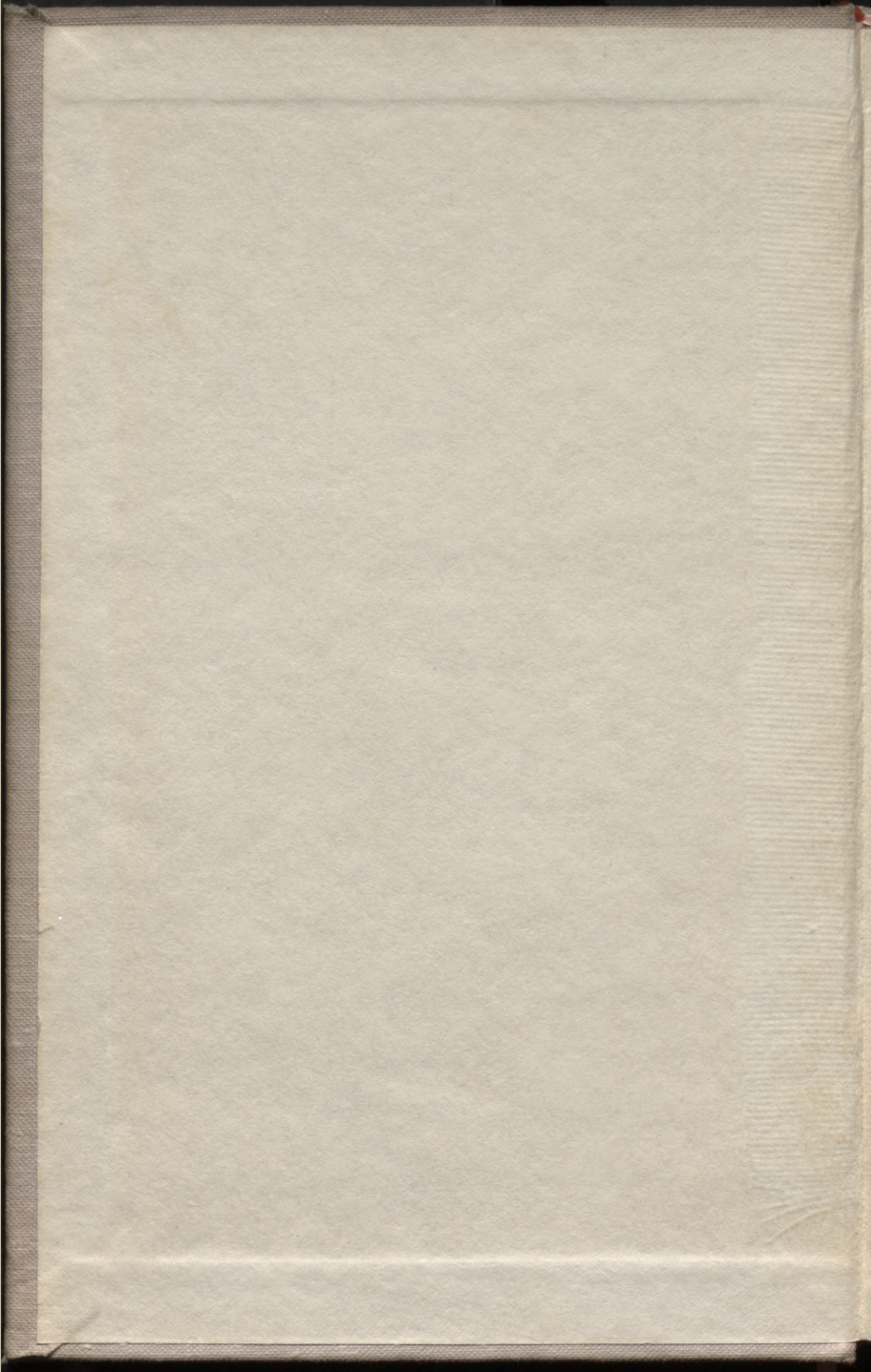
71-3
68

LIELĀS LIESMAS

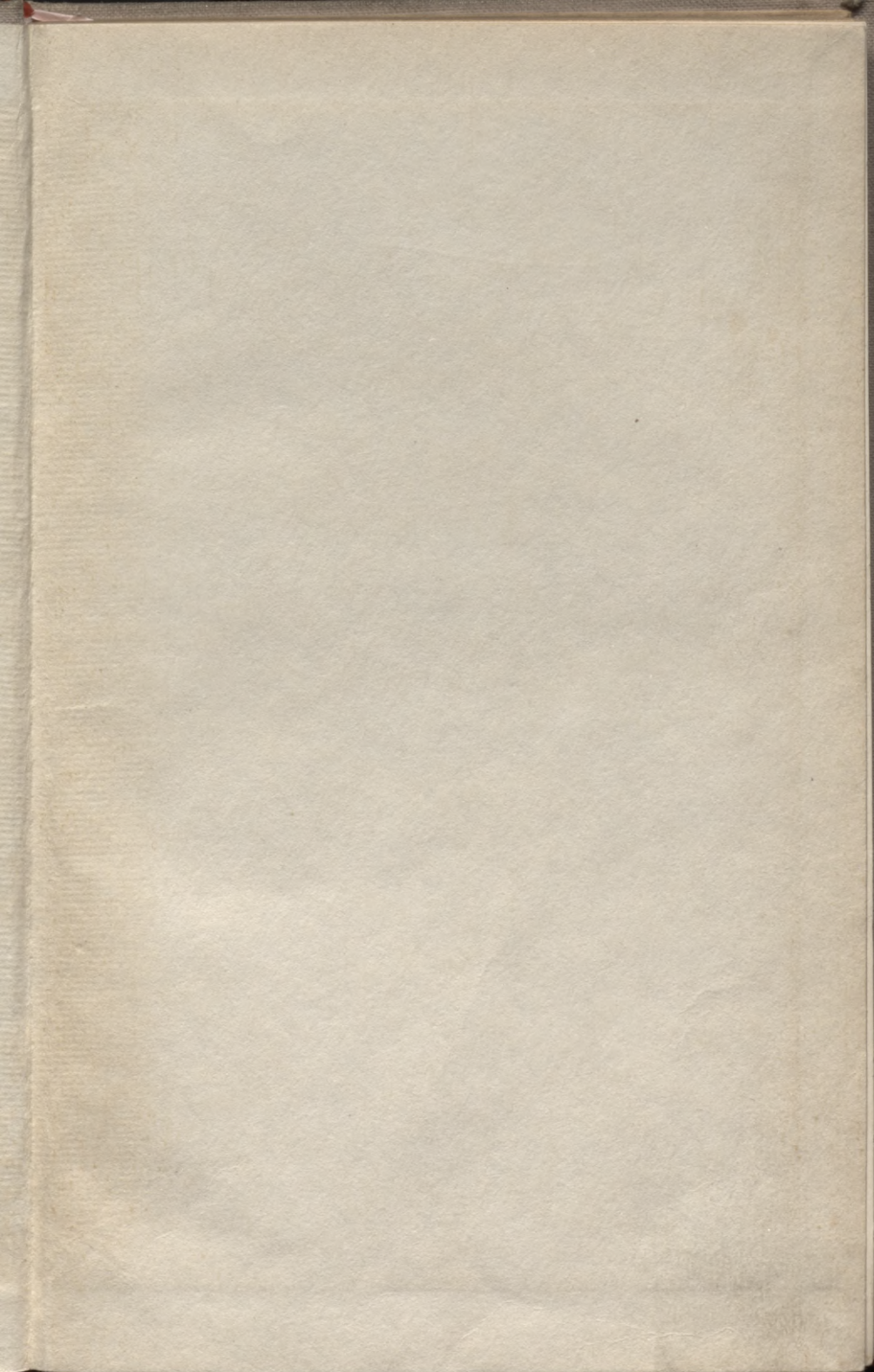
ATBLĀZMA

M. STEPĒRMANIS

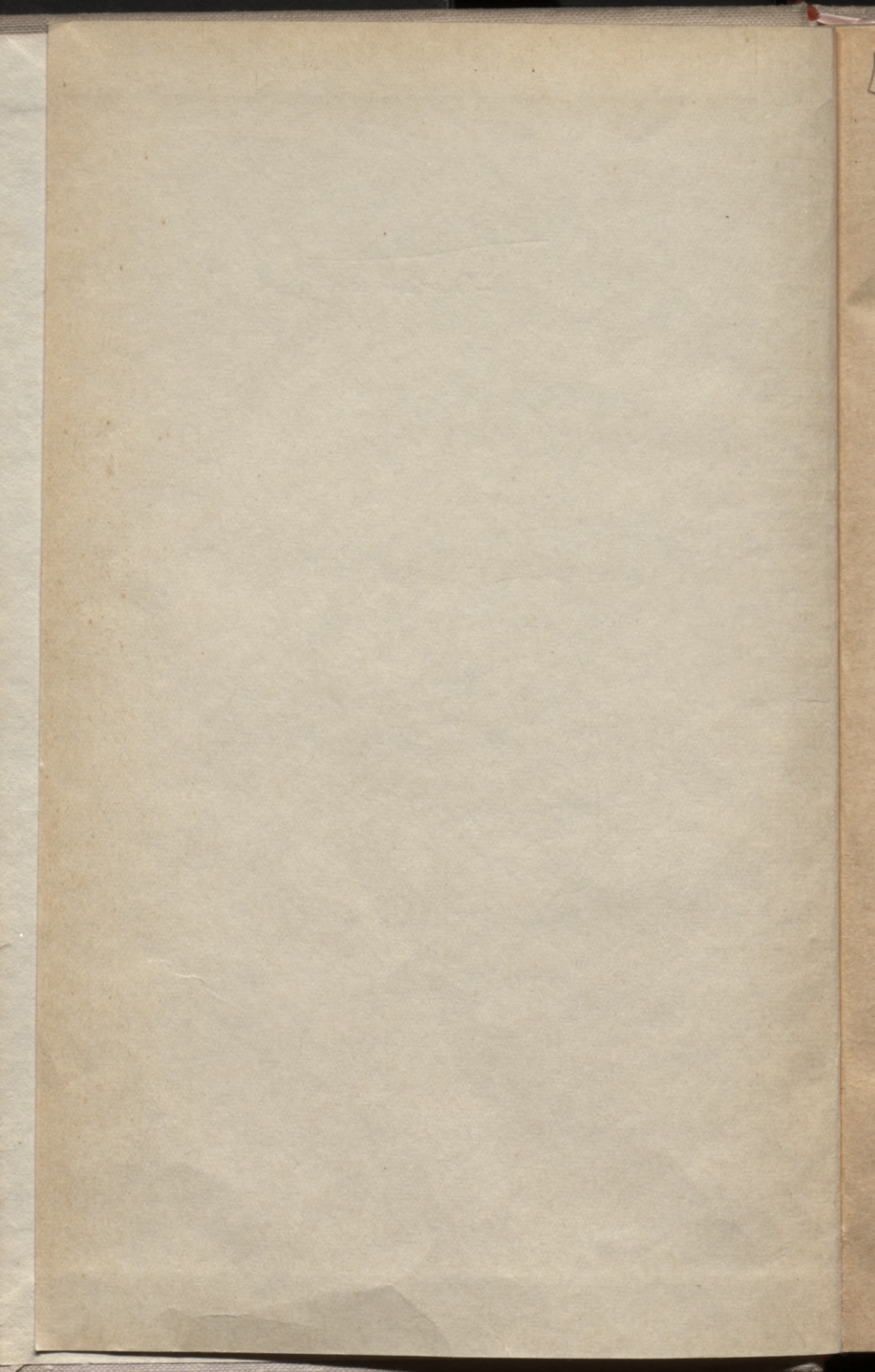

L 71-3
68

Dubl
L
9

AR DARBA SARKANĀ KAROGA ORDENI APBALVOTĀ
PĒTERA STUČKAS LATVIJAS VALSTS UNIVERSITĀTE

M. STEPERMANIS

LIELĀS LIESMAS ATBLĀZMA

LATVIJA FRANČU BURŽUĀZISKĀS
REVOLŪCIJAS LAIKĀ 1789.—1798.

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGĀ 1971

B-1
L-4
M-4
J-7

24

9(L)1
St 357

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

~~71-49.515~~

0308116497.

Маргер Кристопович Степерманис

ОТЕЛЕСК ВЕЛИКОГО ПЛАМЕНИ

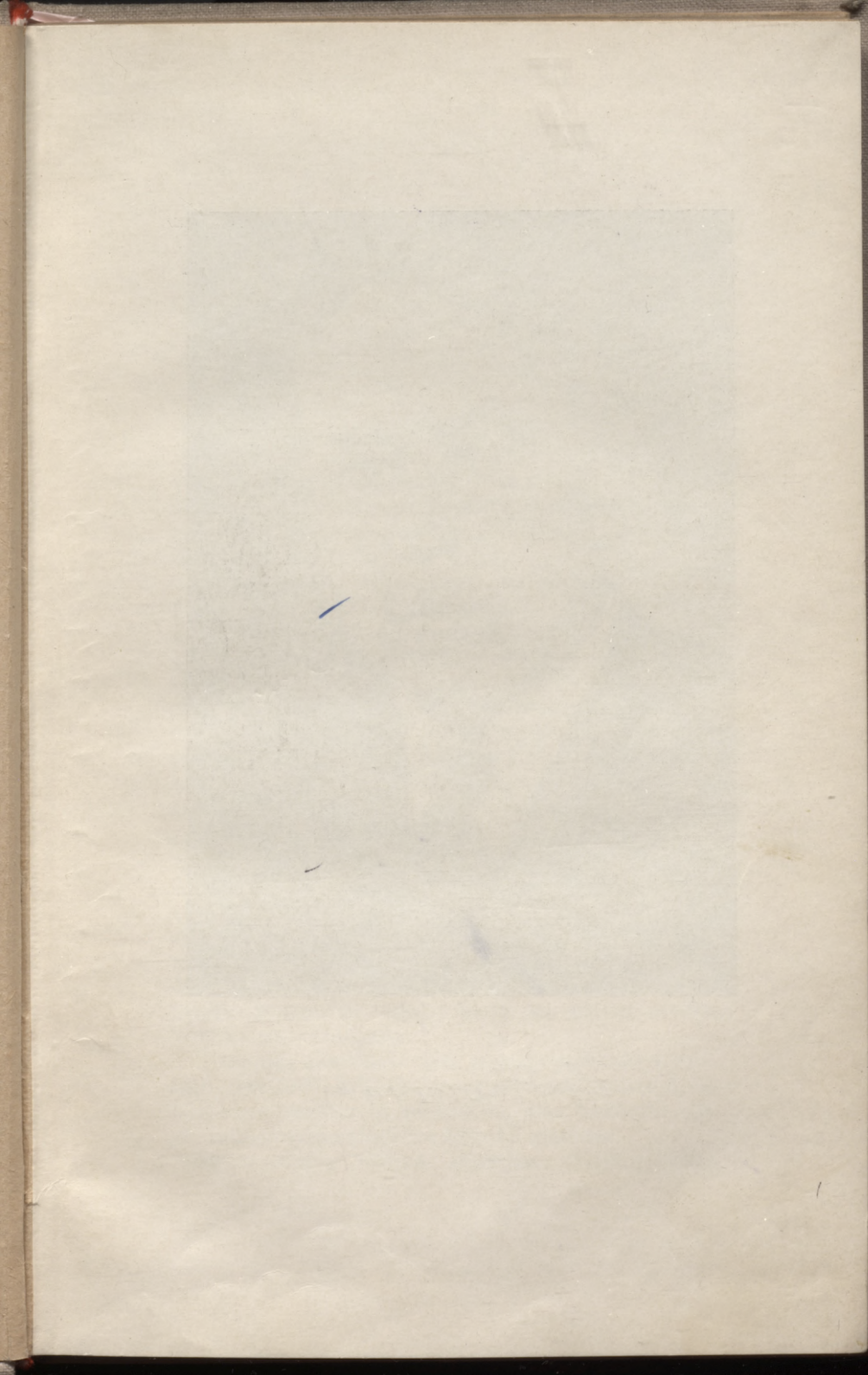
Латвия во время Французской
буржуазной революции (1789—1798)

Издательство «Зинатне»

На латышском языке

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1969. gada 9. oktobra
lēmumu.*

1—6—4
1971-78

M. Stepanov

Vēsturnieks profesors M. Stepermanis (1898.—1968.) savu zinātnisko darbību veltījis diviem visai svarīgiem un samērā maz pētītiem Latvijas vēstures jautājumiem, proti, antifeodālajai šķiru cīņai 18. gs. beigās un antifeodālās domas attīstības vēsturei Latvijā.

Monogrāfijā «Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784.» (Rīgā 1956.) sīki analizēta zemnieku cīņa pret feodālo ekspluatāciju 18. gs. beigās. Autors, pamatojoties uz plašiem arhīvu materiāliem, atveido 18. gs. 50.—80. gadu zemnieku nemieru ainu, atsedz dzimtbūtnieciskās kļaušu saimniecības sairuma priekšvēstnešus, proti, krasu feodālās ekspluatācijas un dzimtbūšanas jūga pastiprināšanos, un parāda, kā šie faktori kļuva par ražošanas spēku progresā nepārvaramu šķērslī.

Galvenais ekspluatācijas pastiprināšanas stimuls bija muižu saimniecību tirgus sakaru aktivizēšanās pēc Vidzemes pievienošanas Krievijai. Ar daudziem piemēriem monogrāfijā parādīta muižniecisko «uzņēmēju» aktivitāte degvīna dedzināšanā, kroģēšanā, mājlopu nobarošanā, jaunu pusmuižu iekārtošanā un esošo muižu platību palielināšanā.

Tādējādi ekspluatācijas pastiprināšanās rezultātā feodālās sabiedrības pretrunas saasinājās, pāraugot masveida nemieros, kas nopietni apdraudēja dzimtniecisko kļaušu sistēmu.

Šķiru cīņas tālākā attīstība (1789.—1798.)

parādīta šai, pēdējā, prof. M. Stepermaņa darbā. Autors parāda, kā atšķirībā no iepriekšējiem šajā posmā cīņā pret feodālo iekārtu iesaistās ne tikai zemnieki, bet arī plaši pilsētu iedzīvotāju slāņi. Jaunā skatījumā autors atsedz V. Kēnemaņa un J. Tilinga darbību. Novērtējot pilsētu iedzīvotāju sacelšanos un protestu pret feodālo iekārtu, autors secina, ka Latvijas apstākļos buržuāzija skaitliski bija pārāk niecīga, lai būtu nozīmīgs revolucionārs faktors. Tāpēc šajā posmā zemnieku šķira vēl bija galvenais spēks cīņā pret feodāli dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā.

Autors nepiedzīvoja šī darba iznākšanu — 1968. gada 21. decembrī pārtrūka profesora M. Stepermaņa, nenogurstoša, nopietna Latvijas vēstures pētnieka, dzīves pavediens.

*A. Varslavāns,
I. Leinasare*

Lielu revolūciju laiks parasti ir notikumiem pārbagāts, pilns asas šķiru cīņas un tautas masu dramatiskas, radošas aktivitātes. Revolūcijas ir «vēstures lokomotīves»¹, kas lauž ceļu jaunam laikmetam: topošā laikmeta idejas plaši atbalsojas tālā apkārtnē, 1789. gada Franču buržuāziskā revolūcija bija «Eiropas mēroga revolūcija, kas pasludināja politisko iekārtu jaunai Eiropas sabiedrībai»², un tās varenais savilņojums spēcīgi skāra arī Latviju.

Feodālā dzimtnieciskā kļaušu iekārta Latvijā 1789. gada priekšvakarā atradās pastiprinātas sairšanas stadijā. Tāpēc franču revolūcijas notikumi šeit tika uztverti visai dzīvi. Tāpat kā pārējā Eiropā, arī Latvijā sabiedrība tolaik sadalījās divās nometnēs: revolūcijas pretiniekos, kas piederēja pie valdošās šķiras — tie bija muižnieki —, un revolūcijas piekritējos, kurus sāka dēvēt par «jakobiņiem», — tie bija dažādu sīkburžuāzijas noslāņojumu pārstāvji: amatnieki un pilsētu trūcīgie iedzīvotāji. Protams, arī zemnieki, ar laiku sākdami uztvert revolūcijas idejas un lozungus, pilnīgi un nedalīti atradās «jakobiņu» pusē. «Jakobīnisms» toreiz nozīmēja uzbrukumu feodālismam, valdošās šķiras privilēģijām, tas bija jaunas buržuāziskas kārtības un tiesību prasījums. Valdošo šķiru — muižniekus — revolūcija izbiedēja un satrauca līdz sirds dziļumiem, un pilnīgi drošu sargu un glābiņu pret revolūcijas draudošo atblāzmu tie saskatīja Krievijas lielajā militārajā spēkā. Latvijas topošā buržuāzija, sevišķi sīkburžuāziskā inteliģence, revolūciju visumā saprata, pat diezgan atklāti izrādīja tai savas simpātijas un bija gatava agitēt par

revolūcijas principu realizēšanu dzīvē arī Latvijā. Sevišķi tas sakāms par Kurzemes hercogisti, kur centrālā vara bija samērā bezspēcīga.

Viena no Latvijas īpatnībām šai laikā bija tā, ka šķiriskā apspiestība un ekspluatācija te saistījās ar nacionālo apspiestību. Muižnieki galvenokārt bija vācu tautības, buržuāzija visumā arī vāciska, amatnieki un pilsētu trūcīgie iedzīvotāji — vācieši, latvieši, poļi, krievi; turpretim zemnieki bija latvieši.

Revolucionāros notikumus Francijā Latvijas iedzīvotāju dažādās šķiras uztvēra dažādi atkarā no savām šķiras interesēm. Šai ziņā notikumu gaita Latvijā attīstījās visumā atbilstoši franču 1789. gada revolūcijas galvenajiem etapiem. Latvijā vērojama pat zināma likumsakarība: vispirms nesaskaņas radās Kurzemes hercogistes valdošajā virsotnē — 1789. gada landtāgā muižnieki asi vērsās pret hercogu, apzīmējot to par «despotu» un pieprasot sev muižniecisku «konstitūciju»; paši sevi muižnieki dēvēja par «oligarhiski demokrātisku partiju»³ un revolūcijas principus mēģināja izmantot savā labā cīņā pret hercogu. Francijā nākot pie varas lielburžuāzijai un Polijas pilsētu iedzīvotājiem izvirzot savas prasības, arī Kurzemes hercogistē 1790. gadā sāka organizēties namnieki jeb birģeri — tirgotāji, pilsētu maģistrāti, amatnieki —, nodibinot «Namnieku apvienību», kurai būtu jāuzņemas «trešās kārtas» loma. Namnieku apvienībai sašķēloties, nākošajos gados — 1791.—1792. — uz politiskās skatuves izvirzījās lauku un pilsētu amatnieki un pilsētu trūcīgie iedzīvotāji, visumā pēc savas darbības atbilstot Francijas «jakobīniskajam» virzienam; tie mēģināja pēc Maincas komūnas⁴ parauga Jelgavā dibināt jakobiņu klubu un 1792. gada beigās organizēja sacelšanos pret Kurzemes hercogu. Beidzot, Kosciuško sacelšanās ietekmē 1794. gadā saviļņojās plašas zemnieku masas, vērsoties pret feodālo dzimtniecisko kļaušu iekārtu un muižniekiem.

Latvijas apstākļos zemniecībā koncentrējās sabiedrības revolucionārās tendences, jo Latvijas buržuāzija un sīkburžuāzija skaitliski bija pārāk niecīga, lai būtu nozīmīgāks revolucionārs faktors; tāpēc vienīgi zemnieku šķira bija spējīga revolucionārā cīņā sagraut feodālo dzimtniecisko iekārtu Latvijā. Šai sakarā laikabiedrs

Garlibs Merķelis 1795. gadā rakstīja, ka latviešu tauta vairs nav verdziski paklausīgs suns, ko var ar sitieniem dzīt važās, bet gan tīģeris, kas dusmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to mirkli, kad varēs važas saraut un savu kaunu nomazgāt asinīs. Tomēr līdz zemnieku revolūcijai Latvijā šai laikā nenonāca, jo zemnieku šķira ar saviem spēkiem vien tolaik nebija spējīga uzsākt un veikt revolūciju.

Avoti par Franču buržuāziskās revolūcijas atskaņām Latvijā ir samērā fragmentāri un izkaisīti pa dažādu arhīvu daudziem fondiem, zinātnisko bibliotēku retumu un rokrakstu nodaļām; daļa avotu gadu gaitā gājusi zudumā. Bez tam iedzīvotāju šķiras, kas visvairāk simpatizēja revolūcijai — pilsētu trūcīgie iedzīvotāji un zemnieki —, nav atstājuši dokumentāras liecības par savu noskaņojumu un centieniem šai laikā. Saglabājušies, kaut arī daļēji, valdošās šķiras šī laikmeta dokumenti, — administrācijas un policijas rīkojumi un ziņojumi, dažas tiesu aktis un izmeklēšanas protokoli, muižnieku memorandum, landtāga protokoli, personiskās vēstules un dienasgrāmatas, muižnieku ģimeņu arhīvi u. c. Visi šie materiāli meklējami Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā Rīgā, Igaunijas PSR Centrālajā valsts arhīvā Tartu, Igaunijas PSR zinātniskajās bibliotēkās, tāpat PSRS Centrālajā valsts arhīvā.

No iespiestajiem avotiem samērā nozīmīgu materiālu sniedz aplūkojamajā laikmetā publicētās brošūras, polemiski raksti, uzsaukumi, apraksti, valdības patenti u. c. Sevišķi daudz šāda rakstura izdevumu bija Kurzemes hercogistē: polemiska rakstura brošūras šeit izdeva gan muižnieki, vēršoties pret hercogu, gan hercogs pret muižniekiem, gan Namnieku apvienības piekritēji, gan tās pretinieki, gan amatnieki, «mākslinieki» u. c. Šis visai dažāda veida iespiestais materiāls, kas publicēts vācu, franču, poļu un latīņu valodās, sniedz diezgan pamatīgu ieskatu par laikmeta politiskajiem nogrupējumiem, to centieniem, pasaules uzskatu, simpātijām un antipātijām. Sprototams, šī materiāla izmantošanā nepieciešama stingri kritiska pieeja. Zināmu pārskatu par šīs grupas iespiestajiem avotiem sniedz J. Švarca bibliogrāfiskais rādītājs.⁵

Otru diezgan plašu iespiesto avotu grupu veido

laikmeta avīzes, laikraksti, žurnāli, gan vietējie, gan arī no ārzemēm ievestie. Tie atspoguļo laikmeta notikumus, sniedz informāciju par franču revolūcijas norisi līdz ar notikumu vērtējumu, protams, atbilstoši ikviena šāda periodiskā izdevuma virzienam.

Trešā avotu grupa ir laikabiedru vēstules, ceļojumu apraksti, memoāri u. c. Arī šai avotu grupai nepieciešama stingra kritiska pieeja, jo tajos daudz subjektīvu momentu. Tomēr saistībā ar citiem šī laika avotiem iespējams arī šīs avotu grupas kritisks izvērtējums, un tā var labi noderēt laikmeta un notikumu, tāpat noskaņojuma analīzei. Zināmus norādījumus par šīs grupas publicētajiem avotiem sniedz E. Vinkelmaņa, tāpat E. Blumfeldta un N. Loones bibliogrāfiskie rādītāji.⁶

Literatūra par pētījamo jautājumu nav plaša. Speciāli pētījumi par Franču buržuāziskās revolūcijas ietekmi Latvijā līdz šim nav veikti. Baltvācu muižnieciskā vēstures historiogrāfija šādu iespēju neredzēja vai arī nevēlējās redzēt. Šai sakarā vietā būtu minams baltvācu vēsturnieka Fr. Reinfelda apcerējums «Jelgavas dzirnavnieku sacelšanās 1792. gadā».⁷ Autors jau ar pirmajiem teikumiem steidzas pateikt, ka šiem notikumiem nav nekādas lielas vēsturiskas nozīmes: «... Dzirnavnieku sacelšanās ir nenožīmīga Kurzemes ārējai, tāpat arī zemes iekšējai vēsturei; tai nedrīkst piešķirt pārāk lielu nozīmi, jo tai vispār nebija nekādu seku vai arī tās izgaisušas minēto gadu svarīgāku notikumu ietekmē.» Tālāk autors norāda, ka vēl nav pienācis piemērots laiks nodarboties ar visu šo jautājumu pētīšanu un ka daudzi avoti vēl pētniekam neesot pieejami: «Man nevarēja palikt nezināms, cik grūti būs, apstrādājot šo vēstures posmu, nesacelt dusmas. Tāpēc esmu pūlējies būt pēc iespējas objektīvs ...»⁸

Autors nemin izmantotos avotus, tomēr paliek iespāids, ka visumā viņš pārzina tos diezgan labi, lai gan dažreiz ir atturīgs to izmantošanā, tāpēc notikumu attēlojumā ir stipri vienpusīgs, ar noteiktu, muižniekiem labvēlīgu tendenci. Tālab viņš cenšas pārliecināt, ka sacelšanās cēlonis ir atsevišķu meistaru, zeļļu un hercoga virsamtaņa Grīnhofa sīkas ķildas un nesaskaņas, «cunftīgo» melderzeļļu aizskartais «gods», aizturētā «alus nauda», melderzeļļu tiesas procesa laikā Jelgavā

radušās parāda samaksas jautājums; tas viss, pēc autora domām, bijis par cēloni kustībai, kuras rezultātā tika nogalināti 14 cilvēki. Autoram šāds attēlojums ir nepieciešams, lai «pierādītu» darba ievadā teikto, ka «dzirnavnieku sacelšanās» 1792. gadā Kurzemes vēsturei ir pilnīgi nenozīmīgs notikums, bez jebkādām tālākām sekām.

Lai pareizi izprastu un novērtētu 1792. gada dzirnavnieku sacelšanās vēsturisko nozīmi, nepieciešams pēc iespējas plaši noskaidrot ne tikai muižnieciskos avotus, bet arī ziņas un liecības, ko par notikumiem sniedz paši amatnieki un viņiem tuvu stāvošas personas. Reinfelds lielu nozīmi dzirnavnieku nemieru izcelsmē piedēvē «mākslinieku un profesionistu apvienības» ideologam un vadonim mācītājam Tilingam, viņa demagoģijai, viņa «melnajam raksturam», «uzmusinājumiem»; turpretim par amatnieku attiecībām ar advokātu V. L. Kēnemani raksta visai aprauti un neskaidri. Taču, mācītāju Tilingu saistot ar dzirnavnieku sacelšanos un uzskatot par šīs kustības garīgo vadoni, visa sacelšanās kustība iegūst daudz vulgārāku un mazāku nozīmi, nekā tā iegūtu tad, ja to saistītu ar Kēnemaņa revolucionārajiem uzskatiem. Reinfelda muižnieciskā tendence neļauj viņam izmantot un komentēt viņa rīcībā esošos avotus visā pilnībā un līdz ar to sniegt plašāku un pareizāku dzirnavnieku sacelšanās politiskās un vēsturiskās nozīmes novērtējumu.

Reinfelda koncepcija par 1792. gada amatnieku nemieriem Jelgavā visumā tika pieņemta un atzīta turpmākajos vēsturnieku darbos. Nekādi speciāli pētījumi par to līdz pat pēdējam laikam nav izdarīti. Vēsturnieks A. Kāpostiņš rakstā «Dzirnavnieku dumpis Jelgavā 1792», kas sarakstīts 1930. gadā un iespiests «Latviešu konversācijas vārdnīcā» (6543.—6546. sleja), pat atteicās no Reinfelda lietotā apzīmējuma «sacelšanās», bet tā vietā lietoja terminu «dumpis», tādējādi samazinot šī notikuma nozīmīgumu vēl vairāk. Nekāda saistība ar Franču buržuāzisko revolūciju rakstā nav pieminēta. Par «dumpja» cēloni autors uzskatīja kādu pazudušu, bet vēlāk atrastu kviešu maisu un Zaļās muižas pārvaldnieka Grīnhofa atcelto «alus naudu». Arī A. Kāpostiņš uzskatīja mācītāju Tilingu, kuram dzirnavnieki pateicībā

pasnieguši dārgu vāzi ar uzrakstu «tā tiek atalgota uzticība», par «dumpja» garīgo vadoni.

Tādā versijā 1792. gada amatnieku sacelšanās atspoguļota arī Latvijas PSR vēstures pirmajā sējumā, kas iznāca Rīgā 1953. gadā. Vienīgi šeit pievienots teikums: «nemiernieki iestādīja pie pils simbolisku brīvības koku...» (291. lpp.). Tas nav gluži pareizi, jo sacelšanās kulminācijas dienā — 1792. gada 13. decembrī — bija ziema un nekāds «brīvības» koks netika iestādīts.

Nelielu rākstu «Brīvības propaganda un franču emigrācija Latvijā 1794.—1812. g.»⁹ publicējis arī vēsturnieks Ž. Karlsons. Autors nepieskaras jautājumam par Franču buržuāziskās revolūcijas tiešo ietekmi Latvijā, bet sniedz vienīgi dažus avotu fragmentus par franču brīvības ideju iespējamo izplatīšanos Latvijā. Franču revolūcijas un pēcrevolūcijas gadiem Karlsons pieskaras ļoti īsi un 1794. gada zemnieku nemieriem Kurzēm veltī ne vairāk par pāris desmit rindu. Rakstā galvenā uzmanība veltīta Napoleona I impērijas laikmetam. Rakstot par pēcrevolūcijas laiku, Karlsons min kāda anonīma ceļotāja ceļojuma aprakstu.¹⁰ Minētais ceļotājs 1797. gadā apstaigājis kājām Kurzemi. Karlsons no šī ceļojuma apraksta atstāsta gadījumu kādā Kurzemes krogā, kur skolotājs, vietējais muižnieks un zemnieki pārrunājuši un prātojuši par franču revolūciju. Pēc Karlsona uzskata, anonīmais ceļotājs varētu būt kāds franču aģents.¹¹

Šādam uzskatam grūti pievienoties. Proti, «Kosmopolītisko ceļojumu» autors ir diezgan pazīstamais vācu rakstnieks Kārlis Feierabends, bijušais Kēnigsbergas students. Vēlāk Feierabends kādu laiku bija par mājskolotāju Vidzemē. «Kosmopolītiskie ceļojumi» sarakstīti vēstulņu formā. Savās vēstulēs autors centās būt laikmetīgs un interesants. Viņš simpatizēja franču revolūcijai, pazina Garlība Merķeļa brāli, pie kura, Rīgā uzturēdamies, bija apmeties. Šeit viņš iepazinās arī ar nesen iznākušo Merķeļa grāmatu «Latvieši». Feierabends Merķeļa «Latviešus» novērtēja atzinīgi un daļēji atradās šī darba iespaidā. «Kosmopolītiskie ceļojumi» ar zināmu kritiku ir samērā derīgs avots Kurzemes un Vidzemes apstākļu raksturošanai.

Atsevišķus aplūkojamā laikmeta jautājumus analizē A. Altements rakstā «Vidzemes zemnieku reformas jautājums no 1795. līdz 1797. gadam».¹² Samērā plašais raksts visumā pamatots ar arhīva materiāliem. Tomēr Franču buržuāzisko revolūciju autors nepiemin; vienīgi kādas 20 rindas veltī Koscijuško 1794. gada sacelšanās ietekmei Vidzemē.

Altements konstatē Vidzemes zemnieku pieaugošo neapmierinātību šai laikā. «Nepaklausības gars» zemniekos, pēc Altementa domām, pieaudzis sakarā ar Vidzemes ģenerālgubernatora Brauna 30 gadus Vidzemē propagandēto «humānismu», jo Brauns savā darbībā sekojis principam — labāk atstāt bez soda desmit vainīgus, nekā sodīt vienu nevainīgu. Tas veicinājis zemnieku pretestības pieaugumu dzimtkungiem.¹³

Šāds traktējums neatbilst ne Vidzemes ģenerālgubernatora Brauna šķiriskajām pozīcijām — viņš bija viens no lielākajiem Vidzemes muižniekiem dzimtkungiem —, ne arī Brauna laikmeta un attiecīgajiem faktiskajiem apstākļiem.¹⁴ Altements tāpat idealizē arī Vidzemes vietniecības laikmeta muižnieciskās tiesas. Viņa skatījumā šīs šķiriskās tiesas kļūst it kā par zemnieku aizstāvēm: «Tiesas vairs muižniekiem katrreiz nelīdzēja. «Richterlicher Despotismus» bieži vērsās pret pašiem vareniem dzimtkungiem.»¹⁵

Taču tā ir vietniecības laikmeta tiesu nepamatota slavināšana. Tiesnešus un piesēdētājus muižnieki no sava vidus ievēlēja uz trim gadiem. Ja dažreiz gadījās, ka kāds tiesnesis vai piesēdētājs, izšķirot muižnieku un zemnieku prāvas, mēģināja kaut formas pēc turēties pie likuma noteikumiem, tad šāds tiesas darbinieks saņēma muižnieku pārmetumus un rezultātā tiesu amatos to uz priekšu neievēlēja.¹⁶

Pēc Altementa uzskata, Krievijas carisms ar guberņas jeb vietniecības iekārtu Vidzemē ievērojami sašaurinājis Vidzemes muižnieku tiesības: «Viņu sociālā virsvara bija ieplaisājusi, politiskais iespaids sašaurināts... Vidzemes muižnieku korporācija jutās smagi aizskarta un apdraudēta.»¹⁷ Tāds uztvērums nav pareizs: autors iedomājas, it kā carisms stāvētu pāri šķirām; patiesībā carisms atbalstīja muižniekus, jo pats cars arī bija muižnieks un muižnieciskās diktatūras virsotne.¹⁸

Samērā plaši Vidzemes agrāros apstākļus apraksta Baltijas vācu vēsturnieks, kādreizējais Vidzemes bruņniecības statistiskās komisijas vadītājs A. Tobīns (A. von Tobien, 1854.—1929.) darbā «Vidzemes agrārā likumdošana 19. gadsimtā».¹⁹ Ārēji Tobīna grāmata ar daudzajām norādēm uz arhīvu un literatūras avotiem atstāj solīda zinātniska darba iespaidu. Savā laikā Tobīns izvirzījās par autoritāti un viņa darbs tika tulkots arī krievu valodā.²⁰ Padomju vēsturnieki Tobīnu pieskaita muižnieku apoloģētu skolai, taču Tobīns nav novērtēts pietiekami kritiski.²¹ Plaši aprakstot Latvijas agrārattiecības 18. gs. pēdējos gadu desmitos, Tobīns ne ar vārdu nepiemin, ka šai laikā Francijā noritēja revolūcija, kas līdz pamatiem sagrāva feodālo iekārtu. Vidzemes muižniekus Tobīns uzskata par progresa nesējiem un visu vainu par Latvijas dzimtnieciskās iekārtas trūkumiem piedēvē Krievijas carismam un tās birokrātijai. Katrīnas II vietniecības iekārta (1763.—1796.) devusi iespēju Vidzemes muižniekiem kļūt par algotiem cara valdības ierēdņiem, pelnīt naudu, iepazīties ar Krievijas muižnieku paražām, kļūt greznas dzīves cienītājiem, izšķērdīgiem un naudas kāriem. Tāpēc Vidzemes muižnieki šai laikā sāk paplašināt muižu laukus, pastiprina degvīna dedzināšanu, izcērt mežus un kāpina zemnieku ekspluatāciju. Muižu ienākumu pieaugums veicināja cenu celšanos un līdz ar to spekulāciju ar muižām. Kredīta trūkums un saimnieciskās grūtības pasliktināja zemnieku stāvokli. Zemnieku pārdošana bez zemes kļuva par parastu parādību. Un Tobīns secina: «Valsts valdība atturējās no jebkādas iejaukšanās un atļāva dzimtniecības attīstībai iet savu ceļu.»²²

Arī turpmākie Tobīna secinājumi atkārtoti domā, ka pie visiem trūkumiem vainojama cariskā valdība un birokrātijā. Ja 1784. gadā Vidzemē izcēlās plaši zemnieku nemieri, tad tāpēc, ka valdība, neievērojot Vidzemes muižnieku pašvaldību jeb «landesštātu», bez muižnieku līdzdalības uzlika galvasnaudas nodokli.²³ Tas pats attiecas arī uz 1797. un 1802. gada Vidzemes zemnieku nemieriem: «Šo nemieru, pareizāk, šīs sacelšanās, cēloņi ir tie paši, kādi bija pamatā tā saucamajiem «galvasnaudas nemieriem» 1783.—1787. un 1797. gadā.» Īstenībā Tobīna minētie nemieri, tai skaitā arī Kauguru

nemieri 1802. gadā, nebūt neizcēlās carisma nepareizās nodokļu politikas dēļ; tie saistāmi gan ar kapitālisma elementu iespiešanos Vidzemes laukos, gan ar muižnieku pastiprinātu ražošanu tirgus vajadzībām.

Bez pamata slavinot muižniekus par Vidzemes zemnieku labdariem un progresīvo uzskatu paudējiem, Tobīns naida pilns vēršas pret Garlību Merķeli: «Arī Vidzemē atrada apgarotus piekritējus visur sludinātās apgaismības idejas un no Francijas pastāvīgi izplatītā mācība par visu cilvēku vienlīdzību. Mācītāja dēls Garlībs Merķelis bija nesaudzīgs atjaunoto cilvēktiesību cīnītājs pret kalpību un vēsturiski nodibinātām cilvēku tiesībām. Viņš, sākot ar 1796. gadu, nepārtraukti uzbruka Vidzemes muižnieku un zemnieku attiecībām un ar savu kaislīgo rakstības veidu vērša uz sevi sabiedrības uzmanību.»²⁴ Tobīns pārmeta Merķelim vienpusību, nelietpratību, pārspilētību, viņš tikai kaitējis zemnieku reformas realizēšanai, ko bija uzsākuši paši muižnieki. Merķeļa ļaunie pamfleti un sofismi, kuros izpaudās tik daudz «ļaunas gribas», pasliktinājuši Vidzemes muižnieku centienus uzlabot zemnieku stāvokli: «Merķelis vai nu nezināja, vai noklusēja, ka muižnieku—zemnieku attiecību jaunpārkārtošana atdūrās uz grūtībām, kas nāca no ārienes.» Un Tobīns atkal izvirza domu, ka zemnieku stāvokļa uzlabošanu Vidzemē traucējis Krievijas carisms un birokrātija.²⁵

Tobīna Vidzemes muižnieku cildinājumu pamatā ir vienpusīgi izvēlēti avoti, tīri advokātiska argumentācija, notikumu norisi atraujot no vispārējās lietu attīstības gaitas. Minētais autors ir viens no pēdējiem muižnieciskās vēstures koncepcijas veidotājiem un paudējiem; viņš piedzīvoja un redzēja, kā sabruka viņa rūpīgi celtā Latvijas muižnieciskās vēstures ēka. Tas viņu satrieca, un īsi pirms nāves Tobīns rakstīja: «Mūsu dienu brīnšķīgā vēsture ir senās Livonijas liktenus negaidīti nodevusi divu iznirušu tautiņu rokās, kurām, par cik tās bija spiestas līdz tam palikt atkarībā, trūkst veco kultūras tautu pašvērtības izjūtas. Un šādas attīstības sekas ir tādas, ka pēkšņi pie varas nākušo jauno valstu pilsoņi savu daudzveidīgo vēsturi attēlo legendāri.»²⁶ Patiesībā «legendāri» Latvijas vēsturi visu laiku centās attēlot Tobīns, kurš muižniekus izvirzīja par progresīviem

kultūras nesējiem. Pārbaudot vēstures avotus un atse-
dzot Tobīna vēstures avotu izmantošanas «īpatnējo»
metodi, kļuva redzami minētā autora Latvijas vēstures
viltojumi.

Plašu darbu par zemnieku jautājumu 18. gs. beigu
posmā un 19. gs. sākumā sarakstījis Padomju Igaunijas
vēsturnieks Juhans Kahks.²⁷ Kaut arī autors galveno
vēribu pievērš igauņu zemnieku kustībai šai laikā,
tomēr tas īsumā aplūko arī Vidzemes, pat Kurzemes
zemnieku cīņu pret feodālismu. Diemžēl autors nepilnīgi
pārzina Latvijas vēstures avotus un literatūru, tāpēc
viņa plašajā darbā rodas kļūdas un pārpratumi.²⁸
Atšķirībā no Baltijas vācu un buržuāziskajiem vēstur-
niekiem Kahks mēģina parādīt Franču buržuāziskās
revolūcijas ietekmi Baltijā: pēc viņa domām, Igaunijā
ši ietekme sākās zemnieku vidū ap 1806.—1807. gadu.²⁹
Igauņu zemnieku nemieru pamatā, pēc Kahka domām,
galvenokārt bija nepārtraukti pieaugošā un pārmērīgā
eksploatācija un necilvēcīgie sodi.³⁰

Samērā plaši agrārattiecībām Vidzemē 18. gs. beigās
pieskaras arī M. Āboliņa,³¹ gan neparādot antifeodālo
noskaņojumu, kāds šai laikā bija jūtams Vidzemē sakarā
ar notikumiem Francijā un Polijā, bet zemnieku nemieru
pieaugumu saistot vienīgi ar zemnieku ekonomiskā
stāvokļa pasliktināšanos 18. gs. beigās.

Ka zemnieku nemieru pieaugums šais gados saistāms
arī ar revolucionāriem notikumiem ārpus Latvijas, ar
«laika gara» ietekmi uz Vidzemes zemniekiem, 1794.
gadā rakstīja pats Vidzemes ģenerālgubernators Goļi-
cins: «Tai laikā bija dumpis Polijā un dumptās Kurzemes
zemnieki. Šī lipīgā slimība bija bīstama arī Vidzemes
zemniekiem, no kuriem man ienāca daudzas sūdzības,
ka muižnieki tos apspiežot ... Sūdzības tā pieauga, ka
biju spiests aizsardzības labā pārvietot karaspēku uz
vietām, kur tādas sūdzības pastiprinājās, lai aizkavētu
nemierus un sabiedriskā miera traucējumus.»³²

Franču buržuāziskās revolūcijas notikumi ierosināja
jaunus uzskatus un domas cilvēku apziņā; idejas, ko
apguva tautas masas, ar laiku kļuva par reālu spēku.
Ne tikai zemnieku eksploatācijas pieaugums, bet arī
doma par brīvību spārnoja zemniekus cīņā pret
eksploatatoriem — muižniekiem.

LATVIJA FRANČU BURŽUĀZISKĀS REVOLŪCIJAS PRIEKŠVAKARĀ

Latvija Franču buržuāziskās revolūcijas priekšvakarā bija feodāla dzimtnieciska zeme. Vidzeme un Latgale bija iekļauta cariskās Krievijas impērijā, bet Kurzeme pastāvēja kā atsevišķa hercogiste — Polijas lēņu valstiņa. Visa zeme — galvenais ražošanas līdzeklis — piederēja muižniekiem, valstij, baznīcai un pilsētām. Zemnieki — materiālo vērtību ražotāji — kā dzimtcilvēki bija piesaistīti muižām un nedrīkstēja pamest muižas novadu; muižnieki tos varēja pēc patikas pārvietot, pārdot un atdāvināt. Lai piespiestu zemniekus paklausīt, muižnieciskās valsts rīcībā bija karaspēks, administratīvais aparāts un tiesas; arī baznīcas galvenais uzdevums bija iedvest zemniekos paklausību, salauzt pretestības garu, biedējot zemniekus ar visbriesmīgākajiem debesu sodiem un mūžīgu pazudināšanu.

Kurzemes hercogistē lielākais muižnieks bija pats hercogs: viņa valdījumā atradās tā saucamās domēnes — agrākās Livonijas ordeņa muižas, kas pēc sekularizācijas pārgāja hercoga rokās; tās parasti apzīmēja par lēni (*feodum*). Tāpat hercogam piederēja zināms skaits dzimtmuižu, kas bija iegūtas civiltiesisku darījumu ceļā; tās bija hercoga privātmuižas jeb tā saucamie alodi. Domēnes sastādīja $\frac{2}{5}$ no visas hercogistes zemes platības, aptvēra apmēram 700 000 pūrvietas (1 pūrvietā — 0,371 ha) kultivētas zemes un apmēram 1 500 000 pūrvietas mežu un nekultivētas zemes. Domēņu muižās bija kādi 9000 kļaušu zemnieku māju. Muižnieku valdījumā atradās apmēram puse hercogistes zemes

platības. Pārējās muižas bija mācītājmuižas, hercoga privātmuižas un hercogu ierēdņiem iznomātās dienesta muižas.³³

Visi zemnieki bija dzimtcilvēki. Kurzemes hercogistē tie vairāk nekā jebkur citur atradās muižnieku varā: nebija likuma, kas ierobežotu zemnieku ekspluatāciju. Kāds laikabiedrs 1794. gadā par to rakstīja: «Brīvība un verdzība — divas pretējas lietas — Kurzemes hercogistē jūtas kā mājās. Brīvs, gandrīz pilnīgi neierobežots bija muižnieks, brīvs arī namnieks, bet tautas plašākā daļa — zemnieki — bija dzimtcilvēki. Tie pacietīgi pānesa savu likteni, kas izraisīja asaras pat aukstasinīgākajiem skatītājiem.»³⁴ Zināma zemnieku aizsardzība bija vienīgi hercoga domēnēs — lai nomnieki vai pārvaldnieki pārmērīgi neizputinātu un neruinētu tur atrodošos zemniekus, tad 1780. gadā tika izdoti hercoga muižu kārtības noteikumi.³⁵ Arī dažās privātmuižās 18. gs. beigās izdeva muižu kārtības noteikumus, jo Kurzemes statūti atļāva katram dzimtkungam izdot dzimtcilvēkiem īpašus noteikumus publisko tiesību robežās.³⁶ Tomēr visi šie noteikumi bija izdoti nevis zemnieku, bet muižnieku labā, zemnieku ekspluatācijas labākai izkārtšanai. Par «patriarhālām» attiecībām Kurzemes muižnieku un zemnieku starpā, kā to raksta Tobīns, grūti runāt.³⁷

Vidzemē un Latgalē saimnieciskie apstākļi bija līdzīgi. Visa zeme līdz ar zemniekiem bija sadalīta muižās. Vidzemē šai laikā bija vairākas muižu kategorijas: lielākā daļa bija bruņniecības muižu, tām sekoja mācītājmuižas, kroņa muižas un patrimoniālmuižas. Visvairāk — ap 700 — bija privāto bruņniecības muižu; mācītāju rīcībā bija ap 100 mācītājmuižu, bet cara valdībai piederēja kādas 100 kroņa muižas. Visā Vidzemē skaitījās ap 950 muižu.³⁸

Latvijā, sākot ar 18. gs. vidu, muižnieki arvien vairāk iesaistījās zemkopības produktu ražošanai tirgus vajadzībām. Liela vēriba tika veltīta labības pārstrādāšanai degvīnā, jo degvīna cenas bija dārgākas nekā labības cenas. Degvīna dedzināšana muižniekiem bija viena no ienesīgākajām nozarēm, tāpēc degvīnu, pie kam visai ievērojamus daudzumus, dedzināja gandrīz vai katrā muižā. Degvīnu muižnieki pārdeva krogos,

pilsētās, kā arī izveda uz Krievijas guberņām. Zemniekiem degvīnu dedzināt bija aizliegts.

Visi galvenie zemes ienākumi ieplūda muižnieku kabatās, kuri nereti rīkojās ar visai prāviem naudas līdzekļiem. Taču iegūto naudu muižnieki neieguldīja muižas saimniecības uzlabošanā, bet tērēja personiskajām vajadzībām. Greznība, luksuss arvien vairāk ieviešās muižnieku dzīvē. Lauksaimniecības produktu atražošana muižās turpināja palikt naturālās saimniecības ietvaros, tās pamatā bija dzimtcilvēku bezmaksas klaušu darbs un zemnieku gatavotie primitīvie zemkopības darba rīki. Muižnieki bija tikai patērētāji, kā to raksturīgi atzīmējis Vecais Stenders: «Kur jūsu peļņa ir? Jūs, brangi gatavnieki. Caur ko nāk jūsu prieki? Un kas to peļņija?»³⁹ Jo vairāk muižnieki bija saistīti ar tirgu, jo stingrāk tie raudzījās, lai ražošana muižās paplašinātos, bet ražošanas paplašināšana bija iespējama, tikai kāpinot dzimtcilvēku ekspluatāciju.

Muižnieku luksuss izpaudās greznu muižas centru un parku ierīkošanā, muižas pils celšanā un iekārtošanā, greznu tērpu un pajūgu pirkšanā, viesību rīkošanā, ārzemju ceļojumos u. c. Kāds mājskolotājs V. Krauze, kas bija ieradies Vidzemē 1784. gada rudenī un ilgus gadus darbojies dažādās Vidzemes muižās, plaši aprakstījis muižnieku dzīves veidu 18. gs. 80.—90. gados.⁴⁰ Bīriņu muižā Krauze dzird muižas īpašnieces sarunu ar savu vīru grāfu Mellinu par muižas stāvokli: «Jūs nezināt, ko gribat iesākt ar savu skaisto muižu? Nu jā! Jūs gribat vienmēr no muižas tikai grābt un raust, neko tur nepieliekot, tāpēc viss brūk kopā un nevar pat domāt par muižas saimniecības pacelšanu.» Krauze dzirdētam vēl piemetina: «Tādu es grāfu vēl nebiju redzējis, bet viņam ir taisnība. Viss patiesi brūk kopā.»⁴¹

Plaši un sīki Krauze apraksta Vecsalacas pilsmuižas iekārtu un muižas dzimtkunga barona Ferzena dzīves veidu. Krauze tur uzturas vairākas dienas, pavadot grāfa Mellina ģimeni, kas muižā viesojās. Barons Ferzens vispār tiek uzskatīts par visai bagātu un lielu mākslas cienītāju. Muiža atradusies Salacas upes labajā krastā, vairākus kilometrus no upes ietekas jūrā. Ceļš uz muižas centru vedis pāri tiltam, kuru greznoja dažādas statujas. Arī trīsstāvu augstās kungu mājas priekšā

atradusies kāda statuļa, aizmugurē, — ķīniešu stila templītis ar zvanu. Tālāk bijis ērbeģis muižas kalpotājiem, staļļi un noliktavas. Krauze, kurš interesējies par arhitektūru, visā šai ēku kompleksā atradis kaut ko komisku. Viesi piebraukuši pie dzīvojamās ēkas jeb pils durvīm. Pārvaldnieks atbraucējiem jautājis viņu uzvārdus, stāvokli un titulus un ziņojis baronam Ferzenam. Tad Ferzens nācis ciemiņiem pretī: «Ārkārtīgi šarmēts, mani kungi un dāmas! Lai Jums patiktu manā būdā lauku vienkāršībā.» Ieejot vestibilā, redzama krāsns un kamīns, pie sienām un griestiem lustras, tālāk istabās — dārgi paklāji, katrā istabas stūrī stāv kāds labi gērbts kalpotājs.

Vakarā barons Ferzens organizē koncertu. Orķestri vada kapelmeistars Magnusa kungs, mūziķi bijuši muižas kalpotāji: muižas grāmatvedis Millers, klēts rakstvedis Neilands u. c. Orķestrī piedalās arī pats barons Ferzens, viņš spēlē flautu un pie reizes ar to diriģē; Krauze novēro, ka reizēm tas dod nepareizu takti. Pēc koncerta atkal kluss mājiens, un viss nozūd, kā nācis.

Naktsguļai Krauzi kopā ar tiesas sekretāru Rolsenu novieto trešajā stāvā; guļamtelpā uz galdiņa eleganti izlikts ūdens trauks, vīns, alus un ar tabaku jau piepildītas pipes... Ierodas kāds kalpotājs isos svārkos, garās biksēs un garā priekšautā, tam jārūpējas par kurpju, zābaku un drēbju tīrīšanu; otrs kalpotājs ar sveci gaida, līdz izpīpēs pipes; Rolsens to atlaiž ar vārdiem — «paši tiksīm galā» un tad atvieglots saka Krauzem: «Beidzot mēs, «mežoni», varam uzelpot pēc šīs kultūras... Šeit var mācīties būt par kungu.» Uz to Krauze atbildējis: «Kas tā par cilvēku dresūru; cik maksā šādas mājas uzturēšana?» Gultas tiem ar sudraboti bārksainiem zila zīda aizkariem; uz debeszilām zīda gultas segām izšūts barona Ferzena ģerbonis un monogramma. Krauze ironiski piezīmē, ka vajadzēs labi pārgērbties, lai uzdrīkstētos gulties šādās gultās.⁴²

No rīta Krauze pa guļamistabas logu aplūko apkārtni — skats nav visai pievilcīgs: vecs dārzs, sabrukušas ēkas, tālāk lauki ar nabadzīgiem rudzu stabiņiem un beidzot nopostīts mežs. No rīta pie Krauzes un Rolsena atkal ierodas kalpotāji, pēc tam frizieris.

Izgājis apskatīt apkārtni, Krauze sastop baronu, kas tērpies ar ģerboņiem izšūtos rīta svārkos un istabas kurpēs — arī ar ģerboņiem. Barons iepazīstina Krauzi ar muižas ēku un parka plāniem, atzīmējot, ka visu to iekārtojis nedaudzos gados; tāpat stāsta par saviem «tautas izglītošanas un apgaismošanas nodomiem», vienīgi viņa ienākumi esot šim nolūkam par maziem. Viņš ieņemot gadā tikai 12 tūkstoš dālderu, tomēr šais gads viņš daudz ko panācis: gandrīz visi zemnieki apgērbti ar «bodes» audumiem, bet sievietes — ar katūna priekšautiem un lakatiem. Zemnieku mājās iekārtoti dūmeņi un logi. Viņš «à la Henri IV» negribot ātrāk aprimt, līdz katrs zemnieks svētdienās uz galda varēs likt gaļu un tīru rudzu maizi. Krauze piezīmē, ka Ferzens viņam to klāstījis godīgi un uzskatot to visu par iespējamu. Ejot lejā brokastīs, Krauze novēro, ka laukā kāds ubags zemnieku drēbēs ar cepuri izstieptajā drebošajā rokā lūdz dāvanas. Krauze secina: «Šī nabadzība un šis greznums pretīgi atbalsojās manā dvēselē.»

Pēc brokastīm barons Ferzens pieņēmis muižas ierēdņus, kam tēvišķīgi sniedzis norādījumus un pamācības, beidzot ātri un noteikti devis «ģeniālus» rīkojumus, līdzīgus Cēzara pavēlēm. Krauze novēro, ka muižas ierēdņi barona rīkojumus saņem ar vieglu smīnu. Beidzot, galīgi noguris no saimniecības rūpēm, barons atkrīt uz kušetes un sūdzas, ka viņa pūles pa lielākai daļai paliek neauglīgas, jo, pašam klāt neesot, viss iet nepareizi un greizi. Pēc tam barons žēlīgi atlaiž visus savus ierēdņus.⁴³

Pēc pusdienas barons ar viesiem izbrauc apskatīt muižu. Kad barona pajūgs izbrauc cauri vārtiem, mājas tornī atskan trompetes, uz ķīniešu templīša plīvo karogs, bet parkā skan trīs lielgabala šāvienī. Brauc lēni — soļos. Pa ceļam apstājas pie lielas akmeņu kauzdes — tās ir mākslīgas pilsdrupas; tad apstājas rožu dārzā iepretim pienotavai, kur gatavo sviestu un sieru. No tuvējā mežiņa atskan klarnetes skaņas. Beidzot visi nonāk pie kādas romantiskas zemnieku būdiņas, kurā ir kamīns un tējas piederumi. Starp kolonnām kā sastindzis stāv kāds igauņu zemnieks, kuru sākumā visi uzskatījuši par statuju. Pēc tējas brauciens turpinās un viesi nonāk ķīniešu nometnē. Tur stāv ar salmiem

piebāzti septiņi astoņi bruņinieki pilnā apbruņojumā ar zobeniem un šķēpiem. Tas ir muzejs. Šeit atrodas arī Kārļa XII statuja, kas kādreiz stāvējusi uz Kārļa vārtiem Rīgā. Muzejā atrodas arī Pētera I statuja.

Viesiem atgriežoties muižas centrā, tornī atkal atskan trompetes, bet parkā dārd lielgabali.

Otrajā dienā muižas apskate turpinās. Tagad aplūko Salacgrīvas baznīcu, tad īstās pilsdrupas, kuras barons pa daļai nojaucis, un kādu labi saglabājušos skansti uz Salacas stāvā krasta. Šeit barons ierīkojis nelielu jūras muzeju. Beidzot seko izbraukums jūrā: baronam ir sava flotīlija — 6 laivas ar angļu matrožu tērpos ģērbtiem zvejniekiem. Pa starpām norit arī «zinātniskas» sarunas. Uz grāfa Mellina jautājumu, vai šinī novadā vēl dzīvo senie lībieši un vai tie runā savā valodā, barons Ferzens paskaidro: «Visi viena leijerkaste. Tikai tie stūrgalvīgāki par pārējiem neliešiem un uzskata sevi par labākiem nekā citi. Lai novērstu ķildošanos, tad tie ir pārcelti, sadalīti un izkliedēti tālu cits no cita. Jaunatne tomēr vislabāk lien kopā un buldurē kā tītari.»

Krauze novērojis arī dažas zemnieku dzīvojamās ēkas. Tām ir dūmeņi un stikla lodziņi. Tomēr caur stikliem iekšētpās Krauze saskata nabadzību un netīrību.

Vecsalacas pilsmuižas un novada aprakstu sniedzis arī Garlībs Merķelis, par baronu Ferzenu sakot: «Viņš nodibināja mājas orķestri, pieņēma mūziķus un skulptorus, pārvērtā savu mežu angļu parkā un iekārtoja šosejas no vienas savas lopu muižas uz otru. Tā viņam neatlika laika interesēties par saviem zemniekiem, tiem bija tikai jāpilda viņa smieklīgās iedomas. Tiem gandrīz vairs nepalika vaļas bez tam vēl apkopt arī savus laukus, un viņus nodeva mantkārīga muižkunga rīcībā, kas nedaudzos gados viņus tā izsūca, ka tie kļuva par visnabadzīgākajiem un drīz arī par vispalaidnīgākajiem radījumiem visā novadā.»⁴⁴

Ja arī visi Vidzemes muižnieki nedzīvoja tik greznī kā Vecsalacas pilsmuižas dzimtkungs barons Ferzens, tad tomēr tiem visiem bija daudz kas kopējs. Piemēram, Gaujienas dzimtkungs barons Delvigs nodevās saviem zirgiem, ekipāžām un lāču dresūrai. Zemnieki un muižas kalpotāji tam bija tikai «nelieši», kas jāvalda ar sitie-

niem, pletni un rīkstēm. No Gaujienas līdz Valkai, t. i., 40 km, Delvigs parasti brauca ar desmit zirgiem trīs dienas, pie kam priekšējā pajūgā brauca apkalpotāji ar ēdieniem un dzērieniem. Krogos viņš apstājās un «pamatīgi» pusdienoja. Salīdzinot ar Ferzenu, barona Delviga garīgais līmenis bija visai šaurs. Krauze apraksta Delviga braucienu un uzturēšanos Rīgā Vidzemes landtāga sēžu laikā. Delviga Rīgas māja bija pilna ar barona draugiem — muižniekiem. Visi tie bagātīgi ēda un dzēra un bija vienisprātis, ka zemnieki ir neliēši, mācītājiem «apcērpami» spārni, bet namniekiem jāizdzen viņu uzpūtība.

Kurzemes muižnieku dzīvi apraksta kāds franču mājskolotājs Ž. F. Turī (1766.—1833.), kurš 18. gs. beigās uzturējās dažādās Kurzemes muižās. Turī apraksta dzīvi Dobeles apriņķa Lielberķenes muižā. Vecais Butlers bija Kurzemes hercoga muižu administrators — liela auguma vīrs, lepmi paceltu galvu un pavēlniecisku balsi. Viņa priekšā drebēja ļaudis, tāpat viņa mazbērni. «Viņš mīlēja greznību un luksusu. Viņa stalli bija pilni ar lieliskiem zirgiem, tam bija medību štati kā vislielākajam senjoram — neskaitāmi dažādu sugu medību suņi, daudz pikieru, stallapuišu un mednieku. Vārdu sakot, tā bija plaša stila māja ar lielisku virtuvi un labiem vīniem. Vienīgi man nepatika, ka bija jāpaliek ik dienas pie galda kādas divi stundas... Deserta laikā viņš bieži lika atnest Firksa kundzes mazos bērnus, uzcēla tos uz galda un ļāva tiem valstīties starp pudelēm un šķīvjiem. Tas viņu ļoti uzjautrināja.» Butlera svainis Firkss ārēji bija Butlera pretstats, bet citādi līdzinājās tam, jo «Tas arī bija cietsirdīgs kā visi. Es redzēju viņu dzenamies pakal nelaimīgiem zemniekiem un sitam tos ar nūjām, jo tie bija paņēmuši no dārza dažas plūmes, kuru tagad bija tāds daudzums, ka tās grāba un deva cūkām.» Pēc visa redzētā autors tomēr piemetina: «Neskatoties uz visu, dzīve šai mājā bija ļoti patikama.» Taču drīz tam šāds uzskats bija jāmaina: «Jau kopš manas darbības sākuma Firksa kungam bija paradums sodīt savus zemniekus gandrīz vai zem maniemiem logiem. Firksa dēlēns, kas to redzēja, lēkāja no prieka un, briesmīgi kļiedzošajam nelaimīgajam saņemot sitienus, plaukšķināja un smējās. Tas mani uztrauca, un es liku teikt Firksa

kundzei, ka, tam vēlreiz atkārtojoties zem maniemi logiem, es uz vietas atstāšu viņas māju, jo francūzis nav pieradis pie šāda skata.»⁴⁵

Arī Sunākstes mācītājs Vecais Stenders atzīmējis Kurzemes muižnieku grezno dzīvi: «Gan kungam zelta gaspaža, ar dārgumiem visbrangota ... Tāpat tam zelta preiļenes, izgreznotas kā princeses ... Bet, skat, kad viesu pulks sabrauc, tad visu muižu jaucin jauc. Nu atspīd kunga gods! Redz, kā iekš visiem kaktiņiem mirdz glītumi uz glītumiem ... Jau malu malās saime skrien, cits pagrabā, cits stallī lien ...»⁴⁶ Kurzemes muižnieku izšķērdīgo dzīvi visai negatīvi aprakstījis arī kāds Kurzemes muižnieks monogrāfijā par Oto Hermani fon Hoveni — ievērojamu Kurzemes hercogistes sabiedrisku darbinieku, administratoru, diplomātu un politiķi: «Bēdīga pieredze rāda, ka apdāvināts cilvēks, kas iegrimis neticībā, plītesnā, izšķērdībā, reti kad valstij ir noderīgs, drīzāk visaugstākā mērā kaitīgs, jo tāds vīrs savu mērķu sasniegšanā lieto visus līdzekļus un parasti tam laimējas.»⁴⁷

Kurzemes hercogistes muižnieki dzīves veida greznībā un plašajā vērienā pārspēja Vidzemes muižniekus, jo Kurzeme—Zemgale bija auglīgāka par Vidzemi un muižnieku ienākumi bija prāvāki. A. V. Hupelis par to atzīmēja: «Lepni uz savām brīvībām, Kurzemes muižnieki pēc iespējas cenšas līdzināties greznībā poļu dižciltīgajiem: viņi dzīvo plaši, mīl greznību, kuru tiem atļauj ienākumi, kas iegūti no viegli un izdevīgi pārdotajiem muižu ražojumiem.»⁴⁸

Protams, muižnieku greznā un plašā dzīve kā Vidzemē, tā Kurzemē un Latgalē bija iespējama vienīgi uz kļaušu zemnieku pastiprinātas ekspluatācijas rēķina. To saprata arī Vecais Stenders, rakstot: «Greznība un lauki pieaug, bet iztika saplok. Pavairotie sviedri un izspiestās nopūtas tiek upurētas drēbju mainīgam mirdzumam un spēļu galdam ...»⁴⁹

18. gs. otrajā pusē zemnieki Latvijā bija lielākā iedzīvotāju daļa, tie sastādīja vairāk par 90% no visiem iedzīvotājiem un dzīvoja uz laukiem — ciemos un viensētās. Tie bija dzimtcilvēki, kas pildīja muižā kļaušas, kā arī deva dažādas naturālas nodevas. Lai iegūtu eksistences līdzekļus, zemnieki saņēma no muižniekiem

tā saucamo iedalīto zemi, kas atradās saimnieku rīcībā; kalpiem, vaļiniekiem, pirtniekiem bija jāpārtiek no roku darba. Tie strādāja galvenokārt saimniekiem, par ko saņēma no tiem zemes gabaliņu un mitekli. Tāpat tie nodarbojās ar dažādiem amatiem. 18. gs. otrajā pusē novērojama zemniekiem iedalītās zemes sadrumstalošana. Tas deva iespēju muižniekiem daļu zemnieku zemes pievienot muižas laukiem, kā arī kāpināt zemnieku kļaušu dienu skaitu.⁵⁰ Līdz ar zemniekiem iedalītās zemes platības samazināšanu, bet kļaušu palielināšanu zemnieku saimniecībās radās pārtikas trūkums, pat bads, kas beidzot noveda pie zemnieku nemieriem. Kāds lauku ārsts P. E. Vilde, kas 18. gs. otrajā pusē izdeva nelielu ārstniecības žurnālu vācu valodā «Der Landarzt» («Lauku ārsts») nodaļā «Par Vidzemes un Kurzemes apakšnieku dzīves veidu» rakstīja: «Katrs, kam pazīstama šejienes iekārta, zina, ka vienkāršais laucinieks dzīvo, pakļauts stingrā kalpībā. Viņu bēdīgajos mitekļos var sastapt tikai nabadzību un trūkumu. Strādājot smagu kļaušu darbu savu kungu labā, viņiem pašiem parasti nav nekā vairāk, cik nepieciešams, lai vilktu nožēlojamo dzīvību.»⁵¹

Kāds cits laikabiedrs, kas novērojis Vidzemes zemnieku stāvokli, 1784. gadā iespieda vācu valodā rakstiņu «Par Vidzemes un Igaunijas zemnieku gadskārtējo bada postu».⁵² Raksta autors visumā bija labvēlīgs muižniekiem un rakstīja: «Vai ir maz ticams, ka ziemeļu labības klētī, par kādu dēvē Vidzemi un Igauniju, pavasaros starp iedzīvotājiem ik gadus plosās gandrīz vispārējs bads?» Autors atzīmēja, ka Vidzemē labas ražas gados ievācot ap 250 tūkst. lastu, bet vidējas ražas gados — ap 200 tūkst. lastu labības, un tomēr zemniekiem neesot pārtikas.⁵³ Izskaidrojumu šādai parādībai autors meklēja Vidzemes zemkopības primitīvismā, zemniekiem iedalītās zemes pārāk lielā sadrumstalatībā, kā arī pastāvošajā dzimtniecības iekārtā. Autors norāda, ka Vidzemē vidēji uz viena arkla zemes dzīvo 8 saimnieki, no kuriem četri jau janvārī sāk meklēt maizi muižā. Sevišķi grūts esot vaļinieku stāvoklis, kuriem tikai rets muižnieks izsniedzot pabalstu, bet kuru dažos novados esot puse no visiem zemniekiem. Autors mēģina zemnieku bada postu izskaidrot ar

muižnieku visai parastajiem argumentiem — zemnieki esot slinki, nodoties pārmērīgai dzeršanai un tāpēc neapstrādājot kārtīgi savus laukus. Tomēr pilnīgi šiem argumentiem autors nepievienojas un atzīmē, ka zemniekiem nepieder zeme un pat par savu kustamo īpašumu tie nejūtoties pietiekami droši. Tāpēc zemniekiem neesot pamudinājuma strādāt. Nonākot trūkumā, zemnieki griežoties pie muižas un lūdzot labības aizdevumu, bet muižnieki nodarbojoties ar augļošanu un par pieci seši pūri aizdotās labības pieprasot atdot vienu pūru vairāk. Tā darot visi Vidzemes muižnieki. Ja zemnieki pavasaros pilsētā pērk labību, tad tiem par pūru jāmaksā 1 rublis 20 kapeikas, bet rudenī par pūru labības tiek maksātas tikai 60 kapeikas. Un no visa sacītā autors secina: «Tā zemnieks ar milzu soļiem grimst arvien dziļāk nabadzībā.»

Konkrētas ziņas par zemnieku stāvokli Vidzemē sniedz draudžu mācītāji atbildēs uz Vidzemes guberņas valdes un Vidzemes Vispārderīgās ekonomiskās biedrības aptaujām. Šādas aptaujas uzglabājušās no 1784. un 1802. gada.⁵⁴ Mācītāji visumā gāja rokrūkā ar muižniekiem, tāpat viņu dzīves veids tos tuvināja muižniekiem, jo arī mācītājiem piederēja muižas. Tāpēc mācītāju pastāvošās dzimtniecības iekārtas apraksti visumā ir labvēlīgi muižniekiem. Tomēr dzimtniecības iekārtas pieaugošās pretrunas daļu mācītāju spieda meklēt un izskaidrot šo pretrunu cēloņus. Tāpēc minētajos mācītāju ziņojumos sastopami dažādi priekšlikumi, sevišķi jautājumā par Vidzemes agrārattiecībām. Mācītāju apraksti ir gandrīz par visām Vidzemes draudzēm. Turpat vai visi mācītāji atzīmē, ka viņu draudžu zemniekiem pavasaros trūkst labības maizei un sēklai. Tā, Alūksnes draudzes mācītājs O. Fr. Rīls (Rühl) rakstīja, ka viņa draudzes zemnieki nav ne pārāk trūcīgi, ne pārāk turīgi, tomēr katru pavasari tiem pietrūkst maizes un tie jau martā sāk prasīt muižā labības aizdevumu. Rīls uzskatīja, ka tam par pamatu ir zemnieku sliktā saimniekošana: uz viena arkla zemes esot pārāk daudz sīko saimnieku, proti, 24—30 atsevišķu saimniecību. Šādam sīksaimniekam pildot muižā klaugas, māja paliek bez darba rokām, bez apsaimniekošanas un uzraudzības. Tik mazā zemnieku saimniecībā nav iespē-

jams ieviest kādus uzlabojumus, nav ienākumu, sievas tiek atrautas no lauku darbiem, jo gatavo ēdienu un apkopj lopus. Arī Burtnieku draudzes mācītājs J. H. Guleke atzīmēja, ka lielākajai daļai zemnieku pavasaros trūkst pārtikas. Par trūkuma cēloni viņš uzskatīja zemnieku pieaugošās kļaušas muižās, tāpat zemnieku patvarīgu un bargu sodīšanu. Bērzaunes mācītājs H. Štengers rakstīja, ka zemniekiem ir vājas ražas un ar savu labību tie reti kad var iztikt līdz pavasarim. Ērgļu draudzes mācītājs, tāpat baznīcas priekšnieks, 1789. gadā ziņoja guberņas valdei par Vējavas novada zemnieku bada postu un ierosināja sniegt palīdzību, jo pretējā gadījumā tam būs ļaunas sekas visam novadam.⁵⁵ Allažu draudzes mācītājs P. T. Zanders rakstīja, ka jānovērš zemnieku patvarīgā apspiešana ar ārkārtējām kļaušām un jāsniedz tiem istā laikā attiecīgs pabalsts ar maizes labību un sēklu, tāpat neražas gadījumos zemniekiem jāsamazina viņu nodevas. Rūjienas draudzes mācītājs Gustavs Bergmanis rakstīja, ka trīsdesmit gadu atpakaļ zemnieki bijuši turīgāki, veselīgāki, labāk paēduši un labāk apgērbusies nekā pašreiz. Tagad tie ir nabagi, trūcīgi, saīguši radījumi. Zemnieku nabadzība, pēc Bergmaņa domām, ceļas no pārmērīga kalpības jūga. Zemniekiem jāpieved muižām lielā daudzumā un no liela attāluma malka, bezgalīgas degvīna šķūtis nobeidz viņu zirgus, zemniekiem trūkst laika pašiem apstrādāt savus laukus, lai iegūtu pārtiku.

Visi Vidzemes mācītāju ziņojumi ir pilni ar zemnieku grūtā un bēdīgā stāvokļa aprakstiem. Tie atšķiras vienīgi ar šī stāvokļa cēloņa izskaidrojumu: daļa mācītāju pārliecināti, ka zemnieki ir slinki, dzērāji un negrib strādāt, citi turpretim izskaidrojumu meklē aizvien pieaugošajās kļaušu nastās muižai.

Sakarā ar muižu saimniecību attīstību kapitālisma virzienā muižās trūka darbaspēka. Ķirbižu īpašniece 1788. gadā rakstīja ģenerālsuperintendentam K. Lenkam, ka tā nevar atļaut kādai sava novada meitai precēt citnovadnieku, jo viņas muižas novadā ir «pārāk liels cilvēku trūkums». Ziemā viņa esot zaudējusi daudz ļaužu slimībās — bijusi liela mirstība. Dažas mājas pilnīgi izmirušas. Kad no citām mājām viņa ar lielām

pūlēm sameklējusi ļaudis, tukšajās mājās ieliktie cilvēki visi nomiruši, un tā vēlreiz vajadzējis meklēt cilvēkus, lai trešo reizi aizpildītu tukšās mājas ar cilvēkiem.⁵⁶

Rīgas domskolas bijušais rektors K. Snells tā raksturo Vidzemes lauku apstākļus gadsimta 80. gados: «Zeme ražo bagātīgi un lieliski visādas šķirnes labību, bet tomēr izceļas bada posts, tiklīdz kādreiz raža neizdodas. Tā, no 1782. līdz 1786. gadam lietainā laika dēļ laukos bija zemas ražas, un daudzi zemnieki Vidzemē un Igaunijā šai laikā nomira bada nāvē.» Snells zemnieku posta cēloņus Vidzemē saskatīja pārāk plaši izvērstajā degvīna dedzināšanā. Zemniekiem būtu liela laime, ja muižniekiem atņemtu degvīna dedzināšanas privilēģijas. Tad muižnieki pievērstos arī citām lietām, interesētos ne tikai vienīgi par labību, bet arī par lopkopību, ābolīnu, kartupeļiem, saknēm, augļiem, atteiktos no ļaunā lūdumu dedzināšanas paraduma un tad muižniekiem būtu arī labība, ar ko pabalstīt zemniekus. Tagad muižnieku labība pazūd degvīna katlos.⁵⁷

K. Snella piezīme par degvīna dedzināšanas postošo ietekmi uz Vidzemes ekonomiku bija pareiza. 1794. gada 30. maijā cara valdība bija spiesta izdot patentu par šo jautājumu: «Muižniekiem atļauts pašu vajadzībām, kā arī nodošanai kronim dedzināt degvīnu. Bet šī saimniecības nozare tagad pārsniedz vēlamās robežas, jo ar mežu un labību trūcīgos apgabalos daudzās degvīna dedzinātavas ir ļoti sakāpinājušas tik nepieciešamās labības un maizes cenas.»⁵⁸

Pastāvēt šādiem saimnieciskiem apstākļiem, zemnieku un muižnieku starpā noritēja asa šķiru cīņa. Zemnieki muižniekiem izrādīja gan pasīvu, gan aktīvu pretestību. Pasīvā pretestība izpaudās klašu darbu iespējami sliktā un lēnā pildīšanā, aktīvā pretestība — zemnieku masveida bēgšanā,⁵⁹ pretestībā muižas administrācijai, muižu dedzināšanā un pat uzbrukumos muižniekiem. Muižnieki savukārt nepaklausīgos zemniekus bargi sodīja, pārdeva, nodeva rekrūšos. Zemniekus pārdeva pilnīgi atklāti, pat ar laikrakstu sludinājumu starpniecību. Tā, 1771. gada «Rigische Anzeigen» sludinājumos lasām: «Kādam labpatik pārdot savu dzimtcilvēku ģimeni: vīrs 25 gadus vecs, viņa sieva 22, dēls 9 gadus vecs, otrs dēls četrarpus gadu, meitene pusgadu

veca. Vīrs kučieris, sieva — virēja un veļas mazgātāja.» Kādā citā šī laikraksta numurā tai pašā gadā lasām: «Kungi pilsētā pārdod 20 gadus vecu dzimtcilvēku, kas ir izmācījies labi frizēt.»⁶⁰ Kurzemes muižnieki šai laikā mēdza savus zemniekus pārdot rekrūšu vervētājiem Krievijai, tāpat arī Prūsijai. Šai ziņā 1790. gadā «slavens» kļuva Kurzemes barons Kārlis Ostens-Zakens. Viņš par 980 valsts dālderiem pārdeva trim krievu uzpircējiem lielāku skaitu dzimtlaužu, to vidū vairākus brīvos latviešus un poļus. Atvesti Rīgā, pārdotie brīvie ļaudis griezās pie Vidzemes guberņas valdes, lūdzot aizsardzību. Tā visa šī liela stila cilvēku pārdošanas afēra nāca gaismā.

Taču jāatzīmē, ka, lai gan latviešu zemnieki šai laikā bija nopiesti visdziļākā nebrīvībā, kas līdzinājās jau verdzībai, tie nebija zaudējuši ne savu brīvības apziņu, ne arī tieksmi pēc brīvības un katrā izdevīgā gadījumā meklēja iespēju izkļūt no dzimtnieciskās atkarības. Labi to bija uztvēris A. V. Hupelis: «Šeit es tikai vēl piezīmēju, ka mūsu zemniekos vēl vienmēr dzīva ir brīvības mīlestība, kas izpaužas dažādos veidos — daudzi dara visu, lai kļūtu brīvi: daži pērk brīvgrāmatas vai arī iegūst tās no saviem kungiem kā atalgojumu, daži ar naudu atpērkas no kļaušām, pat bēgļi tam ir pierādījums, daži bez ilgstošas sagatavošanās jau tagad ir nobrieduši brīvībai... Tikai nedaudz kungu atļauj saviem zemniekiem mācīties rakstīt, jo tie varbūt baidās, ka kāds varētu sev izrakstīt pasi jeb brīvgrāmatu.»⁶¹

Iedzīvotāju lielākā daļa Latvijā 18. gs. otrajā pusē dzīvoja uz laukiem. Pilsētu nebija daudz, nebija arī plašākas namnieku kārtas. Pastāvošā dzimtnieciskā kļaušu iekārta nedeļa iespēju rūpniecības straujākai attīstībai.⁶² Tāpēc Latvijas pilsētām, neskatoties uz 1785. gada pilsētu reformu,⁶³ visumā bija diezgan viduslaicīgs raksturs. Rūpniecības buržuāzija, kuras interesēs bija zemnieku atbrīvošana no dzimtniecības jūga, bija skaitliski niecīga un vāja. Turpretim tirdznieciskā buržuāzija, kas realizēja dažādus darījumus ar muižniekiem, uzpērkot no tiem labību un mežus un pārdodot tiem dažādas no ārzemēm ievestas rūpniecības preces, labprāt savus brīvos kapitālus ieguldīja muižās, tās pērkot. Šī buržuāzijas daļa arī vēlējās dzimtniecības

iekārtas saglabāšanu. Bagātākajiem Rīgas tirgotājiem piederēja bruņniecības muižas: Rīgas birģermeistaram Barberam — 5 muižas, lieltirgotājam Bērensam — 4 muižas, Vidauam — divas muižas utt. Protams, no visām Vidzemes bruņniecības muižām Rīgas tirgotājiem piederās muižas sastādīja tikai apmēram 1%, taču muižu pirkšana raksturoja Rīgas turīgo tirgotāju centienus kļūt par muižniekiem: tirgotāji pirka ne tikai muižas, bet arī dižciltības diplomus, piemēram, Bērensa ģimenes locekļi tādā ceļā kļuva par «fon Rautenfeldiem» u. tml. Zemnieku ekspluatācijā šie birģeriskie dzimtkungi neatpalika no pārējiem muižniekiem.⁶⁴

Lielaķā Latvijas pilsēta bija Rīga: kopā ar patrimoniālo apgabalu Rīgā 1775. gadā skaitījās 24 048 iedzīvotāji, no tiem 9733 latvieši, 9098 vācieši, 2880 krievi, 2337 poļi u. c. Rīgas latvieši dalījās brīvajos latviešos — to bija 5218 — un dzimtļaudīs — 4515.⁶⁵ Ekonomiskajā un sociālajā ziņā vadošā vieta Rīgā piederēja vācu iedzīvotājiem. Viņu rokās atradās visas galvenās tirdzniecības nozares, ienesīgākie amati, tāpat pilsētas pārvalde. Latvieši bija kalpotāji, strādnieki, mazākienesīgo amatu un transporta nozaru locekļi. Tie dzīvoja galvenokārt priekšpilsētās. Rīgas patrimoniālā apgabala muižās zemnieki skaitījās dzimtcilvēki, tomēr to stāvoklis visumā bija labāks nekā Vidzemes bruņniecības muižu zemniekiem. Rīgas patrimoniālajā apgabalā nebija dižciltīgu muižnieku kārtas muižturu un zemnieku dzimniecības jūgs bija vieglāks.⁶⁶ Latvieši Rīgā varēja nomāt gruntsnomā (*pro canone*) zemi, pilsētas novadā — pat muižīnas. Rīgas rāte paskaidrojumā justīckolēģijai 1777. gada 14. novembrī deklarēja, ka nebrīvi dzimušie latvieši, kas uzturas pilsētas novadā, nav dzimtcilvēki (leibeigene Erbleute), kas piesaistīti pie noteikta zemes gabala un kuriem tur jādzīvo visu mūžu.⁶⁷

Par dzīves apstākļiem Rīgā 18. gs. pēdējā ceturksnī raksta vairāki laikabiedri. Visi tie uzsver Rīgas tirdzniecības plašumu un ienesīgumu, kas valdošajai šķirai sagādāja pārticīgu un turīgu dzīvi. Pazīstamais krievu rakstnieks un vēsturnieks N. M. Karamzins (1766.—1826.), kas cauri Rīgai brauca uz ārzemēm, rakstīja: «Tikko iebraucu Rīgā, tūlīt manāms, ka tā ir tirdzniecības pilsēta — daudz veikalu un laužu, upe pilna da-

žādu nāciju kuģiem, pilna arī birža. Visur dzird runājam vāciski, reti — krieviski, visur rēķina nevis rubļos, bet dālderros. Pilsēta nav diezcik skaista; ielas šauras, bet daudz mūra ēku, ir arī skaistas mājas.»⁶⁸ Par Rīgu rakstīja arī vācu rakstnieks un aktieris J. Kr. Brandess (1735.—1799.), kuru arī pārsteidza Rīgas namnieku turība — gandrīz ikvienam māju īpašniekam ir savi braucamie rati un zirgs, tirgotājiem ārpus pilsētas pieder vasarnīcas jeb muižiņas.⁶⁹

Pēc Rīgas lielākā Latvijas pilsēta bija Jelgava — Kurzemes hercoga rezidence. Jelgavā 18. gs. pēdējā ceturksnī dzīvoja apmēram 10 000 iedzīvotāju, no tiem 5 120 vāciešu, 3 456 latvieši, 1 039 ebreji u. c.⁷⁰ Jelgavas un Kurzemes aprakstu sniedzis Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas filozofijas profesors G. D. Hartmanis.

Hartmanis uz Jelgavu atbrauca 1774. gada vasarā un vēstulē Cīrihes profesoram J. J. Bodmeram apraksta savus pirmos iespaidus: «Jelgavā ir daudz labu ļaužu, bet ļoti daudzi ir pilnīgi neizglītoti. Pati pilsēta celta no koka, un mājas ir vienkāršas būdas. Tikai mūsu akadēmija tiek tik skaisti taisīta, ka būs īsts templis... Kurzemē neko neizgatavo uz vietas, bet visu ievie no citurienes. Pati Kurzeme ir auglīga, bet tur maz iedzīvotāju, un tā šķiet tukša. Linus un kaņepājus pārdod pret linaudeklu. Īsi sakot, cilvēki šeit vēl nav atraisījušies no barbarisma važām.» Arī Brandess aprakstījis Jelgavu: lielākā daļa Jelgavas ielu ir nebruģētas; lietus laikā dubļainas. Hercogs ierosinājis, lai zemnieki, kas brauc uz Jelgavu, atved ielu bruģēšanai pa akmenim, bet tam pretojušies muižnieki.⁷¹ Hercoga 1775. gadā svinīgi atklātā akadēmiskā ģimnāzija Jelgavā ar laiku izvērtās par ievērojamu garīgās kultūras centru, kaut arī skolnieku skaits sākumā nebija liels. 1774. gada rudenī Hartmanis rakstīja: «Šejienes akadēmiskās ģimnāzijas lietas virza uz priekšu ar man neparastu gausumu, tā ka pirms Jaungada nevarēsim vēl noturēt priekšlasījumus... Mūsu akadēmija būs priekšzīmīga celtne, un mūsu plāns, bez šaubām, ir labs. Bet mums vēl nav neviena skolnieka. Muižnieki ar hercogu nav labās attiecībās, tāpēc studentu skaits būs mazāks. Vēl daudz kas ir jāpaveic...» Tomēr 18. gadsimta beigās akadēmiskajai ģimnāzijai bija savi diezgan izcili profesoru

kadri un samērā laba un plaša zinātniska bibliotēka — apmēram 30 000 sējumu.⁷²

Jelgavas magistrātā skaitījās divi birģermeistari, divi tiesu fogti, astoņi rātes locekļi un viens studēts sekretārs ar padomdevēja balsi.

Pēc Jelgavas lielākā tirdzniecības pilsēta Kurzemes hercogistē bija Liepāja. Liepājas ostā iebrauca angļu, holandiešu, dāņu, zviedru un vācu kuģi. Par Liepājas ostas preču apgrozību liecina sekojoši dati:

Gadi	Iebraukuši kuģi	Ievestas preces Alberta dālderis	Izvestas preces Alberta dālderis
1783	350	1 082 366	733 178
1784	99	108 515	177 980
1786	250	1 027 157	783 025

No ārzemēm ieveda dažādas rūpniecības preces, tāpat dzelzi, sāli, siļķes, vīnus un augļus, bet izveda lauksaimniecības produktus, labību, sālītu un žāvētu gaļu, ādas, linus, kanepājus, linsēklas u. c.⁷³

Iedzīvotāju skaita ziņā pilsēta nebija liela — tanī dzīvoja tikai ap 5000 cilvēku. Mājas lielākoties bija celtas no koka, aiz katras mājas atradās dārzs. Iedzīvotāju sastāvs nacionālā ziņā bija stipri raibs: vairāk nekā 1000 iedzīvotāju bija latvieši, no tiem pāri par 300 brīvu amatnieku, pārējie — dzimtļaudis no Liepājai tuvākajām muižām. Vāciešu Liepājā bija apmēram 1500, no tiem apmēram 800 nodarbojās ar tirdzniecību, bet pārējie bija amatnieki, amatnieku zeļļi un mācekļi. Bez tiem Liepājā pastāvīgi uzturējās kādi 250 brīvi poļi un lietuvieši. J. Čarņevskis, dzimis liepājnieks, par Liepājas iedzīvotājiem 1789. gadā atzīmēja: «Iedzīvotāju paražas ir smalkākas nekā pārējās pilsētās. Šeit ļoti izplatīta apgaismība un brīvība.»⁷⁴

Pilsētas magistrātā skaitījās divi birģermeistari, viens tiesu fogts, astoņi rātes locekļi, viens virssekretārs un viens sekretārs.

Pārējās Kurzemes hercogistes pilsētiņas bija visai nelielas. Ventspilī bija ap 2000 iedzīvotāju, Kuldīgā, Jēkabpilī, Bauskā pa 1000 iedzīvotāju, Tukumā — ap

800, Jaunjelgavā — ap 600 utt.⁷⁵ Tas pats sakāms par Vidzemes un Latgales lauku pilsētīnām: lielākā no Vidzemes pilsētām bija Cēsis — ar pāri par simt mājām, kas galvenokārt bija koka ēkas; Valmierā bija desmit mūra, bet 69 koka ēkas. Šīs pilsētas bija nelieli vietējās tirdzniecības un amatniecības administratīvie centri. Feodālisma apstākļos tām nebija nekādas plašākas attīstības iespējas, kaut gan Cēsis un Valmiera atradās pie Gaujas ūdens ceļa, taču bez Baltezera—Ķīsezera kanāla izbūves, kas Gauju savienotu ar Daugavu un Rīgu, Gaujas ūdens ceļš bija maz nozīmīgs, bet kanāla izbūvei pretojās muižnieki. Tāpēc Cēsis pēc 1748. gada lielā ugunsgrēka vairs nespēja uzplaukt, tāpat arī Valmiera pēc 1772. gada un 1774. gada degšanas kļuva par nelielu miestu. Valku jau pieminētais V. Krauze gan dēvēja par «pilsētīnu», bet tūlīt piezīmēja «īstenībā vidējs ciems»... «Pilsēta... bija viegli pārskatāma: amatnieki, zemnieku karavānas ar liniem, kaņepājiem un labību redzamas visur...»⁷⁶

Feodālisma apstākļos Latvijā faktiski pastāvēja divas nozīmīgas sabiedriskas kārtas — muižnieki un zemnieki; namnieku jeb topošās buržuāzijas kārta visumā gāja rokrokā ar muižniekiem. Feodālisma galvenos balstus — zemnieku dzimtniecisko kļaušu iekārtu un baznīcu, kas morāli atbalstīja un ideoloģiski pamatoja pastāvošo dzimtniecisko iekārtu, — sāka kritizēt vienīgi sīkburžuāziskā inteliģence. Tie bija Latvijas apgaismotāji, kas kopš 18. gs. vidus, bet sevišķi gadsimta otrajā pusē, sāka rakstīt un publicēt savus darbus.

Pieaugošie zemnieku nemieri, tāpat saimnieciskās grūtības un muižu vērtības straujā krišanās, pamazām izraisīja pārdomas par pastāvošās dzimtnieciskās iekārtas trūkumiem. Sabiedrībā radās interese par agrārjautājumu: daudz tika rakstīts un diskutēts, kā celt kļaušu zemnieku darba ražīgumu. No ievērojamākiem šī laika publicistiem, kas darbojās franču 1789. gada revolūcijas priekšvakarā, pieminami divi — Johans Georgs Eizens un Heinrihs Jannaus.

Par Eizenu ir samērā plaša literatūra.⁷⁷ Tāpēc šeit pakavēsimies tikai pie viņa darbības pēdējā cēliena, kas literatūrā vēl nav pietiekami apgaismots. Tas sevišķi sakāms par viņa rokrakstā palikušo darbu «Mācība par

trim dažādām valsts iedzīvotāju satversmēm, kas pamatojas uz zemnieku zemes īpašumu, nomu un dzimtniecisko verdzību, par cik pirmajā var atrast galveno pamatu kādas valsts ziedošam vai sliktam stāvoklim». Šis darbs sarakstīts ap 1767. gadu. Kā jau darba nosaukums rāda, Eizens kritizē pastāvošo dzimtniecisko iekārtu. Darba pirmajā nodaļā — «Vispārīgi jēdzieni par vienīgi pareizo valsts iedzīvotāju satversmi» — Eizens norāda, ka valstī jābūt tikai divām kārtām — zemniekiem un pilsētniekiem. Muižniekus Eizens neuzskatīja par atsevišķu kārtu, tie ir goda amatos iecelti namnieku kārtas pārstāvji.

Šādā, pēc Eizena uzskatiem, vienīgi pareizajā valsts iekārtā visi valsts iedzīvotāji — arī zemnieki — ir personiski brīvi, un tiem pieder īpašums. Zemniekam jābūt savas zemes īpašniekam, tāpat kā rūpnieks ir sava uzņēmuma vai amatnieks — savas darbnīcas īpašnieks. Kalpi un zeļļi turpina pastāvēt, bet tiem jānodod iespēja ar laiku iegūt pašiem savus uzņēmumus. «Mācībā» Eizens deklarēja arī brīvības jēdzienu, sevišķi attiecībā uz zemniekiem, jo tie īsteni bija dzimtcilvēki: «Pirmais pamatnoteikums — zemnieks ir brīvs. ... Brīvs ir tas, kura liktenis nav pakļauts otra cilvēka mainīgajām iegribām, bet kuru aizsargā un tai pašā laikā saista vispārīgie likumi. Brīvs ir cilvēks, kam pašam par sevi jā rūpējas, vārdu sakot, — cilvēks, kas pats sev ir cilvēks, ir brīvs» (9. §). Otrais priekšnoteikums — brīvajam zemniekam pieder lietojams zemes īpašums, ko tas saņēmis no sava kunga pēc formāla līguma kā *bonum emphyteuticum*... (11. §).

Šo pašu uzskatu Eizens izteica arī savā pēdējā, Jelgavā 1777. gadā iespiestajā darbā «Filantrops». Eizens norāda, ka personiski brīvais zemnieks slēdz ar muižnieku formālu līgumu par zemes nomas jeb kanona lielumu. Šai nomai jābūt mērenai. Tā nedrīkst kļūt par jaunu nastu zemnieka plecos. Lai netiktu pārprasts, Eizens lieto romiešu tiesību terminus. Dzīvojot feodālisma apstākļos, bet tomēr lietojot romiešu tiesību terminus, Eizens feodālisma iekārtai piešķir jaunu, buržuāzisku saturu. Romiešu tiesību termini (*bona emphyteutica*, *emphyteusis* — mantojams nomas zemes gabals, *canon* — nomas maksa) tiek lietoti vienīgi brīvu cilvēku savstarpējos

līgumos, starp līgumu slēdzējiem nav padotības jeb dzimtniecisku attiecību, kanons nenožīmē feodālo renti — dzimtcilvēka klaūšas un nodevas dzimtkungam. Ja zemnieks kārtīgi maksā kanonu — kungs to nevar padzīt no zemes vai ierobežot viņa rīcību attiecībā uz zemi. Romiešu tiesību jēdzienus Eizens izmantoja zemnieku interesēs un zemnieku labā. Eizens pilnīgi apzinājās savas antifeodālās darbības mērķi — jaunas, buržuāziskas valsts iekārtas pamatprincipu tiešu deklarēšanu. «Filantropa» vienai nodaļai Eizens liek virsrakstu «Vienīgās īstās pilsoniskās satversmes pamatplāns» («Hauptplan der einzigen wahren bürgerlichen Verfassung»). Un kādā no Rundāles uz Pēterburgu rakstītā vēstulē Eizens par «Filantropu» atzīmēja: «Tur ir runa par pilsoniskas iekārtas pamatplāna sistēmu ... jaunu zinātņi.»⁷⁸ Bet, tā kā Eizena projekta pieņemšana būtu nozīmējusi feodālās dzimtnieciskās iekārtas likvidāciju, valdošās šķiras to noraidīja.

Romiešu tiesības Eizenam bija ideoloģisks ierocis cīņā par feodālās dzimtnieciskās iekārtas sagrāvi. Fr. Engelss, rakstot par kapitālistisko attiecību tapšanu Rietumeiropā, tieši romiešu tiesībām piešķīra izcilu vietu: «Bet var arī tā, kā tas notika Rietumeiropas kontinentā, ņemt par pamatu preču ražotāju sabiedrības pirmās pasaules mēroga tiesības, t. i., romiešu tiesības, kurās nepārspēti precīzi ir izstrādātas visas svarīgākās vienkāršo preču īpašnieku tiesiskās attiecības ... Pie tam šīs tiesības var sīkburžuāziskās un pusfeodālās sabiedrības vajadzībām ... vienkārši ar tiesas praksi pazemināt līdz šās sabiedrības līmenim» ...⁷⁹

Dažus gadus pēc Eizena nāves kāds kroņa muižas inspektora dēls Heinrihs Johans Jannaus 1781. gadā anonīmi publicēja nelielu darbu «Sitten und Zeit» («Tikumi un laiks»), norādot tanī, ka pastāvošā dzimtniecības iekārta traucē izveidot vietējo rūpniecību, kas būtu spējīga konkurēt ar ārzemēm.⁸⁰ Dažus gadus vēlāk Jannaus atkal anonīmi publicēja grāmatu vācu valodā «Verdzības vēsture un Vidzemes un Igaunijas zemnieku raksturs.»⁸¹ Eizena neveiksmes iebiedēts, Jannaus visai mēreni kritizēja dzimtniecības iekārtu un prasīja izdot zemnieku aizsardzībai likumus. Jannaus savu darbu, kurā mēģināja sniegt latviešu un igauņu zemnieku

nebrīvības vēsturi, iesāka ar vārdiem: «Zemes pirmie iedzīvotāji — latvieši un igauņi — nav vairs tie brīvi dzimušie cilvēki, par kādiem tos radījusi daba. Viņu tiesības ar laiku noilgušas, tāpat kā zemes gabals ar laiku likumīgi kļūst par bezīpašnieka zemi.»

Neskatoties uz Jannaua mērenību, viņa darbs sabiedrībā sacēla lielu ievērību. Muižniekus aizskāra Jannaua grāmatas nosaukums — «Verdzības vēsture» —, kā arī doma, ka dzimtniecība radusies, vācu krustnešiem, bruņiniekiem un mūkiem iekarojot Baltiju. Kāds muižnieks vēl tai pašā gadā sarakstīja un publicēja pretrakstu,⁸² norādot, ka Vidzemes un Igaunijas zemnieks nebūt neesot apspiests vergs, par kādu viņu uzskata. Turpretim Vidzemes progresīvā inteliģence bija sašutusi par Jannaua mērenību, un kādas anonīmas recenzijas autors norādīja, ka viņš esot noteikts verdzības pretinieks: «Mana dabiskā sajūta māca, ka verdzība ir riebīga lieta, kura nekur pasaulē nav attaisnojama.» Par Jannaua domu, ka latviešu un igauņu brīvības tiesības ar laiku noilgušas, recenzents rakstīja: «Kādos avotos jūs esat smēluši šādu riebīgu pamattēzi? Brīvības tiesības, tāpat kā tiesības elpot, nekad nenoilgst,» un tālāk pamāca Jannauu: «Lasiet Monteskjē, Renālu, Pufendorfu u. c. un mācieties cilvēces tiesības.» Un savas domas pamatošanai recenzents plaši citē Monteskjē: visi cilvēki dzimuši brīvi; verdzības izcelšanās avots ir īpašuma nevienlīdzīgs sadalījums: trūcīgais strādā bagātajam; verdzības avots ir stiprākā tiesības, tāpat arī pret dabiskās kara tiesības, kundzības kāre un visi citi cilvēces izdzimumi.⁸³

Jannaua visai mēreni uzrakstītās grāmatas izraisīta polemika liecināja, ka Baltijā jau sāka rasties progresīvā sabiedriskā doma, kuru pauda topošās buržuāzijas pārstāvji, kas vairs negribēja samierināties ar muižnieku paustajiem uzskatiem. Tā kā zemnieku dzimtnieciskā verdzība traucēja buržuāzijas saimniecisko attīstību, tad progresīvās buržuāzijas pārstāvji, kā Eizens, prasīja jaunu, uz buržuāziskām attiecībām dibinātu valsts iekārtu. Eizena un Jannaua darbi dienas gaismu ieraudzīja Franču buržuāziskās revolūcijas priekšvakarā un visai spilgti raksturoja zināmas daļas buržuāzijas noskaņojumu.

FRANČU BURŽUĀZISKĀS REVOLŪCIJAS
NOTIKUMU ATBALSS
UN IDEJU IEPLŪŠANA LATVIJĀ

1789. gada Franču buržuāziskā revolūcija ļoti pārsteidza feodālo Eiropu. Šo pārsteigumu zīmīgi raksturoja cariskās Krievijas sūtnis Parīzē I. Simoļins ziņojumā Katrīnai II. Piecas dienas pēc Bastilijas ieņemšanas Simoļins ziņoja uz Pēterburgu: «Revolūcija Francijā ir notikusi un karaļa vara iznīcināta... Pievienoju ziņojumam «Journal des événements arrivé à Paris depuis le 11 jusqu'au 17 juillet 1789» (Parīzes notikumu žurnāls par laiku no 1789. g. 11. līdz 17. jūlijam), kurā visos sīkumos izklāstīti notikumi, kādus Eiropa nekādi negaidīja.» Un tālāk Simoļins aprakstīja noskaņojumu Parīzē: «Visu prāti aptverti ar politisku entuziasmu, kuru radījusi revolūcija un karš Amerikā... Visi pārsteigti, redzot, ka 36 stundu laikā franču monarhija tika iznīcināta un tās galva piespiests piekrist visam, ko no viņa prasa ar tādu nekautrību izlaidīgā, nekaunīgā, cietsirdīgā un barbariskā tauta»...⁸⁴

Revolucionārie notikumi Francijā kļuva zināmi ne tikai Eiropas monarhiem no viņu sūtņu ziņojumiem, tie nepalika apslēpti arī plašām iedzīvotāju aprindām Latvijā. Galvenie kanāli, pa kuriem Latvijā ieplūda ziņas par revolūcijas norisi Francijā, vispirms bija vietējās avīzes. Samērā plašas ziņas par revolūcijas norisi Francijā sniedza Rīgas laikraksts «Rigische politische Zeitung». Tas iznāca divas reizes nedēļā, un to izdeva tirgotājs Gotfrīds Bērenss.⁸⁵ Avīzei bija samērā plašs ārzemju korespondentu tīkls galvenajos Eiropas centros.

Tā bija savā laikā samērā labi nostādīta avīze un ziņojumu precizitātē sekmīgi konkurēja ar Vācijā plaši izplatīto un lasīto progresīvo laikrakstu «Hamburger Correspondent». Saprotais, Rīgā ziņas no Parīzes pieņāca ar apmēram divu nedēļu novēlošanos. Laikraksta vispārīgā tendence bija progresīva. Franču buržuāziskās revolūcijas notikumi tanī tika aprakstīti visai plaši, pie kam par tiem ziņoja korespondenti ne tikvien no Parīzes, bet arī no Londonas un Amsterdamas. Sākot ar 1789. gada 60. numuru (27. jūlijā), avīze sāka iznākt Rīgas policijas valdes uzraudzībā, līdz ar to ziņojumi kļuva nedaudz mērenāki, lai gan arī tad vēl Parīzes notikumiem nereti tika veltīti atsevišķi laikraksta pielikumi. Jau 1787. gadā rīdzinieki varēja nojaust revolūcijas tuvošanos Francijā, jo viņu avīzē parādījās korespondence, kas kritizēja Francijas «vecu kārtību», citējot Francijas visvarenā finansu ministra Nekera runu: «Virkne kļūdu un maldu, šķiet, vēsta tuvojamies lielu apvērsumu...»⁸⁶ Pelnīta uzmanība tika veltīta Francijas ģenerālštatu vēlēšanām. Kādā vēstulē no Parīzes tika atzīmēta un novērtēta grāfa Mirabo ievēlēšana par trešās kārtas deputātu: Mirabo ievēlēšana par deputātu trešajā kārtā esot vispārējā noskaņojuma barometrs. Par viņu sakot — tas esot uguns dzirkstele, kas iemesta sapulcē; lai dievs pasargā, ka tā to neaizdedzina. Ap Mirabo apvienojušās vēl citas ne mazāk bīstamas galvas. Salīdzinājumā ar tām Holandes «patrioti» pirms dažiem gadiem bijuši tikai remdens ūdens. Viņi gribējuši gāzt štathalteru, bet mūsējie atklāti gribot gāzt troni.⁸⁷ Šie jaunie insurgenti jau uzskatot karaļa autoritāti par iznīcinātu un tikai no žēlastības gribot tam vēl atstāt dažas izpildvaras druskas, bet atņemt likumdošanas varu.⁸⁸ Vairākos avīzes numuros aprakstīti nemieri Parīzē ģenerālštatu vēlēšanu laikā — 1789. gada 28. aprīlī —, kad vairāku tūkstošu liels nemiernieku pūlis iebruka reakcionārā rūpnieka Reveljona mājā. Ziņojumā aprakstīta nemiernieku sadursme ar karaspēku: 6—10 tūkstoši parīziešu, apbruņoti ar rungām, zobeniem un pat šautenēm, uzbruka karaļa karaspēkam, nogalinot sešus un daudzus ievainojot; slimnīcā ievietoti 24 ievainoti nemiernieki, bet divi nemiernieku vadoņi sodīti ar nāvi. Nākošajā

ziņojumā aprakstīta valdības izrēķināšanās ar nemierniekiem: apcietināti 40 nemiernieki, kuriem draud karātavas un moku rats. Laikraksta slejās iespiesti arī nemieru apraksti Francijas provincēs: 18. maija korespondencē aprakstīti nemieri Marselā un uzsvērts, ka nav izlietas asinis, vienīgi karaļa varas pārstāvja vārds ticis piesiets kaķim pie astes. Rīdziniekos šāds ziņojums varēja modināt slepenas pārdomas par valdības autoritātes un varas graušānu. Kādā tālākā ziņojumā atzīmēts: «Sacelšanās Kambrē bija tik spēcīga, ka kāda klostera visiem mūkiem vajadzēja bēgt.» Par nemieriem tiek ziņots arī no Elzasas, kur «sacelšanās un grautiņu gars visai izplatījies». Savernā un tās apkārtnē ap trīssimt vīru piespieduši bez kārtas izņēmuma visus mesties ceļos un uzsaukt ilgu mūžu pilsoņu kārtai. Pēc kardināla Rohāna pieprasījuma uz turieni nosūtīts trīssimt vīru liels karaļa karaspēks.⁸⁹ Rīgā, kur bija samērā daudz progresīvas sīkburžuāziskas intelīgenes, šie laikrakstā publicētie ziņojumi, protams, modināja revolucionāru noskaņu.

Arī turpmākie notikumi tiek sīki atstāstīti. Rīdzinieki uzzināja, ka Parīzē aizliegts Mirabo žurnāls, bet Sapulces trešās kārtas deputāti uzskata, ka valdība to nedrīkstēja darīt bez viņu piekrišanas; atzīmēts, ka valdība žurnālu atkal atļāvusi un ka šai žurnālā par baznīcā turēto sprediķi smagi kritizēts Nansī bīskaps; ka Parīzes grāmattirgotājs Blezo par aizliegtu brošūru pārdošanu ievietots Bastīlijā, bet drīz atkal atbrīvots un ka karalis Ludviķis XVI izteicis izbrīnu par tautas revolucionāro noskaņojumu: «Es vairs nepazīstu frančus, tie ir ļoti mainījušies.» Avīze pat apraksta franču sieviešu modes maiņas: Parīzes dāmas no rīta valkā garīdznieku sutanai līdzīgu tērpu, pusdienā tērpjas à la noblesse — melnā ar baltu puķi, bet vakarā kā trešā kārta — īsā žaketē.⁹⁰

Ar dažādiem raksturīgiem piemēriem avīzē parādīts Parīzes iedzīvotāju masu revolucionārās noskaņas pieaugums: zivju tirgus sievas ar dzēlīgiem vārdiem izzobo garāmbraucošu uzpūtīgu aristokrātu, pilsoņu kārtas deputāts kafejnīcā pārmāca aristokrātiskus virsniekus, kas mēģina to nonievāt, bet vēlāk spiesti bēgt; franču karaspēka daļas atsakās šaut uz tautu, pie kam kareivji paskaidro, ka viņu uzdevums ir nevis nogalināt iedzī-

votājus, bet aizstāvēt tos.⁹¹ Entuziasms par revolūciju Francijā sevišķi pieaug pēc Bastilijas ieņemšanas. Tā kā avīze iznāca vācu valodā un plašākas tautas masas Rīgā to nelasīja, tad policijas uzraudzība pār avīzi vēl nav pārāk smaga un Parīzes notikumu apraksti turpināja dominēt pār visām citām tur ievietotajām ziņām; avīzē tiek atspoguļoti zemnieku nemieri provincē pēc Bastilijas ieņemšanas. Minēts, ka Burgundijā nodedzinātas 32 aristokrātu pilis, Dofinē provincē — 15 pilis, ka zemnieki, apbruņojušies ar izkaptīm, rungām un dzelzs spieķiem, uzbrūk aristokrātiem un viņu lozungs ir — nodedzināt visas pilis —, ka tie prasa atcelt feodālās nastas un baznīcas desmito tiesu.⁹² Avīzē aprakstīta arī revolūcijas izplatīšanās Korsikā, jakobiņu kluba nodibināšana Parīzē, Satversmes sapulces darbība konstitūcijas izstrādāšanā u. c. Avīzē iespiests un visai plaši komentēts franču 1791. gada konstitūcijas teksts līdz ar Cilvēku un pilsoņu tiesību deklarāciju.⁹³

Kurzemes hercogistes galvaspilsētā Jelgavā iznāca sava avīze — «Mitausche Nachrichten von Staats-, Gelehrten- und einheimischen Sachen» (Jelgavā 1771.—1775.). Vēlāk to pārdēvēja par «Mitausche politische und gelehrte Zeitung» vai par «Mitausche Zeitung», tā pastāvēja līdz 1810. gadam. Avīzei nebija sava ārzemju korespondentu tīkla, un tā apmierinājās ar vietējo ziņu publicēšanu, bet no ārzemju ziņām parasti pārdrukāja citu laikrakstu ziņojumus.

Baltijas progresīvās inteliģences aprindās Baltijā iecienīts bija Getingenas Eiropas vēstures profesora A. L. Šlecera izdots laikraksts «Staatsanzeigen».⁹⁴ Šlecers savā laikā (1764.—1769.) darbojās Krievijas Zinātņu akadēmijā Pēterburgā par Krievijas vēstures profesoru, tālab viņa interešu lokā ietilpa Austrumeiropa — Krievija, Polija, Kurzemes hercogiste, Prūsija, Dānija u. c. Šlecers bija liberāls publicists, noteikts zemnieku dzimtnieciskās verdzības pretinieks un labprāt kritizēja dzimtniecisko iekārtu dažādās Eiropas zemēs.⁹⁵ Laikrakstā tika publicētas diezgan izsmēlošas korespondences par 1789. gada franču revolūciju, par buržuāzijas un aristokrātijas domstarpībām. Šlecers bija ideālists un uzskatīja, ka 1789. gada revolūcijas cēlonis nav tikai monarhijas despotisms, bet gan apgaismotāju — Voltēra

un Didro — agitācija. 1792. gadā Šlecers laikrakstā ievietoja plašu rakstu par zemnieku verdzisko stāvokli Polijā.⁹⁶

Samērā plaši Baltijā tika lasīts Hamburgā izdots laikraksts «Politisches Journal», kas arī visai plaši atspoguļoja Francijas un Vācijas notikumus. Sākumā laikraksts simpatizēja franču revolūcijai, bet vēlāk, sevišķi jakobiņu diktatūras laikā, no tās novērsās. Laikrakstā tika ievietots samērā daudz korespondenču arī par notikumiem Kurzemes hercogistē un Vidzemē.⁹⁷

No daudzajiem Vācijas mēnešrakstiem, kas tika lasīti arī Baltijā, pieminami K. M. Vīlanda Veimārā izdots mēnešraksts «Der teutsche Merkur» (vēlāk — «Der neue teutsche Merkur»), Berlīnē iznākušais «Deutsche Monatsschrift» un Leipcigā izdots «Neues deutsches Museum». Visi šie mēnešraksti vairāk vai mazāk atspoguļoja arī Franču buržuāziskās revolūcijas notikumus. Sevišķi progresīvs bija pēdējais, kurā darbojās rakstnieks Klopštoks, publicists Forsters no Maincas u. c.⁹⁸

Visus šos daudzos laikrakstus un žurnālus lasīja gan pilsētās, gan arī uz laukiem, muižās. Un tā par Francijas revolūcijas notikumiem lasītāji bija informēti samērā labi. Jau pieminētais mājskolotājs Krauze savās atmiņās atzīmē laikrakstus, kādi pa pastu pienāca Bīriņu muižā. Tie bija «Rigische politische Zeitung», «Rigische Anzeigen»⁹⁹, «Hamburger Correspondent». Muižās saņemtos laikrakstus lasīja muižnieki, tāpat arī muižas kalpotāji, kas prata vācu valodu. Līdz zemniekiem ziņas par revolūciju Francijā sāka nonākt, tikai sākot ar 1792.—1793. gadu.

Progresīvā intelligēnce ar nepacietību gaidīja laikrakstus. Gleznotājs K. Grass 1793. gadā rakstīja māsaī no Rīgas uz Džērbeni: «Ir lieli svētki, kad esam pie mūsu drauga M. un saņemam laikrakstus. Saprotams, vienmēr ir ziņas, kas iepriecina sirdi un modina lielas cerības par mieru: franči visur uzvar. Tie būs jāatzīst par brīvu tautu, viņu ienaidnieku apmelojumi ir iznīcināti. Tas ir liels, pasaulnozīmīgs notikums, kuru mēs kā tāli skatītāji varbūt vislabāk spējam izbaudīt.»¹⁰⁰

Samērā liela nozīme revolucionāro notikumu un ideju propagandā plašākās iedzīvotāju aprindās bija bibliotēkām, jo laikraksti, ārzemju žurnāli un grāmatas bija

samērā dārgas un tos spēja iegādāties tikai muižnieki un turīgākā buržuāzija. Publiskas bibliotēkas un lasītavas šai laikā Latvijā bija ikvienā lielākā pilsētā. Vecākā publiskā bibliotēka Latvijā skaitījās Rīgas pilsētas bibliotēka, kuru 1524. gadā nodibināja Rīgas alusnesēju gildes loceklis latvietis Indriķis Stulbars.¹⁰¹ Šīs bibliotēkas grāmatu pamatfonds visumā gan bija visai viduslaicīgs. To ievērojami atsvaidzināja Rīgas grāmatu tirgotājs un izdevējs Hartknohs, kurš Rīgas pilsētas bibliotēkai dāvināja pa vienam eksemplāram no visām viņa iestestajām un ārzemēs izdotajām grāmatām.¹⁰² Hartknoham bija plaši sakari ārzemju grāmatu tirgū, un viņš ar jaunākajiem ārzemju izdevumiem apgādāja ne tikai Rīgu un Baltiju, bet arī Pēterburgas grāmatnīcas. Hartknohs periodiski publicēja sludinājumus par savām iestestajām grāmatām.¹⁰³ Bez Hartknoha ārzemju literatūru ieveda arī Rīgas grāmatu tirgotājs J. K. Millers. Sevišķi daudz ārzemju grāmatu Rīgā ieplūda Franču buržuāziskās revolūcijas gados.¹⁰⁴

Bez pilsētas bibliotēkas Rīgā pastāvēja un darbojās daudzas privātas bibliotēkas un lasītavas, kas par mērenu samaksu izsniedza lasītājiem grāmatas. Garlībs Merķelis apraksta vienu šādu Rīgas privātbibliotēku, kuras iekārtotājs bija ieguldījis tanī visus savus ietaupījumus. Merķelis norāda: «Patiešām, viņam bija Ruso darbi un daudzu franču un angļu autoru raksti. Ar kādu baudu es nodevos šīm grāmatām!» Merķelis sniedz arī ziņas par šīs lasāmbibliotēkas īpašnieku: Tas bijis kāds valodas skolotājs, kas, visu savu naudu ieguldījis šajā bibliotēkā, vēlāk nonāca lielā trūkumā, un beidzot noslīcinājās Daugavā.¹⁰⁵ Šādas privātbibliotēkas un lasītavas lielas rūpes sagādāja grāmatu cenzūrai, kad Rīgā tāda tika iekārtota: «... šai gadījumā cenzors ziņo, ka līdzīgas lasāmbibliotēkas Rīgā ir ne tikai viena vien un ka no viņām jo vairāk launuma ceļas tāpēc, ka, uzzinot par cenzūras aizliegto un neatļauto grāmatu, lasītāji ar lielu ziņkāri iegūst tādu lasīšanai no lasāmbibliotēkām.»

No Kurzemes hercogistes bibliotēkām revolūcijas ideju izplatīšanā visai ievērojama nozīme bija Liepājas pilsētas bibliotēkai. Par šo bibliotēku atrodamā literatūra maz atspoguļo šīs bibliotēkas darbību revolūcijas posmā.

Lasāmbibliotēku Liepājā nodibināja 1777. gadā grupa Liepājas sīkburžuāziskās inteligences ar Liepājas latviešu draudzes mācītāju Johanu Andreju Gruntu (Grundt) priekšgalā.¹⁰⁶ Sākumā šī bibliotēka skaitījās privāta, bet jau nākošajā, 1778. gadā to nodeva Liepājas pilsētas maģistrātam, piešķirot telpas rātsnamā, bet vēlāk Liepājas pilsētas skolā. Par nelielu atlīdzību bibliotēka bija pieejama visiem: «Katrš grāmatu mīlotājs un grāmatu draugs, tas var būt vienalga no kurienes, kādas kārtas un dzimuma, kļūst par šīs biedrības locekli, ja samaksā vienu dālderu iestāšanās naudu un 12 grašus mēnesī biedra naudu. Par šo naudu tiek iegādātas grāmatas, iesietas tumši brūnos sējumos un ievietotas bibliotēkā.»¹⁰⁷ Kurzemes hercogistē grāmatu cenzūra nepastāvēja, tāpēc bibliotēkas vadība grāmatas iegādāja pēc saviem ieskatiem. Par jauniegādātajām grāmatām katru otro gadu tika iespiests katalogs, kuru par nelielu atlīdzību izsniedza lasītājiem. Saglabājušies 19 šādi katalogi. Pēdējais iespiestais katalogs ir par laiku no 1795. līdz 1796. gadam. Nākošo katalogu vairs neizdeva, par ko ir atzīme bibliotēkas kolēģijas sēžu protokolos: «Šajā gadā iegādāto grāmatu katalogu sakarā ar Rīgas cenzūras visdažādākiem iebildumiem bibliotēkas direktorijas kolēģija aizliedza izdot.»¹⁰⁸ Sakarā ar Kurzemes hercogistes pievienošanu cariskās Krievijas impērijai bibliotēkai pievērsa uzmanību Rīgas grāmatu cenzūra, kas pārbaudīja bibliotēkas iepriekšējo darbību un panāca bibliotēkas slēgšanu un grāmatu apķīlāšanu.

Līdzīga publiska bibliotēka, kas izsniedza grāmatas lasīšanai, 1785. gadā tika nodibināta arī Jelgavā. Bibliotēkas dibināšanas aktā atzīmēts: «Tā kā grāmatas ir dārgas, bet ik gadus iznāk liels daudzums to, tad daži literatūras un cilvēces draugi nolēma Jelgavā dibināt publisku lasāmbibliotēku...»¹⁰⁹ Bibliotēkas prospektā atzīmēts, ka sākumā, kamēr bibliotēka vēl nav plaša, grāmatu iegādē galveno vērību pievērsīs vācu literatūrai, labām vēstures un ģeogrāfijas grāmatām, ceļojumu aprakstiem u. c. Bibliotēkai paplašinoties, vērību pievērsīs dabzinātnēm, kamerālzinātnēm, tirdzniecībai. Tāpat tiks iegādātas grāmatas par franču literatūru, kā arī citi labi raksti franču valodā. Par lasītājiem var

būt Jelgavas pilsētas, kā arī apkārtnes lauku iedzīvotāji bez kārtas izšķirības. Bija paredzēts izdot arī iegādājamo grāmatu katalogu, bet, vai tāds iznāca, nav zināms.¹¹⁰

Jelgavā darbojās arī vēl vairākas privātās lasāmbibliotēkas. Visās šais bibliotēkās varēja saņemt lasīšanai jaunākos ārzemju žurnālus, kā arī dažādas Jelgavā un ārzemēs izdotās grāmatas.

Jāatzīmē, ka privāto lasāmbibliotēku īpašnieki nereti piedzīvoja diezgan nopietnas nepatīkšanas. Šai ziņā neapskaužams liktenis piemeklēja Frīdrihu Zāmuēlu Zeideru (Seider). Zeiders dzimis 1766. gadā Kēnigsbergā, kur studēja teoloģiju, 1788. gadā pārnāca uz Vidzemi un darbojās Valkas tuvumā par māj skolotāju. Te viņš iekārtoja lasāmbibliotēku. 1792. gadā Zeiders ieguva mācītāja vietu Vidzemes igauņu daļā Rannu draudzē, kur joprojām turpināja papildināt savu lasāmbibliotēku un izsniedza no tās lasītājiem grāmatas. Cenzūras aizliegtas grāmatas dēļ, kuru Zeiders bija izsniedzis lasīšanai, viņu atcēla no mācītāja amata, aizveda uz Pēterburgu un sodīja ar miesas sodu, bet pēc tam nosūtīja uz Sibīriju. Vienīgi, kad tronī nāca Aleksandrs I, tas apžēloja Zeideru.¹¹¹

Progresīvas sabiedriskas domas veidošanā, izplatot revolucionāra satura grāmatas, ievērojama loma bija Rīgas, Jelgavas, Liepājas grāmatu tirgotājiem. Lielākā grāmatniecība un izdevniecība Rīgā piederēja Johanam Fridriham Hartknoham (1740.—1789.).¹¹² Hartknohs bija ievērojamā vācu humānista Herdera studiju biedrs. Tieši Herders pamudināja to atnest teoloģijas studijas un kļūt par grāmatu tirgotāju.¹¹³ Savukārt Hartknohs ierosināja Herdera pārnākšanu uz Rīgu un kopā ar Herderu darbojās Rīgas brīvmūrnieku ložā «Zum Schwert». Hartknohs Rīgā izdevis lielu daļu Herdera rakstu. Herdera dēls, kas labi pazina Hartknohu, raksturo to kā cilvēku ar strauju un darbīgu raksturu, kura grāmatnīcai bija lieli panākumi un kuram bija savi komisionāri Pēterburgā, Maskavā, Jelgavā, Liepājā, Tallinā u. c.¹¹⁴ Tāpat Hartknoham bija plaši sakari ar Vācijas, Holandes, Anglijas un Francijas grāmatu izdevniecībām. Par Hartknoha grāmatnīcu Rīgā jau pieminētais māj skolotājs V. Krauze rakstīja, ka tur iespējams

dabūt jebkuru grāmatu. Ar ārzemēs iespiestajām grāmatām Hartknohs apgādāja grāmatu tirgotājus Krievijā, piemēram, Klostermani un Hovertu Pēterburgā, kuri specializējās ārzemju grāmatu pārdošanā.¹¹⁵

Bez Hartknoha grāmatnīcas Rīgā vēl darbojās Jūlija Konrāda Millera izdevniecība un grāmatnīca. Millers ieradās Rīgā 1783. gadā no Hamburgas, kur bija darbojies sava tēvoča grāmatu spiestuvē. Rīgā viņš strādāja par faktoru (darbvedi) Frēliha grāmatu spiestuvē, apprecēja spiestuves īpašnieka meitu un mantoja Frēliha spiestuvi un grāmatnīcu. Ieguvis uzticību un kredītu, Millers atjaunoja galīgi nolietoto spiestuvi, uzņēmās «Rigische politische Zeitung» iespiešanu, tāpat sāka iespiest bez baznīcas grāmatām arī laicīga satura izdevumus;¹¹⁶ Millers izrakstīja dažādus progresīvus ārzemju žurnālus un grāmatas, sevišķi sākot ar 1793. gadu.¹¹⁷ Grāmatu krājumam ievērojami pieaugot, Millers 1793. gada rudenī iekārtoja lasāmbibliotēku, kas bija atvērta visu dienu un izsniedza žurnālus un grāmatas lasīšanai rīdziniekiem un arī lauciniekiem.

Jelgavā ievērojama nozīme grāmatu iespiešanā bija Stefenhāgena, tāpat Hinca izdevniecībai¹¹⁸, bet Liepājā — Lagardes un Frīdriha grāmatnīcām.¹¹⁹

Caur bibliotēkām, lasītavām un grāmatnīcām Latvijā ieplūstošā apgaismības un revolūcijas laikmeta literatūra atrada daudz lasītāju un sekmēja liberālu uzskatu veidošanos vietējās sabiedrības progresīvākajā daļā. Par to liecina sarakstīšanās starp Vidzemes baznīcas galvu — superintendentu K. Lencu Rīgā — un kādu Ziemeļvidzemes muižas mājskolotāju J. V. Keningu (Koenigk), virsmācītāja Keninga jaunāko māsu. Savās vēstulēs Keninga sūdzējās Lencam, ka pēdējā laikā vietējā sabiedrībā izplatoties un pieaugot antirelīģisks noskaņojums: «Dievs lai sūta uzticīgus darbiniekus savā druvā. Kaut arī man jāatzīstas, ka esmu lasījusi gandrīz visus Voltēra, Verkholīna, D'Aržēna, Kranca u. c. rakstus, bet es biju agrāk pamatīgi audzināta kristietībā, tālab kļuvu vairāk stiprināta ticībā nekā neticībā ... Tomēr tagad jaunu, nenostiprinātu dvēseļu klātbūtnē es no visiem tamlīdzīgiem disputiem pēc iespējas izvairos, jo maldu mācības, kā viss ļaunais, samaitātās cilvēku sirdīs šķiet dārgāks nekā labais ...» Un kādā citā

vēstulē: «Tagad reti var iegūt vēstures grāmatu, kurā nebūtu iekaisīta rupja vai smalka maldu mācības inde . . . Tik visai bieži izplatītie dievu zaimojošie raksti ir par cēloni, ka maz tiek vērtēta, pat tiek nonicināta Kristus mācība, kā tas ir visiem labi zināms . . . Jānožēlo, ka par neizbēgamu ļaunumu tagad kļuvusi reliģijas izzobošana pie galda sarunās . . .» Kad Lencs ieinteresējās, kādā veidā notiek pieminētā zobošanās par reliģiju, viņa korespondente nākošajā vēstulē to paskaidroja: «Šeit esmu sastapusi trīs dieva zaimotājus, ar kuriem neuzdrošinājos disputēt. Viens no tiem mēģināja padarīt smieklīgu galvenokārt Veco derību un attēloja Mozu kā krāpnieku; otrs zobošanās par Kristus dievišķo dabu un aprakstīja to kā viena romieša zaldāta . . . (es nevaru to izteikt!); trešais noliedza dieva valstību, bet bībeli un reliģiju uzskatīja par iegrožojumu pūlim.»¹²⁰

Vidzemes apstākļos, kur monarhijas vara bija vispēcīga, nevarēja atklāti kritizēt cara valdību, tāpēc liberālās sabiedrības aprindās par «modi» kļuva baznīcas un reliģijas kritika.

REVOLUCIONĀRO NOTIKUMU ATBLĀZMA KURZEMES HERCOGISTĒ

PRETRUNU SAASINĀŠANĀS VALDOŠAJĀ ŠĶIRĀ

Centrālā vara Kurzemes—Zemgales hercogistē bija visai vāja. Hercogs īstenībā bija tikai lielākais muižnieks — plašie feodālie zemes īpašumi, tāpat ienākumi no licences un muitām, ekonomiskā un politiskā ziņā to pacēla pāri pārējiem muižniekiem¹²¹. Hercoga likumdošanas vara bija niecīga, administratīvā vara izpaudās ierēdņu iecelšanā no muižnieku vidus. Visa galvenā politiskā vara piederēja muižniekiem: Kurzemes landtāgā piedalījās vienīgi muižnieku izvēlētie pārstāvji.

Pilsētnieku jeb namnieku kārtas tiesības bija visai ierobežotas: tie nesūtīja pārstāvjus landtāgā, nevarēja brīvi turēt un pirkt muižas, administratīvajos un tiesu amatos tos izspieda muižnieki. Muižnieki sāka iespieties pat pilsētās; tie pirka pilsētās nekustamus īpašumus un, izmantodami savas privilēģijas, izvairījās no pilsētnieku pienākumiem un nodevām, nepakļāvās pilsētu tiesu jurisdikcijai un magistrātam, sāka pat iespieties ārējā tirdzniecībā, jo darījumos ar ārzemēm tie bija brīvi no muitām. Muižnieki pret namniekiem izturējās augstprātīgi un ar nicināšanu.

Zemnieki Kurzemes hercogistē bija pilnīgi beztiesiski un pakļauti muižniekiem.¹²² Šāds stāvoklis, kad muižnieki hercogistē bija viss un hercogiste faktiski bija muižnieku republika, bet pārējās iedzīvotāju kārtas nebija nekas, nevarēja neradīt pretrunas un šķiru cīņas ievērojamu saasināšanos Franču buržuāziskās revolūcijas laikā.

Starp hercogu un muižniekiem jau ilgāku laiku pastāvēja nopietnas nesaskaņas un strīdi par hercogistes domēņu muižu iznomāšanu. Hercogs Pēteris Bīrons vairs negribēja šīs muižas iznomāt muižniekiem, bet apvienoja tās lielās vienībās jeb ekonomijās un apsaimniekoja ar pārvaldnieku palīdzību. Attiecības starp hercogu un muižniekiem sevišķi saasinājās pēc 1787. gada, kad hercogs pēc vairāku gadu prombūtnes atgriezās no ārzemēm Jelgavā. Hercoga prombūtnes laikā hercogistē bija saimniekojuši tā saucamie valdības virspadomnieki, kas, paši būdami muižnieki, visādi sekmēja muižnieku intereses, ar devīgu roku iznomājot hercogistes muižas. Hercogs pēc atgriešanās vairs negribēja ar to samierināties, un šāds stāvoklis bija par pamatu visai saasinātām attiecībām starp hercogu un muižniekiem.

Revolucionārie notikumi Francijā rosināja hercogistes muižniekus, kas pašu izvēlētos landtāga deputātus uzskatīja par visas Kurzemes «nācijas» pārstāvjiem, uzsākt asāku cīņu pret hercoga «despotismu». Kurzemes landtāga deputāts Johans Ulrihs fon Grotuss (Grothuss) Kēnigsbergā 1789. gada decembrī anonīmi publicēja darbu «Vēstules maniem līdzpilsoņiem», pauzdam Kurzemes muižniecības sākotnējās attiecības pret franču 1789. gada revolūciju: «Jau gadsimtus saprāts ir vedis cīņu ar māņticību, brīvība — ar despotismu, līdz beidzot saprāts ir uzvarējis ... Jautrais parīzietis satriecis drupās despotisma apburto pili, pakāris asinssūcējus pie laternas staba, iegrožojis karali ar zeltītiem, bet tomēr nepatīkamiem grožiem un centīgi mēģinājis gadsimtus aplaupītajai un izbadinātai tautai sagādāt pārtiku.» Tomēr tai pašā laikā autors norobežojas no Parīzes tautas masām: «Es nedomāju, ka mani turēs par tik samaitātu, lai es uzskatītu franču pūļa mežonīgās palaidnības par kultūras meistardarbu. Tomēr man piedos, ja uzskatu valsts totālo revolūciju par mūsu gadsimta ievērojamāko rezultātu, kuru ir vērts attēlot atjaunotā saprāta ainavā ...»¹²³ Tas ir liberāla aristokrāta viedoklis, līdzīgs revolucionāra grāfa Mirabo vai markīza Lafaijeta uzskatam par franču revolūciju. Ja Kurzemes barons Grotuss šādus uzskatus par revolūciju izklāsta saviem «līdzpilsoņiem» — Kurzemes muižnie-

kiem —, tad dara to, lai pamudinātu viņus cīnīties par savu tiesību paplašināšanu, par Kurzemes muižniecisko republiku un uzsākt cīņu pret hercoga despotismu. Uz to autors norāda darba priekšvārdā: «Kurzemes valsts iekārtā iezagušās ļaunprātības, kas pelna nopietnu nosodījumu.»

Barona Grotusa aicinājumam līdzīgs nodoms patiesībā bija nobriedis Kurzemes muižniekos jau pirms «Vēstulu» publicējuma. Nodibinātā «oligarhiski demokrātiskā» partija uzsāka pret hercogu vērstu akciju jau 1789. gada pavasarī Kurzemes landtāgā.¹²⁴ Landtāga deputāti izstrādāja un apsprieda pret hercogu vērstu sūdzību, ko nosauca par «padevīgu iesniegumu». Šis dokuments sākas ar svinīgiem vārdiem: «Žēlīgais valdniek, providence Jūs ir iecēlusi valdnieka krēslā tādā zemē, kas jāvalda nevis pēc valdnieka patvarīgiem ieskatiem, bet saskaņā ar likumiem. Hercogistē nav noteiktu likumu, kas būtu ar zvērestu nodrošināti un respektējamu valstu garantēti, vai — citiem vārdiem — nav noteiktas konstitūcijas un valsts satversmes; visi dažādie priekšraksti ir tumši un nenoteikti, bet pati valsts satversme — nestabila. Valdnieks, kas vairs neievēro satversmes mērķus — sekmēt vispārējo labklājību — un kas viņam šī lielā mērķa sasniegšanai uzticētos līdzekļus uzskata par personiskiem, viņa iegribai pakļautiem līdzekļiem un turklāt ja viņš šos līdzekļus pamet bez mērķtiecīgas lietošanas, vispār pamet novārtā un seko personiskām interesēm, kas ir tieši pretstatā valsts interesēm un vispārējai labklājībai, ja tas nerīkojas saskaņā ar savu aicinājumu — tad viņš pats atraisa tās svētās saites, ar kurām tas neatraisāmi saistīts ar pavalstniekiem, un kļūst nevis valsts labdaris, bet ienaidnieks... Ar bažām bruņniecība vēro, ka kopš 1770. gada Jūs un tēvzeme uzskatāmi par divām pilnīgi šķirtām lietām.»¹²⁵

Pēc šī vispārīgā, revolucionārā frazeoloģijā sastādītā ievada seko diezgan neskaidras vispārīgas prasības: mūsu tēvzemē nav iestādes, kas veicinātu lauksaimniecību, tāpat amatniecību un mākslu, rūpniecību un manu faktūru attīstību, vārdu sakot — nekā, kas sekmētu valsts pirmās nepieciešamības vajadzības. Bet, līdzko prasības skāra muižniecības intereses, tās kļuva

konkrētas: hercogs nerūpējoties par visnepieciešamākajām un pašām pirmajām valsts vajadzībām, piemēram, jau pirms daudziem gadiem bruņniecība atkārtoti ierosinājusi rūpēties par virspilskungu un pilskungu dzīvokļiem, tāpat par viņu tiesu iecirkņos nepieciešamajiem un vajadzīgajiem cietumiem un sardzēm, lai varētu gādāt par tiesu spriedumu izpildīšanu; bez tam jāpaugstina administratīvo un tieslietu personāla pensijas, kas tagad kļuvušas mazas. Savā norādījumā uz cietumu nepieciešamību «revolucionārā» Kurzemes muižniecība skaidri atsedza savas šķiriskās intereses — cietumi muižniekiem bija nepieciešami, lai kopā ar hercogu noturētos pie varas un turētu paklausībā ekspluatēto iedzīvotāju masu — zemniekus.

Iesnieguma turpinājumā Kurzemes bruņniecība beidzot atklāja sava «revolucionārisma» patiesos pamatus: hercoga ienākumi pēdējā laikā ļoti pieauguši, bet valsts atrodoties uz bojā ejas sliekšņa. Valsts domēņu muižas, kas dod $\frac{1}{3}$ no visas hercogistes ienākuma, tagad vēl paplašinājušās un sastāda $\frac{2}{5}$ no visas zemes platības, bet ienākuma ziņā dod pusi no visas zemes ienākuma. Domēņu muižas agrāk tika izdotas par taisnīgu nomu muižniekiem un bija bruņniecības un visas tēvzemes labklājības un laimes avots. Tagad turpretim visus ienākumus no tām saņem vienīgi hercogs. Tiek iekārtotas lielas ekonomijas, kurās apvienotas 20 un vairāk muižu, un tikai tās muižas, kuras nevar iesaistīt šādās ekonomijās, tiek iznomātas, parasti uz trim gadiem, vairāksolītājiem un tāpēc par ļoti lielu nomas naudu.

Tā kā ar šādu stāvokli Kurzemes muižnieki nepavisam nevarēja samierināties, tie žēlojās: šai hercogistē ir skaitliski liela muižniecība un daudzas ģimenes ļoti cieš no šādas kārtības, jo hercogistē nav plašāku administratīvu amatu un vēl mazāk — militāru posteņu, tāpat nelielā galma dēļ nav arī galma amatu; tāpēc muižnieki, ja tiem atņems muižu nomāšanas iespējas, zaudēs savus vienīgos ienākumus un iespēju pieklājīgi eksistēt, nonāks ārkārtīgā trūkumā un būs spiesti pamest savu tēvzemi.

Bez tam Kurzemes bruņniecība bija nemierā ar to, ka hercogs lielas naudas summas, kuras tas iepēma no savām plašajām muižām, nepatērēja vis hercogistē, bet

ieguldīja ārzemēs: tā kā zemē maz naudas, tad, lai iegūtu aizdevumu, jāmaksā 6%, kas liecina par kapitāla trūkumu. Uz priekšu nepieciešamas stingras garantijas, ka hercogs respektēs arī privātās intereses. Tāds garants varētu būt cariskā Krievija sava Jelgavā akreditētā sūtņa personā.

Šo padevīgo iesniegumu landtāgs pieņēma 1789. gada 4. martā, parakstīja to landtāga maršals Fr. Šrēders. Virspadomnieki, iesniedzot to hercogam, lūdza pārtraukt landtāga sesiju līdz hercoga atbildes saņemšanai. Hercoga valdības locekļi iesnieguma saturu visumā zināja un tam pilnīgi piekrita, jo paši bija Kurzemes muižnieki. Hercoga Pētera Bīrona kancelejas padomnieks Frīdrihs Vilhelms Rezens¹²⁶ 1789. gada 19. februārī — landtāga sanāksšanas dienā — rakstīja hercoga pārstāvim Varšavā Manteifelam: «Šodien ir atkal sanācis mūsu landtāgs. Hovena tonis jums jau zināms. Tomēr viņa aicinājumi draudzēs ... nav guvuši cerēto iespaidu ... Troksnis, kliegzieni, ķildas tomēr būs pa pilnam.» Hovenu Rezens vēstulē nosauca par muižnieku barvedi.¹²⁷ Kādā citā vēstulē Rezens ziņoja Manteifelam par landtāga slēgšanu: «Hovena partija landtāgā guvusi virsroku, un hercogam nodots desmit lapas liels raksts — «pazemīgie iesniegumi», kur ar vēl lielāku neatlaidību un ļaunprātību atkārtoti visu virspadomnieku justifikācijas rakstā minētie apvainojumi par to, ka hercogs nav atzinis prombūtnes laikā virspadomnieku izdarītos pārgrozījumus. Trūkst vienīgi, ka hercogs skaidros vārdos tiktu pasludināts par hercogistes lielāko ienaidnieku.» Rezens vēstules noslēgumā secina: «Šis jaunais lamu raksts acīmredzot ir fon Hovena darbs un rāda, ka brīvība, ja to neierobežo bailes no soda, kļūst aizvien nepieklāvīgāka.» Vēstule beidzas ar piezīmi: «Vēl nav izlemts, kā uz visu to reaģēt. Šķiet tomēr, ka uz virspadomnieku reakciju vairs nav ilgi jāgaida.»¹²⁸

Hercogs tomēr ar atbildi nesteidzās un izsniedza landtāgam to tikai pēc četrām nedēļām.¹²⁹ Atbilde visumā bija asa un noraidoša. Hercogs rakstīja, ka esot pārsteigts par bruņniecības iesniegumu, kas nerādot Kurzemes muižnieku patieso noskaņojumu, bet atspoguļojot melīgas un riebīgas insinuācijas, kuras muižniekiem

iedvesuši ļauni domājoši cilvēki, lai radītu zemē nemieru, cerībā to izmantot savtīgos nolūkos un, slēpjoties aiz vispārējā labuma sargāšanas maskas, raustu sev peļu no radītā ugunsgrēka. Hercogam esot grūti saprast, kā dižciltīgā bruņniecība varējusi atļauties tādus apvainojumus un ļaunprātīgus izteicienus, tik nepareizā gaismā attēlot viņa rīcību un domāšanas veidu un zem visa tā parakstīties.

Kurzemes hercogistes pamatlikumi hercogam esot zināmi. Katrs landtāgs mēģinot samazināt hercoga prerogatīvas un tiesības. Vispārējā miera dēļ hercogs upurējis bruņniecības labā ievērojamu daļu no sava īpašuma un savām neapstrīdamām tiesībām. Zemē, kur ikviens esot paradis rīkot un nopelt, pie kam visas valsts nastas gulstas vienīgi uz priekšniecību, neizdodoties pat vislabākie pasākumi. Vai manufaktūru ierīkošana Kurzemē iespējama pašreizējos apstākļos? Vai tā būšot izdevīgāka nekā jēlvielu izvešana? Kamēr vēl hercogistē trūkstot darbaroku lauksaimniecībā, kamēr dzimtniecība nomācot rūpniecību un kamēr šeit darba algas ir augstākas nekā kaimiņu zemēs, tikmēr uz šo jautājumu esot daudz grūtāk atbildēt, nekā tas no pirmā skatiena liekoties.¹³⁰ Un kā piemēru hercogs minēja vairākus neveiksmīgus mēģinājumus organizēt hercogistē manufaktūras — Engurē ceļus un Salas muižā papīrdzirnavas un potaša cepli. Neizdevies arī hercoga mēģinājums uzlabot Kurzemes muižnieku stāvokli ar naudas aizdevumiem par zemiem procentiem. Šai pasākumā vēl tagad esot iesaldēti vairāk nekā 280 000 dālderu. Muižniekiem neesot nekādas īpašas tiesības nomāt valsts domēnes, un iznomāšana vairāksolīšanā neesot arī nekāds jaunums. Uz muižnieku pārmetumu, ka hercoga lielajās ekonomijās valdot pārmērīga zemnieku ekspluatācija, hercogs atbildēja: «Tiek mēģināts pārliecināt pasauli, ka ekonomijas zemnieki pārmērīgi apgrūtināti ar darbiem. Patiesībā pierādījies, ka zemnieki tur jūtas labāk nekā muižniekiem iznomātajās muižās, par ko liecina zemnieku pretestība, kad hercoga ekonomijas mēģināts sadalīt un iznomāt muižniekiem. Muižnieki — nomnieki zemniekus vairāk izsūc un izmanto nekā hercoga pārvaldnieks.»¹³¹

Lai pamudinātu hercogu piekāpties muižnieku pra-

sībām, tad, kā to jau paredzēja Rezens, virspadomnieki iesniedza savus «padevīgos iesniegumus». Rezens tos raksturoja visai negatīvi: kopš dažām dienām virspadomnieki nodevuši hercogam rakstu, kas saturā un tonī atgādinot norādījumus, kādus priekšnieks izsaka savus pienākumus aizmirsušajam ierēdnim. Pēc garas valdnieka pienākumu uzskaitīšanas iesniegumos esot atzīmēts, ka hercogs nevienu no tiem nav pildījis un neko nav darījis zemes labklājības labā. Pierādījumu vietā esot tikai nožēlojamas dedukcijas par muižnieku tiesībām kļūt bagātiem no hercoga muižām. Tāpat tur esot atrodamas domu nabadzīgas deklarācijas par viņa majestātes karaļa jurisdikciju, pārspīlēts valdības rīcības slavinājums hercoga prombūtnes laikā un nosodījums, ka atgriežoties hercogs to visu neesot apstiprinājis, un tas tagad nesot hercogam nelabojamus zaudējumus. Un secinājums — hercogam esot jāapstiprina virspadomnieku darījumi, tāpat jāpiešķir bijušajam cariskās Krievijas sūtnim Jelgavā baronam Mestmaheram indiģenāta tiesības, citādi tas atraušot hercogam savu labvēlību. Vēstuli nobeidzot, Rezens piezīmē: «Nav šaubu, ka šis meistargabals nāk no Hovena darbnīcas. Jāgaida, kādas tam būs sekas.» Bet nākošajā vēstulē Rezens raksta par sajukumu hercogistē, kas arvien vēršoties plašumā. «Katru dienu pieaug patvarības, un drīz ikvienas priekšniecības tiesības būs iznīcinātas ... Vienīgi Hovens ar savu cieto pauri zina, kā rīkoties ... Baidos, ka bez [karaļa] komisijas mēs nekad nekļūsim pie miera.»¹³²

Kurzemes hercogistes virspadomnieku atbalstīti, arī landtāga deputāti hercoga atbildi saņēma naidīgi: Kurzemes bruņniecība bija ārkārtīgi sašutusi par hercoga atbildi. Nevarot būt runas ne par kādiem kūdītājiem muižnieku starpā, bet viss sacītais esot tautas vispārējā balss un vēlēšanās, turpretim hercoga atbilde — tādas spalvas ražojums, kas nav ciešams brīvā valstī. Šāda atbilde sastādīta bez valdības un virspadomnieku piekrišanas un esot nelikumīga atbilde. Bruņniecība tagad atrodoties tādā stāvoklī, ka visas turpmākās sarunas ar hercogu par zemes labklājības celšanu jāpārtrauc un tai esot jāmeklē citi tiesiski līdzekļi un ceļi, lai sasniegtu savus mērķus un «pēc iespējas ātri atbrīvotu tēvzemi

no ārkārtīgās apspiestības, kurā tā smok jau ilgi un bezpalīdzīgi». ¹³³

Šajos vārdos ieskanas Kurzemes bruņniecības draudi hercogam. Tos vēl pastiprināja barona H. K. Heikinga — Kurzemes bruņniecības pilnvarotā pārstāvja Varšavā — raksts «Par Kurzemes pašreizējo landtāgu un tā tiesiskajām kompetencēm un ierobežojumiem». ¹³⁴ Raksts iesākās ar visai smagiem vārdiem: ja despotisms uzdrošinās publiski uzbrukt tam nepatīkamajai patiesībai, tad tas cenšas aptumšot lietu patieso stāvokli, saista vienkop dažādus faktus un mākslīgiem līdzekļiem cenšas maldināt sabiedrības uzmanību. Patvarīgā vara mēģina aptumšot skaidrus un vienkāršus jēdzienus, līdz ļaudis patiesi tic, ka valdnieki, kas bieži nav šāda goda cienīgi, patiešām ir dievības iemiesojums un nācijas, kas šādus valdniekus radījušas, ir tikai nožēlojami, ciešanām un iznīcināšanai paredzēti ganāmpulki. Autors citē brāļu Noldes lietu kā paraugu Kurzemes hercogu nesaprātīgai despotijai. (Brāļi Noldes bija pret hercogu vērstas muižnieku opozīcijas un sacelšanās vadoni 1615. gada landtāgā; hercogs Vilhelms pavēlēja tos apcietināt, ieslodzīja cietumā, kur tie tika nogalināti.)

Rakstot par Kurzemes landtāga tiesībām, autors atzīmēja, ka saskaņā ar «valdības formulas» noteikumiem hercogam landtāgu jāsauc ik pa 2 gadiem; tā ticis sasaukts arī 1789. gada landtāgs. Jāapbrīnojam landtāga deputātu — šo brīvas nācijas apgaismoto pārstāvju — mērenība, kas, saņemot hercoga visos punktos noraidošo atbildi, vēl cerēja, ka šī despotiskā rīcība ir tikai acumirkļīga. Taču drīz vien tie uzzināja, ka tas ir tālu ejošs pasākums, kura saknes stiepjas simtiem jūdžu no Kurzemes; muižnieki ticēja 1776. gada konvencijas svētumam, ka hercogs vienpusīgi nesūdzēsies Varšavā. Tomēr bruņniecība bija vilusies. Sakarā ar notikumiem Polijā bruņniecība gribēja 1789. gadā sasaukt jaunu landtāgu, bet hercogs vilcinājās. Kurzemes likumi neparedz landtāga darbības ilgumu, taču pats par sevi saprotams, ka nācijas pārstāvju brīvību nedrīkst un nevar ierobežot, jo citādi despotismam rastos līdzekļi ar visādām atrunām novilcināt laiku. Jābūt dzimušam vergam, lai par to klusētu. Kas ir Kurzemes landtāgs? Tas ir likumīgi garantēts līdzeklis

likumīgā veidā cīnīties ar izpildu varu sūdzību ceļā. Hercoga pienākums ir sasaukt landtāgu, bet landtāgs pats lemj par sēžu saīsināšanu vai pagarināšanu.

Kurzemes bruņniecības pilnvarotā pārstāvja Heikinga raksts interesē izraisa ar savu revolucionāro terminoloģiju un landtāga idealizāciju: Kurzemes muižnieku landtāga deputāti tiek uzskatīti par hercogistes «nācijas» brīviem pārstāvjiem, kas pašai aizliedzīgi cīnās pret hercoga despotiju un tirāniju līdzīgi Francijas Nacionālajai sapulcei. Šāda nostādne baronam Heikingam likās nepieciešama sakarā ar Varšavas aprindu vispārējo liberālo noskaņojumu.

KURZEMES «TREŠĀS KĀRTAS» UZSTĀŠANĀS

Valdošās šķiras asās domstarpības un cīņas sekmēja un īsteni pat ierosināja Kurzemes hercogistes topošās buržuāzijas aktivizēšanos. Viens no namnieku kārtas radikālākajiem ideologiem bija bijušais Valkas advokāts Vilhelms Ludvigs Kēnemanis (Koenemann, 1751.—1794.). Apgaismības un revolūcijas laikmeta advokātus raksturojis izcils laikabiedrs — Taleirans: [Francijas ģenerālštatu] «Trešo kārtu pārstāvēja vienīgi advokāti, cilvēki ar bīstamām garīgām paražām, kas neizbēgami radās no viņu profesijas.»¹³⁵ Sacītais zināmā mērā attiecināms arī uz Kēnemani. Literatūrā par viņu maz ziņu.¹³⁶ Trūcīgi ir dati arī par Kēnemaņa biogrāfiju.¹³⁷ Dzimis Kēnemanis Vācijā — Šverinā, studējis tieslietas Jēnas universitātē; studijas beidzis 1776. gadā. Tas bija laiks, kad apgaismotāju kustība Francijā atradās pašā plaukumā un idejiski jau brieda Franču buržuāziskā revolūcija.

Pēc universitātes beigšanas Kēnemanis pārnāca uz Vidzemi un darbojās par advokātu Valkas apriņķa tiesā. Vidzemes kā neierobežotas dzimniecības zemes tiesās valdīja tikai viena taisnība — muižnieku taisnība. Ja kāds domāja citādi, — tam Vidzemē nebija vietas. Kēnemanim drīz radās nesaskaņas ar muižniekiem, un 1786. gada sākumā par tiesas cieņas un autoritātes apvairošanu kāds barons pavēlēja Kēnemani sasiet un nodot Valkas apriņķa tiesai. Tiesa, kuras visi locekļi

bija muižnieki, nevilcinoties ievietoja Kēnemani ciemā kopā ar dažiem noziedzniekiem un paturēja apcietinājumā 70 dienas. Kad Kēnemanis par to vēlāk sūdzējās, viņš, protams, nekādu taisnību nepanāca, bet Valkas apriņķa tiesa nolēma Kēnemani kā nemierīgu elementu sodīt, atņemot tam advokāta nosaukumu un izraidot no Vidzemes guberņas.¹³⁸ Pats Kēnemanis par savu sadursmi ar muižniekiem un Vidzemes muižnieciskajām tiesām rakstīja: «Kopš 1786. gada sākuma esmu iepīts kādā visai ilgstošā prāvā un saskaņā ar diviem Rīgas virstiesas lēmumiem un Vidzemes Valkas apriņķa tiesas nedzirdētu un tiesu orgānam neiedomājamu darbību un rīcību esmu pilnīgi izputināts un ar saviem bērniem kopš daudziem gadiem dzīvoju visbēdīgākos apstākļos.»

Administratīvi izraidīts no Vidzemes, Kēnemanis gribēja doties uz Amerikas Savienotajām Valstīm, jo uzskatīja, ka tur pastāv demokrātiska iekārta: «Amerikā nepazīst dižciltīgos, tāpat garīdznieks tur nav ievērojamāks par vienkāršāko amatnieku: amatniekam un tirgotājam nav nekādu speciālu priekšrocību, bet katrs strādā, uz ko tam nesas prāts.» Pa ceļam Kēnemanis uzkavējās Jelgavā, gan tāpēc, ka trūka līdzekļu tālajam braucienam, gan arī tādēļ, lai nogaidītu, kādi būs rezultāti pārsūdzībai Krievijas senātā: «Tagad es jau vairāk par gadu dzīvoju Kurzemē un veltīgi gaidu Pēterburgas senāta gala spriedumu ... Tiklīdz apstākļi atļaus, es ar bērniem došos uz Ziemeļameriku, kur cilvēku vērtē nevis pēc titula, bet gan pēc viņa nozīmes.»¹³⁹

Kēnemaņa apstākļi tomēr neuzlabojās, un viņš līdz sava mūža pāragrajām beigām palika Jelgavā, kur mēģināja aktīvi piedalīties sabiedriskajā dzīvē. Viņš dzīvi sekoja Franču buržuāziskās revolūcijas norisei, tāpat interesējās par revolucionāro kustību Varšavā, kur 1789. gada novembrī sanāca Polijas un Lietuvas 141 pilsētas pārstāvji, lai iesniegtu karalim un seimam pilsētu prasības. Polijas pilsētu maģistrāti un buržuāzija Polijā līdzīgi Francijas «trešajai kārtai» kļuva aktīva un pieprasīja savas tiesības — līdzdalību valsts politiskajā un sabiedriskajā dzīvē.¹⁴⁰

Kāds Polijas pilsētu prasību eksemplārs¹⁴¹ nonāca Kēnemaņa rokās, viņš ar aizrautību lasīja šo dokumentu: «Man nav iespējams pilnīgi izteikt to visdzīvāko

prieku un augstāko cieņu, kāda bija manā sirdī, kad lasīju Polijas visu pilsētu adresi; ar ne mazāku patiku dzirdēju, ka cienījamais karalis un valsts konfederātu kārtas to uzņēmušas ar žēlīgu labvēlību.» Kēnemanis iesāka šo iesniegumu studēt, atzīmējot arī savus uzskatus, sākumā — tikai pats savai zināšanai. Taču ar laiku tam radās doma piezīmes publicēt — «lai labāk saprastu visu zemes iedzīvotāju laimīgās izredzes, kādas īsos vārdos bija izteiktas adresē, es savācu dažādas piezīmes un pārdomas, kas sākumā bija domātas manis paša zināšanu un atziņu paplašināšanai. Izskatot tās sīkāk, atklāju, ka dažas no šīm pārdomām skar visai svarīgus punktus, iepazīstina ar adreses iekšējo vērtību un nav bez nozīmes ... lasītājiem. Tāpēc nolēmu ar šo darbu iepazīstināt sabiedrību un iespiest to.»¹⁴²

Darbs, par kuru Kēnemanis runāja, saucās «Vērā ņemamas pārdomas par poļu visu pilsētu padevīgo adresi viņa majestātei karalim un valsts konfederātu kārtām. Polijas un Kurzemes pilsoņiem veltījis kādreizējais Vidzemes advokāts Vilhelms Ludvigs Kēnemanis».¹⁴³ Kēnemanis lūdza Kurzemes hercogistes kancelejas priekšniekam Rūtenbergam atļauju iespiest darbu, bet tas atļauju nedevis, aizrādot, ka poļu pilsētu adrese hercogisti pašreiz sevišķi neinteresē.¹⁴⁴

Savu darbu Kēnemanis sarakstīja Jelgavā 1789. gada beigās un 1790. gada sākumā: 1. martā darbs jau ir nobeigts. Tas aptver 90 lapas, kas rakstītas ar Kēnemaņa roku un ir viņa parakstītas. Darbam pievienoti vairāki pielikumi. Neguvis atļauju iespiest darbu, Kēnemanis 1790. gada 9. aprīlī nosūtīja darba norakstu Jelgavas pilsētas maģistrātam un caur to — «visiem Kurzemes iedzīvotājiem»; tāpat vienu norakstu viņš nosūtīja Varšavas pilsētas maģistrāta prezidentam Janam Dekertam, Varšavas pilsētas deputātiem un Polijas karalim. Pavadrakstā Jelgavas maģistrāta locekļiem Kēnemanis rakstīja: «Ja jūs kopīgiem spēkiem pārbaudīsiet un īstenosiet šīs pārdomas, tad pats rūdītākais nelabvēlis nespēs jūs ilgāk vadāt pa novecojušos maldu labirintu.» Tālāk autors paskaidro sava darba avotus un metodes: «Visas derīgās un mūsu laikmetam tik nepieciešamās atziņas, ko atradīsiet šais pārdomās, nav mans izgudrojums: es šīs atziņas vienīgi norakstīju un apkopāju ...

Ja es novēršos no parastajiem sprediķiem, kādus jūs dzirdat baznīcā, tad ziniet, ka esmu jurists, bet ne teologs ... Kas attiecas uz aizliegšanu un vajāšanu, ko es jau iepriekš paredzu, tad tā ir gluži parasta lieta, pie kā nav vērts pakavēties. Es mierinu sevi ar Tacita izteicienu — pēlēju nosodījums ir trompete, kas pavēsti pēcnācējiem par bendes kaunu.» Savu pavadrakstu Kēnemanis beidz ar norādījumu, ka arī Kurzemē visās kārtās ir cēli vīri, kuri vislabāk apliecinās patiesību, ja nāks klajā ar saviem plāniem un pierādīs pēcnācējiem savu gudrību un īstu patriotismu.¹⁴⁵

Tas bija nepārprotams aicinājums Kurzemes hercogistes buržuāzijai rīkoties pēc poļu pilsētu parauga un pieprasīt pilsētu iedzīvotājiem politiskas un saimnieciskas tiesības.

Tā kā darbs rakstīts piezīmju veidā, tam trūkst stingras sistēmas un iedalījuma nodaļās. Darba vadmotīvam bija jābūt poļu pilsētu iesniegumam, taču Kēnemanim šis iesniegums ir tikai iegants personisko domu un uzskatu izklāstījumam. Darbs sastāv no neliela ievada — veltījuma Polijas un Kurzemes pilsoņiem (2.—3. lpp.), Polijas pilsētu prasību īsa atstāstījuma un Kēnemaņa komentāriem un pārdomām, kas ieņem diezgan plašu vietu. Pielikumā ievietoti autora vēstuļu noraksti Varšavas pilsētas deputātiem, Polijas karalim, Varšavas birģermeistaram un Jelgavas pilsētas deputātiem; tāpat vēl pievienots Jelgavas pasta priekšnieka apliecinājums par ierakstīta sūtījuma nosūtīšanu uz Varšavu, kā arī Kēnemaņa paziņojums par gatavību pārrakstīt «Vērā ņemamās pārdomas» visiem interesentiem desmit dienu laikā, — ja tikai vienā dienā nerastos vairāki pasūtījumi.

Kēnemanis ir dedzīgs Žana Žaka Ruso piekritējs un sava darba ievadā atzinīgi izsakās par Ruso: «Pirms daudziem gadiem Dižonas akadēmija izvirzīja svarīgu jautājumu: vai mākslas un zinātnes ir darījušas cilvēkus laimīgākus un tikumīgākus? Slavenais Ruso teica: «Nē! Tās cilvēkus padarījušas nelaimīgākus un netikumīgākus.»»¹⁴⁶ Tāpat Kēnemanis savā darbā atzinīgi atzīmē Ž. P. Marata darbību revolūcijas laikā. Ruso darbs «Sabiedriskais līgums» ir Kēnemaņa sabiedrisko uzskatu pamatā: sabiedriska līguma teorija autoram noder

ne tikai, lai nesaudzīgi kritizētu feodālās valsts sabiedrisko iekārtu; balstoties uz šīs teorijas, viņš saskata arī buržuāziskās valsts iekārtas trūkumus.

Lai gan poļu pilsētu prasības Kēnemanis visumā atzīst, tomēr viņš atsedz to deklaratīvo raksturu — poļi sper drošu soli un parāda apgaismotu rīcību; tie nebrunojas ar slepkavas zobenu un lielgabaliem, lai panāktu savas tiesības, jo, pēc viņu domām, taisnības (Gerechtigkeit) un patiesības (Wahrheit) zināšana ir visnoderīgākā lieta cilvēka apgaismībā. Kēnemanis vēl piemetina: «Vai visu zemes iedzīvotāju vienlīdzība kārtas, mantas un apgaismības ziņā ir taisnības un patiesības būtība jeb vai tā izpaužas vēl kā citādi? Es spēju uz to vienīgi pieklājīgi jautāt un nevis atbildēt.»¹⁴⁷ Kēnemanis uzskatīja sevi par lietpratēju filozofiskos un saimnieciskos jautājumos un tāpēc pievērsās sabiedriski tiesiskām un politiskām prasībām. Polijas pilsētu prasībās viņš atrod vairākus punktus, kas, pēc viņa domām, pelna ievērību. Galvenie no tiem šādi: 1) vispārēja personas un īpašuma drošība, 2) vispārēja likuma aizsardzība un 3) vispārēja visu kārtu iedzīvotāju brīvība. Izpildot šīs prasības, būs iespējams atjaunot zemes vispārējo labklājību un laimi (Glückseligkeit). Viņš uzskata, ka šīs prasības ir svarīgas visām tautām, jo tās runā par cilvēku galvenajām tiesībām, tālab, pēc Kēnemaņa domām, nebūs lieki sniegt par šiem punktiem arī savas pārdomas un piezīmes.

Kas attiecas uz pirmo — personas un īpašuma drošību —, tad Kēnemanis atzīmē, ka tā, protams, attiecināma uz visiem zemes iedzīvotājiem bez kārtas un ticības atšķirības — vienalga, vai tas ir grieķis vai jūds, muhamedānis vai reformētājs, ubags vai zemnieks, atraitne vai bārenis, kareivis vai amatnieks, vārdu sakot — par ikvienu iedzīvotāju un valsts pavalstnieku pietiekami jārūpējas un jāpiešķir tam piemērots mantas stāvoklis. «Saprotams, mantas stāvoklim, pirms var runāt par tā nodrošināšanu, ir jau jābūt,» secina Kēnemanis.

Tā ir viena no Kēnemaņa «pārdomām», kas atkārtojas viņa darbā dažādās variācijās: visiem valsts iedzīvotājiem jābūt ar tādu mantas stāvokli, lai tie varētu cilvēcīgi eksistēt un būt laimīgi. Kēnemanis uzskata, ka tas loģiski izriet no poļu pilsētu prasībām, kaut gan tur

patiesībā ir runa vienīgi par turīgās buržuāzijas personas un īpašuma drošību. Bet Kēnemanis šo prasību saprot daudz plašāk, proti, visiem valsts iedzīvotājiem ir vienādas tiesības uz personas un mantas drošību. Pēc Kēnemaņa domām, tas ir pamats, uz kura jāceļ ikviena valsts iekārta. Tas izriet no sabiedriskā līguma, jo vai tad cilvēki kā saprātīgi radījumi sabiedriskajās attiecībās būtu iesaistījušies tādēļ, lai viens otru apkrāptu, vajātu, pazemotu, atņemtū dzīvības uzturēšanai nepieciešamo, lai cits citu spīdzinātu, mestu cietumos un važās, nogalinātu, vārdu sakot — lai padarītu citus tik trūcīgus, cik vien tas iespējams. «Vai tautu pirmatnējam līgumam būtu raksturīgas šādas īpašības,» jautā Kēnemanis.¹⁴⁸

Kēnemanis saprot, ka feodālā zemē iedzīvotāji dalās valdošajos un pakļautos (*personae imperantes et personae oboedientes*). Valdošie ir mazākumā, pie tiem pieder augstākā un zemākā muižniecība. Tie balstās uz iekarošanas tiesībām un uzskata, ka vienīgi viņiem pieder zemes īpašums, kas ir svēts un neaizskarams; lai šīs tiesības realizētu, tad muižniekiem ir nepieciešami paklausīgi mācītāji un tieslietu pratēji. Mācītājiem jā-māca, ka muižnieku tiesības ir paša dieva noliktas un tās nedrīkst neievērot, pretējā gadījumā dvēsele nokļūs mūžīgā pazušānā un elles sodā; filozofiem jā-māca, ka saskaņā ar dievu gudro lēmumu — paredzēto harmoniju un predestināciju — šāda kārtība, neapvainojot dievu, nav grozāma. Ne mazāk derīgi muižniekiem ir juristi, kas ar dažādiem šķietamiem pamatojumiem aizstāv muižnieku augstākās varas un īpašuma tiesības.¹⁴⁹

Kritizējot muižniekus, Kēnemanis neaizmirst arī topošās buržuāzijas alkatību piesavināties visus galvenos ienākumus un bagātību avotus vienīgi sev. Sava darba veltījumā Polijas un Kurzemes pilsoņiem viņš rakstīja: «Drošsirdīgi ir redzēt sava paša netaisnību, tajā atzīties un drošsirdīgi ir atteikties no mūsos valdošajām kaislībām, peļņas kāres un augļošanas. Tas ir vienīgais līdzeklis panākt vispārēju personas un īpašuma aizsardzību, taisnīgus likumus un visu valsts iedzīvotāju brīvību.»¹⁵⁰ Lai uzskatāmi pierādītu buržuāzijas iedzīvošanās kāri, Kēnemanis pakavējās pie Francijas jaunās

buržuāziskās valsts iekārtas: «Agrāk ticēja, ka vārds «nācija» ietver visus zemes iedzīvotājus un ka tie būs bagātīgi apgādāti un dzīvos labklājībā, tomēr tagad es dzirdu, ka Francijā maza cilvēku sauiņa dēvē sevi par visu nāciju, bet 19,5 miljoni ir izstumti, tāpēc ka ir trūcīgi; dabiski, ka, šādi izstumti, tie nīks bez palīdzības un ies bojā un postā ...»¹⁵¹

Kēnemanis brīdina no tāda stāvokļa, kad tautas plašākās masas tiek atstumtas no revolūcijas materiālajiem ieguvumiem un visus materiālos labumus piesavinās tikai «neliela sauiņa», mēģinot šādu stāvokli nodrošināt ar attiecīgu valsts satversmi jeb konstitūciju. Kēnemanis tālāk jautā: «Vai konstitūcijas realizēšanu var atstāt tikai kareivjiem? Kas ir kādu 200 000 vīru liela armija pret trūcīgo miljoniem ... Un arī kareivji nespēs aizmirst savu bēdīgo stāvokli, trūkumu, despotismu, varmācīgās rekrūšu ņemšanas; kareivjos radīsies līdzjūtība pret cietējiem cilvēkiem. Kas notiks, ja kareivji atbalstīs apspiesto ļaunu revolūciju un draudzīgi apkāmps savus cietējus brāļus, bet nevis tos žņaus un metīs cietumos?»¹⁵²

Kēnemanis saprot, ka Francijas Nacionālā sapulce, ignorējot tautas zemāko slāņu intereses un nekā nedarot to labā, bet rūpējoties tikai par muižnieku un lielburžuāzijas interesēm, ar šādu rīcību gatavo kapu sev un saviem bērniem. Viņš ir pārliecināts, ka tas var novest pie tautas masu sacelšanās: apspiesto bads un izmisums ir daudz spēcīgāks ierosinājums briesmīgiem postījumiem nekā Marata vaļsirdīgie uzskati.¹⁵³ Kēnemanis, tāpat kā «tautas draugs» Marats, uzskata, ka revolūcijā galvenais spēks ir trūcīgās tautas masas, tāpēc nepieciešams nodrošināt to likumīgās intereses.

Pievēršoties Polijas pilsētu prasību otrajam punktam (vispārēja likuma aizsardzība), Kēnemanis ar sarūgtinājumu atceras savus piedzīvojumus Vidzemes muižnieciskajās tiesās: «Saprotams, tiesnesis nevar vairs atsaukt dzīvē nogalinātu, nevar padarīt par nebijušu nežēlīgu apiešanos, kas bieži jācieš no lielajiem un varenajiem; ja esat sūdzējušies pret bagātajiem, tad veltīgi jums cerēt uz savām tiesībām; ja nav naudas, tad nevar arī tiesāties un meklēt taisnību; ja ir nedomas, tad, meklējot taisnību, tā drīz izkusīs; ja prāva

ir svarīga un jūs vērsaties pret bagātu un varenu, tad gala spriedumu varat atstāt pēcnākamajiem par manojumu, jo jūs nepiedzīvosiet savu cerību piepildījumu.»

Trūcīgie nespēj iegūt taisnību, atzīmēja Kēnemanis, jo likumi uzrakstīti tiem nesaprotamā valodā. Trūcīgajiem nauda nepieciešama uzturam, tie nespēj nopirkt likumu grāmatas un, ja pat tie lasītu likumus savas zemes valodā, tad tomēr tos nesaprastu — advokātu māksla kļuvusi pārāk sarežģīta.

Kēnemanis meklē cēloņus, kālab likumi neaizsargā vājāko un trūcīgāko? Varbūt šie cēloņi rodami pirmatnējā līgumā? Bet tādā gadījumā gudrai priekšniecībai jāatrod iespēja novērst šīs nepilnības. Lai likumi patiešām sargātu iedzīvotājus, tiem jābūt skaidriem, lai nebūtu iespējama likumu dažāda iztulkošana; likumiem jāpakļauj arī bagātie, varenie, viltīgie, ļaunprātīgie un mantkārīgie. Ja kāds trūkuma dēļ nonācis izmisumā, tad tas nav pakļauts likumam: «Ar papīru, uz kura iespiests likums — tu nedrīksti zagt un nogalināt —, tas nevar apgērbties un ar burtiem piepildīt savu vēderu. Ja visus iedzīvotājus gribētu pakļaut šim likumam, tad jāatņem iespējas, ar kuru likums, kā to rāda ikdienas pieredze, bieži tiek iznīcināts un pārstāj kalpot zemes iedzīvotāju aizsardzībai un glābīņam.»¹⁵⁴ Un noslēgumā Kēnemanis secina: «Likumam jāatņem izmisušajam verdzība un trūkums, varenajam — vara, bet stulbumam un muļķībai jādod apgaismība.»¹⁵⁵

Analizējot Polijas pilsētu trešo prasību, ka visiem republikas iedzīvotājiem jābūt personiski brīviem, Kēnemanis vispirms analizē jēdzienus — kas ir nebrīvība un kas ir brīvība. Polijā, tāpat arī Latvijā, zemnieki ir nebrīvi, tie ir dzimtcilvēki. Zemnieku nebrīvības pamats ir muižnieku dzimttiesības uz zemi. Muižniekiem piederošās plašās muižas ir jāapstrādā, šim nolūkam nepieciešami zemnieki jeb vergi. Ar visbargākiem sodiem zemnieki tiek piespiesti strādāt, netaupot spēkus. No muižniekiem atkarīgi arī amatnieki, jo visi zemes īpašumi un ienākumi pieder muižniekiem. Lai namnieku kārtā nemēģinātu apvienoties un vērsties pret muižniekiem, muižnieki cenšas to sašķelt, iestāstot, ka zinātnieks ir pārāks par tirgotāju, tirgotājs — par profesionistu¹⁵⁶, profesionists — par amat-

nieku, bet amatnieks — pārāks par zemnieku. Pēc muižnieka domām, līdz ar to tiks sekmētas nesaskaņas namnieku starpā un tie nespēs atrast kopīgu vienošanos, kas varētu apdraudēt muižnieku īpašuma tiesības.¹⁵⁷

Muižniekiem īpašumu aizsardzībai nepieciešams valsts varas atbalsts. Kēnemanis liek runāt muižniekiem: «Lielais dievs, kas būtu visa mūsu kundzība bez kareivjiem un karātavu kalpiem, bez važām un cietumiem, bez bendes rata . . . Bez kareivjiem un sardzes . . . nebūtu iespējams ievākt nodevas un klaugas, kas tik ļoti mums nepieciešamas, bez kareivjiem nebūtu iespējams piespiest nepaklausīgos izpildīt viņu pienākumus . . .»¹⁵⁸

Kēnemanis pieprasa zemnieku — vergu — atbrīvošanu: gudrai politikai jāaizsteidzas priekšā un jānovērš asiņainas vergu sacelšanās, kas tiem ir vienīgais līdzeklis atgūt brīvību; tādējādi izglābsies garīdznieki un muižnieki, iegūs sev un ģimenēm drošību un iztiku. Atlaižot zemniekus brīvībā, valsts iegūs lielu spēku un kļūs neuzvarama. Valsts, kuru apdzīvo apspiesti pilsoņi, izmisumā novesti vergi, izsalkuši, trūcīgi un neizglītoti ļaužu pūlis, ir ļoti vāja, pat ja tā pārsniegtu vienas pasaules daļas platību. Ar atbrīvošanas lozungu to bez grūtībām var iekarot pat ne visai spēcīgs ienaidnieks; apspiestajiem tas būs liels ieguvums, bet valdošā daļa ies bojā. Tie, kas vainīgi pie zemnieku bēdīgā stāvokļa, būtu tūkstoškārt laimīgāki un mierīgāki, ja apietos ar zemniekiem kā ar līdzcilvēkiem un brāļiem: zemnieks baiļu un soda dēļ gan klanās sava kunga priekšā, taču sirdī to nolād . . .¹⁵⁹

Bez dzimtbūšanas atcelšanas un zemnieku brīvlaišanas Kēnemanis prasa arī vēl cietumnieku atbrīvošanu: «Šo mūsu nelaimīgo līdzbrāļu visaugstākā mērā bēdīgais stāvoklis ir mūsu barbarisma un tumsonības auglis.»¹⁶⁰ Kēnemanis atzīst, ka krimināltiesības līdzinās zirnekļa tīklam, kurās sapinas tikai vājie un mazie, bet lielie izraujas un aiziet: «Lielais zaglis, kas nozādzis miljonus, parasti sūta uz karātavām mazo zaglīti.» Cietumnieku lielākā daļa ir nabaga parādnieki, kurus bagātie augļotāji un kreditori tur cietumos par nesamaksātiem parādiem; tur atrodas arī cilvēki, kas nespēj pildīt uzliktais smagās kontribūcijas, tur ir arī dzimtcilvēki, kas

atbrīvojami no viņu kungu varas. Savu domu — žēlsirdību pret cietumniekiem — Kēnemanis mēģina pamatot ar atsevišķām evaņģēlija nodaļām.¹⁶¹

Kēnemanis ir neapmierināts, ka daudzās zemēs bieži nelietīgi tiek lietots svētais vārds — brīvība. Brīvība ir asiņainu revolūciju lozungs un sega, zem kuras slēpjas simtiem jaunu tirānu, lai atkal kļūtu pie varas un privilēģijām, lai apspiestu tautu atkal desmit reizes ļaunāk. Pēc Kēnemaņa domām, brīvības jēdziena nepareiza izpratne sagrozījusi galvu gandrīz visiem angļiem, un šāda neīsta brīvība ir visām tautām lielākais nāves grēks. Kēnemanis mēģina noskaidrot, kas ir īsta brīvība. «Zemē, kurā cilvēks spīdзина un nogalina cilvēkus, kurā valdnieks viens pats sagrābis vērtības, no kurām varētu pārtikt miljoni cilvēku, un šo laupījumu sauc par savu īpašumu, kurā augļotājs tik smagi apspiež nabaga pilsoni un kā zirneklis mušu izsūc tam pēdējo asins pilieni, kur dižciltīgais ar kājām mīda zemāko, tādā zemē dzīvo nevis brīvi ļaudis, bet gan truli vergi, kas nespēj saskatīt šīs nožēlojamās darbības patiesos cēloņus.»

Īsta, patiesa brīvība, pēc Kēnemaņa domām, pastāv vienīgi zināmā mantas stāvokļa vienlīdzībā: «Brīvība, ar kuru cilvēks ir piedzimis, pastāv tiesībā lietot tik daudz no zemes labumiem, cik tas nepieciešams ērtas, laimīgas un patīkamas dzīves nodrošināšanai. Šādas tiesības ir zivij jūrā, puķei laukā, putniem un zvēriem mežos... Nabadzība, nepietiekams uzturs, nezināšana, slikti dzīves apstākļi sekmē, ka šī dabiskā brīvība tiek laupīta... Nezināšana ir verga smagākās važas, brīvības pretstats; pārmērīga bagātība ir tirānijas neapšaubāms pierādījums.»¹⁶²

Kēnemaņa domu gaitā it kā ieskanas Ruso vārdi — cilvēks ir dzimis brīvs, bet visur viņš ir važs.¹⁶³ Visa nelaime ir tā, ka likumi noteikuši ekonomisku un sociālu nevienlīdzību. Valdības uzdevums ir to novērst. Visbeidzot Kēnemanis secina, ka visas nelaimes un ļaunums ceļas no privātīpašuma, un ikdienas pieredze, tiesu arhīvos saglabājušās prāvas pierāda šo patiesību.¹⁶⁴

Kēnemanis vēlreiz kritizē Francijas Nacionālo sapulci, kas publiski paskaidrojusi, ka apmēram 20 milj. iedzīvotāju ir trūcīgi un franču jaunā konstitūcija šādu stā-

vokli legalizē. Ja Nacionālā sapulce vairāk nekā gadu nodarbojas ar šādām lietām, tad ir pareizi, ka tirgus sievas tai atgādina tās pienākumus — «mēs negribam krimināllikumu, mēs gribam maizi un apgādi.»

Kļūst saprotams, kādēļ Kurzemes hercogistes kanclers Rūtenbergs, kas bija augstdzimis muižnieks, Kēnemaņa «Vērā ņemamās pārdomas» neatļāva iespiest Jelgavā, un šādu atļauju Kēnemaņa raksts neieguva arī Varšavā, kaut gan autors honorāra vietā prasīja tikai 50 brīveksempļārus. Kēnemaņa darbs nesaudzīgi vērsās pret feodālo, kā arī buržuāzisko valsts iekārtu. Viņš prasīja ar likumu regulēt privātīpašumu. Visiem iedzīvotājiem jāiegūst taisnīga daļa no šīs zemes bagātībām; kā tas panākams, to Kēnemanis īsti nezina — viņš uzskatīja, ka to varētu panākt ar taisnīgu likumu palīdzību, kaut gan pats apzinājās, ka likuma burti nevar apmierināt izsalkušu cilvēku. Kēnemanis ir Ruso un Marata piekritējs. Dzīvodams Jelgavā, viņš Franču buržuāziskās revolūcijas pašā sākumā kritizēja franču lielburžuāzijas valdīšanu un mēģināja pamatot jaunus valsts sabiedriskās iekārtas principus — dot visiem iedzīvotājiem īstu brīvību, kuras pamats, pēc Kēnemaņa domām, ir materiāla labklājība. Viņš dažreiz mēģināja pieskarties arī bībeles formulējumiem, kaut gan pats skaidri saskatīja baznīcas un mācītāju nespēju nodrošināt virs zemes taisnīgu likumu, un tāpēc evaņģēliju viņš dēvēja par «tukšu himēru», no kuras cilvēkiem šai pasaulē nav nekāda labuma; garīdznieku kārta ir pilnīgi nederīga, jo evaņģēlija likumi nespēj parādīt, kādā veidā visi ļaudis būtu apgādājami, nodarbināmi derīgā darbā un atbrīvojami no visa posta.¹⁶⁵ Kēnemanis ir agrīns sociāls utopists, kādi Franču buržuāziskās revolūcijas gaitā bija sastopami arī Francijā. Viņš prasīja izveidot sabiedrības iekārtu, kuras pamatā būtu vispārēja vienlīdzība un labklājība.

Savu darbu Kēnemanis iesniedza Jelgavas magistrātā 1790. gada aprīļa sākumā. Magistrātam, kas sastāvēja no turīgiem tirgotājiem, bija sveši Kēnemaņa sociālie sapņojumi par visu zemes iedzīvotāju personisko brīvību un nodrošināšanu ar eksistences līdzekļiem; tiem šādas prasības izlikās pat bīstamas. Tomēr dažas domas Kēnemaņa darbā, piemēram, visu nemuižnieku,

namnieku apvienošana cīņai par namnieku tiesībām, tiem šķita noderīgas. Jelgavas maģistrāts steidzīgi izsūtīja uzaicinājumu hercogistes pilsētām atsūtīt pārstāvjus uz apspriedi šai jautājumā. Apspriedes rezultātā 1790. gada 24. aprīlī tika nodibināta namnieku kārtas organizācija «Visu Kurzemes—Zemgales hercogistes pilsētu un namnieku kārtas apvienība».¹⁶⁶ Šī organizācija sastādīja diezgan deklaratīvu ziņojumu par saviem mērķiem: «Beidzot pienācis laimīgais laiks, kad cilvēks sāk tuvoties saviem līdzcilvēkiem. Lai pateicība mūžīgai providencei, kas dāvājusi šādu apgaismību 18. gadsimtam.» Pēc šī ievada sekoja tikpat deklaratīvs turpinājums par namnieku apspiešanu viduslaikos un pakāpenisku nākšanu pie apgaismības: «Kad cilvēki pacēlās pāri zemākām kārtām un tās gandrīz vairs neuzskatīja par saviem līdzcilvēkiem, tad nonāca tiktāl, ka zemākām kārtām bija jāsmok zem vareno jūga, tomēr cilvēki, kas centās atkal pacelties, redzēja, ka tiem pienākas brīvības tiesības... Apspiedēju pārspēks nebija bezgalīgs... Apspiestie uzdrošinājās beidzot sūdzēties un meklēt palīdzību. Polijas republikas, tāpat Lietuvas pilsētu iedzīvotāji, kuriem bija laupītas viņu tiesības, atrada stipru atbalstu savu tiesību atjaunošanai pie apgaismo tiem cilvēkiem. Arī Polijai—Lietuvai pakļautajā Kurzemes un Zemgales hercogistē namnieki ir apvienojušies savu tiesību atjaunošanai...»¹⁶⁷

Saprotams, šajos vārdos nav Kēnemaņa aso domu, pat apgaismība tiek piesaistīta providences žēlastībai. Tomēr daži apzīmējumi, kā «vareno jūgs», «tiesību laupīšana», «brīvības tiesības» u. c., liekas, ņemti no Kēnemaņa leksikas. Namnieku kārtas iesnieguma sastādīšanā darbojās līdz tieslietu padomnieks Vite, hercoga kancelejas sekretārs J. V. Ridigers u. c., kas visi savos uzskatos bija daudz mērenāki un izteicienos uzmanīgāki par Kēnemani. Kurzemes namnieku kārtas attīstības vēstures un tiesību pamatojumu tie meklēja jau pieminētajā Cīgenhorna darbā¹⁶⁸ par Kurzemes valsts tiesībām, sevišķi tā XI nodaļā «Par Kurzemes pilsētu tiesībām». Ne velti laikabiedrs un dedzīgs Namnieku apvienības pretinieks Tilings rakstīja: «Apvienības orākuls bija Cīgenhorns, no kura tie savos iesniegumos un paskaidrojumos norakstīja gandrīz burtiski...»¹⁶⁹

1790. gada vasarā Namnieku apvienība sastādīja un 12. jūnijā iesniedza hercogam savas prasības.¹⁷⁰ Kaut arī Kurzemes namnieki sevi uzskatīja par hercogistes trešo kārtu, tomēr iesniegumā nepārprotami un skaidri parādīja, ka pārstāv vienīgi vietējo vācu namnieku, bet nevis arī zemniecības intereses līdzīgi Francijas trešajai kārtai. Savu iesniegumu hercogam tie iesāka ar norādījumu, ka vācu namnieki kopā ar krustnešiem un dižciltīgajiem 12. gs. vidū esot apmetušies Livonijā un darbojušies publiskās valsts pārvaldes lietās, tāpat pilsētās tie esot ieguvuši speciālas privilēģijas un, tāpat kā dižciltīgie, arī neierobežotas tiesības iegūt lauku zemes īpašumus. Un tālāk savā iesniegumā namnieku pārstāvji norādīja, ka Anglija, Holande un citas valstis savu ievērojamo labklājību ieguvušas ar gudru un taisnīgu valsts iekārtu. Pat tikai nesen savu politisko patstāvību ieguvušās Amerikas Savienotās valstis apbrīnojami ātri nodibinājušas labklājību, pieņemot gudrus likumus un pasludinot, ka visi valsts locekļi savas izcelšanās ziņā esot līdzīgi un ka valsts pilsoņa tiesības un vērtību nosaka atsevišķa cilvēka nopelni, bet nevis viņa izcelšanās. Tālāk iesnieguma sastādītāji pievērsās Francijai un norādīja, ka pat tik ļoti kulturālā Francija savas visai nepilnīgās valsts iekārtas dēļ bijusi novesta līdz sabrukumam un tagad nolēmusi pilnīgi atcelt veco valsts iekārtu un ar attiecīgu nodokļu un priekšrocību izlīdzinājumu sagatavot Francijai labāku un laimīgāku valsts satversmi.

Pēc šī vēsturiskā un politiskā ievada namnieku pārstāvji atgriezās pie Kurzemes hercogistes iekārtas kritikas. Lai gan Kurzemes hercogistē namnieki zemes iekarošanā ir daudzkārt lējuši asinis un valsts labā nesusi dažādas nastas, tad tomēr namnieku kārta ir zaudējusi savas agrākās tiesības — piedalīties valsts pārvaldes lietās un turēt lauku īpašumus līdzīgi muižniekiem. Sabrūkot Livonijai, namnieki, tāpat kā pārējās kārtas, piedalījās padošanās līguma noslēgšanā un viņiem tika apstiprinātas visas līdz tam pastāvošās privilēģijas un tiesības. Un tomēr namnieku kārta ar sirdssāpēm redzot, ka tai kā vājākajai daļai ir atņemtas agrāk piederošās sensešanās tiesības. Iesnieguma noslēgumā Kurzemes namnieki norādīja, ka «cilvēcei par laimi labdarīgā apgaiss-

mība, kas jau sen izplatās šai hercogistē, ierosinājusi taisnīgu un cilvēkiem draudzīgu domāšanas veidu un ar hercoga un muižnieku līdzdalību darīs galu mūsu ciešanām par labu vispārējai labklājībai». Buržuāzijas pārstāvji lūdza jautājumu apspriest nākošajā landtāgā, kur pieaicinātu arī namnieku pārstāvjus, kas sniegtu plašākus paskaidrojumus. Iesniegumam pievienots pielikums ar konkrētām namnieku un pilsētu prasībām.¹⁷¹

Namnieku prasības apvienojamas četros pamatpunktos. 1) Kurzemes namnieku kārta kā trešā valsts iedzīvotāju kārta pieaicināma visās Kurzemes valsts apspriedēs un lēmumos, tāpat arī likumdošanā. Šī prasība motivēta ar namnieku kā valsts pilntiesīgas kārtas tiesībām. Brīvā valstī namnieku kārta nevar tikt pakļauta svešai patvalai — aristokrātijas neierobežotai varai, jo tad tiek nomāktas visas namnieku tieksmes nostties šeit uz dzīvi un dibināt derīgus amatus. Kamēr namnieku kārta būs atstumta no līdzdalības likumdošanā, tikmēr nebūs iespējams pilsētu uzplaukums, tāpat neattīstīsies arī amati līdz ar derīgām manufaktūrām un fabrikām un Kurzeme arī uz priekšu būs atkarīga no ārzemniekiem, bet tas nes tai ievērojamus zaudējumus. 2) Kurzemes—Zemgales hercogistē novēršama svešinieku tirdzniecība; nodarbošanās ar tirdzniecību un manufaktūru iekārtošanu atļauta vienīgi šīs zemes tirgotājiem un namniekiem. 3) Arī namnieku kārtai jādod iespēja ieņemt visus laicīgos un garīgos amatus. 4) Arī namniekiem jāatļauj pirkt dzimtīpašumā bruņniecības muižas.¹⁷²

Kurzemes muižnieki un hercogs Pēteris dažādi reaģēja uz šo iesniegumu. Hercoga virspadomnieki pret iesniegumu bija naidīgi noskaņoti un uzskatīja to par nelikumīgu. Landmaršals M. Zakens ziņoja hercogam: «Dumposšanās un sapulcēšanās gars jau iet tik tālu, ka šejienes rātsnamā bez atļaujas un piekrišanas notiek sapulces, apspriedes un sanāksmītes, piedaloties pieminētajam kancelejas sekretāram [Ridigeram] un citiem literātiem un tieslietu pratējiem, tāpat uzdrošinās sūtīt slepenus uzaicinājumus un organizēt sakarus laikā, kad pēc tiem nav nekādas vajadzības ...»¹⁷³ Arī D. Šopings atzīmēja: «Namnieki, kas nekad nevarēja sapņot kļūt par valsts kārtu, pēkšņi pieprasīja, lai tos uzaicina pie-

dalities nākošajā landtāgā; viņi uzskatīja franču valsts apvērsumu par apgaismības cienīgu paraugu un ar draudiem pieprasīja it kā savu zaudēto tiesību atgūšanu.»¹⁷⁴

Kurzemes hercogs Pēteris, pretēji muižniecisko virspadomnieku iebildumiem, namnieku iesniegumu pieņēma labvēlīgi. Tā kā hercoga un muižnieku starpā pastāvēja nesaskaņas, tad ar šādu gājienu hercogs cerēja vājināt muižnieku opozīciju. Šopings norāda, ka hercogam šo domu iedvesis Jelgavas lieltirgotājs Heveloke, kuram hercogs parasti pārdevis savu labību izvešanai uz ārzemēm.¹⁷⁵ Hercogs namnieku iesniegumu nodeva apspriešanai nākošajā landtāgā. Lai vēl vairāk uzsvērtu savu labvēlību namnieku pārstāvjiem, hercogs 1790. gada 30. augustā pieņēma namnieku pārstāvjus Vircavas pilī ar cieņu, kāda parasti tika parādīta muižnieku deputātiem. Vircavā ieradās Jelgavas namnieku pārstāvji: justicpadomnieki Ovanders, Brēnemanis un Avenāriuss, tāpat Jelgavas birģermeistars Halters, rāts loceklis Dortins un Porherts, rāts aktuārijs Himmelreihš, bet no tirgotājiem Heveloke, Firhufs, Kupfers, Treijers, Hofmanis un Vicingers. Tā bija diezgan iespaidīga delegācija. Pilsētu deputāti pateicās hercogam par namnieku iesnieguma pieņemšanu un virzīšanu uz landtāgu: «Žēlīgais valdniek! Neviena valsts nevar kļūt patiesi laimīga un baudīt ilgstošu labklājību, ja brīvo iedzīvotāju lielākajai daļai, neskatoties uz žēlīgā un slavenā valdnieka, zemes aizsargātāja un virskunga gādību, nav gandrīz nekādas politiskas eksistences un tie pastāv vienīgi tālab, ka ir nepieciešami. Namnieku kārta nemeklē nekā jauna, bet vēl mazāk tā grib iegūt sev peļņu uz citu rēķina; viņu sūdzības un prasības balstās uz tiesībām un pamatojumiem, kas ir tik seni kā mūsu valsts iekārta ...»¹⁷⁶

Toties virspadomnieki kļuva visai aktīvi. Sakarā ar Tukumā notikušajām nekārtībām namnieku sapulcē deputātu vēlēšanu laikā, par ko hercogam ziņoja Tukuma virshauptmanis Šopings, kurš šīs nekārtības pārspīlēti dēvēja par «nemieriem», virspadomnieki iesniedza hercogam priekšlikumu uz priekšu no namniekiem nepieņemt vairs nekādus iesniegumus. Hercogs tomēr šādu ierosinājumu noraidīja. Cariskās Krievijas sūtnis Jelgavā Rikmanis, kurš par visu bija samērā labi

informēts, ziņoja uz Pēterburgu: «... Jābrīnās par hercoga atbildi un tik nepārvaramu stingrību un stūrgalvību, ar kādu tas izturas šai lietā un ar to tikai satracina namniekus. Patiešām pilsētās notiek ne mazums trokšņa un nepatīkšanu, sanākot namnieku deputātiem, jo tiem katram ir savi uzskati, kas tomēr vērsti tikai uz ļaunu... Visai bēdīgi redzēt vietējos namniekus tādās nesaskaņās un ķildās. Turpretim valdība, kas ir bailīga un mazdūšīga, visu namnieku acīs ieguvusi nicināšanu un to vairs nevērtē un neklausa... Saprotams, par to nav jābrīnās, jo brīvā tautā nevar vienmēr valdīt saskaņa... Šāda kauna iemesls ir šejienes advokāti. Tie hercoga vadībā rīko iekšējas nekārtības, ar visiem līdzekļiem cenšas satracināt namniekus, lai, cik vien iespējams, pazemotu bruņniecību un muižniekus un palielinātu savu ļaunprātīgo partiju...»¹⁷⁷

Uzskatu, ka hercogs vainojams pie namnieku kustības, propagandēja Hovens un bruņniecības pilnvarotais B. Mirbahs.¹⁷⁸

Muižnieku pārstāvji labprāt mēģināja attēlot namnieku nesaskaņas par «nemieriem» pilsētās. Jāatzīmē, ka zināmas nesaskaņas namnieku starpā tiešām pastāvēja. Mēģinājums apvienot vienā organizācijā visus namnieku nogrupējumus — inteliģenci, zinātniekus, ierēdņus, pilsētu maģistrātu locekļus, tirgotājus un amatniekus — bija gandrīz neiespējams. To novēroja arī Rikmanis un kādā ziņojumā uz Pēterburgu par namnieku kustību rakstīja: «Šī buržuāzija patiesībā sastāv no diviem nogrupējumiem — tirgotājiem un strādniekiem.»¹⁷⁹ Vadošā loma kustībā piederēja tirgotājiem un tā saucamajiem literātiem. Amatnieki turpretim jutās atstumti, iesniegtajās namnieku prasībās amatnieku intereses un vajadzības patiesībā nebija atspoguļotas. Starp tirgotājiem un amatniekiem pastāvēja diezgan dziļas pretrīkības, kas sapulcēs parasti noveda pie skaļām un trokšņainām debatēm. Kad nesaskaņas starp tirgotājiem un amatniekiem vērsās plašumā, amatnieku pārstāvji ieradās pie advokāta Kēnemaņa un aicināja uzņemties amatnieku interešu aizstāvēšanu. Kēnemanis viņiem sastādīja iesniegumu par izstāšanos no Namnieku apvienības, kurš tika iesniegts hercoga kancelejā 1790. gada septembra sākumā.¹⁸⁰

Kēnemanis uzsāka propagandēt savus uzskatus amatniekiem un iedeva raksta «Vērā ņemamas pārdomas» norakstu. Raksts bija rōkrakstā un grūti salasāms, pārāk abstrakts un smagā stilā, lai amatnieki to varētu izstudēt paši saviem spēkiem. Tālab tie griezās pie Jelgavas akadēmiskās ģimnāzijas profesora Bezeke, lūdzot izklāstīt tiem Kēnemaņa rakstu.¹⁸¹ Bezeke bija Namnieku apvienības piekritējs un nosodīja amatniekus par izstāšanos no apvienības un par namnieku kustības jaukšanu. Amatniekiem tas nebija patīkami, un 1790. gada septembra beigās tie griezās pie kalvinistu draudzes mācītāja un profesora J. N. Tilinga. Tilings Jelgavā bija kļuvis populārs ar savu 1790. gada 22. augusta sprediķi par kārtu nevienlīdzību. Sprediķis bija viegli pārprotams, un likās, ka Tilings namniekus kūda pret dižciltīgajiem. Kad hercogs Tilingu sauca pie atbildības un nopratināja, tas paskaidroja, ka sprediķojis tieši pretējo un ir ticis pārprasts.

Ieradušies pie Tilinga, amatnieki izstāstīja par savām grūtībām, parādīja tam pieminēto plašo Kēnemaņa rakstu un lūda uzņemties amatnieku tiesību aizstāvēšanu. Tilings bez iebildumiem visu uzņēmās, apsolījās izlasīt Kēnemaņa rakstu, vajadzības gadījumā to grozīt, izlabot un papildināt. Tilings šajos «sajukušajos laikos» centās spēlēt pēc iespējas ievērojamāku lomu, bija godkārigs un līdzekļu ziņā nebija diezcik izvēlīgs. Izlasījis Kēnemaņa «Vērā ņemamās pārdomas», viņš kā mācītājs nostājās pret Kēnemani, nosauca to par «bīstamu sapņotāju, kuram galvā visplašākā mērā sakāpis revolūcijas gars un padarījis to traku, bet sirds tam sagandēta ar bezdievību un amorālismu». Citādi, pēc Tilinga atzinuma, šis divainais sapņotājs bijis ar plašām zināšanām.¹⁸² Par Kēnemaņa rakstu Tilings izteicās ļoti negatīvi: «Izlasot šo rakstu, es atradu, ka tas pilns ar visnekausīgākiem un asiem uzbrukumiem viņa gaišībai hercogam, valdībai un muižniekiem, tas gribēja sacelt vislielāko sajukumu, tā ka nevar būt runa par darba pārlabošanu, bet to vajadzēja pilnīgi atmetst un aizliegt.»¹⁸³ Neskatoties uz tik negatīvu vērtējumu, Kēnemaņa darbs atstāja uz Tilingu dziļu iespaidu: «Nodarbojoties ar to, es sāku asāk pārdomāt, par ko īsti namnieki sūdzas, kāds tam ir pamats un kā es varu

būt palīdzīgs saviem līdzpilsoņiem novērst visai zemei draudošo postu un nelaimi. Man bija dieva dota iespēja parādīt savu uzticību un īsto patiesību. Un es sastādīju Jelgavas gandrīz 400 namnieku vārdā rakstu «Jelgavas namnieku īstenās sūdzības» («Die eigentlichen Beschwerden der Bürger zu Mitau».)¹⁸⁴

Tā sociālā utopista advokāta Kēnemaņa vietā tagad bija nostājies mācītājs Johans Nikolajs Tilings (1739.—1798.).¹⁸⁵ Kā visi Latvijas šī laika mācītāji, Tilings bija pastāvošās feodālās dzimtnieciskās iekārtas aizstāvis un sargs. Tilings pats par sava laika Latvijas mācītājiem teica: «Nevienam citam nav vairāk laika viņu amatu darbā kā mācītāju lielākajai daļai. Visa nedēļa, izņemot svētdienas, pieder viņiem pašiem. Esmu dzirdējis dažu labu mācītāju sūdzamies par garlaicību, ko viens cenšas aizdzīt ar pastaigu vai jāšanu, cits ar kādu citu izklaidēšanos... Kurzeme ir ļoti svētīta zeme, uz kuriem dodas ārzemnieki, cerību pilni, kā agrāk uz Austrumindiju...»¹⁸⁶ Brēmenietim Tilingam šādas cerības šķita piepildāmies, kad tas iepazinās ar Jelgavas amatnieku pārstāvjiem. Tilings saprata, ka viņam izdevīgi nostāties valdošās šķiras — muižnieku — pusē un parādīt savu uzticību pastāvošajai iekārtai. Šim mērķim viņš turpmāk ziedoja savu brīvo laiku un parasto pastaigu vietā sāka rakstīt polemiskas brošūras, kas vēsturnieku var interesēt kā laikmeta dokumenti.

Pirmais un samērā konkrētais Tilinga darbs, ar kuru viņš ieguva Jelgavas amatnieku virsotņu nedalītu atziņību, bija jau pieminētās «Jelgavas namnieku īstenās sūdzības». Tās parakstīja Jelgavas pilsētas eltermanis Blēze, amatu meistari Ecels, Štegmanis u. c. 1790. gada 24. decembrī sūdzības tika iesniegtas hercoga kancelejā Jelgavā. Sarakstītāja Tilinga vārds nekur nefigurēja, jo autors sākumā gribēja palikt nezināms, taču vēlāk rakstu iespieda ar savu parakstu.¹⁸⁷

Šai Jelgavas amatnieku vārdā sarakstītajā iesniegumā Tilings izmantoja Kēnemaņa atziņu, ka bagātnieki un auglotāji apspiež vājākos un trūcīgos. Iesniegums sākās ar norādījumu, ka Namnieku apvienība nav izpildījusi amatnieku prasības un amatnieki iet postā, cits pēc cita ieslidot nabadzībā, kamēr citi namnieki ātri un viegli tiek pie labklājības un pārticības. Amatnieki grib

strādāt un necenšas pēc vieglām dienām bezdarbībā un slinkumā. Amatnieku posts un trūkums ceļas no tā, ka tirgotāji uzpērk labību un jēlvielas un pārdod tās uz ārzemēm. Dzīve pilsētās kļūst dārgāka. Amatniekiem grūti uzturēt savas ģimenes, zeļļus, mācekļus un kalpus. Amatniekiem nav darba, jo tirgotāji no ārzemēm ieved dažādus izstrādājumus, bet tirgotavas pārpildītas ar visdažādākajiem manufaktūru un rūpnīcu izstrādājumiem, ar kuriem konkurēt amatnieki nespēj. Amatniekiem trūkst lētu jēlvielu. Tāpēc amatnieki griežas pie hercoga ar savām prasībām: 1) nepieciešama pilsētu pašvaldības reforma, jānodibina jauns pilsētu māģistrāts, kuru izvēlētu uz trim vai sešiem gadiem, pie kam puse māģistrāta locekļu nāktu no tirgotājiem, bet otra puse — no amatniekiem; 2) jāierobežo jēlvielu (ādas, vilnas, linu, kaņepāju) izvešana uz ārzemēm; šīs jēlvielas pārstrādājamās uz vietas, lai amatniekiem būtu darbs; bez tam ārzemju jēlvielas ir dārgas; 3) jācinās pret uzpircējiem, augļotājiem, bitniekiem¹⁸⁸ jeb «fušieriem», pret naudas aizplūšanu uz ārzemēm, pārāk plašo krodzniecību pilsētās u. c.

Tilings ar šo iesniegumu centās kaitēt tirgotājiem, kas bija Namnieku apvienības galvenais balsts. Pret muižniekiem iesniegums visumā bija labvēlīgs, jo muižnieki tika uzskatīti par galvenajiem amatnieku darba devējiem. Tomēr lielu piekrišanu muižniekos Tilings neieguva — muižnieki viņam neuzticējās. Šai ziņā interesants ir sūtņa Rikmaņa Tilingam dotais raksturojums: «Hercoga kancelejā 1790. gada decembra beigās ienāca atsauksme par amatnieku un mākslinieku lietveža iespiesto sacerējumu. Šis raksts var dažus sarūgtināt, bet ne uztraukt, jo vienīgi tāds vīrs, kura raksturs ir tumšāks nekā viņa uzvalks, var pārņemt un turpināt jau no vairākām zemēm padzīta advokāta lietu. Viņš grib ievest krogos tikumību, bet pats tur piedzeras un tiek izpērts... Ja reliģijas kalps, morāles skolotājs rikojas nekrietni pret daudziem cilvēkiem, tad tā ir dziļa brūce un vāts tikumībā un reliģijā... Viņš svētī un nolād saskaņā ar savām interesēm... Un nabaga amatniekus viņš padara par savu Bileāma ēzeli, tie iemācīsies saprast tikai tad, kad tiks labi izpērti vai arī nevarēs vairs maksāt, kas ir viens un tas pats. Kamēr

tie vēl maksā no amatnieku lādes — viss iet gludi, bet, kad vajadzēs maksāt no savas kabatas, tad šis ēzelis sāks runāt...»¹⁸⁹

Valdošā šķira — Kurzemes muižnieki — namnieku šķelšanos uztvēra kā pamudinājumu bezkompromisa cīņai ar Namnieku apvienību, kuru sāka uzskatīt par galveno pretinieku. Muižnieki apvienības iesniegumus uzskatīja par nepieļaujamiem un dumpīgiem uzbrukumiem. Virspadomnieki pat gribēja namnieku iesniegumu autorus — hercoga kancelejas sekretāru Ridigeru un tieslietu padomnieku Viti — saukt pie atbildības, bet tas neizdevās: «Šiem vīriem par laimi ne katrs dusmu uzliesmojums var tikt realizēts,» atzīmēja hercoga kancelejas padomnieks Rezons.¹⁹⁰ Arī Rikmanis rakstīja par muižnieku lielo sašutumu: «Šejienes muižnieki visai sašutuši par namnieku nekautrību un savā starpā nolēmuši nākošajā landtāgā noraidīt visus viņu nekautrīgos iesniegumus.»¹⁹¹

Arī starp hercogu un muižniekiem attiecības turpināja saasināties. Par muižnieku nostāju pret hercogu Rezons rakstīja Manteifelam uz Varšavu: «Pagājušajā vēstulē ziņoju par landtāga izskaņu. Tagad vēl daži paraugi par toni, kāds tur valdīja. Jābūt ārkārtīgi aklam, lai nesaskatītu virspadomnieku justifikācijas raksta un padevīgā iesnieguma autoru. Šī kliegšana par satricināto konstitūciju, pārkāptiem pamatlikumiem un apspiesto brīvību, aizskartām tiesībām bez jebkādiem norādījumiem un — vēl jo vairāk — pierādījumiem, šīs bazūnu skaņas par brīvo tautu, par valsts domēnēm, par uzurpāciju un patvarīgo varu un līdzīgām lietām, kuras autors ir redzējis tikai jūsmīgā sapnī...»¹⁹²

Interesanta ir hercoga svaipa grāfa Mēdema saruna ar muižnieku opozīcijas vadoni Hovenu. Mēdems pateica, ka hercogam labi zināmas Hovena insinuācijas par viņu, bet hercogs par to neuztraucas, jo tam ir pietiekama ietekme Varšavā, lai atspēkotu visus muižnieku uzbrukumus.¹⁹³ Un kādā vēlākā ziņojumā Rikmanis savu sarunu ar hercogu atstāsta: «... pēc tam viņš man teica, ka nevar stāties ar muižniekiem nekādos sakaros, kamēr netiks dots svinīgs gandarījums par visām šejienes muižnieku deputāta barona Volfa un delegāta Heikinga sūdzībām par viņu Varšavā karalim un repub-

likai.»¹⁹⁴ Kurzemes hercogistes valdošās šķiras iekšējās nesaskaņas tika pārnestas uz Varšavu. Muižnieki savam pārstāvim Heikingam aizsūtīja palīgā baronu Grotusu un Piltenes bruņniecības pārstāvi Ludinghauzu-Volfu. Arī Namnieku apvienība uzskatīja par vēlamu sūtīt uz Varšavu savu delegāciju; hercogs šo nodomu atbalstīja un piešķīra lielākus līdzekļus; 1791. gada sākumā apvienība nosūtīja uz Varšavu savus pārstāvjus — Liepājas birģermeistaru Forkampfu (Vorkampf), Jelgavas tirgotāju Fīrhufu (Vierhuff) un Piltenes zemes tiesas advokātu Tīdenu (Tieden). Hercoga pārstāvju, tāpat abu delegāciju starpā sākās ilgstoši, dažādu iesniegumu, paskaidrojumu, ziņojumu un atsaukumu plūdi.¹⁹⁵ Polijas valdošās aprindas Kurzemes hercogistes iekšējos strīdus uzskatīja par samērā sīkām un maznozīmīgām lietām: «Seims uzskata par sīkumu yisu, kas neattiecas uz armiju, naudu un konstitūciju; mūsu lietas tur tiek uzlūkotas par kādas lielas saimniecības kalpotāju ķildu.»¹⁹⁶ Polijas visai svārstīgais iekšējais un ārējais stāvoklis bija par cēloni, ka Kurzemes jautājumā neviena puse neguva nozīmīgus un izšķirīgus panākumus, bet viss palika pa vecam. Kurzemes hercogistē notikumi gāja savu gaitu.

HERCOGA PILS STURMĒŠANA JELGAVĀ 1792. GADA 13. DECEMBRĪ

Tā Jelgavas amatnieki, lai gan 1790. gada beigās mācītāja Tilinga sastādītās prasības bija iesnieguši hercogam, nekādus jūtamus rezultātus neieguva. Jelgavas maģistrāts arī uz priekšu palika lielās ģildes piederīgo — tirgotāju rokās. Amatnieku prasības par līdzalību maģistrātā un ārējās tirdzniecības ierobežošanu palika bez ievērības. Tilings mēģināja amatniekus saistīt ar Kurzemes bruņniecību un gūt no tās atbalstu. Bruņniecības pilnvarotais Mirbahs 1791. gada 5. martā atbildēja, ka amatnieku prasības ir dibinātas un, tiklīdz būs iespējams, bruņniecība gādās par amatnieku grūtību novēršanu. Bet tas bija tikai tukšs solījums. Lai pierādītu muižniekiem savu uzticību, Tilings šai laikā sāka rakstīt plašāku darbu «Par tā saucamo Namnieku

apvienību Kurzemē.»¹⁹⁷ Darbs bija veltīts Krievijas ķeizarienei Katrīnai II. Veltījums liecināja par autora tendenci satriekt Namnieku apvienību un parādīt savu lojalitāti pret muižniekiem un carisko Krieviju, kura, pēc Tilinga nojautas, tuvākajā nākotnē būs spiesta iejaukties Kurzemes lietās.

Sava darba priekšvārdā Tilings atzīmē, ka viņš rakstot patiesu un dokumentētu Kurzemes namnieku nemieru vēsturi, sākot ar 1789. gadu līdz Polijas agrākās satversmes atjaunošanai 1792. gadā, jo ārzemēs šī kustība esot attēlota ļoti nepilnīgi, vienpusīgi un partejiski.

Savu darbu Tilings sāk ar konstatējumu, ka jau vairāk nekā divi gadi pastāvošā namnieku kustība dzīli satricinājusi «laimīgo» Kurzemi, kārtu savstarpējo uzticību, labvēlību un mīlestību. Tālāk Tilings sāk polemiku ar Namnieku apvienību: jūs apgalvojat, ka gribat veicināt un nodibināt zemes vispārējo labumu; es apgalvoju — tā tiks sagrauta un nopostīta; jūs gribat cīnīties par kādreiz atņemtām tiesībām, es saku, ka tādas tiesības grūti pierādīt; jūs sūdzaties par apspiešanu, trūkumu, postu un nabadzību; es uzskatu, ka jums ir pilnīga brīvība, pārpilnība, laime un svētība, kādu iespējams baudīt tikai Kurzemē; jūs attēlojat savus maizes tēvus un labdarus — tēvijas muižniekus — visas pasaules priekšā par uzpūtīgiem apspiedējiem un mocītājiem, es tos slavēju, ka tie ir gudrākie muižnieki visā Eiropā; jūs sprediķojat franču Nacionālās sapulces principus, bet es — kristietību.

Tilings jautā, ko apvienības ļaudis grib panākt, un pats atbild — to viņi ir izteikuši savos rakstos: viņi grib būt stipra, spēcīga iedzīvotāju kārta, līdzīga muižnieku kārta, tie grib piedalīties landtāgos, spriest un balsot par vispārības lietām, dot likumus, uzraudzīt likumu izpildīšanu, grib pirt un valdīt dižciltīgo muižas, ieņemt ienesīgus amatus, izspiežot no tiem muižniekus, vārdu sakot, grib iegūt ar muižniekiem līdzīgas tiesības, pat lielākas. Ja viņi to visu panāktu, muižniekiem nekas vairs nepaliktu, izņemot nosaukumu. Un Tilings secina: franču mācība par visu cilvēku vienlīdzību, par cilvēku tiesībām un brīvību noved pie muižnieku kārtas iznīcināšanas. Bet vai namniekiem uz to ir tiesības? Nē! Tie nekad nav bijuši Kurzemes iedzīvotāju kārta. Bet, ja

nav pozitīvu tiesību, tad var balstīties uz dabiskajām cilvēku tiesībām. Un Tilings liek namnieku mutē vārdus: «Mēs neatzīstam citas tiesības kā vienīgi dabas tiesības, brīvību, visu kārtu un visu cilvēku vienlīdzību. Nost ar visu pozitīvo — valsts un baznīcas iekārtu. Pietiekami ilgi cilvēki turēti pavadā līdzīgi pērtiķiem. Ir laiks, ka saraujam šīs saites, nokratām pazemojošas važas, kas derīgas tikai nepilngadīgiem un vergiem. Jāseko Francijas lielajam paraugam.» Tur nav muižnieku, nav titulu, nav kārtu atšķirības, ir tikai cilvēki... Tur ateju tīrītājs spiež roku karalim... Tur zivju tirgus sieva sēž blakus karalienei un sauc to par mūsu, tur dedzina dižciltīgo pils un muižas un rīko no aristokrātisko un labāko ģimeņu īpašumiem patriotisku liksmes ugunsgrāvu... To sauc par apgaismību! To sauc par vienlīdzību! Tas ir laikmeta gars... Tā ir morāliska ietekme, kuru atnes dienvidvakara vējš no drausmīgi nosodītās Francijas.¹⁹⁸

Tilings 18. gadsimtu dēvē nevis par laimīgu un apgaismotu gadsimtu, bet par kosmopolītu, insurgentu, egoīstu un ateistu gadsimtu. Viņš ironiski izsaucas: «Jau redzu garā izplatāmies kārtu starpā vispārēju apgaismību, es redzu zemnieku pametam arklus bezdarbībā un turot priekšlasījumu valdniekam par kārtu vienlīdzību un par pienākumu dzīves nest kopīgi.»¹⁹⁹ Tilings saprata, ka Namnieku apvienības locekļiem nav patīkami, bet ir pat bīstami, ja tos saista ar franču revolūciju: «Veltīgi mēģina mūsu apvienībnieki aizbildināties, ka šī laikmeta trakuma gars nav skāris viņu sirdis un galvas, ka tie nav saslīmuši ar franču brīvības drudzi. Tomēr pilnīgi skaidrs — ja nebūtu franču revolūcijas, nebūtu arī Kurzemē nekādas apvienības.»²⁰⁰ Šo secinājumu Tilings pamatoja ar Namnieku apvienības rakstiem, kuros tie piemin apgaismības gadsimtu un Franciju, kas noārdījusi veco iekārtu un uzcēlusi jaunu, daudz laimīgāku valsti: «Kad Francijas tronis sagruva un 1200 cilvēku tiesību aizstāvji atņēma cēlajam pilsonim²⁰¹ viņa cilvēka tiesības, īpašumu un dzīvību, tad šeit un tur bija skaļas gaviles un no tālienes dzirdamas balsis, tagad ir laiks, tagad arī mums jābūt vīrišķīgiem...» Un tālāk Tilings loģiski secina: «Es nedarišu pāri namniekiem, ja teikšu, ka tie rīkojas saskaņā ar

laika garu, ka Amerika un tās labklājības lielie panākumi, ka Francija ar savu sagrauto Bastīliju, savu apkaunoto karali, saviem aplaupītajiem un padzītajiem aristokrātiem, ar kārtu atšķirības un paklausības tradīcijas atmešanu mūsu namniekus pamudinājusi uz viņu rīcību, ka tie tagad grib darboties līdzīgi frančiem pēc tiem pašiem principiem un tāpat kā viņi tic, ka tagad pienācis laiks visur ievest lietu jaunu kārtību. Es varu pierādīt ar dokumentiem, ko esmu ieguvis no apvienības vadītājiem, ka viņi savu lietu pret muižniekiem uzskata par visas cilvēces lietu un sauc par goda uzdevumu, par tiesību veidošanu, par nesamaitātu izjūtu u. c. Un beidzot tie nonāk pie secinājuma — ir gadījumi, kur sacelšanās ir pirmais un svētākais pienākums.»²⁰²

Tilings atzīst franču revolūcijas ietekmi — 1789. gads visai Eiropai bija nozīmīgs; tas radīja iedīgli arī Namnieku apvienību, kaut arī tā dzimusi un kristīta tikai 1790. gada sākumā. Tilings mēģina izskaidrot, kā varēja rasties nemieru kustība Kurzemē, jo vajadzēja būt kādam priekšnoteikumam, lai kustība gūtu pamatu: «Tirgotāji, amatnieki un vispār pilsētnieki nevarēja izgudrot tik tālejošus plānus un prasības.» Tilings nesaprata vai negribēja saprast, ka feodāli dzimtnieciskā iekārta Kurzemē tuvojās sabrukumam un ka šis sabrukums vispirms atspoguļojās pilsētās. Pēc viņa domām, viduslaicīgās bītnieku «medības», kurās piedalījās arī literāti, veicinājušas vispārēju rūgšanu. Šo «reibuma un bezjūtības brīdi izmantojuši Namnieku apvienības dibinātāji, tie pat nekaitrējās vēlāk pateikt amatniekiem, ka tieši tas bijis par pamatu, kālab amatnieki sākumā iestājušies apvienībā. Saprotams, pamatmotīvs Namnieku apvienības tapšanai, pēc Tilinga domām, tomēr bija franču revolūcijas laikmeta spēcīgākie ierosinājumi. Namnieki gribēja līdz tam vienīgi muižniecisko Kurzemi pārkārtot par namniecisku zemi, sekmēt jaunu Kurzemes uzplaukumu. Tomēr tie gribēja sasniegt to visu nevis pēc franču metodes — ar dūri un šautenes laidī —, bet ar pieklājīgāku rīcību.»²⁰³

Noslēgumā Tilings slavina laimīgo dzīvi dzimtnieciskajā Kurzemē. Tilings raksta, ka ne tikai muižnieki, bet arī pilsētnieki — tirgotāji, literāti, atskaitot nabaga amatniekus, dzīvo ļoti laimīgi un nevar vēlēties nekādu

citu kārtību. Zeme, kurā dzīvojam, ir dieva dārzs, pārpilnības un svētības zeme, kur burtiski piens un medus plūst. Tā ir vienīgā zeme Eiropā, kur arī pilsētnieks katrs savā kārtā var iegūt labklājību un būt laimīgs, kur ar to apietas likumīgi. Mūsu dižciltīgo mājokli patiesi ir viesmīlības tempļi. Mācītāju stāvoklis ļoti labs, mācītāja vieta uz laukiem ienes tam gadā 300—600 dukātu, mācītājs ir muižnieku pirmais draugs un padomnieks. Labi ienākumi ir arī ārstiem un advokātiem. Tirgotāji ostas pilsētās visumā ir turīgi, bet starptiem daži ļoti bagāti ļaudis. Jelgavā nav īstas tirdzniecības — ir tikai sīktirdzniecība, brūži un dzertuves, tomēr Jelgavā atrodas ļaudis, kas iekrājuši pat pa 400 000 dālderu, bet vairākiem citiem pieder pa 50—100—200 000 dālderu. Jelgavā, Liepājā, Ventspilī procentuāli ir vairāk turīgu tirgotāju un sīktirgotāju nekā Hamburgā un Amsterdamā. Ja kāds varētu sūdzēties par trūkumu, tad tāds meklējams amatnieku aprindās, kam par iemeslu ir pilsētu iekārta. Bagātie pilsoņi amatniekus atstumj un aizēno.

Lai idile būtu pilnīga, Tilings neaizmirst arī zemniekus. Pat mūsu muižnieku zemnieki, lai gan viņus sauc par vergiem (Leibeigene), ir laimīgi, patiesi, desmit reizes laimīgāki nekā brīvie zemnieki Vācijas daudzos apgabalos, kas redz mūsu dižciltīgos zemniekus, tas skata veselības, spēka, prieka un apmierinājuma paraugus. Zemnieks godā un mīl savu kungu, savu tēvu, un no kungiem tiek mīlēts kā bērns. Zemnieki pa daļai dzīvo ļoti ērti un pārticīgi un ar čaklību un tikumību sasniedz visu, ko vien vēlas viņu sirds, tie var pat savam kungam aizdot 500 un vairāk dukātu.²⁰⁴

Un Tilings atkal vērsas pret Namnieku apvienību: kā apvienība savos iespieddarbos var nomelnot muižniekus, savus uzturētājus, saucot Polijas un Vācijas, jā, pat visas Eiropas priekšā tos par saviem zvērīnātiem ienaidniekiem, varmācīgiem laupītājiem, uzurpatoriem un despotiem tādā tonī, kāds dzirdams vienīgi jakobiņu klubā. Beidzot Tilings vēl izsaucas — nevis lielās pilsētas, fabrikas un manufaktūras, bet lauksaimniecība un tirdzniecība ir mūsu zemes uzplaukums.²⁰⁵

Cariskās Krievijas sūtnis Rikmanis, saņēmis Tilinga darbu nosūtīšanai Katrīnai II, rakstīja: «Šejienes refor-

mātu baznīcas mācītājs un akadēmijas profesors Tilings man nodeva klāt pielikto grāmatu ar vispazemīgāko lūgumu nolikt to pie viszēlīgās valdnieces kājām. Grāmatu nosūtu Jūsu gaišībai, jo tā ir ievēribas cienīga ar savu neparasto dedzību, drošsirdību un dažādiem pierādījumiem, kas atsedz namnieku partijas gājieni pret bruņniecību un muižniekiem, sākot ar 1789. gadu līdz mūsdienām. Autors bija spiests atsegt, ko šī partija apslēpti darījusi mūsu zemē, tāpat Varšavā, un kas ticis attēlots tikai vienpusīgi un nepareizi.»²⁰⁶

Rikmaņa ziņojums visumā pareizi raksturoja Tilingu, kurš, slavīnot feodāli dzimtniecisko iekārtu, noraidīja jebkādu buržuāzisku reformu mēģinājumu. Amatnieki, ar kuriem Tilings bija saistījies, jutās vīlušies. Ja amatnieku virsotnes — amatu meistari — vēl turpināja uzticēties Tilingam, tad zeļļi un mācekļi, kas sastādīja amatnieku lielāko daļu, novērsās no šī mācītāja, kas sludināja pastāvošās kārtības un muižnieku kundzības nemainīgumu.

Amatnieku stāvoklis Kurzemes pilsētās sakarā ar kapitālisma elementu strauju iespiešanos pilsētu saimniecībā turpināja pasliktināties, un no tā vissmagāk cieta tieši zeļļi un mācekļi. Katram amata meistaram bija 3—4 un pat vairāk zeļļu atkarā no amatniecības nozares, tāpat 2—6 mācekļi. Viņu dzīves apstākļi nebija spoži. Zeļļiem un mācekļiem parasti bija jādzīvo meistaru uzturā un telpās, kas bija šauras, bet uzturs trūcīgs. Mācekļu apmācības laiks skaitījās 3—5 gadi, pirmajos gados tie faktiski bija meistaru ģimenes, tāpat zeļļu apkalpotāji, pakļauti meistara, viņa sievas un zeļļu untumainajām prasībām, pat sitieniem. Amatnieki strādāja pasūtītājiem, bet Kurzemes hercogistē šai laikā amatnieku darba rokas sāka izspiest no ārzemēm ievestie manufaktūru ražojumi, par ko Jelgavas amatnieki jau 1790. gadā sūdzējās hercogam. Tas viss smagi gūlās uz amatnieku zeļļiem un mācekļiem; radās bezdarbs. To sāka izmantot dažādi kareivju vervētāji krogos, piedāvājot bez darba esošajiem izdevīgu darbu un labus apstākļus. Rezultātā piedzirdītos amatnieku zeļļus ar varu un viltu sāka pārdot Prūsijas un Krievijas armijā. Pārdošana guva diezgan plašus apmērus, un pēc Jelgavas visu amatu un magistrāta ierosinājuma hercogs

izdeva speciālu patentu, kas aizliedza šādiem vervētājiem, vienalga kādas kārtas tie arī būtu, tirgoties tādā veidā ar cilvēkiem. Zeļļu un mācekļu vidū vervēšana izraisīja lielu sašutumu, un tie, parādot savu saliedētību un aktivitāti, izdemolēja aizdomās turēta vervētāja māju: «Visi zeļļi un mācekļi, skaitā 120 cilvēku, turot aizdomās kādu atvaļinātu virsnieku Šteinu, ka tas dažus viņu biedrus sasietus bija aizsūtījis uz Rīgu pārdošanai zaldātos, ieradās viņa mājās un, neatrazdami Šteinu, sāka sist viņa sievu un demolēja māju. Minētais Šteins, izdzirdot, ka tie viņu gribējuši pakārt, no šejienes nozudis. Zeļļi griezušies pie virspilskunga Mirbaha un lūguši sameklēt viņu biedrus — 40 cilvēkus, kurus, pēc viņu domām, Skrundas nomnieks Foks pārdevis zaldātos, nosūtot uz Klaipēdu, bet pieminētais Šteins — uz Rīgu. Mirbahs solījās palīdzēt, bet hercogs publicēja patentu.»²⁰⁷

Amatnieku zeļļi un mācekļi kāri uztvēra revolucionāro notikumu norisi Francijā un bija rīcības un enerģijas pilni. Francijā 1792. gadā tika pasludināts lozungs «tēvija briesmās», pie varas nāca buržuāzijas ministri, notika 10. augusta apvērsums, karaļa pils sturmēšana, tika gāzts tronis, sāka skanēt Reinas armijas jaunā himna — marseljēza —, un ģenerālis Kistins ar sanktiotiem padzina Maincas kūrfirstu un sekmēja komūnas nodibināšanu Maincā.

Ziņas par šiem notikumiem ar sajūsmu uztvēra amatnieki, sevišķi Liepājā. Kāds laikabiedrs no Liepājas par to rakstīja: «Starp iedzīvotāju kārtām ir naidīgas attiecības. Sakarā ar šādu noskaņojumu jaunā franču sistēma iegūst slepenībā daudz piekritēju, un šur tur pie šampānieša pudeles jau varēja dzirdēt «Ča ira» vai arī «No Reinas, no Reinas sauc cēlie brāļi — brīvība vēl dzīva šeit»».²⁰⁸

Arī Jelgavas amatnieku vidū bija līdzīgs noskaņojums: amatnieku zeļļos populāras sāka kļūt Kēnemaņa paustās idejas, un 1792. gadā izplatījās baumas, ka Jelgavā visā klusībā sācis formēties jakobiņu klubs, par ko ziņoja kāda ārzemju laikraksta Jelgavas korespondents: «Arī šeit visā klusībā sācis veidoties jakobiņu klubs.» Un korespondents vēl piemetina: «Lai dievs pasargā mūsu zemīti no jaunfranku jēdzieniem.»²⁰⁹

Vērojot šādu noskaņojumu, Kurzemes bruņniecību pārņēma satraukums un tā sāka organizēt savu militāro spēku, tā saucamo bruņniecības savienību. Tika publicēts uzsaukums muižniekiem Kurzemes dižciltīgo jaunatni sagatavot kara dienestam.²¹⁰

Pastāvot šādam noskaņojumam, Jelgavā starp hercogu un dzirnavnieku amata zēļiem izcēlās ilgstošs konflikts nelikumīgi atņemtās un neatmaksātās malšanas naudas piemaksu dēļ.

Par dzirnavnieku Jelgavā ievadīto sacelšanās kustību, sevišķi par tās vadību un tālākajiem mērķiem, pagaidām vēl trūkst plašāku avotu. Skaidrs, ka kustības vadība neatradās mācītāja Tilinga rokās.²¹¹

Likās, ka Jelgavā notika cīņa starp Tilinga piekritējiem, kas amatnieku kustību atkal gribēja saistīt ar šo reakcionāro mācītāju, un amatnieku plašāko masu jauno vadību, kas grupējās ap Jelgavā topošo jakobiņu klubu. Lai atjaunotu Tilinga slavu, viņa piekritēji — Jelgavas amatu vecākais Ecels un Blēze — organizēja amatnieku gājieni ar mūziku un lāpām pie Tilinga, lai atzīmētu viņa dzimšanas dienu, un uzdāvināja tam sudraba vāzi ar uzrakstu «tā tiek atalgota uzticība». Šo gājieni aprakstījis Rīgas laikraksta Jelgavas korespondents visai cildinošiem vārdiem: «Vakar bija neredzēts skats. Jelgavas amati un cunftes, kas pārstāvēja arī Liepājas un Ventspils amatniekus un kam pieslēgās arī dzirnavnieku amats, svinēja profesora Tilinga — neuzpērkamā amatnieku cieņas un tiesību aizstāvja — dzimšanas dienu.»²¹² Tomēr šis gājiens nespēja pacelt Tilinga autoritāti amatnieku masās: gājienā piedalījās kādi 300 cilvēki, pie kam no dzirnavnieku amata, pēc Tilinga atzinuma, tikai daži zēļi, kaut gan tai laikā Jelgavā atradās ne mazāk kā 400 dzirnavnieku amata zēļi.²¹³

Sacelšanās noskaņojums Jelgavā bija jūtams jau novembra beigās. Jelgavas tirgotājs Heveloke 1792. g. 6. decembrī rakstīja Liepājas pilsētas sekretāram Slefogtam: «Ļaudis sūdzas, ka virsammanis Grīnhofs tiem atvilcis malšanas naudu un pieprasa kompensāciju, kas, tā kā atvilkumi izdarīti gadiem ilgi, ir visai prāva. Dzirnavnieki izturas ļoti klusu, kaut gan šeit viņu ir ap 400. Viss Kurzemes karaspēks koncentrēts šejienes pili un ir kaujas gatavībā, arī artilērija nostādīta pils tiltu

aizsardzībai. Ir bēdīgi, ja viena cilvēka dēļ, kas ir privilegiēts laupītājs, ir jācieš tūkstošiem, lai tikai laupījums paliktu hercoga kasē.»²¹⁴ Vēstule liecina, ka pat tirgotāju simpātijas Jelgavā atradās nevis hercoga, bet amatnieku zeļļu pusē. Nākošā vēstule rakstīta jau nedēļu vēlāk — 13. decembrī —, tieši sacelšanās priekšvakarā: «Nav iespējams nodibināt un atjaunot mieru tur, kur it kā visi pasaules velni palaisti vaļā. Šeit sanākuši visu amatu zeļļi, lai aizstāvētu dzirnavnieku lietu, tie atrodas savās mītnēs (Herberge), nestrādā un vēl izturas mierīgi. Taču tas ilgi tā nevar turpināties, un es bīstos, ka notiks trakas lietas. Taisnība, dzirnavnieki nevar pierādīt savas tiesības ar dokumentiem, un tiesnesis tos var tikai noraidīt. Ja hercogs sākumā būtu upurējis 500 dālderu, viss būtu mierīgi. Dzirnavnieku zeļļi būtu aizgājuši un, domājams, arī pārējo amatu zeļļi, jo ar to jau būtu pamats sarunām par aiziešanu...» Piezīmē autors lūdz vēstuli sadedzināt; viņš tā esot rīkojies arī ar Slefogta vēstulēm.²¹⁵

Cik spriežams no vēstules, tad ne tikai dzirnavnieku, bet arī pārējo amatu zeļļiem pret hercogu bija nopietnas prasības. Tomēr nekāda piekāpšanās vai sarunas no hercoga puses nenotika, un tāpēc 13. decembrī sākās Hevelokes vēstulē paredzētās «trakās lietas». Amatnieku zeļļi jau iepriekš bija aicinājuši uz Jelgavu vēl citus laukos palikušos zeļļus un mēģināja nodibināt sakarus pat ar Rīgas un Lietuvas amatu zeļļiem, tāpat meklēja ieročus, bet nesekmīgi, jo hercogs bija licis izvēkt pulvera noliktavu, kas atradās pie Lietuvas vārtiem, kā arī pavēlēja maģistrāta rīcībā esošo pulveri, šaujamos ieročus un liелgabalus nodot uzglabāšanai hercoga pilī. Jelgavas ormaņiem bija stingri aizliegts amatnieku zeļļiem dot pajūgus.

Uzbrukums hercoga pilij sākās 13. decembrī agri no rīta; attiecīgie aģitatori apstaigāja Jelgavas namus un aicināja visus iedzīvotājus doties uz pili. Uzbrukuma priekšgalā gāja apmēram tūkstoš amatnieku zeļļu un mācekļu tiem sekoja Jelgavas trūcīgo iedzīvotāju masas. Uzbrucēji nebija apbruņoti; kad sākās sadursmes ar pils sardzi, uzbrucēji mēģināja pieklūt pie lielgabaliem un ielauzties pilī. Tāpat tie kļiedza, ka pils priekšā jāstāda brīvības koks.

Uzbrukuma norisi, kaut arī diezgan vienpusīgi, apraksta sūtnis Rikmanis savos ziņojumos: «... pa to laiku minētais amats sūtīja ziņnešus uz Rīgu un Lietuvu, aicinot no turienes visus savus biedrus... Viss pūlis šodien no rīta sapulcējās pie pils, un hercogs bija spiests izdot savam bataljonam kaujas patronas un logu priekšā novietot ar karteču pielādētus lielgabalus. Viņš atsūtīja arī pie manis savu majoru Mirbahu, prasot sniegt viņam palīdzību un sūtīt šeit esošo militāro komandu, ko es nevarēju darīt, jo man nebija rīkojuma... Pūlis nedomāja ātrāk atstāt pilsētu, iekams hercogs tam nebūs samaksājis 10 000 dālderu. No šiem nemierniekiem var sagaidīt visādas ļaunas sekas, ja, cik jau dzirdams, tiem vēl pievienosies citu amatu zēlli... Saņēmu no viņa gaišības hercoga ātrumā uzrakstītu zīmīti, kur tas ziņo, ka dumpis ir sevišķi pieaudzis un ka nemiernieki nepārprotami slavina franču brīvību. Nedaudz vēlāk viņš man lika ziņot, ka viss pūlis sācis uzbrukt pilij, gribējis sagrābt lielgabalus un sturmēt pili un ka viņš bijis spiests spēkam stādīt pretī spēku; viņš lūdza mani izgādāt no Rīgas nedaudz karaspēka, lai izkliedētu šo pūli, jo pilī esošais hercoga bataljons ir pilnīgi nepietiekams. Pēc tam viņš ziņoja, ka valdības un pilī esošo maģistrātu locekļu aicinājumi nemierniekiem atgriezties mājās nav līdzējuši, bet, tieši pretēji, tie vēl vairāk sākuši uzbrukt, un hercogs tad pavēlējis šaut no divi lielgabaliem un šautenēm, sakarā ar ko 13 cilvēki nogālināti, bet apmēram 20 tikuši smagāk vai vieglāk ievainoti, pārējie sākuši bēgt, un nav zināms, ko tie tagad uzsāks. Pagājušā nakts bija mierīga. Maģistrāts kārtības uzturēšanai izsūtīja pa visu pilsētu sardzes, bet valdība, kā arī daudzi muižnieki atrodas pilī pie hercoga un tur arī paliks. Par visu to es ziņoju Rīgas gubernatoram baronam Pālenam.»²¹⁶

Par amatnieku sacelšanos rakstīja arī Kurzemes hercogiene, kas šai laikā atradās hercoga vasaras rezidencē Vircavā, taču par notikumiem bija samērā labi informēta. Hercoga pārstāvim K. Manteifelam uz Varšavu hercogiene rakstīja: «Kopš trim nedēļām nav bijusi neviena diena, kad es neslimotu... Sevišķi man sāp galva. Hercogs visu nedēļu ir pilsētā sakarā ar amatnieku sacelšanos, kas beidzās tragiski — karavīri saņēma rīko-

jumu šaut uz ļaudīm . . . Nogalināti un ievainoti pāri par 30 cilvēku. Šodien pilsētā svinīgi apbedī kaujas upurus; valdība un maģistrāts 24 stundas nav atstājuši pili. Jelgavā trīs nakts neviens iedzīvotājs nav gulējis, un visiem ir nokārtas galvas. Es biju laimīga, ka atrados šeit, jo negribēju būt ne skatītāja, ne notikumu līdzdalībniece.»²¹⁷

Amatnieki, atkāpdamies uz pilsētu, nebūt vēl nejutās sakauti, bet izvirzīja lozungu — neatstāt no hercoga pils ne akmeni uz akmens, līdzīgi kā tas bija noticis Parīzē ar Bastīliju. Hercogs nekavējoties parakstīja dažādus aizsardzības rīkojumus un jau 13. decembra vakarā nosūtīja uz Liepāju garnizona priekšniekam leitnantam Heikingam pavēli izsludināt trauksmi garnizonā. Baidīdamies, ka arī Liepājas amatnieki var sacelties, hercogs pavēlēja Heikingam sniegt Liepājas maģistrātam militāru palīdzību. Līdzīgi rīkojumi tika nosūtīti arī uz pārējām pilsētām. Nākošajā dienā hercogs publicēja uzsaukumu amatniekiem Jelgavā: vakardienas piedzīvojumi likšot dzirnavnieku amatam ar riebumu novērsties no ceļa, kas ved uz bojā ēju, un atteikties no visiem turpmākajiem nemieru mēģinājumiem pret zemes valdnieku. Bet, ja šīs cerības nepiepildīsoties, tad viņš būšot spiests ķerties pie vēl bargākiem līdzekļiem, lai pasargātu hercogisti no nobriedušās sacelšanās nelaimīgajiem rezultātiem. Patenta beigās hercogs izsaka domu, ka dzirnavnieki bez svešiem pamudinājumiem nebūtu ķērušies pie tamlīdzīgiem pasākumiem. Nākošajā patentā hercogs izsludināja 500 dālderus atlīdzības naudu ikvienam, kas uzrādīs sacelšanās organizatorus.

Sacelšanās kustībā bija piedalījušies Jelgavas sešu amatu — dzirnavnieku, mūrnieku, kalēju, podnieku, varkaļu un kurpnieku — zēļi un mācekļi līdz ar dažiem meistariem. Nemiernieku sarakstos atrodami arī latviešu uzvārdi — Vilks, Skube, Pinke u. c. No kritušajiem 14 vīriem 12 bija dzirnavnieku amata pārstāvji, to vidū divi meistari un 10 zēļi, no diviem pārējiem kritušajiem viens bija kurpnieka amata meistars. Lai ātrāk atbrīvotu Jelgavu no nemierniekiem un amati varētu atjaunot darbu, hercogs, hercogiene, Jelgavas maģistrāts, virspadomnieki, amatnieku organizācijas un citi ziedoja

kritušo apbedīšanai un amatnieku parādu samaksai viesnīcās 3877 dālderus.²¹⁸

Jelgavas amatu zeļļu, mācekļu un pilsētas trūcīgo iedzīvotāju mēģinājums ieņemt hercoga pili beidzās nesekmīgi. Uzbrucējiem trūka ieroču, nebija noteiktas vadības, nebija ciešāku sakaru ar pārējo pilsētu amatniekiem, nebija arī skaidru uzbrukuma mērķu. Amatnieku zeļļi, kas bija izauguši amatu tradīcijās un šragu noteikumos un kas paši centās ātrāk kļūt par amata meistariem, nebija cīnītāji par jaunu sabiedrisku iekārtu. Ja tie arī bija dzirdējuši Kēnemaņa aicinājumus cīnīties pret muižniekiem un bagātniekiem un iegūt katram cilvēkam pienākošos daļu, tad šādi mērķi tiem šķita pārāk tāli. Viņu tuvākais cīņas mērķis bija iegūt no hercoga viņiem atrautās naudas piemaksas. Amatnieku nodoms stādīt brīvības koku bija atskaņa no franču revolucionāru prakses.

Amatnieku zeļļu, mācekļu un pilsētas trūcīgo iedzīvotāju revolucionāro noskaņojumu gribēja izmantot savā labā daļa Kurzemes muižnieku ar Hovenu priekšgalā, lai ar organizētiem masu gājieniem piespiestu hercogu izlīgt ar muižniekiem. Pie tādas atziņas nāca hercogs pēc izmeklēšanas un atsevišķu nemiernieku nopratināšanas. Atrazdamies Vircavas pilī, hercogs 1793. gada sākumā rakstīja plašu ziņojumu par notikušo sacelšanos savam pārstāvim Manteifelam uz Varšavu. Vēstulē hercogs izteica gandarījumu, ka Manteifels Varšavā panācis attaisnojumu un piekrišanu hercoga rīcībai sacelšanās laikā. Tālāk tas atzīmēja, ka īstos kūdītājus, kas bez jebkādām tiesībām ierosinājuši šādu pasākumu, būs grūti celt dienas gaismā, jo, pēc visām ziņām, te darbojušās augstākas kārtas personas. Analizējot atsevišķus faktus, hercogs pārliecinājies, ka Jelgavā 13. decembrī bija domāts organizēt līdzīgas masu akcijas, kādas organizētas Parīzē, lai ar masu spiedienu gūtu vēlamos panākumus. Pēc hercoga domām, ja viņš būtu izrādījis vājumu, rezultāti būtu bijuši vislaunākie. Un hercogs secina: «Šī nedarba neapšaubāms dalībnieks bija Hovens. Pirms aizbraukšanas uz Pēterburgu viņš bijis ļoti norūpējies par sacelšanās sekām, taču aizbraucis, jo tam licies, ka lieta pienācīgi ievadīta un nemaldīgi gūs rezultātus. No Pēterburgas viņš vēros

notikumus un manu izturēšanos, lai varētu kaut kādā veidā man kaitēt.» Hercogs vēl piemetina, ka attiecībā uz Namnieku apvienību viņš esot pārliecinājies, ka tie nav darbojušies pie notikumiem. Tāpat viņš nedomānot, ka vainojams būtu Tilings, kaut gan viņš atkal kļuvis visai aktīvs un zināmās aprindās guvis panākumus.²¹⁹

Hercoga aizdomas zināmā mērā apstiprināja Hovena rīcība Pēterburgā. Hovens darbojās ciešā kontaktā ar Kurzemes bruņniecības pārstāvjiem. Saņēmis bruņniecības konsumenta advokāta Nergera ziņojumu par 13. decembra notikumiem Jelgavā, Hovens rakstīja: «Vakar vakarā saņēmu Jūsu 15. decembra vēstuli par Jelgavā notikušajām slepkavošanas ainām un nevilcinājos ne brīdi šos bēdīgos gadījumus attiecīgā vietā tā izklāstīt, kā tas man kļuvis zināms no Jūsu un arī citām vēstulēm. To papildinās H. fon Engelharta drīza ierašanās ar zemes pilnvarotā [Mirbaha] ziņojumu. Cik varu saprast, tad hercogs dzirnavnieku uzbrukumus savai pilij attēlojis ministram [Rikmanim] kā draudošu revolūciju un lūdzis ķeizarienes karaspēku savai aizsardzībai.» Hovens bija pārliecināts, ka Pēterburgā šāda versija negūs panākumus un ka neapbruņotu cilvēku apšaušana ar lielgabaliem un musketēm liecinās vienīgi par hercoga despotisko raksturu un tirāniju, un ka cilvēkus mīlošā Katrīna II tam nevarēs piekrist. Hovens vēl atzīmē, ka hercoga rīcība ir jauns pierādījums tam, ka pret viņu vērstās Kurzemes muižnieku sūdzības ir pamatotas. Un nobeigumā Hovens cildina kārtību Vidzemē, kas atrodas zem Krievijas aizsardzības un kur valda miers un taisnība un tiek saglabātas muižnieku privilēģijas.²²⁰

Hercoga Jelgavas pils sturmēšana atstāja lielu iespaidu ne tikai Kurzemes hercogistē, bet atbalsojās arī Vācijā, Polijā, Krievijā un nonāca līdz pat Francijai. Vācijas laikrakstos «Berliner Zeitung», tāpat Hamburgā izdotajā žurnālā «Minerva» parādījās plašas korespondences par notikumiem Jelgavā. Vācijas preses rakstiem visumā bija nosodošs raksturs, jo vācu buržuāzija sāka baidīties un novērsties no revolūcijas Francijā, nebūdamā mierā ar tās tālāko attīstību. «Minervas» izdevējs J. V. Arhenholcs²²¹ par notikumiem Kurzemes hercogistē rakstīja: «Zemākās šķiras — amatnieki un zemnieki —, visumā ņemot, ir tikai puscilvēki, vienalga vai

tie atrodas Londonā, Parīzē, Berlīnē vai Pirenejos u. c. Filozofa acīs īpašības, kas šīs sugas cilvēkus atšķir no mežoniem, irniecīgas ... Notikumi Kurzemē ir kaut kas jauns un radušies vientiesīgajā pūlī no brīvības un tautas varas jēdzieniem.»²²² Sacelšanās aprakstu Arhenholcs saņēmis no Jelgavas. Kas ir tā autors, nav zināms, bet notikumu apraksts visumā līdzinās hercoga attēlotajai versijai. Rakstā izteiktas aizdomas, ka sacelšanās vadonis varētu būt mācītājs Tilings, jo nedēļu pirms sacelšanās sākuma amatnieki pie Tilinga rīkojuši lāpu gājieni un visādi cildinājuši to par amatnieku tiesību aizstāvi. Aizdomas pamudināja Tilingu publicēt asu atsaukumu: «No franču sērgas nesaslimušā gudrā un godīgā protests pret saprātu, godu un tikumu aizskarošu nejēdzīgu apvainojumu ...»²²³ Tilings 1792. gada 13. decembra sacelšanos dēvē par «bēdīgu notikumu, kas izbiedējis pilsētu un laukus ... un jāizdzēs no tēvzemes vēstures un jānoslēpj pēcteču tiesnesīgam spriedumam». Tilings visu vainu par sacelšanos novel uz «zināmiem cilvēkiem», kas savas teorijas un mācības gribējuši realizēt praksē, bet paši nobijušies, jo varējuši kļūt par sacelšanās upuriem. Tagad tie visu vainu gribot novelt uz savu pretinieku, mierīgu pilsoni, uz Tilingu. Tilings norāda, ka viņa labais vārds un slava nepatiesi un briesmīgi iznīcināti, jo Arhenholcs savā plaši lasītajā žurnālā to pielīdzinājis laupītāju bandas vadonim — Maratam —, kas Eiropas lielākajā daļā izpelnījies nosodījumu.²²⁴

Hovenam Pēterburgā izdevās noskaņot Katrīnu II Kurzemes muižniekiem labvēlīgi, jo situācija Kurzemē varēja veicināt Katrīnas II plānus — sagatavot Kurzemes hercogistes pievienošanu cariskajai impērijai. To drīz izjuta arī Jelgavā: hercogiene rakstīja Manteifelam, ka Rikmanis vairs hercogam neiesniedz notas, bet cenšas visu nokārtot mutvārdiem, lai nebūtu dokumentālu pierādījumu. Rikmanis paziņojis, ka Pēterburgas galms ar dzirnavnieku lietas iznākumu ir ļoti neapmierināts un uzskatot, ka tās ir sekas no hercoga strīdiem ar muižniekiem. Hercogieni Doroteju uztrauca šāda Rikmaņa nostājas maiņa: «Jāpiezīmē, ka bēdīgajā gadījumā tieši Rikmanis bija tas, kas valdības un citu personu klātbūtnē nopietni aicināja hercogu nošaut

dažus simtus un lietas izbeigšanai solīja pagādāt kara-spēku no Rīgas.» Turpretim tagad Rikmanis piekritot citai versijai, ar kuru Hovens apvairo hercogu ... Muižas jāizdodot uz seši gadiem krievu galma piekritējiem, kuru skaits jārēķinot uz kādiem 28; vēl nāks ieteikums par kādām 30 personām, kurām arī jāiegūst nomā muižas par to pašu maksu. Ja hercogs nepildītu ķeizarienes gribu, tad lietu izšķirs Grodņā, kur aicinās hercogu un viņa padomniekus. Rikmanis vēl esot paskaidrojis, ka runa nav par tiesībām, bet Grodņā rīkosies pēc ķeizarienes gribas. Hercogiene vēl piemetina, ka viegli nodibināt komisiju, kurai jāatrod iemesls sekvestrēt hercogisti ar visiem alodiem un tāpat kā Polijas karali aizlaist pensijā arī Kurzemes hercogu.²²⁵

Polijas sabrukums šķita nenovēršams, un šīs valsts vienas daļas mantinieks varēja būt tikai cariskā Krievija. To sāka saprast arī Kurzemes hercogs un Kurzemes muižnieki. Hercogs 1793. gada beigās rakstīja šifrētu vēstuli Manteifelam: «Klīst baumas, ka trīs valstis nolēmušas sadalīt Poliju, neatstājot ne karaļa nosaukumu, ne republikas vārdu. Līdz ar to Kurzeme dabūtu jaunu sizerēnu — Krieviju. Taču šīs ziņas avoti nav skaidri, to var izplatīt mūsu uzkūditāji savos speciālos nolūkos. Arī no Pēterburgas atbraukušie neko nezina.»²²⁶

Muižnieki neatlaidīgi cīnījās ne tikai pret hercogu, bet arī pret Namnieku apvienību. Barons J. Grotuss publicēja brošūru «Replika uz Kurzemes namnieku galvenajiem priekšlikumiem», kurā kritizēja Namnieku apvienības argumentus.²²⁷ Autors norādīja, ka namnieki atsaucas uz vispārēju taisnīgumu, bet taisnīgums un tiesības esot divi dažādas lietas. Taisnīgas prasības var tikai izlūgties, bet tiesiskas — piespiest ievērot ar tiesiskiem līdzekļiem. Un tālāk autors turpina: nevar saprast, ar kādiem burvju līdzekļiem mierīgas galvas varēja iepotēt namniekiem nemiera garu, turklāt tik pilnīgi, ka pat mācītāji savu svaidīto vārdu bez vilcināšanās pievienoja šai kareivīgajai savienībai. Anglija un Holande ir ziedošas nevis tāpēc, ka atzīst buržuāziju, bet gan ar visu kārtu vienlīdzību. Zemnieki, kas visās valstīs ir tautas lielākā daļa, bauda tās pašas priekšrocības kā pārējās kārtas un sagādā šinīs valstīs labklājības pamatu. Sastādītāji, ja tie būtu bijuši smalkjūtīgi, varēja

atturēties no Francijas piemēra pieminēšanas. Jeb vai tie gribēja Kurzemes bruņniecības atmiņā draudzīgi atsaucēt laternu stabus Parīzē? Kurzemes labklājība balstās nevis uz tautas skaitlisko lielumu, bet uz īstu samēru starp apstrādājamās zemes platību un iedzīvotāju skaitu. Ikviens valsts, kas pārtiek vienīgi no zemkopības, ir laimīga ar labiem tikumiem un ir patiesi apmierināta. Kurzemē mājvietu atradusi greznība un tai par paraugu noderējusi pilsētu iedzīvotāju izšķērdība. Dažu Jelgavas namnieku dzīvokļos ir lielāka greznība un pārpilnība nekā pie visbagātākā lauku muižnieka. Namnieki savu bagātību iegūst no muižniekiem. Viņu godkārtība pamudinājusi pieprasīt sev vietas Kurzemes landtāgā.

Grotuss Namnieku apvienības vadītājus dēvēja par «revolūcijas taisītājiem», «nemieru cēlējiem», kuri tikai no muižnieku žēlastības atraduši pajumti un darbu, bet kuru rīcībai var būt briesmīgas sekas: «Redziet, mani kārtas brāļi! Kāda ļauna un rūpju pilna nākotne paveras mums neapbruņotajā Kurzemē; pārsteigti snaudā, zaļie augļgie līdzenumi pārvēršas posta pilnos tukšnešos.» Un tāda nākotne var pienākt, ja Namnieku apvienība savas tiesības sāks prasīt nevis vairs ar iesniegumiem, bet ar dūri un šautenes laidī.²²⁸ Barona Grotusa raksts diezgan zīmīgi parādīja, no kā baidījās Kurzemes muižnieki, proti, no organizētas namnieku kārtas, kurai varētu apņemt prasību iesniegšana, bet kura pēc franču buržuāzijas parauga savas prasības sāktu īstenot ar revolūcijai atmodināto tautas masu graužošo spēku.

Visasāk pret Namnieku apvienību vērsās barons H. K. Heikings — Kurzemes bruņniecības pārstāvis Varšavā.²²⁹ Heikings Kurzemes namniekus parasti apzīmēja par «jakobiņiem» vai «mūsu jakobiņiem»: «Beidzot ir laiks definēt jakobīnismu Kurzemē: ar jakobiņiem saprot cilvēkus, kas grib traucēt valdību, uzbrūk valsts iekārtas pamatiem un grib noārdīt nodibinātās politiskās pakāpes ... Vai Kurzemē sabiedrojušies namnieki nav jakobiņi? Vai tie, darbojoties organizēti un apvienoti, nekļūst divkārtīgi noziedznieki, kad tie kā reāls spēks pretojas valdībai ... Tie neslēpj savus uzskatus. Esmu pārliecināts, ka Liepāja ir viņu šūpulis, bet centrs — Jelgava. Esmu konsekventi cīnījies pret šo noziedzīgo

apvienību, kas nodibinājusies kopš 1790. gada: 1791. gada 28. martā es iesniedzu petīciju revolucionārajam seimam Varšavā, tāpat arī 1793. gada 7. novembrī sagatavoju petīciju ...»²³⁰

Heikings raksturo arī Namnieku apvienības izcelšanos: «Namnieku koalīcija radās, kad Krievija karoja ar Zviedriju un kad lielgabalu grāvienī skanēja Kurzemes robežu tuvumā. Buržuāzija iesniedza formālu lūgumu, kas bija pilns ar vizitteiktākajiem jakobiņu principiem. Tie par paraugu min Amerikas štatus un saka, ka pat nesen patstāvību ieguvušie Amerikas štati uzplaukst, utt. Šī tirāde nepārprotami vērsta pret dzimtu aristokrātiju. Vai tā neslēpj iedīgli vizitteiktākās tendences nodibināt himērisku vienlīdzību un noārdīt būtiski nepieciešamo atšķirību? Buržuāziskā partija iet vēl tālāk — tā ir pārliecināta, ka Francija nevar būt laimīga citādi, kā vienīgi gāžot veco kārtību un tās nepilnvērtīgo valdību. Vai var būt vēl jakobīniskāka valoda?»²³¹

Jāatzīmē, ka arī Kurzemes hercogs Pēteris nebija apmierināts ar namnieku lielo aktivitāti. Kad apvienības pārstāvji darbojās Varšavā, hercogs par to rakstīja instrukciju Manteifelam: «Šejienes namnieku kārta savās prasībās, pie kādām tā turēsies arī Varšavā, iet nepiedienīgi tālu ... Mana griba ir, lai jūs ar visiem spēkiem un pienācīgo centību aizmuguriski darbotos pret viņu pārspīlētajiem plāniem un pretenzijām. Taisnīgās lietās negribu ierobežot viņu dibinātās prasības.»²³² Kurzemes hercogam, tāpat kā pārējiem muižniekiem, sevišķi nepatika namnieku centība plaši organizēt un materiāli nostiprināt savu apvienību: «Tie ar dažādiem izsūtītiem cirkulāriem grib visus iegūt savā pusē, pieprasot līdzdarbību un piedalīšanos maksājumos. Arī mani mežsargi, bisenieki u. c. tiek tur ievilkti, piemēram, mans mežsargs Šmithens tika uzaicināts piedalīties ar 50 dālderiem. Kādas citas izredzes šie ļaudis var solīt kā vien neierobežotu pārsūdzības brīvību tai gadījumā, ja es ar tiem neesmu apmierināts, uzsākt prāvošanos ar mani relācijas tiesā un uz šī rēķina radīt nepaklausības un neuzticamas attiecības.»²³³

Visi avoti liecina, ka Kurzemes hercogam Pēterim un Kurzemes muižniekiem attiecībā pret Namnieku apvie-

nību bija kopīgas intereses. Un citādi tas arī nevarēja būt, jo hercogs pats bija Kurzemes lielākais muižnieks. Lai arī pēc dzirnavnieku sacelšanās Jelgavā namnieki sacelšanās kustību neizmantoja savā labā, tad tomēr nākotnē tie varēja nostāties līdzīgas kustības priekšgalā. Lai pret to nodrošinātos, Kurzemes hercogs nolēma ar muižniekiem izlīgt. Uz to viņu spieda arī cara valdība un 1793. gadā gaidāmā sūtņu konference Grodņā, kur no hercoga varēja prasīt paskaidrojumu par samierināšanās rezultātiem ar muižniekiem. Tāpēc hercogs 1793. gada sākumā sasauca Kurzemes landtāgu. Rikmanis par šo notikumu rakstīja: «Kurzemes kārtas sapulcējās landtāgā un ceturtdien uzsāka darbību. Landtāgs ir pagājušo gadu landtāgu turpinājums, tāpēc deputāti ir tie paši.»²³⁴ Landtāgam sanākot, deputāti saskaņā ar paradumu devās uz hercoga pili, kur landmaršals turēja runu. Runa sastādīta samierināšanās noskaņā: «Žēlīgais kungs un valdniek! Neviena zeme, neviena valsts nevar būt laimīga bez iekšēja miera un pilnīgas saskaņas starp galvu un locekļiem. Mūsu tēvzemei nekas nav kaitīgāks kā tik daudz gadu ilgstošas nesaskaņas.»²³⁵ Arī hercogs Pēteris bija sagatavojies uz piekāpšanos. Tāpēc Rikmanis varēja ziņot vicekancleram grāfam Ostermanim: «Man liekas ... landtāgs beigsies bez trokšņa un pērkona. No vienas puses, es dižciltīgos turu mērenības robežās, no otras — cenšos pārliecināt hercogu nežēlot dažus upurus atelpas un miera labā ... Pirmkārt, hercogam jāatsakās no dažām lielajām ekonomijām, kādas viņš līdz šim nodibinājis un grib vēl dibināt arī tagad — Mežmuižā un Bukaišu muižā.»²³⁶ Otrkārt, muižas iznomājamās muižniekiem uz desmit gadiem līdz šim parasto trīs gadu vietā.»²³⁷ Muižnieki, jūtot hercoga bezizejas stāvokli, gribēja iegūt pēc iespējas vairāk. Rikmanis par to rakstīja: «Jautājumā par hercoga muižu nomas naudas paaugstināšanu hercogs pēc landtāgā sanākušo kārtu atkārtotiem pieprasījumiem beidzot piekrita izvirzītajiem noteikumiem, kas tika ietverti kompozīcijas aktā. Muižniecībai par lielu apmierinājumu hercoga muižas palika novērtētas agrākajā līmenī, kādā tās hercoga prombūtnes laikā 1786. gadā bija novērtējuši valdības virspadomnieki.»²³⁸

Kurzemes hercogs Pēteris ar noslēgto kompozīcijas aktu bija ļoti neapmierināts: «... Pēterburgas uzdevums — noslēgt ar muižniekiem kompozīciju — ir izpildīts, muižnieki, saprotot manas grūtības, mēģināja iegūt priekšrocības un savas prasības tā pārspilēja, ka radās ārkārtīgi smaga, ierobežojoša un nospiedoša kompozīcija, kas īstenībā ir apkaunojoša, kā tas jau redzams, tikai uzmetot skatienu aktīm. Tomēr visa pretestība bija veltīga.»²³⁹ Un dažus mēnešus vēlāk hercogs žēlojās par to pašu: «Ar jauno kompozīcijas aktu mani ienākumi ir tā samazināti, ka nav vairs skaidrs, vai es varēšu turpmāk maksāt algas un segt kārtējos izdevumus.»²⁴⁰ Arī hercogiene Doroteja par kompozīcijas aktu nebija priecīga un rakstīja Manteifelam: «Jūs jau zināt — tiek gatavota kompozīcija. Hercogam daudz kas jāupurē no savām priekšrocībām un jāapmierina ieinteresēto privātās intereses. Slimais bieži izdod pēdējo grasi, lai tikai kļūtu vesels, kālab nepirkt mieru, kaut arī tas būtu tikai īslaicīgs.»²⁴¹ Hercoga piespiestā piekāpšanās pret muižniekiem bija saistīta ar viņa nedrošo stāvokli, jo hercogs sāka domāt par Kurzemes hercogistes atstāšanu un pārcelšanos uz Silēziju Vācijā, kur tam piederēja nekustami īpašumi Zaganā. Kad Rikmanis to uzzināja, viņš lūdza savas valdības instrukcijas: «Hercoga mājkālpotāju dažādie norīkojumi, kā arī hercogam tuvu stāvošu personu izteikumi liek domāt, ka hercogs gatavojas drīz sekot hercogienei un ar savu ģimeni apmesties Zaganā.» Jāatzīmē, ka sūtnis Rikmanis tagad Jelgavā sāka iegūt aizvien svarīgāku nozīmi. Pē viņa griezās muižnieki, lūdzot garantēt kompozīcijas akta noteikumus. Rikmanis sāka sastādīt iznomājamo muižu sarakstus, kā arī izvirzīja muižniekus, kuriem šīs muižas nācās saņemt nomā. Katrīna II ar kompozīcijas aktu ieguva Kurzemes hercogistē spēcīgu muižnieku partiju, kuri uzskatīja ķeizarieni par savu labdari un glābēju. Izmantojot hercogu un muižnieku nesaskaņas, cariskā Krievija ieguva Kurzemes hercogistes iekšējās lietās arvien lielāku ietekmi.

Guvuši uzvaru, muižnieki gatavojās satriekt arī savu otro pretinieku — Kurzemes Namnieku apvienību — un 1793. gada landtāgā hercogam pieprasīja vairs neatbalstīt apvienību. Heikings paziņoja, ka Namnieku

apvienības mērķis ir «iznīcināt hercoga un valdības autoritāti, nolaupīt bruņniecībai viņas privilēģijas un uz šīm drupām nodibināt demokrātisku valdību. Tāds bija šīs noziedzīgās koalīcijas mērķis.» Lai to pierādītu, Heikings komentēja apvienības prasības: 1) kļūt par politisku kārtu ar tiesībām piedalīties landtāgā; 2) iegūt tiesības pirkt bruņniecības muižas. Tā kā balsttiesības Kurzemes landtāgā piederot vienīgi zemes īpašniekiem, tad buržuāzija grib panākt muižnieku prerogatīvu iznīcināšanu, iegūt zemi un gāzt pastāvošo iekārtu.²⁴² Muižnieki paziņoja hercogam, ka lielos visus iespējamos līdzekļus, lai šo bīstamo organizāciju likvidētu un tās aktīvākos locekļus sodītu kā sabiedrības miera un kārtības traucētājus.

Kurzemes feodālo muižnieku vārdi par iespējamo demokrātiskas valdības nodibināšanu hercogistē pēc muižnieku varas sagraušanas skan visai dīvaini. No kurienes gan muižniekiem varēja rasties šāda doma, jo reālie apstākļi hercogistē vēl ne tuvu nebija tādi, kas ļautu īstenot tamlīdzīgas iespējas. Jādomā, tās bija bailes no franču revolūcijas notikumu varbūtējas atkārtošāns Kurzemes hercogistē. Francijā 1793. gadā pieauga demokrātisko spēku nozīme, kā rezultātā karalis tika notiesāts, bet muižnieki un garīdznieki bija spiesti emigrēt. Arī Polijas notikumi likās neskaidri un nestabili. Tas viss pamudināja Kurzemes muižniekus bez liekas vilcināšanās panākt Namnieku apvienības likvidāciju.

Pēc landtāga pieprasījuma Kurzemes hercogs beidzot piekrita slēgt Namnieku apvienību un 1793. gada 11. septembrī publicēja patentu par Namnieku apvienības aizliegšanu. Patentā hercogs min landtāga lēmumu un runā par hercogistes virspadomnieku vairākkārtīgi izteiktajām bažām, ka hercogistes namnieku viena daļa bez valdības piekrišanas nodibinājusi slepenu politisku organizāciju, kas sevi dēvējusi gan par «visas pilsoņu kārtas apvienotiem locekļiem», gan par «namnieku apvienību» un ar savu rīcību un iesniegumiem mēģinājusi ierobežot augsti dzimušās Kurzemes bruņniecības tiesības. Tāpēc hercogs un bruņniecība ar šo patentu un hercoga autoritāti nolēmusi tā saucamo Namnieku apvienību kā nelikumīgu namnieku kārtas apvienību

pilnīgi atcelt; tāpat atcelti tiek šīs organizācijas pieņemtie lēmumi, kā arī aizliegti visi Namnieku apvienības pret muižniekiem vērstie netaisnie raksti. Līdz ar to tika aizliegts publiski vai slepeni piederēt pie šīs slēgtās organizācijas un atbalstīt to, bet Kurzemes bruņniecības pieprasīto Namnieku apvienības dažādo rakstu sacerētāju sodīšanu pagaidām atlikt līdz nākamajam landtāgam. Lai vēl noteiktāk saskaldītu apvienību, hercogs patenta beigās solīja savu atbalstu Kurzemes amatniekiem sakarā ar viņu vēlēšanos apspriest nākošajā landtāgā jautājumu par amatnieku līdzdalību pilsētu magistrātos.

Namnieku apvienībai tagad bija jāparāda savs spēks, jo valdošās šķiras uzbrukums bija skaidrs un nepārprotams. Tomēr pagājušos trīs gados apvienība nebija pratusi kļūt par plašāku masu organizāciju un faktiski tai nebija nekāda nopietnāka atbalsta. Tāpēc tā aprobežojās vienīgi ar protestu: «Muižnieki ar hercogu ... beidzot noslēguši savā starpā kompozīcijas aktu. Pilsētas un namnieki veltīgi izgaidījušies, ka tiks dotas konstitūcijā tiem paredzētās tiesības, un tagad ar sāpēm redz, ka viņu taisnīgās cerības bijušas maldīgas.» Tālāk Namnieku apvienība sniedz savas pastāvēšanas vēsturisko atskatu: hercogs pēc dažu gadu prombūtnes atgriezies, starp viņu, virspadomniekiem un muižniekiem izcēlušās asas domstarpības un strīdi. Hercogs apsolījis namniekiem palīdzēt atgūt viņu tiesības, tāpēc tie esot apvienojušies, lai kopējiem spēkiem cīnītos par savu tiesību atgūšanu. Šādu namnieku kustību hercogs atbalstījis un pavēlējis savā kancelejā pieņemt namnieku iesniegumus. Hercogs arī atvēlējis 1790. gada 30. augustā namnieku kārtai sūtīt savus pārstāvjus uz landtāgu, bet to noraidījuši muižnieki. Tad hercogs esot veicinājis Namnieku apvienības pārstāvju sūtīšanu uz Varšavu pie Polijas seima. Tādējādi Namnieku apvienību nevarot uzskatīt par nelegālu organizāciju. Attiecībā uz landtāga lēmumu par apvienības aizliegšanu apvienības pārstāvji norādīja: 1) landtāgs nav tiesas iestāde, 2) landtāgs nevar būt pats savā lietā sūdzētājs un tiesnesis, 3) nevar notiesāt visu namnieku kārtu bez aizstāvēšanās, 4) apgalvojums, ka Kurzemes namnieku kārta nodibinājusi slepeni un nezināmu politisku organizāciju, ir pilnīgi nepamatots.

Ja landtāgs uz priekšu gribētu izdot likumu par biedrošanās aizliegumu, tad aizliegumu nevar attiecināt uz laiku pirms šāda likuma izdošanas. Iesnieguma beigās vēl tiek norādīts, ka namniekiem nepieciešama aizsardzība pret muižniekiem, jo citādi muižnieki ierobežos namnieku brīvības, aizskars namnieku īpašumu, mantu, miesu un dzīvību, kā to jau darījuši ar landtāga lēmumu attiecībā uz namnieku godu, apvainojot tos jakobīnismā un dažādos pret valsti vērstos noziegumos. Iesniegumu parakstījuši apvienības vārdā Šulcs, Fīrhufs, Tīdens un Forkampfs.

Apvienības pārstāvji veltīgi cerēja uz hercoga atbalstu, jo hercogs neizdevīgi noslēgtā kompozīcijas akta dēļ bija noskaņots muižniekiem visai nelabvēlīgi. Tomēr hercogs jutās pārāk bezspēcīgs, lai turpinātu cīņu pret muižniekiem. Tādējādi apvienības darbība juridiski bija pārtraukta.

Namnieku kustības galvenā kļūda bija tā, ka tie gribēja izmantot vienīgi nesaskaņas valdošajā šķīrā un atteicās no tautas masu reālā atbalsta. Tomēr Namnieku apvienības īsās darbības nozīme Latvijas vēsturē ir visai nozīmīga. Laikā, kad pārējos Latvijas apgabalos vēl pastāvēja nesatricināta feodāli dzimtnieciska iekārta, Kurzemes pilsētās veidojās atklāta buržuāziska kustība, kas publiski deklarēja savas simpātijas Ziemeļamerikas demokrātiskajai iekārtai, atzina Franču buržuāziskās revolūcijas sasniegumus absolūtisma un klerikālisma satriekšanā un jaunas buržuāziskas sabiedriskas iekārtas veidošanā. Latvijas un arī visas Krievijas buržuāziskās kustības attīstībā tam bija sava pozitīva nozīme, neskatoties uz Kurzemes Namnieku apvienības visai šauru un ierobežoto raksturu.

KURZEMES ZEMNIEKU SACELŠANĀS 1794. GADĀ

Amatnieku un trūcīgo pilsētnieku sakāve Jelgavā 1792. gadā un Namnieku apvienības aizliegšana 1793. gadā nebūt neatrisināja tās sociālās problēmas, kādas bija kļuvušas aktuālas Kurzemes hercogistē. To saprata arī Kurzemes muižnieki un ar cara valdības palīdzību

centās noturēt savu privileģēto stāvokli. Kurzemes hercogistes virsburggrāfs — jau pieminētais O. H. Hovens —, kurš 1793. gada sākumā uzturējās Pēterburgā, mēģināja nodrošināties pret turpmākajiem iespējamajiem namnieku un zemnieku nemieriem, lūdzot valdībai militāru palīdzību, «lai jau laikus ierobežotu mūsu jakobīnisko namnieku nekaunību, kā arī iegrožotu zemniekus, kurus ... namnieki varētu viegli uzkūdit pret muižniekiem».²⁴³

Franču buržuāziskās revolūcijas sākumā zemnieki maz ko zināja par revolūciju. Tiem nebija ciešāku sakaru ar pilsētu sīkburžuāzisko inteligenci, tāpat ar kalpotājiem muižās, kas arī lasīja laikrakstus. Tiesa, daži Vidzemes zemnieki revolūcijas laikā atradās Parīzē, kur tie bija nonākuši kā apkalpotāji līdz ar saviem kungiem, bet vēlāk no tiem aizbēguši. Cesvaines muižas dzimtcilvēks Zariņš revolūcijas sākumā kalpoja pie Orleānas hercoga Parīzē. Parīzē uzturējās arī kāds vidzemnieks Kārlis, par kuru Krievijas sūtnis Simoļins nezināja, vai tas ir brīvs vai dzimtcilvēks.²⁴⁴ Tomēr šiem atsevišķiem cilvēkiem nebija sakaru ar dzimteni, ne arī ietekmes latviešu zemnieku masās. Stāvoklis grozījās, kad pēc sīkburžuāzijas sakāves Jelgavā 1792. gada beigās pilsētu sīkburžuāzija sāka meklēt sakarus ar zemnieku masām un agitēt par franču revolūcijas principiem. Par amatnieku muižniekiem naidīgo noskaņojumu hercogam ziņoja Mēmelmuižas dzimtkungs Derters, kam Jelgavā kāds bārddziņa zellis Vilcers sarunā pateicis, ka viņš būtu spējīgs arī uz slepkavību, jo namniekiem vairs neesot citu līdzekļu, un aizejot viņš vēl muižniekam piedraudējis: «Sargieties no manis, satiekoties uz ielas.»²⁴⁵ Par Liepājas namnieku noskaņojumu un franču revolucionāro ideju propagandu zemniekos rakstīja kāds laikabiedrs — liepājnieks: «Kurzemes zemnieki, kas līdz tam no šīm lietām, saprotams, it nekā nezināja, tagad kļuvuši uzmanīgi; bija pietiekami daudz pakalpīgu ļaužu, kas tiem pie degvīna glāzes pārtulkoja laikrakstus.»²⁴⁶

Par Liepājas namnieku sakariem ar zemniekiem un kūdišanu pret mācītājiem sūdzējās 1791. gadā Grobiņas draudzes mācītājs Johans Magnuss Launics. Mācītājmuižas zemnieki bija iesnieguši hercogam plašu sūdzību,

ka mācītājs tos apkrāvis ar nelikumīgām klausām un ļoti bargi soda. Grobiņas Launics līdzīgi pārējiem mācītājiem sprediķoja zemniekiem nerūpēties par laicīgām mantām, ko saēd kodes un maitā rūsa, bet ko pats cītīgi krāja. Launics neapmierinājās ar mācītājmuižas ienākumiem, bet uz Grobiņā iepirkta zemes iekārtoja sev personisku muižuņu vecuma dienām. Tāpēc mācītājmuižas desmit saimniekiem un viņu kalpiem nācās pastiprināti strādāt, lai uzceltu jauno mācītājmuižu, kā arī apstrādātu vecās muižas visai paplašinātos laukus. Sprotams, ka, šādos apstākļos nevarēdami izpildīt visas uzliktās klausas, zemnieki saņēma no mācītāja pastiprinātus sodus, par ko tie tagad sūdzējās: saimnieka Ates Jāņa kalps, trīsdesmit gadus vecais Juris, sists pie katras izdevības, jo esot negribīgi palīdzējis celt atvestos balķus, mācītājs pats viņu sitis ar spieķi, tāpēc ka viņš neesot pietiekami ātri braucis ar salmu vezumu, uz mācītāja rīkojumu viņu sitis mācītāja kučieris, par vēl kādu sīku neizdarību pats mācītājs viņu sitis ar žoga mietu, līdz beidzot Juris pēc laiciņa miris. No mācītāja plīķiem saimnieks Brežas Jēkabs kļuvis kurls; viņa pārkāpums — riežas apstrādāšanā viņš kalpa vietā paņēmis līdz savus divi puikas, bet kalpu atstājis strādāt mājā; bez plīķēšanas mācītājs vagaram vēl licis to krietni pērt ar pātagu. Saimnieku Kūmes Ernestu par nelielu nokavēšanos mācītāja labības vešanā pats cienģtēvs pļaukājis, kamēr tam sākušas nākt asinis pa degunu un muti; Lejas Toma saimnieci Maiju, kas ieminējusies mācītājam, ka vājās ražas dēļ neiztiks ar savu maizi, mācītājs sitis pa seju, kamēr tā nokritusi, tad to sagrābis un purinājis aiz matiem; rezultātā Maija sākusi slimot ar nepārtrauktām galvas sāpēm. Lejas Tomu saimnieks nav personiski ieradies riežā uz miežu pļaušanu, bet atsūtījis savas mājas ļaudis; mācītājs par to viņu sapļaukājis, bet tad pavēlējis vagaram noguldīt uz balķiem un sist ar spieķi. Mācītāja Launica zemniekiem izdalīto sitienu un pļauku skaits ir vēl visai garš. Pats mācītājs savā atbildē mēģināja taisnoties ar skaistiem vārdiem, kas tomēr bija tālu no patiesības: «Pret zemniekiem esmu izturējies ar visu cilvēka mīlestību, lēnību un taisnīgumu ... Zemnieku sodīšanā rīkojos ne vien taisnīgi, bet arī ar vistīrāko tēvišķīgo mīlestību un cēl-

sirdību.» Par mācītājmuižas zemnieku sūdzību iesniegšanu Launics vainoja savus pretiniekus, kas esot sakūdijuši dažus viņa zemniekus un noskaņojuši tos iesniegt nepatiesas sūdzības. Saprotoot savu vārdu liekulību, Launics raksta noslēgumā vēl atzīmēja, ka ieceltā izmeklēšanas komisija, «tāpat kā iepriekšējās, negribēs saskatīt patiesību un manu nevainību». Baidīdamies, ka zemnieku sūdzības tiks izmeklētas, mācītājs centās notušēt sūdzības faktisko pusi, bet izvirzīt priekšplānā jautājuma šķirisko būtību, kā arī nepieciešamību sameklēt zemnieku kūdītājus. «Ar zemnieku sūdzībām esmu dziļi apvainots; apvainota ir visa mācītāju kārta, kas gaida šīs lietas rezultātu ... Aizskartas ir ne tikai vispārības intereses, bet arī sabiedriskā drošība ... Es lūdzu šo principiālo lietu pamatīgi izmeklēt un it īpaši noskaidrot, kas uzkūdījis un apvienojis zemniekus šādai sūdzībai, kas pilsētā ir bijis šīs lietas padomdevējs un sekmētājs, tāpat, kur notikusi viņu sapulcēšanās un, beidzot, kas ir bijis sūdzības anonīmais rakstītājs.»²⁴⁷

Zemnieki apmainījās domām par savu grūto dzīvi, kā arī uzzināja par revolūcijas norisi Francijā zemnieku parastajā sapulcēšanās vietā — krogos. Kāds vācu rakstnieks K. Feierabends, kas tolaik kājām apceļoja Prūsiju, Kurzemi un Vidzemi, par Kurzemes agrāraptākļiem, muižnieku nostāju un zemnieku noskaņojumu rakstīja: «Mazie Kurzemes despoti rīkojas savās muižās pēc labpatikas ... Kurzeme ir bagāta zeme, bet šī pārpilnība un svētība kalpo tikai dažiem, tikai mazai ļaužu saujiņai, kuri dzimšanas un nejaušības dēļ nokļuvuši pie valdīšanas; tikai muižnieki barojas no tautas sviedriem, bet zemnieks ubago un par savu grūto darbu saņem tikai sausu maizi ... Visi dabas un cilvēku likumi tiek mīdīti ar kājām. Muižnieku acīs zemnieks ir tikai dzīvnieks, nereti pat vēl kas zemāks, muižnieks to ieķīlā un pārdod, ja tam vajadzīga nauda, Kurzemes zemnieks ir pilnīgs vergs un ar miesu un dvēseli pakļauts savam kungam.»²⁴⁸ Feierabends, kas bija cēlies no namniekiem, neieredzēja Kurzemes muižniekus. Viņš atzīmē, ka «velnam nav tik bagāta izdoma, kā mocīt citus cilvēkus, kā Kurzemes muižniekam». Sarunā ar kādu muižnieku, tas viņam [Feierabendam] pateicis: «Nesaprotu, kādēļ šos suņus lai žēloju, viņi jau vienīgi ir tādēļ, lai tie man

strādātu.» Kad autors norādījis, ka zemnieki arī ir cilvēki, tas smiedamies atbildējis: «Nu, tas ir vēl jocīgāk! Cilvēki? Mani zemnieki ir cilvēki! Pajautājiēt manam mācītājam, tas pateiks, kas par sugu ir šī tauta.» Feierabends šādu muižnieku nosauca par «cilvēces bendi» un tālāk vēl atzīmēja: «Ja man uz ceļa gadās šie ļaudis savās greznajās ekipāžās, tad es negribot novēršos, pārmetu krustu un saku — dievs, esi grēciniekam žēlīgs.»²⁴⁹

Pārstaigājot kājām Kurzemi, autors kādā krogā, kur iegriezies uz naktsguļu, novērojis dīvainu skatu: kroga lielajā istabā atradies pulciņš zemnieku, kuri sēdējuši ap lielo galdu pie alus kausiem un kaut ko ļoti uzmanīgi klausījušies. Uz ienācēja labvakaru tie draudzīgi atbildējuši — «Liels paldies!» un nelikušies traucēties. Zemnieku vidū sēdējuši divi vīri — viens ādas biksēs un zaļos svārkos, bet otrs — vietējais skolotājs. Tie lasījuši un izskaidrojuši zemniekiem kādu avīzi, bet zemnieki klausījušies ar sasprindzinātu uzmanību. Avīzē bijis rakstīts par franču cīņām pret ārzemju valstu iebrucējiem. Visas lasītāju un klausītāju simpātijas bijušas franču pusē.²⁵⁰

Par aģitāciju Lielpienavas muižas zemnieku vidū hercogam 1794. gada pavasarī ziņoja muižas pārvaldnieks Firkss: kāds svešinieks, kas uzdodoties par studentu Cemšu (Zemsch), uzturoties zemnieku vecākā Dūtes mājās un kūdot zemniekus. Firkss gribējis to apcietināt, bet Dūte svešinieku laikus brīdinājis, un tas aizgājis uz Auces pusi, kā to Firksam ziņoja krodzinieks Vunderlihs. Firkss ievadīja stingru izmeklēšanu, atcēla Dūtes saimnieku no vecākā amata. Firkss rakstīja: «Vispārīgi Dūtes ir ļauni cilvēki, un no tiem ļoti jābaidās, sevišķi no jaunākā, kas prot runāt par vienlīdzību un brīvību kā īsts francūzis un, domājams, atkārtos sava skolotāja un vadītāja pamācības. Muižas drošības un miera labā nepieciešams to no šejienes pārcelt uz citurieni vai kaut kur ieslodzīt.»²⁵¹

Franču revolūcijas notikumu un ideju propaganda Kurzemes zemnieku vidū 1794. gada pavasarī kļuva tik plaša, ka hercogs uzskatīja par nepieciešamu publicēt speciālu patentu latviešu un vācu valodā, kas mācītājiem baznīcās bija jānolasa sešas svētdienas pēc kārtas, bet pēc tam jāizkar pie baznīcas durvīm, tāpat rāts-

namos, krogos un visās publiskās vietās. Patents vērsās pret agitētājiem: «Gribam katru caur šo sludināšanas grāmatu piekodināt tai jaunai mācībai no brīvības un vienlīdzības ieiešanu nepaļaut, bet to allaž kā ļaunu priekš visu un katra labklāšanas ienīdēt...» Patenta turpinājumā vēl tika norādīts, ka šo labi domāto brīdinājumu ikviens uzskatīs par patiesu pamudinājumu ar visu uzmanību pasargāt zemi no postošās epidēmijas. Ja tomēr pretēji visām cerībām atrastos vieglprātīgie, kas piekristu šādai brīvības un vienlīdzības mācībai un mēģinātu to izplatīt, tad šādi miera traucētāji uz pirmo ziņojumu apcietināmi un pēc apstākļu noskaidrošanas ar tiem jārikojas ar visu likuma bardzību.²⁵² Šis patents tika plaši izplatīts, bet tam nebija lielu panākumu, drīzāk otrādi: ja vēl kāds zemnieks nekā nezināja par «jauno mācību no brīvības un vienlīdzības», tad tagad to uzzināja. To nepārprotami pierādīja Kurzemes zemnieku plašie nemieri, kas sākās tieši šajā laikā.

Sākot ar 1794. gada pavasari, Kurzemes zemnieki pēc veltām sūdzībām uzsāka aktīvu pretestību, kas pamazām izvērtās masveidīgā zemnieku sacelšanās kustībā. To sekmēja arī revolucionārie notikumi Polijā. Nemieru kustība iesākās jau pieminētajā Lielpienavas muižā marta mēnesī. Muižas pārvaldnieks Firkss, lai celtu muižas ienākumus, bija palielinājis zemnieku riežas no 2 pūrvietām 1775. gadā uz 5 pūrvietām. Lielpienavas muiža ilgu gadus bija iznomāta Vidzemes ģenerālgubernatoram grāfam Braunam, bet pēc viņa nāves 1792. gadā, sākot ar 1793. gada vasaru, pārnāca atkal hercoga rokās. Lai daudz maz kompensētu zaudējumus, kādi hercogam bija radušies ar neizdevīgo kompozīcijas aktu, Lielpienavas muižā tika izdarītas pārgrozības. Pārvaldnieks Firkss par to ziņoja hercogam: «Sakarā ar jūsu gaišības augsto pavēli, tāpat, lai izpildītu manu pazemīgi iesniegto plānu par šīs ekonomijas ienesīguma uzlabošanu, nācās pārcelt 5 saimniekus... Pēkšņi uzdūros uz pretestību un nepaklausību, jo apkārt man bija dumpinieki. Manas personiskās dzimtmuižas lietas prasīja manu klātbūtni; manas prombūtnes laikā jau bija sacēlušies visi zemnieki, un, man atgriežoties, tie ieradās muižā līdz ar zemnieku tiesnesi, sūdzējās par klausām un cēla iebildumus pret māju pārcelšanu...»

Firkss pieprasīja nekavējoties apspiest zemnieku pretestību: «Kaut arī es negribēju ticēt, tomēr jau iztālēm dzirdēju par pieaugošo sacelšanos, kas tagad patiešām sākās. Ja sacelšanās uguns netiks jau sākumā aplāpēta, ja nesodīs dumpiniekus citiem par biedinājumu, tad es vairs nevaru būt drošs par savu dzīvību un jau redzu visļauņākās sekas, kas var viegli un ātri pārsviesties arī uz citiem amtiem [muižām].» Hercogs Pēteris bez vilcināšanās nosūtīja uz Lielpienavu izmeklēšanas komisiju, kurai uzdeva noskaidrot: «Kas ir zemnieku nepaklausības un sacelšanās īstie cēloņi un kas tos ierosinājis?» Komisijas autoritātes pacelšanai un personiskajai drošībai hercogs tai piekomandēja 200 kareivju ar 4 lielgabaliem.²⁵³

Arī sūtnis Rikmanis uzskatīja Lielpienavas zemnieku sacelšanos par visai svarīgu un nosūtīja ziņojumu uz Pēterburgu vicekancleram grāfam Ostermanim: «Hercoga Lielpienavas amta vadītājs Firksa kungs devis rīkojumu pārvietot dažus zemniekus no viņu mājām uz nekultivētu zemi, nesamazinot pie tam zemnieku nodevas un klaudas. Kad zemnieki divi reizes par to bija sūdzējušies hercoga muižas pārvaldē, bet nesaņemusi nekādu atbildi, tad tie aizvakar pazīvoja, ka vairs neievēros muižu pārvaldes, kā arī hercoga rīkojumus. Hercogs vakar sapulcēja no sava bataljona 200 vīru un pavēlēja ar 4 lielgabaliem doties uz Lielpienavu un piespiest paklausīt zemniekus. Virspadomnieki uzskatīja lietu par pārāk varmācīgu un bīstamu un nosūtīja komisiju zemnieku sūdzību izmeklēšanai.»²⁵⁴

Hercogs Pēteris pēc dzirnavnieku sacelšanās apspiešanas bija augstās domās par kartečas nozīmi muižnieciskās kārtības uzturēšanā un tāpēc tagad rakstīja Rikmanim: «Pret šādām bandām labākā aizsargāšanās ir vienīgi artilērija.»

Ziņas par Lielpienavas zemnieku sacelšanos nokļuva arī Vācijas presē. Tieši šo nemieru laikā Jelgavā, ceļodams no Rīgas caur Kurzemi uz Poliju, uzturējās Maincas komūnas dibināšanas aculiecinieks J. H. Lībeskinds. Lībeskinds simpatizēja zemniekiem un par Lielpienavas zemnieku sacelšanās iemeslu uzskatīja zemnieku pārvietošanu no iekoptas zemes uz atmatu. Lībeskinds apraksta izmeklēšanas komisijas darbību un citē kāda vecāka

zemnieka atbildi: «Mēs esam kļūdījušies, to mēs zinām... Bet mūsu bērni ir nevainīgi... Viņu dēļ mums jācieš sods, lai tie nevarētu pārmest, ja kādreiz viņu liktenis kļūtu vēl smagāks. Tagad mēs vēl spējam pretoties..., bet, ja nokļūsim tādā pašā nabadzībā kā mūsu kaimiņi, tad nespēsīm pat to... Mūsu prasības ir mazas — lūdzam mūs neapspiest, jo mēs pildām savus pienākumus. Nevēlamies neko citu kā vienīgi maizi un taisnību.» Lībeskinds pie šiem zemnieka paskaidrojumiem piezīmēja: «Šādu vīrišķīgu un pieticīgu atbildi nevarēja gaidīt no dzimtcilvēka. Kur būtu despoti, ja tā runātu visi brīvie ļaudis.»²⁵⁵

Izmeklēšana Lielpienavā ieilga. Komisija baidījās lietot vardarbību, bet zemnieki neizdeva «kūditājus» un «barvežus». Muižas pārvaldnieks Firkss par galveno vainīgo uzrādīja jau pieminēto Dūtes māju saimnieku Kasparu: «Jau savā 12. maija ziņojumā uzrādīju saimnieka Dūtes Kaspara pārkāpumus un lūdzu viņu sodīt citiem par biedinājumu. Šādu lūgumu izraisīja nepieciešamība nodibināt novadā mieru un līdz ar to paklausību. Sodīšana nepieciešama visai steidzīgi, tāpēc ka abi Dūtes dēli kļūst nekaunīgi, izvirzīdami pret mani tik melīgu un apvainojošu iesniegumu un tā ceļot man neslavu. Vecais Dūte atzinās, ka pie viņa mājās ir uzturējies kāds apkārtstaigājošs cilvēks — iespējams, no Vidzemes izraidīts advokāts — un ar savu mieru postošo noskaņojumu jaunajam Dūtem iemācījis runas par brīvību un vienlīdzību, kā arī pamudinājis tēvu uz pieminēto spītību.»²⁵⁶

Lielpienavas muižas zemnieku nemieru raksturīga iezīme ir zemnieku sakari ar pilsētu un pilsētniekiem: saimnieka Dūtes mājās pirms nemieru sākuma uzturējies kāds students, vārdā Cemšs, kā to minēja muižas pārvaldnieks Firkss, vai arī kāds apkārtstaigājošs, no Vidzemes padzīts advokāts, iespējams, Kēnemanis no Jelgavas — «Vērā ņemamu pārdomu» autors. Nav izslēgts, ka Cemšs un Kēnemanis ir viena persona. Kēnemanis pēc neveiksmīgās dzirnavnieku sacelšanās Jelgavā acīmredzot bija nācis uz domām, ka viņa mērķu realizēšanai jāmeklē plašāks masu atbalsts, kas bija panākams, nodibinot sakarus ar zemniekiem, izskaidrojot tiem revolucionāros notikumus Francijā, darot tiem zināmu

franču tautas prasību par brīvību un vienlīdzību, kas zemniekos guva dzīvu atbalsi. Pazīstot zemnieku dziļo naidu pret muižniekiem, Kēnemanis centās zemnieku spontānas sacelšanās kustības ievadīt plašākā gultnē. To zināmā mērā pierādīja Lielpienavas sacelšanās izmeklēšanas gaita. Lai gan izmeklēšanas komisija muižā bija ieradusies militārā pavadībā, zemnieki izturējās visumā mierīgi, bija ļoti vienprātīgi, nenosauca «kūdītājus», bet paskaidroja, ka viņi paši, satiekoties muižas darbos, nākuši pie atziņas pārtraukt piecu zemnieku māju pārcelšanu, jo pretējā gadījumā palielināsies pārējo zemnieku klausu nastas un tie nespēs apstrādāt savus laukus, bet cietīs trūkumu. Firkss nespēja pārliecināties pierādīt agitāciju no ārienes, jo neviens agitators nebija notverts, tāpēc komisija pēc vesela mēneša ilgas izmeklēšanas bija spiesta apmierināties ar diezgan formālu pārskatu, kurā ieteica hercogam atlaist pārceļamajiem zemniekiem uz 6 gadiem visas nodevas un klausas, šķūtis, riežas, malkas pievedumus muižai u. c., bet pārējiem zemniekiem atcelt vaku naudu, neatļaut pārvaldniekam Firkssam bez lauku pārmērīšanas turpināt zemniekiem iedalīt 5 pūrvietas lielas riežas. Attiecībā uz zemnieku nepaklausību tika ieteikts uzdot vagariem stingri uzraudzīt saimniekus, lai tie nerīkotos nemierus.²⁵⁷

Lielpienavas pārvaldnieks Firkss ar šādu komisijas lēmumu nebija mierā. Viņa izpratnē zemnieki bija sacēlušies pret pastāvošo dzimtniecisko kārtību un muižu saimniecībā parasto praksi, tāpat saimnieka Dūtes dēli, kas bija iedrošinājušies sūdzēties par muižas pārvaldnieku, palika nesodīti. Firksa acīs tas nozīmēja līdzšinējās muižu iekārtas sabrukumu, tāpēc viņš pieprasīja hercogam, lai komisija turpinātu izmeklēšanas darbu un sodītu Dūtes māju saimnieku un viņa dēlus, jo tie bija pauduši muižniekiem bīstamas idejas par brīvību un vienlīdzību.²⁵⁸

Kāpēc gan komisija bija tik mērena Lielpienavas zemnieku nemieru izmeklēšanā? Vispirms jāatzīmē, ka muižnieki, kas bija komisijas sastāvā, labprāt vēlējās parādīt, ka hercogs, apsaimniekojot ar pārvaldniekiem savas muižas, rīkojas nepareizi un pārāk izmanto zemniekus. Lielās muižas jeb amti būtu izdodami nomā muižniekiem. Otrkārt, Jelgavas namniekos Lielpienavas

nemieri bija radījuši plašāku interesi un bija sarunu un apspriežu degpunktā. Citādi Lībeskinds, kurš Jelgavā atradās caurbraucot, savu ceļojumu piezīmēs nebūtu sniedzis tik sīkas un konkrētas ziņas par sacelšanos Lielpienavā. Un, beidzot, Kurzemes hercogu un muižu pārvaldi arvien vairāk sāka uztraukt ziņas par lielajiem notikumiem Kurzemes hercogistes robežu tuvumā — Polijā un Lietuvā.

Pēc Polijas otrās sadalīšanas 1793. gadā un Grodņas seima, kas to apstiprināja, Polija faktiski vairs nebija neatkarīga valsts, bet atradās kaimiņu valstu ietekmes sfērā. Polijas buržuāzijas un šlahtas progresīvākajā daļā radās patriotiska kustība, kuras mērķis bija atjaunot Polijas valsti. Patriotiem organizēties vajadzēja slepeni, jo Varšavā rezidēja cariskās Krievijas ģenerālis Igelštrēms ar karaspēka nodaļu. Igelštrēms 1794. gada februāra beigās ziņoja Baltijas ģenerālgubernatoram N. Repninam, ka Polijā atklāta slepena savvērnieciska organizācija, kas nosaukusies par «indiāņiem» [l'Indien]. Šīs slepenās organizācijas biedriem bija izdalīta franču valodā iespiesta brošūra ar šīs organizācijas mērķiem un biedru pienākumiem: «Ļoti bargs negaiss sacēlies pār mūsu tēvzemi, teica kāds apspiests indiānis saviem ciltis brāļiem. Brāļi, šķiet, ka labais gars ir dusmīgs uz mums par mūsu kūtrumu. Un tūlīt mūs apspieda ļaunais gars, mūs iznīcināja un pat cenšas izdzēst mūsu eksistences pēdas... Pierādīsim visai pasaulei, ka indiāņi nav nicināmi, ka tie ir brīvi dzimuši, ka tie nenesīs važas un ir neuzvarami, ja kāds nodevīgi izmanto viņu uzticību un grib valdīt pār tiem...»²⁵⁹ Ģenerālim Igelštrēmam izdevās noskaidrot organizācijas vadītāju. Šīs organizācijas Grodņas nodaļā, kurā skaitījās ap 400 biedru, iestājās kāds provokators Lozdovskis, kas noskaidroja, ka organizācijas priekšgalā atrodas ģenerālleitnants Koscuško. Lozdovskim neizdevās uzzināt vieniņi sacelšanās sākumu, un šai ziņā tas maldināja Igelštrēmu: «Šī organizācija pašreiz vēl nav bīstama, tālab ka tā visas cerības liek uz franču panākumiem.»

Ģenerālis Igelštrēms savā ziņojumā Repninam vēl norādīja, ka šai organizācijai, domājams, ir piekritēji un sakari arī Baltijā, sevišķi Latgalē, kas ilgi atradusies Polijas varā.

Baltijas ģenerālgubernators Repņins par to nekavējoties ziņoja Katrīnai II,²⁶⁰ kā arī deva rīkojumu Vidzemes gubernatoram baronam Pālenam jautājumu noskaidrot uz vietas. Pālenš savukārt nosūtīja slepenu rakstu kolēģiju asesoriem un policijas priestavam Švarcam, norādot, ka «Polijā banda ļaunprātīgu cilvēku nodibinājusi slepenu sazvērniecisku organizāciju ar nosaukumu «indiāņi», kas vērsta pret likumīgo valsts kārtību un sevišķi pret Krievijas varu un ka šī organizācija izplatīta arī visās lielākajās Vidzemes un Kurzemes pilsētās». Pālenš pavēlēja ar vislielāko piesardzību un slepenību noskaidrot šo jautājumu.²⁶¹

Arī sūtnis Rikmanis saņēma no Pēterburgas uzdevumu noskaidrot Kurzemes hercogistē iespējamās sazvērētības dalībniekus. Izpildot šo rīkojumu, Rikmanis ziņoja grāfam Ostermanim: «Vai Kurzemes pilsētās nav organizācijas, pazīstamas ar nosaukumiem masoni, ilumināti, martinisti un citi, kas no tiem cēlušies un kas savās domās ir augstākā pakāpē murgotāji, plosīgi un izvirīgi? Jelgavā jau vairākus gadus nav atvērta neviena masonu loža... Varētu vienīgi domāt, ka Liepājā starp bagātajiem namniekiem atradīsies galvas, kas pilnas ar maldīgām mācībām un saindētas ar samaitātu garu, bet arī no turienes man ziņo par iedzīvotāju vispārīgu godīgumu, lai gan kopš kāda laika tur uzturas no Zviedrijas padzīts tirgotājs Ebelis, kas visādi cenšas iegūt biedrus un runā par visādiem kaitīgiem pasākumiem.»²⁶²

Arī Vidzemē oficiālajām valdības iestādēm neizdevās atrast poļu nemierniekiem draudzīgus domubiedrus, un ģenerālgubernators Repņins ziņoja Katrīnai II: «Ļaundarīgā un bezdievīgā sazvērētība pastāv tikai Polijā un Lietuvā... Šejienes apriņķos nevar atrast no tās ne mazākās pēdas... Vienīgi poļu samaitātajās galvās uzliesmojusi šī uguns, kas tur arī nodzisis. Šeit tomēr veikti visi piesardzības pasākumi.»²⁶³

Sacelšanās kustība Polijā sākās 1794. gada 24. martā, daudz ātrāk, nekā to gaidīja ģenerālis Igelštrēms un Baltijas ģenerālgubernators Repņins. Publicētajā manifestā Kosciuško uzaicināja poļus uzsākt cīņu par savas valsts neatkarību. Aprīļa sākumā Kosciuško ar insurgentiem, kuru vidū atradās arī ar zemnieku revolūcijas klasiskajiem ieročiem — izkaptīm un dakšām — apbru-

nota Krakovas vaivadijas zemnieku nodaļa, devās uz Varšavu. Pie Raclavices 1794. gada 4. aprīlī notika pirmā lielā kauja, kas beidzās ar insurgentu uzvaru. Kaujā sevišķi izvirzījās zemnieku nodaļa, kas ar panākumiem sturmēja pretinieku baterijas. Pēc šīs uzvaras sacelšanās kustība strauji izplatījās pa visu Poliju. Varšavā 1794. gada 17. un 18. aprīlī sacēlās pilsētas trūcīgo iedzīvotāju masas un amatnieki. Ģenerālis Igelštrēms ar savu nodaļu bija visai pārsteigts, un tam ar ievērojamiem zaudējumiem bija jāatkāpjas. Varšava pievienojās insurģentiem. Dažas dienas vēlāk, 23. aprīlī, līdzīga sacelšanās notika Viļņā. Kā Viļņā, tā arī vēlāk Varšavā tika nodibināti jakobiņu klubi. Insurģentiem pievienojās aizvien lielākas zemnieku masas. Lai piesaistītu zemniekus, Koscjuško 1794. gada 7. maijā Polāņecā publicēja universālu par zemnieku personisko brīvību.²⁶⁴ Saskaņā ar universālu bijušais dzimtcilvēks varēja atstāt muižnieku tikai pēc pilnīgas norēķināšanās ar viņu, tāpat pēc visu valsts nodokļu samaksas. Zeme turpretim palika muižnieku feodālā valdījumā. Vienīgi sacelšanās laikā bija paredzēts par 30—40% samazināt zemnieku klaudas. Tomēr zemniekiem tika atzītas mantojamas lietošanas tiesības uz viņu apstrādājamo zemi un muižnieki varēja padzīt zemniekus vienīgi, ja tie nepildīja savus pienākumus pret muižu. Universāla noteikumu pārkāpšana tika sodīta tiesas ceļā. Universāla 9. § aicināja zemniekus joprojām pildīt visas kaudas, un tie nedrīkstēja atteikties pret attiecīgu atalgojumu veikt muižnieku prasītos pienākumus. Ja kāds aicinātu zemniekus sacelties pret muižniekiem, tad šādas personas, kas universālā apzīmētas par «klaidoņiem», nododamas tiesai un sodāmas. Garīdzniekiem tika uzdots uzraudzīt zemniekus, tiem zemnieki jāiesaista arī zemes aizsardzībā un jāpārlicina pildīt pienākumus pret muižniekiem. Bez tam garīdzniekiem bija jāiepazīstina zemnieki ar universāla saturu.²⁶⁵

Koscjuško Polāņecas universālam bija ievērojama nozīme ne tikai Polijā un Lietuvā, bet arī Latvijā: pirmo reizi revolucionāra valdība pasludināja zemniekus-dzimtcilvēkus par personiski brīviem. Tomēr šī zemnieku personiskā brīvība bija ierobežota — zeme joprojām palika muižnieku feodālais īpašums, palika arī feodālā iekārta, zemnieku kaudas, nodevas un

darbi, tikai samazinātā veidā. Tas viss zemniekos viesa lielas cerības, lai gan, jāatzīst, tie bija gaidījuši daudz ko vairāk, proti, muižnieku varas sagraušanu un zemes iegūšanu. Jakobīni Francijā to saprata un tieši šai laikā realizēja jacobīnisku agrārreformu. Koscjuško Polijā bija atkarīgs no šlahtas atbalsta, tāpēc Polaņecas universāls vēl saglabāja feodālo kļaušu iekārtu.

Koscjuško uzsāktā sacelšanās kustība 1794. gada pavasarī pārsviedās arī uz Kurzemes hercogisti. Jau visu pavasari Kurzemes hercogistes valdošās šķiras, sevišķi muižnieki, kas dzīvoja pie Lietuvas robežas, bija stipri satrauktas. Kāds Kurzemes muižnieks, Piltenes landrāts Ofenbergs no Griežu muižas (netālu no Lietuvas robežas), rakstīja: «Kā jums patīk tagadējie notikumi Polijā? Telšos parastā tiesa esot atcelta un tās vietā ticis ierīkots revolucionārais tribunāls pēc franču parauga... Visiem muitniekiem un bajāriem konfederāti uzdevuši apbruņoties un uz pirmo aicinājumu būt gataviem karošanai. Baznīcās rīt tiks publicēti daži universāli... Šeit uz robežas ir pilnīgs sajukums, un, ja drīz neieradīsies karaspēks, piedzīvosim vislaunākos notikumus... Ja šīs liesmas drīzumā netiks apslāpētas, — visbriesmīgākais ņems virsroku. Franču insinuācijas ir ievērojamas.»²⁶⁶

Lietuvā sāka formēties zemnieku karaspēka nodaļas. Satikšanās ar šādām nodaļām aprakstījis jau pieminētais Lībeskinds, kas no Liepājas brauca gar jūrmalu caur Palangu uz Klaipēdu. Ceļā to vairākkārtīgi apturējušas jaunformētās Lietuvas zemnieku patruļas, kuras Lībeskinds sauca par «poļu sankilotiem»: «Trīs bija visparastākie zemnieki īsos svārkos un platmalēs, basām kājām, apbruņoti ar gariem pīķiem... Visiem vīriešiem, kurus satikām ceļā, rokās bija vai nu siena dakšas, vai nūja ar dzelzs naglu galā, vai arī šautene un zobens.» Palangā Lībeskinds pusdienoja krogā kopā ar dažiem konfederātu karaspēka virsniekiem, «kas arī bija tikko kā nākuši no arkla». Apbruņotie zemnieki apsargāja visus ceļus.²⁶⁷

Šādas zemnieku nodaļas sāka organizēties arī Kurzemes hercogistes robežu tuvumā. Līdz tam visvarenie Kurzemes muižnieki, tāpat mācītāji, kas pēc sava dzīves veida daudz neatšķīrās no muižniekiem, tagad kļuva

visai nervozi. «Skoda un Telši no šejienes ir tikai 7 jūdzes,» rakstīja Ofenbergs 26. marta vēstulē, «bet Lietuvas robeža tikko 200 soļu attālumā. Es personiski esmu sagatavojies, bet kur lai lieku savējos? Mana māja tagad ir pilna ar labiem draugiem, kas grib dabūt padomu, bet tāda nav arī man pašam.»²⁶⁸

Šādos apstākļos sevišķi aktīvs kļuva Krievijas sūtnis Rikmanis, kas iesniedza Kurzemes hercogam vairākas notas ar dažādām prasībām: 1) tā kā Polijā jau izcēlušies nemieri, kas pieņemamas plašumā, tad piesardzība prasa, lai tā saucamajiem konfederātiem nedotu iespēju un līdzekļus paplašināt nemierus, tāpēc jāaizliedz Jelgavas un citu pilsētu tirgotājiem pārdot svešiniekiem jebkādas ieročus, pulveri un svinu; 2) nepieciešams iztīrīt pilsētas no «dažādiem vazaņķiem», kas tur bez vajadzības uzturas un kuru vieglprātība un ļaunais noskaņojums izraisa bažas; 3) hercogistē ielaižams cariskās valdības karaspēks, kas aizsargās mierīgos iedzīvotājus un apkaros «ļaunos un nesavaldīgos».²⁶⁹ Kurzemes hercogs Pēteris nekavējoties izdeva par šiem punktiem attiecīgus patentus. Krievijas karaspēka viens korpuss kņaza Goļicina vadībā sāka iekārtot savu nometni pie Bauskas. Tomēr muižniekiem tas viss šķita nepietiekami, lai aizsargātu garo Kurzemes robežu pret lietuviešu konfederātiem. Tāpēc viņu vidū sākās īsta panika. Kurzemes muižnieki tagad sāka drebēt ne tikai par savām muižām, bet arī par savu dzīvību, jo apzinājās zemnieku noskaņojumu.

Maija vidū Ofenberga brālis no Ilgu muižas, kas atradās Liepājas tuvumā, ziņoja par konfederātu nodomu virzīties uz Liepāju: «Es ceru, ka pie jums viss vēl ir mierīgi, jo jūs aizsargā krievi, bet pie mums izskatās citādi. Es varu sniegt par to autentiskas ziņas ... Skodā visiem ir ieroči, pat ebreji staigā ar šautenēm; visi gaida tikai pavēli ... Visļauņāk iet Palangā ... Pirms trim gadiem tur jau notika visu stārstijas zemnieku sacelšanās pret bīskapu Masaļski, to vadīja bajāra Činaiļa dēls ... Pēc nemieru apspiešanas ar karaspēku Činaiļa dēls aizbēga, bet viņa tēvu tik ilgi pēra, kamēr tas nomira, viņa māju un muižu nodedzināja ... Tagad Činaiļa dēls atgriezies Palangā ar 300 apbruņotiem jātņiem un gatavojas uzbrukt Liepājai, jo Liepāja tam

atteikusies pārdot pulveri, svinu un šautenes ... Satiksme pa jūru starp Liepāju un Klaipēdu pārtraukta, jo Ģinailis izrikojis bruņotas laivas, kas patrulē jūrā.»²⁷⁰

Par Lietuvas konfederātu aktivitāti ziņoja arī Rikmanis Ostermanim: «... no Lietuvas pienāk ziņas, ka visās turienes baznīcās paziņots, ka konfederācija bruņojas dzimtenes atbrīvošanai un ka ikvienam muižniekam ik no trim mājām jādod viens kareivis un katrai mājai tas apgādājams ar šauteni un pulveri, bet rezervē jātur cirvji un izkaptis ... Ziņas par Lietuvas pierobežā — Kalvenē, Šauļos un Joniškos — sapulcinātajiem dumpiniekiem, kas laupīšanas nolūkos gatavojās iebrukt Jelgavā, ir ļoti satraukušas iedzīvotājus ... Šejienes tirgotāji pārdošanai domāto pulveri aizveduši uzglabāšanai uz hercoga pils pulvera pagrabu. Liepājas māģistrāts arī veicis dažādus aizsardzības pasākumus tam gadījumam, ja dumpinieki, kā viņi runā, mēģinātu tuvoties pilsētai.»²⁷¹ Dažas dienas vēlāk, 19. maijā, Ezeres muižas pārvaldnieks ziņoja: «Visi muižnieki gar Kurzemes pierobežu ir emigrējuši. Lietuvieši, apbruņoti ar pīķiem un izkaptīm, katru nakti patrulē gar robežu. Lietuvā kaimiņi saņēma naktī rīkojumu dot no katras mājas divus apbruņotus vīrus ... Tiem jāsapulcējas pierobežas punktos, kur tos apmācīs rīkoties ar viņu ieročiem. Ezeres apkārtnē jau vairākās vietās sapulcējušies 800—1000 šādu karotāju un sākuši apmācības. Viņu pirmais karagājiens būs kāds iebrukums un grautiņš ... Telsos par Zemaitijas virspavēlnieku ievēlēts kāds Voiķevičs (Woykewitz).»²⁷²

Stāvoklis Kurzemes hercogistē kļuva ar katru dienu satrauktāks: izlūkošanai izsūtītie hercoga ļaudis atgriežoties ziņoja, ka Žagarē un apkārtējos mežos koncentrēts ievērojams skaits lietuviešu insurgentu, kas gatavojas iebrukt Kurzemes hercogistē, izpostīt hercoga pili, ieņemt Jelgavu un tur nostiprināties. Pienāca arī ziņas, ka Kuldīgā un Tukumā ieradušies insurgentu emisāri — kāds itālietis un kāds universitāti beidzis kandidāts. Sakarā ar šīm ziņām sūtnis Rikmanis ierosināja valdībai sūtīt uz Kurzemi vēl papildu karaspēku, kā arī ieteica hercogam dot rīkojumu Tukuma virshauptmanim Šepingam un Kuldīgas — Zasam nekavē-

joties apcietināt nemiernieku emisārus, kas šeit nodarbojas ar «spiegošanu un iedzīvotāju musināšanu».²⁷³

Izredzes piedzīvot istu zemnieku karu un nokļūt uz zemnieku dakšām ļoti satrauca Kurzemes muižniekus, tāpēc tie drudžaini meklēja glābiņu. Hercogs, kas pats bija apdraudēts un domāja tikai par savu aizsardzību, nevarēja būt muižnieku glābējs, namnieki pilsētās bija neuzticami un simpatizēja konfederātiem. Heikings par to rakstīja: «Mūsu jakobiņi... neslēpj savus uzskatus; tie skāļi apsveica poļu rīcību... Liepāja nekautrīgi manifestēja savu prieku par krievu sakāvi Varšavā. Tas viss spieda mani norādīt hercogam, ka lietuviešu konfederāti Liepājā mēģinās iegūt pulveri un ieročus. Es par to runāju ar valdību. Man norādīja, ka hercogs ir ieinteresēts, bet ka viņam nav pietiekama karaspēka un ka Rikmanis par to ziņos savam galmam.» Tas Heikingu neapmierināja, un viņš griezās pie Krievijas sūtņa: «Pie Rikmaņa Jelgavā 18. maijā sastapos ar muižnieku pilnvaroto fon Mirbahu un ģenerāli Pālenu. Pēc dinejas Pāļens pienāca pie manis un konfidenciāli teica, ka Kurzemei būtu steidzīgi jānodrošinās pret lietuviešu laupīšanām, ko tie var uzsākt pierobežā; Polijā pašreiz beigusies likumīgā kārtība, un hercogistei atliek vienīgi lūgt v. k. m. aizsardzību, kamēr nav atjaunota agrākā satversme Polijā un tā nav nākusi pie saprāta. Ģenerālis vēl piemetināja, ka viņš dodot šādu padomu nevis kā krievu ģenerālis, bet kā Kurzemes muižnieks.» Par šo sarunu Heikings tūdaļ ziņoja muižnieku pilnvarotajam fon Mirbaham, kas apsoliņies darīt visu nepieciešamo šai virzienā.²⁷⁴

Muižnieku diplomātiskās aktivitātes rezultātā Kurzemes hercogs Pēteris, lai nodrošinātos pret draudošo zemnieku sacelšanos, 19. maijā nosūtīja Katrīnai II vēstuli: «Likumīgās kārtības pilnīga sagrāve Polijā, kur dumpīgā liga ar bezdievīgu roku sarāva visas sabiedriskās saites, spiež Kurzemi pieņemt steidzīgus pasākumus, lai pasargātos no šīs ļaunās sacelšanās. Pirmais un vissvarīgākais pasākums... lūgt j. k. m. ... piešķirt Kurzemei savu augsto un vareno protekciju, līdz kamēr Polijā tiks atjaunota kārtība un īstie satversmes principi uz agrākajiem pamatiem.» Muižnieciskās un dzimnieciskās Krievijas impērijas valdība bija ieinteresēta

uzturēt Kurzemes hercogistē dzimtniecisko iekārtu, tāpēc Katrīna II ar grāfa Ostermaņa starpniecību atbildēja, ka Vidzemes ģenerālgubernatoram kņazam Repņinam dotas attiecīgas instrukcijas un ka hercogs un muižnieki nepieciešamības gadījumā saņems vajadzīgo palīdzību.²⁷⁵

Kā tas jau bija sagaidāms, 1794. gada 23. maijā pie Liepājas parādījās kāda konfederātu nodaļa. Liepāja bija samērā nozīmīga ostas pilsēta, no kurienes varēja nodibināt sakarus ar ārzemēm un kur varēja iegūt no ārzemēm ievestos ieročus un pulveri. Uz Liepājas birgermeistara aicinājumu organizēt Liepājas aizsardzību garnizona priekšnieks Kurzemes hercoga leitnants fon Rutenbergs paskaidroja: «Mana komanda ir par vāju pretoties lielākiem spēkiem; bez tam daži no manas komandas tikko ir pārgājuši pie poļiem.» Hercoga Liepājas licences inspektors Vizens tai pašā dienā sniedza hercogam samērā precīzas ziņas par notikumiem Liepājā: «Šodien ap pulksten 8 izplatījās baumas, ka konfederāti sākuši virzīties uz Liepāju... Ap pulksten 9 priekšpusdienā ieradās kāds poļu virsnieks un pieprasīja sarunu ar maģistrātu... Komandējošais ģenerālis ir... stārasts fon Mirbahs... Ap pulksten trijiem pēc pusdienas pilsētā ienāca apmēram 150 vīru, ieņēma tiltu un dažās pilsētas vietās nostādīja sardzi. Tie ir no irregulāriem spēkiem un, cik dzirdams, grib šonakt šeit palikt.» Un nākošajā dienā Vizens vēl atzīmē: «Vakar šeit ienākušie poļu kareivji ir aizgājuši... To bija vesels bars, apmēram 900 vīru, lielākoties lietuviešu tērpos un vairums apbruņoti ar pīķiem.» Vēl plašāku ziņojumu sniedza Ofenbergs no Ilģu muižas: «No Liepājas tikko atgriezies mans vagars, kas tur redzējis konfederātus; 50 vīri iegājuši pilsētā, bet kādi 500 ieņēmuši pulvera torni ārpus pilsētas. Tie pieprasa izsniegt visu pulveri, svinu un ieročus, piedraudot aizdedzināt pilsētu, ja viņiem nepārdos pieprasīto. Maģistrāts ir sanācis apspriesties... Hercoga sardze no tilta padzīta, un tagad tiltu apsargā poļi. Ļaudis tomēr pilsētā tiek ielaisti un izlaisti, tiek uzmanīts vienīgi, lai no pilsētas neizsūtītu vēstules un papīrus.» Konfederāti Liepājā nopirka ap 1500 šauteņu un vairākus centnerus pulvera un svina, ko visu aizveda kādos 10 pajūgos.²⁷⁶

Nesastopot Liepājā pretestību, konfederāti pēc mēneša atkal atgriezās pilsētā ar lielākiem spēkiem un sāka iekārtoties uz palikšanu. Hercogam par to ziņoja kambarkungs Funks no Lejasbārtavas: «Diemžēl mani paredzējumi piepildījušies — konfederāti pārpludinājuši visu Liepājas apkārtni. Ap 25. jūniju tie pienāca pie Liepājas un tūlīt ieņēma rātsnamu un licences māju, bet vakar atbrūņoja hercoga gaišības militāros spēkus.»²⁷⁷ Liepājas ieņemšana kā nozīmīgs notikums tika atzīmēts arī Varšavā: «Varšavā 4. jūlijā saņemta ziņa, ka 27. jūnijā pilsonis Mirbahs ar vienu ģenerāļa Veļoharska (Wieloharsky) armijas divīziju ieņēmis Liepāju pie Baltijas jūras Kurzemē. Tas ir ļoti svarīgs un izdevīgs notikums. Pilsonis Mirbahs ievēlēts Liepājā par Kurzemes ģenerālmajoru un drīzumā stāsies pie jaunas pārvaldes organizēšanas Kurzemē.»²⁷⁸

Pieminētais H. Mirbahs bija no Lietuvas muižnieku fon Mirbahu dzimtas, bijušais Prūsijas armijas leitnants, Kurzemes hercogistes muižnieku pilnvarotā B. Mirbaha brālēns. Lietuviešu insurgentiem viņš pieslējās ne visai labprāt; taču, kad tam bija jāizvēlas starp «poļu giljotīnu» — karātavu cilpu — un iestāšanos konfederātu armijā, viņš izvēlējās pēdējo.²⁷⁹ Mirbaha izvirzīšana par Kurzemes hercogistes organizatoru un karaspēka komandieri bija konfederātu vadības politisks solis, jo Mirbahu dzimta Kurzemē bija labi pazīstama.

Ienākot Liepājā, Mirbahs stājās pie vietējās pārvaldes organizēšanas, nodibinot savu kanceleju, par kuras virssekretāru iecēla Liepājas advokātu Rucenu, kas bez vilcināšanās ieņēma šo amatu, kaut arī tam bija samērā laba prakse un ienākumi.²⁸⁰ Konfederātiem bez Rucena pieslējās vēl vesela rinda Liepājas namnieku — Bardels, Grots, Beķeris, Ebelis, Klucis, Jēramiesa u. c.

Viens no pirmajiem uzdevumiem Liepājā bija organizēt visu iedzīvotāju uzticības zvēresta nodošanu jaunajai revolucionārajai iekārtai. Mirbaha kanceleja sastādīja speciālu aktu — «Kurzemes hercogistes visu iedzīvotāju pievienošanās poļu un lietuviešu tautas sacelšanās kustībai». Šis dokuments sākas ar vārdiem: «Mēs, Kurzemes hercogistes muižnieki, namnieki un iedzīvotāji... pievienojamies... visas poļu un lietuviešu tautas sacelšanās kustībai.» Dokumentā vēl tiek

atzīmēts, ka Žemaitijas virspavēlnieks Antons Voiķevičs savā universālā garantējis visiem viņu īpašumu, ticību, mieru un pienākošās brīvības, galvojis par Kurzemes hercogistes pilsoņu tiesībām un privilēģijām. Par augstāko virspavēlnieku jāatzīst Tadeušs Kosciūško, bet Kurzemes hercogistē par bruņoto spēku pavēlnieku tiek ievēlēts ģenerālmajora pakāpē pilsonis Mirbahs. Dokumenta noslēgumā vēl atzīmēts: «Kas pretosies un divu nedēļu laikā nepievienosies mūsu svētajai savienībai, tiks pasludināts par nodevēju. Zvēram būt uzticīgi un paklausīgi tautas ieceltajai varai.»²⁸¹

Laikabiedri un notikumu aculiecinieki dažādi reaģējuši un attēlojuši šo padošanās aktu. Liepājas draudzes mācītājs baznīcas hronikā vienkārši atzīmēja: 1794. gada 28. jūnijā Liepājas iedzīvotājiem bija jāzvēr poļu republikai uzticības zvērests.²⁸² Kurzemes hercoga kambar-kungs Funks no Lejasbārtavas rakstīja: «Šodien Liepājas pilsētai būs jāzvēr uzticība 3. maija konstitūcijai, bet rīt tas būs jādara muižniekiem.» Funks pats 27. jūnijā Liepājā nebija un tāpēc atstāsta dzirdēto. Daudz plašāk un precīzāk 27. jūnija notikumus Liepājā apraksta kāds liepājnieks 1794. gada rudenī vācu valodā sarakstītajā brošūrā «Poļu konfederāti Kurzēmē».²⁸³ Viņš atzīmē, ka 1794. gada 27. jūnijā Liepājā ieradies Mirbahs un uz viņa rīkojuma sasaukta Liepājas māģistrāta un iedzīvotāju sapulce, kurā Mirbahs paziņojis, ka augstākā padome Varšavā pavēlējusi ieņemt ne tikai Liepāju, bet visu Kurzemes hercogisti un uzdevusi iedzīvotājiem zvērēt uzticību jaunajai kārtībai. Uz dažiem iebildumiem Mirbahs īsi atbildējis: «Tas jādara, tas ir vajadzīgs.» Kāds muižnieks kapteinis Heikings pieprasījis uzrādīt pilnvaras, un, kad beidzot uzrādīts pilnvaru oriģināls ar Kosciūško un augstākās padomes parakstiem, visi devušies uz baznīcu. Autors sniedz arī izvilkmus no zvēresta formulas: Es zvēru būt uzticīgs tēvzemei un tautai... un ar visiem spēkiem kalpot tēvzemei. Muižniekiem vēl pievienota klauzula par zemnieku brīvību. Pēc zvēresta baznīcā visiem bijis jāparaksta dokuments. Autors to nosaucis par garlaicīgu procedūru. Pēc tās Mirbahs savā mītnē — Kurzemes hercoga namā Liepājā — sarīkojis rautu Polijas republikas vārdā: «Visu pēcpusdienu trompešu un bungu

skaņās tika nemitīgi dzīrots uz Koscijuško un republikas veselību. Un šī slavenā diena noslēdzās ar svinīgu balli.» Mirbahs kopš šīs dienas sācis saukties par «visas Kurzemes, Zemgales un Piltenes ģenerālmajoru» un parakstoties atmetis muižnieciskās izcelsmes apzīmējumu — fon. Par viņa ģenerāļa pakāpi liecinājušas platas zeltītas treses, līdzīgas ordeņu lentei, uz pleciem; Mirbahs bijis visos šajos notikumos galvenais rīkotājs. Ballē ieradies ģenerālleitnants Voiķevičs — liela auguma vīrs, kas pirms revolūcijas bijis advokāts, bet tagad komandējis Lietuvas konfederātus; ieradās arī ģenerālleitnants Mislovskis — paša saorganizētā pulka komandieris, ģenerālleitnants Varšedckis — Varšavas augstākās padomes loceklis, šejienes spēku virspavēlnieks, un ģenerālleitnants Nagurskis — kavalērijas komandieris.²⁸⁴

Šis apraksts interesants tai ziņā, ka parāda konfederātu armijas struktūru un nodomus Kurzemes hercogistē: valsts varu pārņēma muižnieku un buržuāzijas bloks, zemnieki sastādīja jauniecelto ģenerāļu armiju; Liepājā un apkārtnē tās skaitu vērtēja uz 20—30 tūkstošiem vīru, no tiem tikai kādi 500 Mislovska kājnieku un daļa Nagurska kavalēristu bija tērpti uniformās, bija apmācīti un apbruņoti ar pīķiem, zobeniem un pistolēm, to rīcībā bijuši arī divi lielgabali. Visu pārējo konfederātu masu sastādīja Lietuvas zemnieki, kas bija mobilizēti Lietuvas ciemos un sētās. Tie dalījās trīs grupās: 1) bisenieki jeb mednieki, kas bija apbruņoti ar medību bisēm un prata ar tām jau no jaunības labi rīkoties; 2) neregulārā kavalērija — zemnieki, kas bija apbruņoti ar pīķiem; 3) kosari jeb izkaptņieki — kājnieki, apbruņoti ar izkaptīm, dakšām un cirvjjiem; tiem nebija artilērijas, nebija formas tērpu, to apgāde bija visai vāja, tie bija derīgi galvenokārt partizāņu karam.

Mirbaha 27. jūnijā sastādītā piesliešanās zvēresta formula bija visai uzmanīga; Polijas vārds tanī nefigurēja, bet gan tikai «tēvzeme» un «tauta». Pats Mirbahs dēvēts par «tautas izvēlētu» Kurzemes hercogistes militāru komandieri un jaunās kārtības organizētāju. Viņa uzdevums ir panākt Kurzemes muižnieku, namnieku un zemnieku atbalstu jaunnodibinātajai valsts varai hercogistē.

Muižnieki bija ļoti atturīgi, jo zemnieku brīvlaišanas klauzula tiem šķita nepieņemama; namnieki visumā atbalstīja konfederātus, jo Liepājā pēdējie izturējās disciplinēti un tirgotājiem maksāja vai solīja maksāt par saņemtajām precēm; zemnieki konfederātu pusē nostājās pilnīgi, kaut gan tie vēl nezināja, kā izpaudisies paredzētā brīvība. Firkss no Nīcas rakstīja: «Visiem šejienes zemniekiem ir solīta brīvība, bet zemniekiem vēl pa vecam jāpaklausa tiem muižniekiem, kas zvērēs uzticību. Rātsnamā un no visām baznīcas kancelēm jānolasa Koscjuško patents. Koscjuško tagad ir līdzīgs dievam. Es pats biju Liepājā divas dienas it kā arestā. Ar mokām izvairījos no zvēresta un patenta nolasīšanas... Ja šejienes muižas zemnieki manas neatlaidīgās rīcības rezultātā neatgriezīsies pie agrākās kārtības, tad gan man būs jābēg; ja zemnieki vairs nestrādās un kļūs par karavīriem, tad jūsu gaišībai būs lieli zaudējumi. Cik dzirdams, tad poļi no Liepājas gribot izsūtīt nodaļas pa visu zemi, lai visus pakļautu savai kārtībai... Ja šejienes zemnieki visi tiks padarīti traki, tad tas izpostīs zemi.»²⁸⁵

Kambarkungs fon Funks baidījās no Koscjuško izdotā Polaņas universāla par zemnieku personisko brīvību. Kurzemes apstākļos tas varēja sagraut pastāvošo dzimniecisko klaušu iekārtu, jo Polaņas universāls ar saviem diezgan neskaidrajiem solījumiem nebūtu spējis apmierināt Kurzemes zemniekus. Tie jau pirms šī universāla izdošanas bija kļuvuši visai nemierīgi: Franču buržuāziskās revolūcijas, pilsētnieku, sevišķi amatnieku, aģitācijas rezultātā tie gaidīja «brīvību un vienlīdzību», kā par to liecināja notikumi Lielpienavā.

Kurzemes muižnieki ar saviem iesniegumiem viegli pārliecināja Mirbahu, ka hercogistes sociālajos apstākļos ir bīstami publicēt Polaņas universālu. Mirbahs, ierodoties Liepājā, bija atvedis līdz šo universālu, kas tam bija jārealizē Kurzēmē. Tomēr Mirbahs, būdams muižnieks un radniecīgām saitēm saistīts ar Kurzemes muižniekiem, baidījās no šī akta varbūtējām sekām un tāpēc vilcinājās. Taču Mirbahu uz to spieda konfederātu vadība, kas gribēja iesaistīt Kurzēmē zemniekus konfederātu rindās. Tāpēc Mirbahs lika nolasīt Polaņas universālu vienīgi Liepājas vācu baznīcā, kuru

neapmeklēja zemnieki. Tad viņš universāla tekstu izsūtīja apkārtējo draudžu prāvestiem līdz ar norādījumu mācītājiem nesteigties ar universāla nolasīšanu zemniekiem no baznīcas kanceles. «Tā kā ir pieteikts izziņot zemniekiem vēl citu universālu,» rakstīja Mirbahs Durbes prāvestam Baumbaham, «tad jūs sava iecirkņa mācītājiem tūlīt paskaidrojiet, lai tie pirmo universālu neziņo zemniekiem, tāpat lai neizkar pie baznīcas durvīm, bet lai nogaida otrā publikāciju.» Un dažas dienas vēlāk Mirbahs sīkāk paskaidroja savu nostāju šajā jautājumā: «Kurzemes zemnieki par tiem apsolīto brīvību, kā to vienbalsīgi apstiprina ziņas, ir tik palaidnīgi, ka tie ar to saprot pilnīgu atbrīvošanu no visiem viņu pienākumiem un pamet neapstrādātus muižas laukus. Šāds uzskats, saprotams, neatbilst poļu tautas pamatprincipiem, tāpēc jūs tūlīt pēc šī raksta saņemšanas uzdodiet manā vārdā sava iecirkņa visiem mācītājiem, lai tie bez vilcināšanās piemērotā veidā izskaidro un parāda zemniekiem, cik nesaprātīgi ir viņu jēdzieni par brīvību, un lai pamāca zemniekus kārtīgi un centīgi apstrādāt laukus, pie tam tos brīdinot, ka zemnieks, ja tas neizpildīs kaut vienu savu pienākumu, uz mūžīgiem laikiem zaudēs savu zemi, kā arī saņems visbargākos sodus.» Un šīs instrukcijas noslēgumā Mirbahs piemetināja: «Zemniekam jābūt brīvam, tas ir, saprātīgi brīvam; tas arī ir poļu tautas galamērķis, kādu tā izvirzījusi šajā karā; bet gribēt jau tūlīt baudīt šī kara augļus ir nesaprātīga prasība, gluži tāpat kā no tikko apsēta lauka gribētu plaut un iegūt ražu. Tas viss ir pavisam skaidri jāpasaka zemniekiem.»²⁸⁶

Šie dokumenti raksturo Mirbaha patieso nostāju zemnieku atbrīvošanas jautājumā: Polaņecas universāls ir tikai solījums, bet tā realizēšana atliekama uz pēckara laiku. Pašreiz zemniekiem čakli jāpilda visas kļaušanas un jādod nodevas muižniekiem, citādi tie zaudēs izredzes nākotnē un vēl saņems bargus sodus. Bez tam Kurzemes apstākļos, kur zemnieku diferenciācija bija jau diezgan krasa, universāla noteikumi nebija skaidri: proti, nebija skaidrs, kā rīkoties ar kalpiem un vaļiniekiem, kuriem nebija zemes, ar muižas ļaudīm, kas jau bija atrauti no zemes un kalpoja muižās; kā izturēties pret dzimtilvēkiem pilsētās, kuri šeit bija pārdoti turīgiem

namniekiem par apkalpotājiem, — vai tie būtu nekavējoties jāatbrīvo?

Turīgo namnieku viedokli šai jautājumā izteica anonīmais brošūras «Poļu konfederāti Kurzemē» autors. Viņš visumā ir nemierā ar Polaņecas universālu, jo ar to tiek aizskarts muižnieku īpašums. Viņš nejautā, vai tas ir feodāls īpašums un kā muižnieki ir tikuši pie tā, bet viņa acīs ikviens īpašums ir svēts un neaizskarams: «Kaut arī jau dažā valstī dzimtniecība ir tikusi atcelta, tomēr redzam, cik daudz grūtību nācās pārvarēt un cik daudz tas prasīja laika. Konfederāti pirmo liekas neredzam, bet pēdējo uzskata par nevajadzīgu. Tie ar publisku sludinājumu vienkārši paziņoja un lika no visām kancelēm nolasīt — zemnieks ir brīvs, var no muižas aiziet, kur vien vēlas, un tam ir tiesības pārdot savu līdzšinējo īpašumu. Bez tam tie noteica klausām, kuru lielums līdz šim bija atkarīgs no muižnieku neierobežotas patvaļas, turpmāk zemniekiem visai labvēlīgas normas.» Autors ar visu to ir neapmierināts, viņam universāls liekas pārāk radikāls, jo atņem muižniekiem viņu īpašumu: «Lai cik skaists dažā ziņā arī liktos šis rīkojums, taču vienā punktā tas tomēr ir netaisns. Pēc līdzšinējās Kurzemes iekārtas zemnieks bija dzimtcilvēks, viņš tāpat nepiederēja pats sev, nemaz jau nerunājot, ka tam piederētu kāds īpašums. Ja tagad stātos spēkā jaunā iekārta, tad katrs muižnieks zaudētu vismaz $\frac{1}{3}$ no saviem īpašumiem, ko līdz šim lietoja zemnieki iztikas iegūšanai un kas tagad saskaņā ar konfederātu rīkojumu jāuzskata par zemnieku īpašumu.»²⁸⁷

Tādā ziņā Kurzemes muižnieki, kā arī turīgie namnieki bija pret Polaņecas universāla pasludināšanu Kurzemē negrozītā veidā. Mirbaha kanceleja stājās pie universāla labošanas: «Sakarā ar iesniegtajiem protestiem minētā pavēle taisnības labā tika grozīta tādējādi, ka viss, ko zemnieki uz priekšu iegūs, būs viņu īpašums; pie tā vēl tika pievienotas abas klauzulas, ka zemnieks, ja tam vairs turpmāk nepatik muižā, var aiziet no muižas vienīgi tad, ja nav sava kunga parādnieks, un, otrkārt, motīvi, kas viņu uz to pamudināja, tam jāuzdod šim nolūkam ieceltajai komisijai.»²⁸⁸

Lai gan Polaņecas universāls tika slēpts, ziņas par jauno kārtību Polijā un Lietuvā sāka izplatīties arī Kur-

zemes zemnieku vidū. To veicināja konfederāti, kuru lielākā daļa bija lietuviešu zemnieki. Visumā labi informētais sūtnis Rikmanis par to rakstīja Ostermanim: «No visām pusēm pienāk ziņas, ka no Liepājas līdz Skrundai paplašinās musinātāju grupas un ka tās pieaug cilvēku un arī naudas ziņā, kas iegūta no iedzīvotājiem un zemniekiem. Tas visur rada sajukumu; konfederātu nolūks ir tuvoties Jelgavai, Liepājā komandē ģenerālmajors Mirbahs, bet Skrundā — ģenerālleitnants Voikevičs. Viņu plāns, kā runā, ir iegūt visas Kurzemes pilsētas un tad ar visiem spēkiem vērsties pret Vidzemi.»²⁸⁹

Lai iesaistītu Kurzemes zemniekus konfederātu karaspēkā, Mirbahs 5. jūlijā publicēja zemniekiem uzsaukumu, — tas acīmredzot ir pieteiktais otrais universāls, kas mācītājiem bija jānolasa baznīcās: «Zemnieki! Poļu nācijai ir zināms jūsu līdzšinējais bēdīgais liktenis. Jūsu kungu lielākā daļa jūs tiranizēja, un neviens no jums nezināja, vai lauks, ko tas ar asiņainām rokām apstrādā un sviedriem vaigā dara auglīgu, pēc dažām stundām būs vēl viņa. Vārdu sakot, jūs esat nelaimīgi. Neviena no visām pasaules tautām nespēj labāk izjust jūsu nelaimi kā mēs, jo mūs vieno līdzīgs liktenis... Mūsu zeme ir sadalīta un izlaupīta.» Uzsaukuma noslēgumā Mirbahs uzaicina Kurzemes zemniekus glābties no kara briesmām, iesaistoties konfederātu armijā: «Ilgi mēs pacietām, ilgi klusībā apraudājām savu nelaimīgo likteni, jo trūka vadoņa, kura galva, sirds un cēlās domas būtu spējīgas mūs glābt no bojā ejas. Tāds tagad ir atradies. Glābējs ir Tadeušs Kosciuško... Zemnieki, jums visiem jāpūlcējas, jāapbruņojas ar pīķiem un jāaizsargā sava tēvu zeme, jā rūpējas par tās paturēšanu. Poļu karaspēks ar vislielāko gatavību ziedos savas asinis un dzīvību par jūsu brīvību. Mūsu lieta ir taisna, un taisnai lietai palīdzēs dievs.»²⁹⁰

Tai pašā dienā Mirbahs parakstīja rīkojumu visām muižām un amtiem mobilizēt no katrām 5 mājām vienu kareivi kājnieku, bet no 25 mājām — vienu jātnieku. Rīkojums tika izplatīts pa muižām apkārtraksta veidā. Mirbaha aktivitāte uztrauca sūtni Rikmani: «Minētais Mirbahs iedrošinājies nosūtīt Kurzemes kārtām universālu, ar kuru šejienes muižnieki ar solījumu tos

aizsargāt tiek uzaicināti pievienoties, bet tūlīt pēc tam viņš dod rīkojumu par rekrūšu ņemšanu... Minētais universāls sastādīts rupjā formā, un tā vienīgais mērķis ir sadumpot visu zemi; kas nepievienosies, tiks aplaupīts, nodedzināts un izpostīts.»²⁹¹ Arī Kurzemes hercogam Pēterim konfederāti nosūtīja uzaicinājumu pievienoties tiem, pretējā gadījumā draudēja konfiscēt visas hercoga dzimtmuižas (alodus).²⁹² Tas ierosināja hercogu sākt organizēt no saviem zemniekiem — mežsargiem — pretspēku konfederātu armijai. Hercogs 1794. gada 10. jūlijā lika publicēt latviešu valodā patentu, kas ar savu patriarhāli dzimtniecisko stilu un saturu ir asā pretstatā Mirbaha uzsaukumam: «Kad mūsu cienīgs lielskungs un zemestēvs šinīs nemierīgos laikos par vienu vajadzīgu lietu turējis savus meža-sargus pie zemes pāsargāšanas pieņemt un turklāt uz to paļaujas, ka viņi, kad vajag būs, kā godīgiem, pateicīgiem un savu žēlīgu zemes-tēvu mīlēdamiem pavalstniekiem pienākas, savā dienestā turēsies, tad viņš arīdzan pavēlējis tiem meža-sargiem iekš sava vārda zināmu darīt: ... ka viņiem tikai notes laikā un tad, kad vajadzīgs būs, tiem ienaidniekiem būs pretī stāvēt. Tik drīz, ka tā briesmība pagalam būs, taps ikkatrs uz savām mājām atlaists.» Patenta noslēgumā vēl paskaidrots, ka mežsargi saņems apģērbu no hercoga, ko tie varēs paturēt. Bez tam vēl — tiem, «kas būs drošsirdīgi, būs sevišķi apšķīņķotiem tapt». Hercogs vēl atzīmē, ka viņš cer, «ka meža-sargi būs godīgi un iekš visām lietām savu paklausīšanu parādīs».²⁹³ Saprotams, kā to pierādīja zemnieku nemieri Lielpienavā, hercogs nevarēja domāt par savu muižu zemnieku plašāku mobilizēšanu. Pat saviem mežsargiem, bez «apšķīņķošanas» hercogs nekā cita — nemaz jau nerunājot par brīvīšanu — nesolīja. Tāpēc arī Kurzemes hercogs varēja balstīties vienīgi uz cariskās Krievijas karaspēku.

Konfederāti acīmredzot nejutās vēl pietiekami stipri, lai virzītos uz Jelgavu, jo pie Bauskas atradās apmēram 8000 vīru liels cara armijas korpuss kņaza Goļicina vadībā. Konfederāti turpināja organizēties: lika zvērēt Aizputes un Kuldīgas namniekiem uzticību un nonāca pat līdz Ventspilij, taču tā atteicās zvērēt, jo pilsētā ienāca tikai daži konfederātu pārstāvji. Toties Liepāja

bija gatava sniegt konfederātiem plašu atbalstu naudā un arī ieročus: «Liepājas pilsēta kopējās sacelšanās vajadzībām piesolījusi 100 000 dālderu naudā, tāpat solījusi apgādāt 100 lielgabalus, kā arī dot no katra nama rekrūšus ar noteikumu, ka pilsētā tiks atstāts 400 vīru liels garnizons.»²⁹⁴ Arī no citām Kurzemes pilsētām konfederāti pieprasīja rekrūšus armijai: no katriem trīs namniekiem vienu apbruņotu kājnieku, bet no katriem pieciem — vienu apbruņotu kavalēristu; ja nedeļa rekrūšus, varēja atpirkties ar atbilstošu naudas summu. Visumā konfederāti centās neaizskart muižniekus un namniekus, taču, tā kā konfederātu sastāvs nebija viengabalains, to vidū pamazām radās dažādas pretrunas. Tā, reiz, kad kāds Kurzemes muižnieks bija ar pātagu pēris savu zemnieku, tad, zemniekam sūdzoties, konfederāti muižnieku apcietināja, stingrā apsardzībā atveda uz Liepāju, uzlika tam naudas sodu un pavēlēja netīrumu novācējam zemnieku peramo pātagu sadedzināt uz tirgus laukuma; turpretim kāds muižas kalpotājs, kas bija pieslēgies konfederātiem un ar tiem kopā brauca pa muižām, ievākdams furāžu, centās sarakstos nosvītrot muižnieku uzvārdos muižniecisko atribūtu «fon»,²⁹⁵ Konfederātu armijas zemākie slāņi savā rīcībā bija gatavi iet daudz tālāk nekā armijas augstākā vadība, kas atradās muižnieku rokās. Tas sevišķi spilgti redzams Kurzemes turpmākajos notikumos.

Kurzemes zemnieku nemieri sākās jau pirms konfederātu ierašanās hercogistē, bet pēc to ienākšanas pārauga sacelšanās kustībā. Konfederātu vadību ar Mirbahu priekšgalā Kurzemes zemnieki interesēja galvenokārt kā armijas papildinājums cīņai ar Krievijas regulāro karaspēku. Tāpēc Mirbahs slēpa no zemniekiem Polāņecas universālu, bet visu nozīmi pievērsa savam 5. jūlija uzsaukumam zemniekiem bruņoties un pievienoties konfederātiem. Kurzemes zemniekos uzsaukums neradīja dziļāku atbalsi, jo aicināja cīnīties nevis par zemnieku brīvību, par dzimtniecības jūga nokratīšanu, bet par «tēvzemes» aizstāvēšanu pret cariskās Krievijas armiju. Dzimtcilvēkiem «tēvzeme» bija visai abstrakts jēdziens. Zemnieks uzskatīja, ka viņu galvenais pretinieks ir muižnieki. Bet cīnīties pret muižniekiem zemniekus nepārprotami aicināja, kā

to atzīmēja Heikings, Liepājas namnieki: «Liepājas tirgotāji uzmundrināja no laukiem iepirkties ieradušos zemniekus. Šie jakobiņi, izsniedzot tabaku un degvīnu, sacīja, ka tagad pienācis laiks saraut zemnieku verdzības važas. Pēc atgriešanās mājās zemnieki sacēla nemieru pārējos zemniekos, un sākās sacelšanās grāfa Medema, kā arī Franka muižā, tāpat vairākās hercoga muižās.»²⁹⁶

Ja Mīrbahs aicināja zemniekus organizēti iestāties konfederātu rindās, kur zemnieku rīcību viegli varētu kontrolēt un vadīt, tad Kurzemes zemnieki darīja to nelabprāt, jo konfederātu spēkus Kurzemē vadīja muižnieks Mīrbahs, kuram bija svešas Kurzemes zemnieku patiesās intereses. Kad sākumā zemnieki griezās pie Mīrbaha ar sūdzībām pret dzimtkungiem, Mīrbahs sūdzības noraidīja, pavēlēja klausīt muižniekus, bet nepaklausīgos zemniekus lika sodīt. Kurzemes zemnieki paši sāka pulcēties, bruņoties un vērsās pret muižniekiem un muižām. Tā bija spontāna zemnieku sacelšanās. Grobiņas mācītājs Launics par zemnieku noskaņojumu rakstīja: «Ir turklāt tie poļi tos nabaga arāja ļaudis tā satracināja un samisināja, ka gan maz tapa strādāts, un tie nabaga ļautiņi, par karavīriem celti, ar šķēpiem, izkapšiem, mēslu dakšiem un cirvjiem apbruņoti, aļodamies uz dažiem lieliem ceļiem maldījās, nezinādami, kas tagad esot — vai karavīri jeb arāji, vai valdnieki jeb pavalstnieki, vai dzimti jeb brīvi ļaudis.»²⁹⁷

Kurzemes zemnieku sacelšanās mērķis vispirms bija — atbrīvoties no kļaušu darbiem muižās; tie atteicās paklausīt muižniekiem, tad sāka postīt muižas, ņemt no muižām labības krājumus vai plaut muižu laukus labību, ko sadalīja savā starpā, jo 1794. gadā bija ļoti vāja raža un zemniekiem draudēja bads. Nemieriem paplašinoties, zemnieki sāka postīt muižas, apdraudēt muižniekus un amtmaņus, dedzināt muižu mežus. Tā bija zemnieku masā radusies stihiska kustība, no kuras pakāpeniski veidojās apzinīga cīņa pret muižnieku šķiru, cīņa par dzimtniecības iekārtas likvidāciju.

Sacelšanās kustība vispirms izplatījās Liepājas apkārtnē, to sekmēja konfederātu armijas atrašanās šajos novados. Sacelšanās sākās hercogam piederošajās Gaviezes, Alšvangas, Bārtas, Grobiņas, Nīcas muižās.

Mirbahs baidījās no zemnieku sacelšanās kustības, bet apspiest to ar Lietuvas insurgentu — zemnieku — spēkiem tam nebija iespējams. Mirbahs zemnieku sacelšanās kustību centās pielīdzināt marodieru rīcībai: «Vairāki marodieri, kuru vidū allaž atradās daudz Kurzemes zemnieku, tagad postīja dažādas muižas, un, kaut gan poļi šo nedarbu gribēja ierobežot, tomēr bija dabiski, ka dižciltīgos arvien vairāk sāka pārņemt bailes un briesmas.»²⁹⁸ Šādos apstākļos konfederātu armijas iekšējās pretrunas arvien vairāk saasinājās un sāka izlauzties uz āru, visumā sekmējot zemnieku sacelšanos.

Kurzemes zemnieku sacelšanās no Liepājas apkārtnes draudzēm ātri izplatījās arī citos Kurzemes novados — Talsu, Tukuma, Ventspils un pat Jelgavas virspilskunga apgabalos, kuros konfederāti pat nemaz nebija parādījušies. Engures mācītājs J. P. Brants (Brandt) par to rakstīja: «1794. gads. Franču revolūcijas panākumi, nemieri Polijā un Lietuvā, krievu sakāve Varšavā, kas notika tieši Zaļajā ceturtdienā, bija par iemeslu, ka arī Kurzēmē šur tur nemiernieku starpā sākās nemieru kustība. Sevišķi tā skāra kaimiņu muižas — Zenteni un Lamiņu muižu.»²⁹⁹ Dokumentos bez jau pieminētajām muižām atrodamas ziņas par sacelšanos vēl Ezerē, Kabilē, Valgalē, Briņķos, Pedvālē, Veģē, Stendē, Lielvirbē, Degolē, Lipaiķos, Dundagā, Aucē, Līvberzē, Lielpienavā, Slampē u. c. Visur zemnieki atteicās pildīt klaušas, dažreiz pat ielauzās muižās un uzbruka muižniekiem, vagariem, postīja muižas un muižu sējumus. Līvberzes un Lielberzes muižu amtmanis Netelhorsts, kas, zemniekiem naktī iebrūkot muižā, bija izbēdzis, ziņoja hercogam uz Jelgavu, ka minēto muižu zemnieki uzteikuši paklausību. Netelhorsts to apzīmē par hercogistes mieram un kārtībai ļoti bīstamu zemnieku sacelšanos. Visai plaši ziņojumā hercogam zemnieku sacelšanās norisi Lielvirbes muižā raksturo Lielvirbes dzimtkungs Štrombergs: «Pretēji manām cerībām visi manu 50 māju zemnieki, izņemot vienīgi dažus, tagadējo laiku trakuma pārņemti, šā mēneša [jūlija] 15. datumā, apbruņoti ar šaujamiem ieročiem un nūjām, ielauzās Lielvirbes muižā pulksten četros no rīta, kad es parasti vēl guļu. Es ar savējiem steidzīgi atstājām gultas, bet

zemnieki mūs pamanīja un ar visrupjākajiem vārdiem vērsās pret mani un manējiem, draudēja ar nosīšanu un noslepkavošanu, ja tos aiztiks vai mēģinās atspiest no durvīm. Tie sauca, ka drīz man un manai ģimenei nāksies pie viņiem pildīt klausas, uzteica man paklausību un dzimtpiederību, atteicās no klausām, teica atņemt man daļu no mana rudzu un miežu lauka, kā arī nodarīt citus zaudējumus. Līdz ar šiem nesavaldīgajiem izteicieniem un draudiem tie savā starpā pārrunāja — vai mani un manu ģimeni būtu labāk pakārt vai saraustīt gabalos. Tas turpinājās līdz pulksten 8 vakarā, un visu laiku es un mana ģimene ik acumirkli atradāmies dzīvības briesmās.» Dižciltīgais barons Štrombergs ir ārkārtīgi pārsteigts par zemnieku prasībām: zemnieki pilnīgi apzinīgi vēlas iznīcināt muižnieka īpašumu, atņemt viņam sējumus un laukus, oficiāli uzteica dzimtpiederību un klausas. Lielvirbes zemnieku prasībās bija izteikta visas zemniecības programma — pilnīga dzimniecības iekārtas likvidācija, muižnieku kārtas iznīcināšana, zemes piešķiršana zemniekiem.

Pēc muižā pavadītās dienas Lielvirbes zemnieki apmetās turpat muižas tuvumā un apspriedās par turpmāko rīcību: «Tie saņēma ziņu, ka arī hercoga gaišības amtos — Valgalē un Sabilē, tāpat muižnieku muižās — Briņķos, Pedvālē, Vegē, Stendē — zemnieki norunājuši drīzumā uzteikt dzimtkungiem paklausību; tāpēc mani zemnieki nolēma rīkoties ar vēl lielāku sparū nekā līdz šim... Divās turpmākajās dienās tie atgriezās muižā un paskaidroja, ka nepildīs nekādas klausas... Tad diemžēl uzzināju, ka tie vēl vienmēr pārrunā, kādā veidā mani nogalināt, lai kopā ar kaimiņu zemniekiem piesavinātos un iznīcinātu visu, kas pieder muižniekam.» Šādos apstākļos barons Štrombergs redzēja tikai vienu glābiņu — karaspēku: «Šādā bēdīgā stāvoklī, kurā atrodos es, liekas, drīz atradīsies visi šīs draudzes muižnieki, jo visu muižnieku miers un drošība ir apdraudēts, ja šis launums netiks drīzumā apvaldīts ar karaspēka palīdzību...» Štrombergs lūdza hercogu nekavējoties sūtīt uz Lielvirbi kādu pusrotu kareivju un dot tiem rīkojumu tur palikt, kamēr netiks atjaunota kārtība un attiecīgi sodīti sacelšanās vadoni. Ja hercogam tas nebūtu iespējams, tad Štrombergs ierosināja griezties pie

cariskās Krievijas sūtņa Rikmaņa un panākt Krievijas karaspēka sūtīšanu uz Lielvirbi un citām muižām, kur sacēlušies zemnieki. Štrombergs atzina, ka muižniecībai tik kritiskā brīdī, kad tai draudēja bojā eja, nepieciešama Kurzemes hercoga visciešākā sadarbība ar carisko Krieviju.³⁰⁰

Un šāda sadarbība starp Kurzemes muižniekiem un muižniecisko Krievijas valdību tagad arī sākās. Tās pamatā bija muižnieku šķiras kopējās intereses; ja pirms dažiem gadiem starp Kurzemes muižniekiem un hercogu pastāvēja asas domstarpības hercoga muižu iznomāšanas jautājumā, tad tagad kopējo briesmu priekšā visas sīkās domstarpības izzuda. Sacēlušies zemnieki bez jebkādas šķirošanas dedzināja gan hercoga Gaviezes un Bārtas mežus, gan arī muižnieku lielos mežu masīvus Dundagas draudzē.³⁰¹ Kurzemes zemnieki, sekojot atmodušos masu revolucionārai nojautai, mēģināja iznīcināt muižnieku kārtu, sagraut muižas, sadalīt muižu laukus zemnieku starpā. To saprata barons Štrombergs, kad tas hercogam rakstīja par iespējamo muižniecības bojā eju. To saprata arī Kurzemes muižnieku pārstāvji — virsburggrāfs un virspadomnieks O. H. Hovens, Kurzemes muižniecības pilnvarotais B. Mirbahs, barons K. Nolde u. c., kad tie iesniedza hercogam ierosinājumu sasaukt ārkārtēju landtāgu. Notikumu jēgu saprata arī Kurzemes hercogs, kura daudzās muižas postīja zemnieki. Hercogs piekrita muižnieku ierosinājumam un ārkārtējā landtāga sasaukšanas pavēlē rakstīja: «Revolūcija Polijā un vardarbīgais iebrukums Liepājā rada nepieciešamību pakļaut Kurzemi Krievijas ķeizarkārītajai majestātes aizsardzībai, lai tādā veidā nodrošinātos pret trakojošo pūļa sacelšanos.»³⁰² Kurzemes hercogistes ārkārtējais landtāgs 1794. gada 30. jūnijā noritēja hercoga un muižnieku pilnīgā saskaņā un vienprātībā. Atklāšanas runā landtāga maršals barons fon Štempels teica: «Mūsu tēvzemes vēsture apstiprina patiesību, ka vissarežģītākajos apstākļos var panākt gudru līdzekļu izvēli, ja valda saskaņa starp galvu un locekļiem.» Landmaršals norādīja, ka Kurzemes muižniecība šajos briesmu apstākļos var cerēt, ka Katrīna II glābs Kurzemes muižnieku satversmi, kuras pastāvēšanu tā ir garantējusi.³⁰³

Arī sūtnis Rikmanis ziņoja kancleram Ostermanim: «Pie manis ieradās kanclers Volfs ar landtāga projektu — lūgumu sniegt protekciju un aizsardzību Kurzemei.» Un nedaudz vēlāk Rikmanis par šo pašu jautājumu rakstīja vēl plašāk: «Nekārtības Polijā un briesmas, kas apdraud Kurzemes un Zemgales hercogisti un muižniekus, ierosināja hercogu 30. jūnijā sasaukt ārkārtēju landtāgu... Landtāga pirmais lēmums acīmredzot būs deputāta nozīmēšana uz Pēterburgu, lai lūgtu viņas ķeizarišķās majestātes augsto aizsardzību šajos juku laikos, līdz kamēr Polijā nodibināsies likumīga kārtība.»³⁰⁴

Sakarā ar rīkojumu no Pēterburgas par palīdzības sniegšanu Kurzemes hercogam un muižniekiem sakustējās pie Bauskas nometnē stāvošais kņaza Goļicina korpuss, kura uzdevums līdz tam bija segt Jelgavu pret konfederātu uzbrukumu. Pulkvedis Kazļajevs saņēma pavēli ar 800 kājniekiem, 300 kazākiem un 8 lielgabaliem doties uz Lejaskurzemes muižām un apspiest zemnieku sacelšanos. Ceļā tam pievienojās Kurzemes hercoga nodaļas 200 vīri ar divi lielgabaliem, kas bija gājuši uz hercoga Alšvangas muižu apspiest turienes zemnieku sacelšanos. Konfederāti neprata ar partizānu kara metodēm traucēt karaspēka kolonnu kustību garajā ceļā no Bauskas uz Liepāju, kaut gan tas bija viegli izdarāms. Cara armijas kolonnas beidzot nonāca Liepājas apkārtnē, kur zemnieki muižu laukos bija uzsākuši plaut kviešus un veda tos uz savām mājām. Lietuvas konfederāti sāka atkāpties, un Liepāja 24 stundas palika bez jebkāda karaspēka. Tad 12. jūlijā tur ieradās krievu kazāku izlūknodaļa un nākošajā dienā — pulkvedis Kazļajevs ar galvenajiem spēkiem un hercoga nodaļu. Liepājā darbību tūlīt sāka soda ekspedīcija. Par palīdzības sniegšanu konfederātiem pulkvedis Kazļajevs uzlika pilsētai 20 000 dukātu soda, apcietināja birģermeistus Viti un Stobi, bet viņu dzīvokļos novietoja savus virsniekus. Ap pilsētu novietoja sardzi, lai pilsētā neviens netiktu ielaists, nedz izlaists, tad Kazļajevs sāka nopratināt aktīvākos namniekus, it īpaši Bardeli, Jēramiesu, Grotu, Kluci un Kleinbergi; advokāts Rucens bija aizbēdzis kopā ar konfederātiem, tāpat arī tirgotājs Ebelis.

Par pulkveža Kazļajeva ekspedīcijas nonākšanu Liepājā un «kārtības» nodibināšanu ziņoja sūtnis Rikmanis uz Pēterburgu: «Pulkvedis Kazļajevs ar Kazaņas kirasieru pulku ... nodibinājis kārtību Liepājā un devies uz Alšvangu.» Bet tai pašā ziņojumā Rikmanis spiests atzīmēt, ka zemnieki sacēlušies vēl vairākās citās muižās: «Šodien saņemtas vairākas ziņas, ka nemieri sākušies arī Alšvargas kaimiņos — Ēdolē, kur zemnieki nežēlīgi rīkojušies ar savu dzimtkungu prezidentu fon Bēru; tāpat sacelšanās ir arī citās muižās — Slampē, Cērē, Džūkstē un Okselē. Par visu to ziņots kņazam Repņinam.»³⁰⁵

No Liepājas pulkvedis Kazļajevs ar vairākām nodaļām devās uz apkārtnes muižām tvarstīt zemniekus. Par viņu operācijām rakstīja fon Zass no Tadaikiem: «Mūsu apkārtņē kļūst stipri nedroši un nemierīgi, kaut arī dūšīgais un lieliskais pulkvedis Kazļajevs rīkojas teicami, lai ierobežotu sirojumus un laupīšanas; taču viņš nevar paspēt visās vietās — viņa nodaļas ir pārāk mazas. Dažas muižas ir izpostītas jau līdz pamatiem, sevišķi vietējā notāra fon Zakena Lieldammes muiža, fon Butlera Lielkrūtes muiža, kambarkunga fon Funka Nīcas muiža.»³⁰⁶

Kazļajeva soda ekspedīcijai muižu laukos nācās izcīnīt diezgan nopietnas sadursmes ar zemniekiem un konfederātiem, kas sāka likt lietā partizāņu kara metodes. Kaujas Liepājas apkārtņē aprakstījis Grobiņas mācītājs J. M. Launics, kas bija notikumu aculiecinieks: «Tai 26. dienā siena mēnesī [jūlijā] ... stipra kaušanās uz Gaviezes laukiem gadījās, un tā jaukā Gaviezes muiža, kas kā mazs pilsēts bija ... tapa tieši nodedzināts ar visām ēkām, mantām, šķūņiem, rijām, klētīm un ar visu labību, tā ka neviens žoga miets neatlika. Pēc trim dienām [29. jūlijā] pret vakaru atkal bij kaušanās uz Ilgu muižas laukiem ... Tai 7. dienā labības mēnesī [augustā] pret vakaru atkal liela kaušanās pie Avotu upes un uz Grobiņas muižas laukiem, pie kuras visa Grobiņas muiža un pilsēts caur uguni gandrīz būtu aizgājuši ...³⁰⁷ Tas krievu augstākais virsnieks, kaut arī viņš pie Avotu upes plecos ar dižgabala lodi nāvīgi bija sašauts tapis ... uz Liepāju atpakaļ gāja.»³⁰⁸ Jāatzīmē, ka Launics, redzēdams šīs cīņas, muižu degšanu un

izpostīšanu, kļuva pavisam slims, jo cīņu iznākums mācītājam vēl nebija skaidrs un nebija skaidrs arī dzimtnieciskās iekārtas turpmākais liktenis, ar kuru mācītājs Launics bija tik cieši saistīts. Launics par to rakstīja: «1794. 27. jūl. Šai svētdienā nenoturēju dievkalpojumu, jo jutos ļoti nelabi sakarā ar vakardienas izbailēm... Gaviezes muiža ar visām jaunām ēkām vakar pulksten septiņos nodega, izņemot krogu.»³⁰⁹

Uz Lejaskurzemi atsūtītais Kazļajeva ekspedīcijas korpuss bija attālinājies no savas galvenās bāzes — Bauskas — un atradās naidīgi noskaņotu zemnieku un konfederātu ielenktā pilsētā. Karaspēkam radās pārtikas grūtības, jo no apkārtējām muižām to nevarēja piegādāt — uz visiem ceļiem atradās apbruņoti zemnieki, bet muižās nebija klaušu darbinieku, kas transportētu pārtiku uz Liepāju. Nedrošību vēl pastiprināja Liepājas namnieku naidīgais noskaņojums. Hercoga leitnants Rutenbergs savā ziņojumā hercoga bataljona komandierim majoram fon Drīzenam par to rakstīja: «... Kas šonakt notiks... — es nezinu. Katrā ziņā būšu piesardzīgs. Mūsu tirgotāju apmierinātais un priecīgais izskats ir uz launu. Tie iekšēji priecājas — manā klātbūtnē tie prasīja Ezeres amtmanim, vai tur ļaudis nedumpojas; tie priecājas kā traki, ka Rucavas, Purmsātu, Ligutes, Ilgu un citu muižu zemnieki ir dūšīgi un saka — tagad, tagad tie visi atmodīsies.»³¹⁰ Baidoties no konfederātu ielenkuma, pulkvedis Kazļajevs, kas bija smagi ievainots, pavēlēja savai nodaļai izvākties no Liepājas. Tas bija jāizdara ar kauju; atkāpjoties pa Grobiņas ceļu, Liepājas ezera krastā vēl bija jāizcīna smaga kauja ar konfederātiem, kas aizsprostoja ceļu. Arī tālākā atkāpšanās nebija viegla, jo Kurzemes zemnieki no mežiem un krūmiem apšaudīja nodaļu.³¹¹ Pulkvedis Kazļajevs ceļā mira. Pie Dobeles Kazļajeva nodaļa sastapās ar tai pretī izsūtītajiem cara armijas palīgspēkiem.

Zemgales un tai tuvāko muižu zemnieku sacelšanās apspiešana noritēja daudz vienkāršāk, jo šeit nebija konfederātu karaspēka, nebija daudz mežu, kur zemniekiem noslēpties no soda ekspedīcijas uzbrukuma, zemniekiem nebija arī partizāņu kara pieredzes; bez tam cara armijas galvenā bāze — Bauska un Jelgava — atradās tuvu. Pēc sūtņa Rikmaņa norādījuma Kazaņas

kirasieru pulkvedis Lanskis nosūtīja uz Līvērzi un Bēzres muižu vienu sava pulka nodaļu Šmidtena vadībā. Kopā ar šo nodaļu muižā atgriezās no turienes izbēgušais amtmanis Netelhorsts, kas jau bija sastādījis apcietināmo un sodāmo zemnieku sarakstu. Rikmanis par šīs soda ekspedīcijas rezultātiem ziņoja Ostermanim: «Uz Bēzres un Līvērzes muižām nosūtītā Kazaņas kirasieru pulka nodaļa Šmidtena vadībā pagājušo nakti ir laimīgi atgriezušies un atvedusi sev līdz 5 galvenos zemnieku sacelšanās vadoņus, kas nosūtīti kņazam Goļicinam uz Bausku. Bēzres muižā visu zemnieku klātbūtnē vēl sodīti 9 mazāk vainīgi zemnieki; tā pieminētājās muižās tagad atjaunota kārtība un miers.»³¹² Uz Lielvirbes muižu nosūtīja Kazaņas kirasieru pulka eskadronu grāfa Nirota vadībā. Rikmanis šajā sakarā ziņoja: «Grāfs Nirots atgriezies no Virbes un atvedis divus Zentenē muižas galvenos nemiernieku vadoņus, kurus tas saņēmis ceļā. Tie nosūtīti uz Bausku stingrā apsardzībā kņazam Goļicinam. Virbē visu zemnieku klātbūtnē sodīti 18 zemnieki.»³¹³

Par Zentenē apcietinātajiem zemnieku sacelšanās vadoņiem dažas ziņas sniedz mācītājs Brands: «Tika uzaicināts krievu karaspēks — 120 vīru —, kas palīdzēja apspiest nemierus. Kā galvenie kūdītāji tika saņemti divi, pēc dzimšanas vācieši, vārdā Zīverti, kas bija kļuvuši par Zentenē muižas dzimtcilvēkiem; tos nosūtīja uz Sibīriju. Tāds liktenis bija vēl vairākiem, pēc tam zemnieki nomierinājās.»³¹⁴ Tā kā šajās militārajās soda ekspedīcijās nekāda izmeklēšana vai tiesāšana nenotika, tad jādodomā, ka kņazs Goļicins apcietinātos Kurzemes zemniekus tiešām varēja nosūtīt uz Sibīriju.

Zemnieku sacelšanās apspiešana Kurzemes hercogistē ieilga visu augustu un septembri. Pēc Kazļajeva vadītās karaspēka nodaļas aiziešanas no Lejaskurzemes Liepājā atkal atgriezās Mirbahs ar konfederātiem. Konfederāti projektēja Liepājā izdot iedzīvotājiem jaunas pases, kurās būtu uzraksti — «Brīvība», «Nedalāmība», «Neatkarība». Radās arī jautājums par kārtības tiesas un revolucionārā tribunāla ierīkošanu, tomēr, muižniekiem protestējot, Mirbahs no šiem projektiem atteicās.³¹⁵ Lai cīņai pret carisko Krieviju, kas bija konfederātu galvenais

pretinieks, konfederātiem piesaistītu muižniekus, Mirbahs Liepājā publicēja vēl vienu uzsaukumu: «Pēc poļu nācijas un augstākās militārās vadības pavēles esmu ieradies Kurzemes un Zemgales hercogistē vienīgi nolūkā sniegt maniem līdzbrāļiem roku despotiskā un verdziskā jūga nokratīšanai, lai palīdzētu iegūt jūsu brīvību, nedalāmību un neatkarību.» Mirbahs apsolīja muižniekiem nodrošināt personisko drošību, īpašumu un privilēģijas. Par to «poļu nācija prasa no Kurzemes hercogistes iedzīvotājiem palīdzību karā pret vispārējo un varmācīgo ienaidnieku un pieprasa no jums glābt mūsu kopējo brīvību, par kuru arī jums jārūpējas». Mirbahs vēlreiz apliecināja, ka visiem, kas būs zvērējuši uzticību, poļu tauta sniegs aizsardzību. Arī zemniekiem jābūt paklausīgiem muižniekiem: «Es pavēlu jums — iedzīvotāji, zemkopji un apakšnieki, lai, uzticoties poļu tautai, jūs saviem kungiem izrādītu pienākošos paklausību un dotu nodevas ... Poļu tauta par to apsola rūpēties, ka muižniekiem atņems tiesības par dzīvību un nāvi ... Tāda ir poļu tautas kārtība ... Un vēl man jāpaskaidro muižniekiem, iedzīvotājiem un zemkopjiem, ka poļu tauta un augstākā padome man pavēlējusi rīkoties saskaņā ar sacīto, atturēties no visiem ekscesiem un vardarbības ...» Noslēgumā Mirbahs vēl aizrāda, ka poļu karaspēka uzturam būs jādod proviants un furāža. Ja kāds pretosies un slepeni kalpos ienaidniekam, tas tiks pasludināts par tēvzemes nodevēju, zaudēs muižas un tiks bargi sodīts.³¹⁶

Mirbahs savā uzsaukumā pasvītvoja, ka Kurzemes hercogiste ir Kosciuško Polijas sastāvdaļa un tai kopā ar Poliju un Lietuvu jācīnās pret carisko Krieviju. Šai Kosciuško Polijā turpina pastāvēt muižnieki, kuriem pakļauti zemnieki, kas gan nav vairs vergi, bet muižnieku apakšnieki un klausiņnieki Polaņecas universāla izpratnē. Mirbaha uzsaukums Kurzemes iedzīvotājos modināja dažādas izjūtas: muižnieki nebūt nevēlējās grozīt pastāvošo neierobežotas dzimtniecības iekārtu un uzskatīja carisko Krieviju par šīs iekārtas drošāko balstu. Nepārprotami tas izpaudās laikā, kad Krievijas karaspēks bija īslaicīgi ieņēmis Liepāju. Kāds muižnieks no Liepājas rakstīja hercogam, ka, ierodoties krievi, zemnieki palikuši klusāki, bet tagad atkal no jauna sākot sacelties

un bruņojoties ar pīkiem: «Mēs visi būsīm beigti, ja tas tā turpināsies vēl 8 dienas.» Arī hercoga kambarkungs Ofenbergs 27. jūlijā no Liepājas rakstīja: «Būs nelaime, ja krievu karaspēks netiks pastiprināts un atstās Liepājas novadu; tad neviens savā mājā nebūs drošs. Apkārtnieji zemnieki vēl visi ir apbruņoti ar pīkiem un gaida tikai atgriežamies savus draugus poļus. Vietējie zemnieki strādā, kā patikas, un, ja stāvoklis Polijā drīz negrozīsies, tad būs kā Francijā, kur sankiloti ir kungi, bet visi pārējie tiek nogalināti.»³¹⁷

Kurzemes zemniekus Mirbaha uzsaukums par kļaušu pildīšanu muižās un par paklausību muižniekiem nevarēja apmierināt, — tie no poļiem gaidīja brīvību un vienlīdzību; šādu prasību tie jau bija parādījuši darbos, vērsoties pret Kurzemes muižniekiem. Ja lietuviešu zemnieki konfederātu armijā vēl visumā turpināja paklausīt armijas vadībai, tad galvenokārt tāpēc, ka revolucionārās idejas tos bija mazāk skārušas un tie vēl atradās mācītāju ietekmē. Brošūras «Poļu konfederāti Kurzēmē» autors salīdzināja Kurzemes un Lietuvas zemniekus: «Kurzemes zemnieka raksturs ir ļauns; tas, liekas, ir katram vergam piemītoša īpašība. Viņš ir nīkns, ļaunprātīgs, bailīgs, atriebīgs, nejutīgs pret visu, liekas, pat pret reliģiju. Turpretim viņa kaimiņš, Lietuvas zemnieks, ir pilnīgs pretstats: godīgs, reliģiozs, labsirdīgs, neierobežoti paklausīgs saviem priekšniekiem; pieklājība zināmā mērā ir viņa rakstura pamatīpašība.»³¹⁸ Tāpēc Kurzemes apstākļos Mirbaha uzsaukums nevarēja gūt panākumus.

Konfederātu militārās neveiksmes Lietuvā un Polijā cīnās pret carisko Krieviju piespieda konfederātu spēkus augusta otrajā pusē steidzīgi atkāpties uz Lietuvu. Kurzemes hercogisti un Lietuvu ieņēma cariskās Krievijas karaspēks. Kosciuško sakāve un sagūstīšana 1794. gada oktobra sākumā ievadīja poļu tautas atbrīvošanās kustības beigu cēlienu. Kurzemes hercogistē iestājās smaga reakcija. Liepājas, Kuldīgas, Saldus maģistrātiem vajadzēja paskaidrot un attaisnot namnieku nostāju šajos notikumos. Zemnieki muižās tika atbruņoti, apcietināti, pratināti un sodīti. Lietuvā tika apcietināts arī Mirbahs. Pēc Katrīnas II rīkojuma Rīgas gubernators barons Pālens viņu stingrā apsardzībā

nosūtīja Kurzemes hercogam tiesāšanai par Kurzemes iedzīvotāju pamudināšanu sacelties.³¹⁹

Kurzemes muižnieki, kuros līdz nāvei bija pārbiedējusi zemnieku sacelšanās, tagad vienprātīgi piekrita Kurzemes hercogistes iekļaušanai Krievijas impērijas sastāvā, jo tas nodrošināja neierobežotas dzimtnieciskās iekārtas pastāvēšanu. Hercogs sākumā vēl pretojās hercogistes likvidācijai, bet, saprazdams, ka ilgi nespēs zemniekus noturēt paklausībā, piekrita muižnieku prasībām. Kurzemes hercogistes pēdējais landtāgs, kas sanāca 1795. gada martā, bija ļoti vienprātīgs. Sūtnis Rikmanis varēja ziņot uz Pēterburgu: «Landtāga darbība norit vēlamā gaitā... Ar visas Kurzemes pāreju viņas ķeizarkās majestātes tiešā valdījumā visi deputāti vēlas nodrošināt mieru un labklājības pamatus tēvzemei.»³²⁰ Tam piekrita arī hercogs un devās uz Pēterburgu, lai vestu sarunas par atteikšanos no Kurzemes hercogistes. Engures mācītājs J. P. Brands, vērojot notikumu norisi, ierakstīja baznīcas hronikā: *Nulla potentia longa est.*³²¹

RĪGA UN VIDZEME FRANČU BURŽUĀZISKĀS REVOLŪCIJAS LAIKĀ

«JAKOBĪŅU» TVARSTĪŠANA RĪGĀ UN VIDZEMĒ

Ja Kurzemes hercogistē šis laiks bija bagāts notikumiem, kuri liecināja par asu šķiru cīņu, tad turpat kaimiņos Vidzemē un Rīgā ārēji viss šķita mierīgi. Taču feodālais ražošanas veids Vidzemē slēpa sevī tikpat dziļas pretrunas un tuvojās sairumam tāpat kā Kurzemes hercogistē, bet Vidzemē bija spēkā vēl citi apstākļi. Vidzeme un Rīga bija cariskās Krievijas impērijas sastāvdaļa, bet šīs feodālās un militārās lielvalsts virsbūves aparāts bija nesatricināts. Cariskās Krievijas policeiskais režīms šķirisko pretrunu jebkuru izpausmi centās apspiest jau iedīglī. Par to spilgti liecināja Rīgas amatnieku zeļļu nemieri 1788. gada rudenī, kas izcēlās sakarā ar zeļļu un mācekļu pārmērīgo ekspluatāciju. Vidzemes vietniecības valde nemierus apspieda jau pašā sākumā: nemierīgākos elementus ievietoja cietumos un pēc soda izciešanas izraidīja no guberņas robežām. Kad nepaklausīgie amatnieku zeļļi bija gatavi šamierināties ar saviem meistariem un atgriezties darbā, tas tika arī atļauts, vienīgi 52 «dumpīgākos» mūrniekzeļļus izraidīja no Krievijas. Pārējiem atļāva atgriezties darbā, bet piedraudēja, ja tie vēl turpmāk traucēs sabiedrisko kārtību, tad arī tos 24 stundu laikā izsūtīs pāri robežai.³²²

Sākoties revolūcijai Francijā, Baltijas ģenerālgubernatoram grāfam Braunam, vēlāk kņazam Reppinam katru mēnesi bija jāziņo valdībai par stāvokli provincē. Ģenerālgubernators savukārt ik nedēļas saņēma ziņojumus no aprinķa priekšniekiem un pilsētu policijmeis-

tariem. Stingrā uzskaitē un uzraudzībā bija visi iebrāucēji Rīgā, tāpat arī izbrāucēji. Līdz ar to administrācijai un valdībai bija sīkas ziņas par visām kustībām un notikumiem Baltijas pilsētās un uz laukiem. Šie ziņojumi visumā ir vienmuļi — parasti tiek atzīmēts, ka nekādu sevišķu notikumu nebija, ka Rīgas un Rēveles guberņās viss kārtībā. Vienīgi 1793. gada sākumā Rīgas gubernators Pālenš ziņoja par Rīgā iebrāukušo Zviedrijas tirgotāju Ebeli, kas gribējis braukt uz Pēterburgu, bet tomēr aizturēts: «Nikola Ebelim par Stokholmā notikušajiem nemieriem šī gada sākumā piespriests nāves sods, bet vēlāk sods samazināts ar izraidīšanu no dzimtenes uz 5 gadiem. Viņam tika paziņots, ka laimīgās un mierīgās pilsētās nav vietas kūdītājiem, un pavēlēts nekavējoties doties pāri robežai.»³²³

Ostas pilsētās pakāpeniski tika iekārtota kontrole par iebrāucējiem, kā arī par ievedamām mantām. Iepriekšējā nodaļā pieminētais J. Lībeskinds, kas ieradās Rīgā ar kuģi, apraksta, kā noritējusi šī kontrole: ārzemju kuģiem iebrāucot Daugavgrīvā, no tur noenkurota sardzes kuģa ieradās vizitors, kas pārmeklējis ienākušo kuģi, reģistrējis ceļotāju uzvārdus, kārtu un stāvokli, tāpat arī viņu lietas. Tas aizzīmogoja ceļa saiņus, somas, kastes un to visu vēlāk ar kuģi nosūtīja caurskatei Rīgas ostas licences valdei. Pēc tam ieradās 2—3 pārbaudītāji, kas lika uzrādīt kabatu saturu. Lībeskinds atzīmē, ka viens no tiem bija visai rupjš un uz kuģa esošos amatnieku zeļļus, ja tie pietiekami ātri neatbildēja, saucis par ēzeļiem un vēršiem. Tad pasažieri ar laivu izcelti malā Bolderājā, kur viņu dokumentus pārbaudījis kāds inspektors; ja dokumentos vai iebrāucēju izskatā nekā aizdomīga nebija, tiem atļauta iebrāuksana Rīgā.³²⁴

Baltijas ģenerālgubernators Brauns 1791. gadā izdeva instrukciju, kādas lietas nav atļauts ievest Rīgā: «... Visas galantēriju preces, kā vādekļus, tabakas dozes, adatas, kas izgatavotas zobenu, šauteņu, pistoļu un lielgabalu veidā. Aizliegti arī vara grebumu iespaiddarbi, kuros atainoti tagadējie notikumi Francijā, tāpat grāmatas, kas ilustrētas ar šādiem attēliem.»³²⁵ Brauna priekšrakstā vēl nav runa par ievedamo grāmatu saturu. Grāmatu cenzūra tika noteikta ar Brauna 1792. gada 15. novembra rīkojumu. Vienu no pirmajiem aizturēto grā-

matu sarakstiem Braunam iesniedza Tallinas muitas valde. «Izpildot jūsu šā gada 15. novembra rīkojumu, cenzors Vagners Tallinas muitā aizturējis uz kuģiem šeit atvestās grāmatas.» Sarakstā starp citu minētas Arhenholca «Minerva», anekdotu krājums par grāfu Potjomkinu, grāfu Orlovu³²⁶ u. c. Līdz tam grāmatas Rīgā tika ievestas un pārdotas samērā brīvi. Vēlākais Rīgas gubernators Nagels, lai attaisnotos par Rīgā atrastajām revolucionārajām grāmatām, savā ziņojumā ģenerālprokuroram kņazam Lopuhinam rakstīja: «... Dzirdēju, ka šādu piedauzīgu grāmatu ievērojams daudzums ievests 1792. un citos gados... Līdz grāmatu cenzūras nodibināšanai 1792. gadā tās tika ielaistas Krievijas impērijā un pilnīgi atklāti pārdotas grāmatu veikalos.»³²⁷

Lai izvairītos no revolucionāro ideju propagandas, tad aizdomīgas personas no Rīgas tika izraidītas vai apcietinātas. Vidzemes vietniecības valde izsūtīja visiem aprinķu priekšniekiem un pilsētu policijmeistariem priekšrakstu stingri ievērot norādījumus par bezpases un apkārtklejojošiem cilvēkiem: «Šādas nekārtības pēc iespējas rūpīgi jāierobežo, lai caur svešām, slepeni ienākušām un aizdomīgām personām tautā netiktu izplatītas kaitīgas ziņas.» Vietniecības valde uzdeva visas šādas šaubīgas personas apcietināt un apsardzībā nosūtīt uz Rīgu. Arī zemniekiem tika aizliegts pieturēt šādus ļaudis.³²⁸ Sākās bezpases un aizdomīgu personu meklēšana. Daugavgrīvas komandants Kostigovs 1789. gada rudenī apcietināja un nosūtīja uz Rīgu kādu latvieti — Lorenci Balodi, 37 gadus vecu —, kas lasot latviski un runājot angļiski, bet kam neesot pases. Viņš it kā pirms 28 gadiem atnācis uz Bolderāju no Mežamuižas Kurzemē, braucis uz ārzemju kuģiem, tad atgriezies, dzīvojis Rīgas tuvumā kādā Daugavas salā. Bolderājā ieradies meklēt darbu. Rīgas gubernators Beklešovs Balodi nosūtīja uz Rīgas policijas valdi nopratināšanai.³²⁹ Tāpat Beklešovs nosūtīja Rīgas policijmeistaram izraidīšanai no Krievijas impērijas kādu sievieti Rozāliju Peletjē (Pelletier), pēc tautības francūzieti, kas Rīgā ieradies, pārgērbusies par vīrieti. Raksturīgs ir gadījums ar diviem krievu studentiem — Kolokolnikovu un Nevzovovu —, kas 1792. gada pavasarī atgriezās dzimtenē

no Getingenas universitātes caur Berlīni un Rīgu. Krievijas sūtņa Berlīnē brīdināta, Katrīna II par šiem studentiem rakstīja ģenerālgubernatoram Braunam uz Rīgu: «Pastāv aizdomas par viņu aplamajiem principiem un mācībām, kā arī par nodomu izplatīt Krievijā šī ļaunuma sēklu.» Katrīna II pavēlēja Braunam pārbaudīt minēto studentu grāmatas, manuskriptus un vēstules. Brauns šo rīkojumu izpildīja ar lielu centību un savā raportā Katrīnai II rakstīja: «Studentiem muitas apskatē atņemtās grāmatas latīņu un vācu valodā, tāpat universitātes lekciju piezīmes. Lai nerastos pārpratums un neatstātu nepamanītu ko svarīgu, tad nosūtu to visu Jūsu Augstībai caurskatīšanai. Studenti pagaidām aizturēti, paskaidrojot, ka šeit nav latīņu un vācu valodas lietpratēju.» Šāda motivācija nebija pārliciecināša, jo Rīgā atradās pietiekami daudz labu vācu un latīņu valodas pratēju. Iespējams, ka Brauns tiem neuzticējās. Pēc vairāk nekā divi nedēļām pienāca Katrīnas II rīkojums: «Sakarā ar atsūtītajiem papīriem pavēlam Rīgā aizturētos studentus sūtīt drošā apsardzībā uz Pēterburgu.» Savukārt Katrīnas II favorīts kņazs Zubovs rakstīja Braunam vēl tuvāku instrukciju: «Pristavam ar studentiem iebraukt Pēterburgā vakarā, tad ierasties pie manis pēc tālākiem rīkojumiem.»³³⁰ Apcietinātie studenti Kolokolņikovs un Nevzorovs Pēterburgā tika ievietoti Šliselburgas cietoksnī, kur pēc nopratināšanas pirmais pēkšņi nomira, bet otrs zaudēja prātu.³³¹

Karaļa Ludviķa XVI notiesāšana un giljotinēšana Parīzē, tāpat jakobiņu ietekmes pieaugums Francijā, ārkārtīgi satrauca Katrīnu II un valdošās šķiras Krievijā. Pēc Katrīnas II pavēles ģenerālprokuroram Samoilovam no grāmatu veikaliem bija steidzīgi jāizņem Voltēra kopoto rakstu krievu tulkojums, tāpat grāmatas «Tragédie de Louis XVI», «Bibliothèque de l'homme publique», kuras līdz tam esot publiski pārdotas Pēterburgā Klostermaņa un Veitbrehta grāmatnīcās. Tāpat tika izdota pavēle konfiscēt un izņemt no apgrozības Francijā izdotās jaunās spēļu kārtis, kurās zīmētas padzītu vai nogalinātu karaļu figūras — Anglijas karalis Līrs, kas pēc padzišanas no troņa miris, Anglijas karalis brīvdomātājs Indriķis V, Skotijas karalis Makbets, kas ticis nogalināts, Dānijas princis Hamlets, kas nogalinājis savu

patēvu, u. c. Ģenerālprokurors Samoilovs nosūtīja šo rīkojumu arī uz Rīgu Braunam, norādot uz nepieciešamību sadedzināt arī atklātnes u. tml. ar Ludviķa XVI sodīšanas skatu.³³² Rīgā sākās pastiprināta «jakobiņu» meklēšana. Par to raksta jau pieminētais ceļotājs Lībeskinds, kurš Rīgā nonāca aizdomās par jakobīnismu. Kā raksta Lībeskinds, kāds jauns un bagāts muižnieks Lībeskindu bez jebkāda pamata nosūdzēja grāfam B., apvainojot jakobīnismā. Grāfs B. to tūlīt uztvēra kā patiesību un sāka visur apgalvot, ka Lībeskinds ieradies Rīgā nolūkā doties uz Pēterburgu un nogalināt ķeizarieni Katrīnu II. Ievērojot valdošo šķiru vispārējo nerozo noskaņojumu, šādas nepārbaudītas un nepamatotas baumas izlikās visai ticamas. Kad Lībeskinds rakstveidā pieprasīja grāfam B. atsaukt nepamatotās baumas, tas sāka turēt Lībeskindu par bīstamu cilvēku un nekur vairs neizgāja bez apkalpotāja pavadības, kas bija apbruņots ar divām pistolēm. Grāfs B. savu denunciaciju par Lībeskindu aizsūtīja uz Pēterburgu, un rezultātā Rīgā pienāca Katrīnas II parakstīts ukazs — bez vilcināšanās un tālākas izmeklēšanas izraidīt Lībeskindu pāri robežai. Izraidīšana bija tik steidzama, ka Lībeskindam ar grūtībām atļāva vēl uzkavēties dažas stundas personisko lietu nokārtošanai, bez tam viņu brīdināja nestāstīt nevienam par izraidīšanas pavēli, arī viņa draugiem tika aizliegts Lībeskindu pavadīt vai pat skatīties pa logu, kā Lībeskinds aizbrauc. Lībeskinds izbrauca no Rīgas 1794. gada 3. februāra agrā rīta stundā un caur Jelgavu un Kurzemi devās uz Poliju.³³³

JAUNI STRĀVOJUMI SABIEDRISKAJĀ DZĪVĒ

Rīgā un Vidzemē, pastāvot pastiprinātai militāri policeiskai uzraudzībai, namnieku sabiedriskā dzīve visumā bija šaura un ierobežota. Rīgā darbojās daži slēgti klubi ar nelielu biedru skaitu, kurus apmeklēja turīgo aprindu tirgotāji, darbojās pāris kafejnīcu, divas grāmatnīcas, viena publiska pilsētas bibliotēka, vairākas privātas bibliotēkas un piecas sešas brīvmūrnieku ložas. Plašākā no šīm ložām bija 1789. gadā nodibinātā brīv-

mūrnieku loža «Zur kleinen Welt» (Mazā pasaule). Šī loža darbojās sešus gadus, kad to pēc administrācijas rīkojuma 1794. gadā slēdza. Brīvmūrnieku loža «Mazā pasaule» skaitliski bija lielākā — 1793. gadā tajā skaitījās 75 biedri un 15 goda biedri. Biedru sastāvs bija jaukts: ložā skaitījās tirgotāji, amatu meistari un inteliģences pārstāvji — mākslinieki, aktieri, ārsti u. c. Ložas priekšgalā atradās reformātu draudzes mācītājs Dž. Kolins (Collin), stiklinieku meistars G. Torklers, tirgotājs un konsuls T. Cukerbekers. Biedri galvenokārt bija 40—50 gadus vecas personas. Kādi bija brīvmūrnieku noslēgto un diezgan noslēpumaino organizāciju mērķi, nebija gluži skaidrs. Laikabiedrs J. Brandess, kas rakstījis par brīvmūrniekiem un kas pats bija brīvmūrnieks, uzskatīja, ka brīvmūrnieku mērķis ir strādāt par labu cilvēcei.³³⁴ Brīvmūrniecība bija feodālisma sairuma laikmeta starptautiska parādība, brīvmūrnieki zināmā mērā veicināja kārtu vienlīdzību, jo ložas satikās dažādu kārtu pārstāvji. Kāda Rīgas brīvmūrnieku dziesma šādi raksturo organizācijas mērķus: «Brīvība, draudzība un jautrība ir brīvmūrnieku laime.»³³⁵ Rīgas brīvmūrnieku loža «Mazā pasaule» ārēji nodarbojās ar zemāko aprindu trūcīgo bērnu izglītības sekmēšanu.³³⁶ Tā kā brīvmūrnieku ložas bija stingri slēgtas, tad pat cara valdība īsti nezināja šo organizāciju darbības patiesos mērķus un tāpēc uzskatīja tās par visai aizdomīgām. Katrīna II uzdeva policijai stingri uzraudzīt «masoņu ložas un citas līdzīgas slepenas un nejdzīgas pulcēšanās».³³⁷

Samērā ievērojams sabiedrisks notikums Rīgas namnieku dzīvē bija nelielas tirgotāju grupas materiāli atbalstītā vietējā vācu teātra izrādes. Lai varētu eksistēt, teātrim bija jāriko nedēļā 4—5 izrādes. Teātrī tika uzvestas šādas lugas: Frīdriha Šillera «Viltus un mīla», «Laupītāji», Viljama Šekspīra «Hamlets», «Romeo un Džuljeta» u. c. Sākot ar 1790. gada otro pusi, sāka izrādīt franču autora četru cēlienu traģēdiju «Bastīlija», ko publika uzņēma visai atsaucīgi un kas pieredzēja samērā daudz izrāžu. Ar 1792. gadu Rīgā teātris sāka izrādīt arī Baltijas rakstnieka A. Kocebū lugu «Der weibliche Jacobiner-Klub» («Sieviešu jakobiņu klubs»)³³⁸ Augusts Kocebū bija beidzis Leipcijas

universitāti un, sākot ar 1781. gadu, pārnāca darbā Baltijā — Tallinas magistrātā. Viņš ir viens no pirmajiem Baltijas namniekiem, kas brauca uz Parīzi vērot revolūcijas norisi, tāpat viņš apmeklēja Maincu. Savu braucienu uz ārzemēm Kocebū vietējās iestādēs motivēja ar nepieciešamību ārstēties ārzemju kūrortos. Kocebū bija samērā ražīgs lugu rakstnieks, un viņa lugas tika plaši izrādītas.³³⁹ Atrazdamies revolūcijas ideju ietekmē, Kocebū sarakstīja lugu «Grāfs Beniovskis jeb Sacelšanās Kamčatkā», kuras pamatā patiesi notikumi. Šī luga ar lieliem panākumiem tika izrādīta Frankfurtē pie Mainas. Pret šo lugu protestēja cariskās Krievijas sūtnis Vācijā grāfs Rumjancevs: «Šī luga ir pilna ar visjakobīniskākajiem un dumpīgākajiem izteicieniem.» Luga stāsta par kādu izsūtītu poļu grāfu Beniovski, kas Kamčatkā organizē tur izsūtīto trimdinieku sacelšanos, sacelšanās dalībnieki uzvar, atgūst brīvību un aizbrauc. Rumjancevs uzskatīja, ka šī luga apvaino carisko Krieviju: «Šai lugā izteiktas domas, kas grauj jebkādu valstisku kārtību un apvaino Krieviju.» Rumjancevs tomēr veltīgi pūlējās panākt lugas noņemšanu no Frankfurtes teātra skatuves un beidzot ierosināja apsūdzību pret lugas autoru A. Kocebū, kas jau bija atgriezies Baltijā. Lietu izmeklēja Igaunijas gubernators Vrangels, un Kocebū bija jābūt ļoti veiklam un apdomīgam, lai attaisnotos.³⁴⁰

Šādos apstākļos un šādā vidē Rīgā parādījās un sāka darboties Lēdurgas mācītāja dēls Garlībs Merķelis — viens no ievērojamākajiem Baltijas apgaismotājiem.

Franču buržuāziskās revolūcijas priekšvakarā Garlībs Merķelis (1759.—1850.) bija 18 gadu vecs jauneklis, apdāvināts autodidakts ar literārām un mākslinieciskām interesēm, cēlies no Rīgas namniekiem: viņa vectēvs bija amatnieks, bet māte — Rīgas rātskunga Brokhauzena meita. Garlība tēvs Daniels Merķelis pēc vecāku vēlēšanās studēja teoloģiju, beidza Strasburgas universitāti un labi pārzināja franču apgaismotāju darbus. Strādājot par mācītāju Vidzemē, Danielam Merķelim radās nesaskaņas ar muižnieciskajiem draudzes locekļiem, un 1770. gadā viņš bija spiests atstāt mācītāja vietu un aiziet pensijā. Pēc tēva nāves materiālie apstākļi Garlību Merķeli spieda agri uzsākt patstāvīgas darba gaitas: 17 gadu vecumā viņš kļuva par kance-

lejas ierēdni Rīgā. Taču šis darbs viņu neinteresēja. Jaunā Merķeļa uzmanību saistīja Rīgas vācu teātris, un viņš kļuva par teātra statistu. Tai laikā Merķelis tuvāk iepazīnās ar aktieri Kārli Gromani, bijušo Leipīgas universitātes tieslietu studentu, dzejnieku, visai viduvēju lugu rakstnieku un aktieri.³⁴¹ Gromanis bija bohēmiski noskaņots un labprāt pulcināja ap sevi jaunus, apdāvinātus cilvēkus, kas mīlēja jautrību un arī pa kādai stiprāka dzēriena glāzītei. Gromanis uzaicināja pie sevis arī G. Merķeli. Kad Merķelis pirmo reizi ieradās Gromaņa jūmtistabiņā, viņš sastapa tur kādus sešus universitāti beigušus jauniešus, kas bija ieradušies no Vācijas Rīgā meklēt sev piemērotu nodarbošanos. Sarunas bija dzīvas, pat trokšņainas. «Tikai viena lieta man nēpatika,» atzīmēja vēlāk G. Merķelis, «noskaņojuma radīšanai laiku pa laikam tika izdzerts pa liķiera glāzītei, ko sniedza apkārt.»³⁴² Gromanis stādīja klātesošajiem priekšā Merķeli ar Moljēra vārdiem: «*Dignus est intrare in nostro docto corpore*» (Ir cienīgs ienākt mūsu mācītajā sapulcē.). Bet kā sauc jūsu mācīto sapulci, jautājis Merķelis, un pēc trokšņainām pārrunām dzima pulciņa nosaukums «Praviešu klubs», ko tūlīt ar krītu uzrakstīja uz istabiņas durvīm. Kluba lozungs bija — «kamēr esam kopā — nedomājam par nākotni». Kad pēc pāris stundām «pravieši» izklīda savās ikdienas rūpēs, «klubs» beidza pastāvēt līdz nākošajai sanāksmei.

Tādējādi «klubam» nebija nopietna idejiska pamata. Tas bija Vācijas universitātēs studentu — «buršu» parasto izdarību atdarinājums. Tā kā Rīgā sabiedriskā dzīve bija ļoti šaura un vienmuļa, Merķelim, protams, glaimoja iekļauties bijušo studentu vidū, un viņš «kluba» uzdevumā sacerēja diezgan frivolus pantus par izvirzīto tematu «Jūdu un turku paradīzes prieki», gūstot lielu piekrišanu. Savās atmiņās Merķelis šīs sanāksmes pie Gromaņa nosauca par «buršikozi joviālu klubu», kas drīz izputējis, jo Rīgā sākušās runas, ka Gromanis savā istabā ierīkojis dzertuvi.³⁴³ Merķeļa ieguvums no šī «kluba» bija zināms pašapziņas pieaugums, jo tas guva pārliecību, ka garīgā ziņā viņš ir līdzvērtīgs universitātēs mācītajiem jauniešiem.

Latvijas literatūras vēsturē iesakņojies Rīgas «praviešu kluba» visai idealizēts vērtējums.³⁴⁴ Pirmais, kas

radija legendu par šo «klubu», bija Rīgas vēsturnieks K. Metigs: «Nevis likieris, kas bieži apgrozījās Gromaņa jumbistabiņas sanāksmēs, bet gan garīgi ierosinājumi saistīja pie viņa. Šeit noritēja izsmelošas pārrunas par zinātnes un dzejas jautājumiem, par literāru parādību vērtību. Šai pulciņā, jādūmā, vispirms lasīts «Dons Karloss», kas tikko manuskriptā bija sasniedzis Rīgas teātri, savā sākotnējā veidā.»³⁴⁵ K. Metigs sacītajam nesniedz nekādu zinātnisku pamatojumu. Vienīgais avots par šo klubu ir G. Merķeļa atmiņas, bet tur klubs tiek novērtēts negatīvi.³⁴⁶ Pētot krievu revolucionārā demokrāta A. Radiščeva darba «Ceļojums no Pēterburgas uz Maskavu» (1790.) varbūtējo ietekmi uz G. Merķeļa «Latviešiem», dažus pētniekus maldināja K. Metiga nepareizais «praviešu kluba» vērtējums, kā rezultātā viņi pieņēma, ka klubā apspriests arī Radiščeva «Ceļojums» un ka starpnieks starp Rīgas «praviešiem» un Radiščevu bijis H. Dāls; tika pat apgalvots, ka klubā apspriestais Radiščeva «Ceļojuma» noraksts vēl tagad glabājoties Latvijas Valsts bibliotēkā.³⁴⁷

Diemžēl šie argumenti nepārlicina, jo fakti un hronoloģija ir tiem pretrunā. Radiščeva «Ceļojums» tika iespiests 1790. gada maija beigās, bet jau jūnijā grāmatu konfiscēja. Turpretim praviešu kluba sanāksmes izbeidzās jau 1789. gadā; grūti arī iedomāties, ka Pēterburgas muitas galvenais direktors H. Dāls būtu apmeklējis bohēmisko Rīgas «praviešu klubu». Bez tam jāatzīmē, ka Dāls jau 1789. gada rudenī bija miris. Kas attiecas uz Radiščeva ceļojuma norakstu Latvijas Valsts bibliotēkā, tad tas tur nokļuva no grāfa Pālena Kurzemes muižas bibliotēkas 1920. gadā.³⁴⁸

Tomēr jau šai laikā Merķelis labi pazina franču apgaismotāju darbus; kad Gromānis aktieru klātbūtnē izsaucās: «Cik tālu Šillers pārspējis Voltēru!», Merķelis jutās aizskarts un aizstāvēja Voltēra lugas. Diskusija beidzās kādā Rīgas kafējnīcas blakusistabīnā, kur Merķelis svešas publikas klātbūtnē ar panākumiem cīnījās pret Gromāni, kas Rīgā tika uzskatīts par literatūras lietpratēju.³⁴⁹

Sākoties revolūcijai Francijā, 20 gadus vecais Merķelis strādāja Liepupes mācītāja J. Klēmaņa (Cleemann) ģimenē par māj skolotāju. Klēmanis bija tipisks tā laika

mācītājs, kas vairāk rūpējās par mācītājmuižas saimniecību un ienākumiem nekā par draudzes locekļu un savu bērnu izglītošanu. Viņa bibliotēka, kurā bija apmēram trīssimt grāmatu, vienīgi teoloģijas, kā arī zemkopības raksti, Merķeli nevarēja interesēt. Dzīve Liepupes mācītājmājā ritēja samērā vienmuļi, ko atzīmē pats Merķelis: «Divus pirmos gadus es dzīvoju ļoti vienmuļi.» Ar laiku Merķelis iepazinās ar apkārtnes muižniekiem, taču maz ko no tiem mantoja. Tāpēc viņš lauku klusumā vingrinājās dzejas pantu rakstīšanā, taču uzrakstīto nevienam nerādīja. Merķelis uzskatīja sevi par cariskās Krievijas patriotu un šai laikā saraksta Katrīnai II veltītu odu par Očakovas ieņemšanu. Simpātijas zemniekiem Merķelis izteicis dzejojumā «Latviešu dzimtcilvēka vaimanas», no kura saglabājušies tikai daži fragmenti. Merķelim nepatika, ka apkārtnes muižnieki visi kā viens zemnieku dzimtniecisko verdzību uzskatīja par normālu parādību. Tomēr Vidzemes agrārproblēmu Merķelis šai laikā vēl nesaskatīja.

Liepupē Merķelis iepazinās arī ar Liepupes jauno baronu Frīdrihu Meku, kas pēc tieslietu studijām Jēnas un Kēnigsbergas universitātēs 1791. gadā atgriezās Vidzemē. Meks labi prata runāt par literatūru un filozofiju, un Merķelis nokļuva barona Meka un viņa muižniecisko studiju biedru garīgā ietekmē. Merķelim pat šķita, ka ir atjaunojies «praviešu klubs», tikai jaunā un daudz cēlākā veidā.³⁵⁰ Kad barons Meks pēc grāfa Mellina ierosinājuma devās uz Rīgu un kļuva par Rīgas apriņķa tiesas piesēdētāju, arī Merķelis drīz izbeidza mājskolotāja gaitas Liepupes mācītājmuižā un 1793. gada sākumā atkal ieradās Rīgā. Šeit Merķelis uzturējās kādus deviņus mēnešus; tomēr, nevarēdams atrast piemērotu darbu, kā pats atzīmē, nonāca «grūt-sirdībā un drūmās pārdomās». Merķeļa sakari ar baronu Meku izira, jo Meks apgrozījās muižnieku aprindās, kas Merķelim nebija pieejamas. Toties Merķelis sāka draudzēties ar sev līdzīgiem progresīviem intelligences pārstāvjiem. Viens no tiem bija gleznotājs un rakstnieks K. Grass.³⁵¹ Tas bija dzimis vidzemnieks, tāpat kā Merķelis, mācītāja dēls. Pēc tēva vēlēšanās Grass bija studējis Vācijā teoloģiju. Tomēr Grasu vairāk interesēja rakstniecība, bet sevišķi glezniecība. Teoloģijas stu-

dijas Jēnas universitātē Grass nobeidza 1789. gadā. Tomēr viņš neatgriezās tūlīt Rīgā, bet iesaistījās Franču buržuāziskās revolūcijas atskaņas notikumos Vācijā. Jēnā Grass pieredzēja 1790. gada studentu nemierus un sadursmi ar hercoga karaspēku.³⁵² Grass personiski pazina dzejniekus Šilleru, Gēti, Šubartu, Klopštoku. Pēdējo viņš apmeklēja 1791. gada jūlijā Hamburgā, un abu sarunu temats bijis Franču buržuāziskā revolūcija. Klopštoks bija sarakstījis odu par franču ģenerālštatiem un plaši, ar cieņu runāja par revolūciju, apzīmēdams to par sava laikmeta lielāko notikumu. Klopštoks bija pārliecināts, ka revolūcija labvēlīgi ietekmēs arī Vāciju: «Mēs gribam būt brīvi — tāds ir tautas lielākās daļas neapslāpējams un neizdzēšams lēmums... Tagad neviens valdnieks nevar būt drošs, ka šis uzskats kā liesma neskar arī viņa karaspēku, it sevišķi, ja tauta nav mierā ar savu valdību.»³⁵³ Par Šubartu Grass 1791. gada oktobrī savā dienasgrāmatā ierakstīja: «Viņš bija cīnītājs pret brīvības pretiniekiem un tirāniem.» No Hamburgas Grass atgriezās Rīgā un pārtika no glezniecības un stundu pasniegšanas, nepieņemot viņam piedāvāto mācītāja vietu. Mājskolotājs V. Krauze aprakstījis Grasa visai īpatnējo personību šādi: «Kādā 1792. gada decembra vakarā Broce atsūtīja man ielūgumu. Es viņu sastapu darba istabā kopā ar kādu neliela auguma jaunu cilvēku palīkām kājām, nevīžīgi apģērbtu, mežonīgiem matiem un pagariem nagiem. Tas runāja izmeklēti, izsmalcinātā, noapaļotā, bieži asprātīgā valodā, tikpat ass bija arī viņa acu skatiens... Šillers bija viņa ideāls, tam blakus kaut kur ierindojās Herders un Gēte...»³⁵⁴ Merķelis iepazīnās ar Grasu, un abi kļuva nešķirami. Grass dzīvoja diezgan vienkārši — viņa istabā nebija lielas kārtības, uz krēsliem un zem tiem atradās visdažādākie zīmējumi, grāmatas, krāsas un dzejoļi, bet zem tiem dažuviet pat sprediķi, jo Grass skaitījās arī teologs. Pie Grasa apgrozījās dažādi viņa draugi un domubiedri. To vidū bija sastopams arī mājskolotājs berlīnietis Horebs, Rīgas tirgotāja dēls Pauls Tīdemanis, Anglijā dzimušais mājskolotājs Johans Frīdrihs Latrobe, mājskolotājs V. Krauze, dzejnieks Andrea u. c.³⁵⁵ Dzejnieks Andrea Merķelis iepazīstināja ar sava eposa fragmentiem, kas tolaik tika

iespiests Vācijā un kur alegoriski tika attēlota Franču buržuāziskā revolūcija. Merķelis šo eposu atzina par «skaistu un asprātīgu».³⁵⁶

Tikšanās ar Grasu un viņa draugiem bija ļoti nozīmīgas un jaunu iespaidu bagātas. Tā bija gluži cita sabiedrība nekā tā, kas bija pulcējusies «praviešu klubā». Šeit Merķelis dzirdēja ne tikai drošus un atziņus spriedumus par Franču buržuāzisko revolūciju — Grass uzmanīgi sekoja revolūcijas gaitai un lasīja ārzemju laikrakstus —, bet arī kritiskas pārrunas par vietējiem sabiedriskās dzīves notikumiem. Grass un viņa draugi bija ļoti sašutuši par Vidzemes muižnieka R. Fr. Patkula necilvēcīgo rīcību ar Veckārķu muižas dzimtļaudīm, kuras rezultātā četri no tiem zaudēja dzīvību, bet vairāki tika sakropļoti. Šie notikumi bija tik kliežoši, ka nonāca tiesā. Prāva modināja vispārēju ievēribu. Pats G. Merķelis par to rakstīja: «It īpaši dedzīgi šo domu pauda jaunu, izglītotu ļaužu sabiedrība, kurā mani ieveda Grass. Vairums viņu bija ārzemnieki, kas, strādādami par mājskolotājiem, bija kļuvuši par nosodāmās, noziedzīgās rīcības aculieciniekiem. Pats laukos augdams, Grass to bija papildnam redzējis un tagad skaļi klāja priekšā.»³⁵⁷ Šādu pārrunu laikā Merķelis reiz jautājis: «Bet kādēļ to nedara atklātībai zināmu? Kādēļ neviens to neuzņemas? Šādas lietas vajadzētu publicēt, lai tās reiz izbeigtos.»³⁵⁸

Tās bija trauksmes un cīņas vēsmas, kas pārņēma G. Merķeli Rīgā 1793. gada pavasarī. Uz to pamudināja apkārtējie notikumi: Jelgavā nesen atpakaļ bija dārdējuši Kurzemes hercoga lielgabali, apspiežot Jelgavas amatnieku un pilsētas trūcīgo iedzīvotāju sacelšanos. Merķelis par to dzirdēja no aculieciniekiem, kā arī lasīja aprakstu Arhenholca žurnālā «Minerva». Rīgas progresīvā namnieku sabiedrība nebija noskaņota muižniekiem labvēlīgi, to atzīmēja arī Merķelis: «Pamazām ieviesās cēlāks, labvēlīgāks noskaņojums — radās atziņa, ka pienākums prasa ievērot taisnību.»³⁵⁹ Uz taisnīgāku iekārtu aicināja arī progresīvie ārzemju žurnāli, kur parādījās raksti pret zemnieku verdzisko dzimtniecības iekārtu Austrumeiropā. Šai ziņā nesamierināms bija Getingenas profesors Augusts Šlēcers un viņa izdotsis mēnešraksts «Staatsanzeigen». Kāds raksts,

kas Šlēcera mēnešrakstā bija pārdrukāts no laikraksta «Berliner Monatsschrift», aicināja uzsākt cīņu pret Austrumeiropā pastāvošo zemnieku nebrīvību. Raksts saucās «Vēl vienmēr pastāvošā poļu tautas iekšējā verdzība, ko sankcionējusi jaunā poļu konstitūcija».³⁶⁰ Raksta autors visāsākos vārdos vērsās pret poļu zemnieku verdzisko stāvokli: vai tauta var būt patstāvīga, ja tās lielākā daļa izslēgta no valsts satversmes, ja tai ir laupītas pat cilvēka tiesības, likuma aizsardzība un tā pakļauta cilvēku saujņas visnežēlīgākai patvaļai? Pie tam poļu zemnieku nebrīvības stāvoklis pastāv tikai kopš pāris simt gadiem. Autors jautā — kāpēc pasaulē ir valdības, ja tās nevar atcelt ļaunprātības, novērst netaisnību, aizsargāt cilvēku tiesības, un norāda, ka dzimtcilvēkiem, kas varmācīgi piesaistīti pie zemes, tāpat kā vergiem nav tēvzemes un tiem ir vienalga, vai uzurpators saucas Pēteris vai Pāvils, tie ar prieku gaida pārgrozības, jo cer, ka tās atnesīs tiem labāku nākotni. Raksta noslēgumā autors norādīja: «Angļi un franči spēcīgi uzbrūk nēģeru verdzībai Amerikā; vāci un dāņi to pašu dara pret zemnieku dzimtniecisko verdzību Austrumeiropā. Nepieciešams to turpināt un 1) konkrēti aprakstīt ikvienas zemes dzimtcilvēku patieso stāvokli, pienākumus un mocības saskaņā ar zemes paradumu vai likumu, 2) ar dokumentiem jāpierāda, kā zemes nolikumi (ja tādi pastāv) noteic muižnieku un zemnieku attiecības, un, beidzot, 3) jāiedziļinās vēsturē un jāmeklē zemnieku verdzības sākums, cēloņi vai, mazākais, ierosinājumi.» Autors norāda, ka tādā veidā būs iespējams uzrakstīt zemnieku patieso vēsturi un celt dienas gaismā līdz šim apslēptos un aizplīvurotos faktus, kas varētu būt visai iespaidīgi un tādējādi vēl pirms gadsimta beigām nomazgāt 18. gadsimta kauna traipu. Raksts beidzas ar dejas pantu: Cilvēce nobriest. Valsts, māksla svin triumfu. Politika ar morāli slēdz savienību. Cilvēka cieņa nokrata trulo mazdūšību un no aizspriedumu hidras liķa ziņo tautām mūžīgo patiesību — neviens nevar būt liels, ja nav cilvēcis.³⁶¹

Ne Rīgas «praviešu klubs», ne liberālais barons Fr. Meks, bet Franču buržuāziskās revolūcijas notikumu atskaņas, kas tika pārrunātas K. Grasa un viņa draugu pulciņā, ierosināja G. Merķeli sākt rakstīt kaujiniecisku

darbu par Vidzemes zemnieku dzimtniecības izcelšanos, attīstību un pašreizējo stāvokli. Šis darbs bija vērstš pret Vidzemes feodālajiem muižniekiem un mācītājiem — sabiedriski ietekmīgāko un valdošo šķiru. Šāda doma Merķeli nobrieda 1793. gada vasarā, kad Francijā tautas masu sacelšanās rezultātā nodibinājās jakobiņu diktatūra. Merķeļa iecerētais darbs idejiski sasaucās kā ar krievu lielā revolucionārā demokrāta A. N. Radiščeva, tā arī ar Eiropas progresīvo publicistu uzskatiem, jo šādi uzskati revolūcijas notikumu bagātajā laikmetā nobrieda vienlaikus daudzu progresīvo domātāju, revolūcijas laikabiedru galvās. Bez tam revolūcija bija savīļņojusi un noskaņojusi šādam darbam labvēlīgi vispārējo progresīvo sabiedrisko domu un solīja darba autoram panākumus un popularitāti. Vajadzēja tikai sākt strādāt, savākt materiālus, tos lietpratīgi izplānot un ar laikmetīgu vērīenu un prasmi iestrādāt tekstā. Paveicot šādu uzdevumu, tiktu «nomazgāts» 18. gadsimta kauna traips Latvijas vēsturē.

Lai būtu iespējams veikt šādu lielu uzdevumu, Merķelis atkal pieņēma mājskolotāja vietu, šoreiz Vidzemes vidienē — Annasmuižā barona Tranzē ģimenē, kur tas ieradās 1793. gada vēlā rudenī: «Mana otrā mājskolotāja vieta bija tieši piemērota šī plāna realizēšanai un deva iespēju to papildināt ar trūkstošajiem materiāliem.»³⁶² Pazīstot Vidzemē valdošās šķiras un administrācijas reakcionāro noskaņojumu, Merķelis savā pasākumā bija visai piesardzīgs: par viņa darbu zināja tikai dažas personas, pie tam diezgan neskaidri. No sirds Merķeļa darbu atbalstīja Grass, tad vēl par to zināja mācītājs Zontags Rīgā un mācītājs Pegauss Madlienā; abi pēdējie par Merķeļa uzsākto darbu klusēja, jo baidījās tikt kompromitēti. Grāmatu Merķelis pabeidza 1796. gada sākumā. Kad Annasmuižas dzimtkungs Tranzē februārī uz dažām nedēļām ar visu ģimeni aizbrauca, Merķelis ieguva brīvu laiku «Latviešu» izredīgēšanai un pārrakstīšanai. Kad Tranzē atgriezās, Merķelis uzteica mājskolotāja vietu un, ņemot vērā Vidzemes un Rīgas apstākļus, aizbrauca uz Vāciju, kur Leipcigā 1796. gada pavasarī ar pilnu parakstu iespieda grāmatu «Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts».

Vācijas progresīvā sabiedrība Merķeļa «Latviešus» uzņēma atsaucīgi: grāmata par kādas tautas zemnieku necilvēcīgu apspiešanu un verdzību muižnieku un mācītāju jūgā atgādināja līdzīgus apstākļus Vācijas atsevišķos novados. Kad Kārlis Grass, kas atradās šai laikā Cīrihē, saņēma «Latviešus», tas rakstīja Merķelim: «Vienu mūsu karstāko vēlēšanos ar savu grāmatu, ko man atveda Krauze, Jūs esat ne tikai izpildījis, bet esat pat pārsniedzis visas mūsu cerības. Pieņemiet ne tikai šī cildenā darba augstu novērtējumu, bet arī sirsnīgāko draudzības pateicību. Jums nebija iespējams nevienam sagādāt lielāku prieku kā mums...»³⁶³

ŠKIRU CĪNAS SAASINĀŠANĀS VIDZEMĒ

Garlība Merķeļa uzsāktā cīņa pret feodāli dzimniecisko iekārtu un muižniekiem par latviešu tautas brīvības tiesībām liecināja, ka 1793. gadā daļā Rīgas namnieku bija radusies progresīva sabiedriskā doma. Tā auga un veidojās cīņā ar feodālo ideoloģiju, kas šajā laikā bija valdošā. Raksturīgs piemērs sacītajam ir Pernu pilsētas skolas rektora, teoloģijas kandidāta Kristiāna Frīdriha Šervincka (Scherwinzky, 1752.—1809.) darbi. Franču buržuāziskās revolūcijas laikā Šervinckis sarakstīja divus darbus: vienu — «Kaut kas Vidzemei un par Vidzemi» — revolūcijas priekšvakarā, bet otru — «Mēs un viņi jeb Kāda Krievijas pilsoņa domas par īstu monarhiju un īstu brīvību» — revolūcijas degpunktā — jakobiņu diktatūras laikā.³⁶⁴ Pirmaajā darbā Šervinckis ir mērens apgaismotājs: viņš aizstāv universitātes nodibināšanas nepieciešamību Vidzemē, izvirza jautājumu — kāpēc Vidzemē tik maz skolu, un pats atbild — pie tā vainojama Vidzemes dzimtniecības iekārta, kas neatļauj no zemnieku vidus rasties izglītotiem cilvēkiem. Ja no latviešu un igauņu zemniekiem, kā norādot K. Gadebušs, ir radušies daži labi mācītāji, tad, pēc Šervincka domām, tie ir tikai atsevišķi gadījumi. Salīdzinot Vidzemes zemniekus ar Vācijas zemniekiem, atzīmē Šervinckis, redzama milzīga starpība. Zemnieki Vācijā pat spējot sūtīt dažādās fakultātēs ievē-

rojamu skaitu studentu, kas vēlāk izaug par lietderīgiem un par slaveniem vīriem.

Savā otrajā darbā Šervinckis aplūko Franču buržuāziskās revolūcijas ietekmi Vidzemes namnieku sabiedrībā un mēģina cīnīties pret tās, pēc viņa domām, ļauno un nepareizo virzienu. Šervinckis atzīmē, ka Francijā piedzīvota vēl neredzēta revolūcija. Revolūcijas sekas ir vienreizējas, un tās paredzēt neviens nevarēja. Šai revolūcijā raksturīgākais ir tas, ka galējības nomaina galējības. Franču tauta, kas attiecībā uz pilsoniskajiem tikumiem visai Eiropai bija paraugs vai, mazākais, par paraugu tika turēta, tagad kļuvusi visbriesmīgākā veidā netikumīga; tauta, kas turējās pie reliģijas un baznīcas, pēkšņi tā pārvērtusies, ka apzinīgi izmetusi no savas sirds dievu un dieva godināšanu un vajā dievticīgos. Tauta, kas, atrodoties pat smagā nodevu jūgā, gandrīz dievināja savu karali, tagad kļuvusi par karaļa slepkavu. Un, neskatoties uz visām šīm galējībām, franču tauta šķiet laimīga un ar tādu entuziasmu slavina savu jauno stāvokli, ka ietekmē arī citas zemes. Tālab dažs labs namnieks sāk ticēt, ka īsta un patiesa laime ir republikāniskā un nevis monarhistiskā iekārta. Ja šāдай бīstamai dvēselei indei pašā cilvēkā nav attiecīgas pretindes, cilvēks var kļūt par šīs indes upuri. Tāpēc Šervinckis savā darbā mēģina parādīt franču revolucionāro ideju «patieso» būtību un pasargāt Vidzemes namniecisko sabiedrību no franču ideju jaunās ietekmes.

Šervincka raksts ir interesants ne tik daudz ar saviem antirevolucionārajiem argumentiem, cik ar norādījumiem par to, kādas sabiedrības grupas Vidzemē skārusi revolucionārā ideoloģija un kādus revolūcijas pamatprincipus autors uzskata par apkarojamiem un sevišķi bīstamiem. Pirmajā vietā autors izvirza amatniekus, kaut arī visiemi spēkiem cenšas samazināt viņu nozīmi sabiedriskās domas izplatīšanā: «Politiska spriedelēšana amatnieku vidū nemaz nav jāņem vērā. Lietpratīgiem un darbīgiem amatniekiem ir pārāk daudz darba, lai tiem atliktu laiks gudrot par labām vai ļaunām valdības īpašībām. Krietni šīs kārtas pilsoņi ir pietiekami laimīgi, lai tiem būtu iemesls sūdzēties par monarhistisku iekārto.» Pēc autora domām, vienīgi tie amatnieki, kas nav apmierināti ar savu darbu un domā par kaut ko

augstāku, izcilāku, ir politiski klieudzēji. Tiem ir tieksme uz klaidonību, un tāpēc tie, nonākuši trūkumā, pievēršas franču revolūcijai un uzskata, ka monarhistiskās iekārtas spaidi ir viņu nelaimes cēlonis, un tāpēc dod priekšroku brīvas republikas iekārtai. Vai šādu nabadzīgu klaidoņu sūdzēšanās maz ir jāievēro, jautā Šervinckis. Tā nav jāievēro, jo šādi cilvēki, līdzīgi franču sanki-
lotiem, bez pašu darba grib iedzīvoties uz turīgu, strādīgu pilsoņu īpašuma rēķina. Tāpēc viņu balsis nav ievērojamas, ja runa ir par īstu politisku brīvību un pilsoņu patiesu laimi monarhijas vai republikas iekārtā.

Beidzot Šervinckis skar arī zemniekus, taču tagad vairs negrib atminēties, ko par zemnieku dzimtniecības stāvokli teicis savā iepriekšējā darbā; tas konstatē, ka zemnieki vienmēr ir neapmierināti: «Tie bieži bez pamata vaimanā tur, kur lēnīga monarhija ir pat atcēlusi viņu dzimtniecību vai samazinājusi dzimtniecības slogu uz visminimālāko un nepieciešamāko; tie vaimanā arī tur, kur viņu kungu lēnīgie likumi aizlieguši bargi sodīt savus samaitātos kalpus...» Šervinckis uzskata, ka zemnieki valstī ir nepieciešami, tie ir skaitliski lielākā iedzīvotāju daļa, kas dzīvo no sava roku darba, bet par savas dzīvības un īpašuma aizsardzību to pienākums ir dot kungiem pieprasīto daļu no viņu darba augļiem. Un Šervinckis secina: «Vai šajā jautājumā drīkst klausīties visu šo gaisīgo cilvēku domas, kas slavina cilvēku vienlīdzību Francijā un vēlas to ieviest arī savā tēvzemē, kaut gan paši ar savām acīm nav pārliccinājušies, ka šāda cilvēku vienlīdzība būtu cilvēku īstā laime.»

Par visai bīstamu Šervinckis uzskatīja franču apgaismotāju antirelīģisko filozofiju, tāpat revolūcijas deklarācijas par visu cilvēku brīvību, lozungu — karš despotiem un miers tautām. Šie lozungi, pēc Šervincka domām, bijuši par pamatu daudzu cilvēku izlietajām asinīm. Šervinckis uzskata, ka visas šīs idejas nav cilvēku izlieto asiņu vērtas.

Šervincki biedēja revolūcija, biedēja šķiru cīņa, viņš nojauta, ka visi trūcīgie iedzīvotāji ir neapmierināti ar savu stāvokli un labprāt pieņem revolūcijas idejas. Ar savu sacerējumu viņš gribēja darboties pretī revo-

lucionārajām idejām Vidzemē. Bet tai pašā laikā Šervinckis diezgan nepārprotami parādīja, ka Vidzemē un Rīgā bija radusies progresīva sabiedriskā doma. Savu darbu Šervinckis iesniedza iespiešanai Rīgas grāmatu izdevējam Milleram, taču Millers to noraidīja, jo grāmatizdevējs nojauta, ka Rīgas sabiedrībā darbam nebūs plašāka piekrišana.

Progresīvā sabiedriskā doma Vidzemē, kas atspoguļoja šī revolucionārā laikmeta sabiedrības domu, gribot negribot ietekmēja arī Vidzemes cariskās administrācijas atsevišķus darbiniekus. Kaut arī Rīgas vietniecības valde neapšaubāmi atbalstīja pastāvošo feodāli dzimtniecisko iekārtu un bez ierunām atzina zemnieku dzimtniecisko stāvokli un paklausības nepieciešamību muižniekiem, tomēr tā ar nepatiku vēroja muižnieku dažādos ekscesus pret zemniekiem, pārmērīgo un nereti pat nevajadzīgo bardzību zemnieku sodīšanā. Šāda rīcība varēja izraisīt tikai zemnieku nemieru pieaugumu, tāpat progresīvās sabiedriskās domas nosodījumu. Vietniecības valde arvien vairāk sāka pievērst uzmanību Vidzemes muižniecisko tiesu darbībai, sevišķi zemnieku sūdzību izmeklēšanā. Tieši šai laikā ievērojami pieauga zemnieku sūdzību skaits.³⁶⁵ Vietniecības valde deva norādījumus tiesu iestādēm izmeklēt zemnieku sūdzības un ziņot tai par rezultātiem. Šim laikam raksturīgas ir samērā daudzas tiesu prāvas, kas pēc vietniecības valdes ierosinājuma tika iztiesātas vairākās tiesu instancēs un ilga dažus gadus. Viena no šādām prāvām bija Labrenču muižas zemnieku sūdzības pret dzimtkungu majoru Gustavu Vilhelmu fon Štrokirhu par muižas dzimtcilvēku pārmērīgu sodīšanu.

Labrenču muižu Štrokirhs nopirka 1781. gadā par 16 000 dālderiem. Vēlēdamies pēc iespējas ātrāk atgūt ieguldīto kapitālu, jaunais dzimtkungs mēģināja paaugstināt kļaušu zemnieku darba ražīgumu, noteicot zemnieku darbiem augstākas normas un nesaudzīgi sodot zemniekus par normu neizpildīšanu. Tā, no katras rijas obligāti bija jāizkuļ ne mazāk par 14 pūriem graudu. Kad Gribažu saimnieks Indriķis nespēja no viņam iedalītās rijas izkult noteikto normu, jo labība bija mitra, dzimtkungs sāka viņu sodīt: 8 dienu laikā saimnieks tika divreiz sodīts ar rīkstēm un trīs reizes ar karbaču.

Sodišanas starplaikā Gribažu Indriķim, dzelžos ieslēgtam, bija jāstrādā rijā. Pats dzimtkungs viņam vēl piedraudēja — ko es tev iesitišu kaulos, neviena tiesa nespēs to atņemt; es likšu tevi pērt tik ilgi, kamēr tavus kauliņus vajadzēs izmest purvā.

Kad lieta nonāca tiesā, dzimtkungs mēģināja lieciniekus ietekmēt, piekodinot, ka visiem jāliecinot tā, kā liecināšot pirmais liecinieks. Sakarā ar to visi liecinieki, izņemot vienu — 30 gadu veco Brožes Kārli —, liecināja, ka sodi bijuši visai mēreni — katru reizi tikai 4—5 pāri rikšu; turpretim Brožes Kārlis liecināja, ka rikšu daudzums un skaits bijis neierobežots un ka sist, kamēr rikstes pilnīgi salūzušas, bet ar karbaču katreiz sist kādas 50 reizes. Lieciniekiem atgriežoties mājās, Štrokirhs uzzināja par Brožes Kārļa liecību un zaudēja katru savaldīšanos: «Tu neliēti! Tu žurkas bestija! Kādēļ tu tiesas priekšā apmeloji savu kungu, kāpēc neliecināji kā pārējie liecinieki,» — un, saķēris Brožes Kārli aiz apakles, sitis tam ar dūri pa seju, sāniem un krūtīm, bet, kad Kārlis nokritis, kungs uzmeties tam ar ceļiem uz krūtīm un mēģinājis izlauzt kreiso roku. Pēc tam līcis atnest bērza spieķi un sitis, kamēr spieķis salūzis; tad turpinājis sist ar spieķa resno galu un, beidzot, līcis Kārli ieslēgt dzelžos. Kad Brožes Kārlis atbrīvojies, tas ieradās Valmieras apriņķa tiesā un iesniedza sūdzību par nežēlīgu apiešanos. Tiesas ārsts, izmeklējis cietušo, konstatēja lielus miesas bojājumus, kā arī ielauztu ribu. Līdz ar to radās otra prāva pret Labrenču muižas dzimtkungu Štrokirhu. Tā kā Vidzemes muižnieciskās tiesas bija muižniekiem labvēlīgas, Rīgas augstākās zemes tiesas pirmais departaments ar 1789. gada 30. marta lēmumu attaisnoja Štrokirhu, jo dzimtkungiem esot tiesības sodīt savus nolaidīgos zemniekus mājas pārmācības kārtībā.

Tad prāvā iejaucās Rīgas vietniecības valde, kura bija saņēmusi sprieduma norakstu. Lieta tika par jaunu izmeklēta un atklājās vēl citi nepievilcīgi apstākļi: necilvēcīgi sodītais Gribažu māju saimnieks Indriķis pēc sodīšanas bija miris. Par jaunu nopratinot lieciniekus, tie atzinās, ka bailēs no dzimtkunga liecinājuši nepareizi. Vispār Štrokirhs pret zemniekiem izturējies necilvēcīgi, un jau pirms Gribažu saimnieka Indriķa

sodišanas četri Štrokirha zemnieki bailēs no sodišanas izdarījuši pašnāvību, bet kāda sieva tikusi tik smagi pēta, ka priekšlaicīgi dzemdējusi. Vietniecības valdes uzdevumā guberņas advokāts A. Erdmanis ierosināja nopratināt tiesā arī pašu Štrokirhu. Taču pēdējais uzskatīja par labāku no Vidzemes pazust, iestājoties cara armijā, kas atradās Somijā, un neuzdeva savu atrašanās vietu. Jaunas izmeklēšanas rezultātā Rīgas vietniecības kriminālpalāta atcēla iepriekšējo spriedumu par Štrokirha attaisnošanu, atzina to par vainīgu, uzlika 500 dālderus soda par labu labdarības iestādēm, bet muižas pārvaldīšanu nodeva Štrokirha mātei, kas muižu 1790. gada rudenī pārdeva.³⁶⁶

Otra līdzīga prāva, kas izraisīja G. Merķeļa, K. Grasa un viņu domubiedru visdziļāko sašutumu, bija jau pieņemētā Veckārķu muižas dzimtkunga R. Fr. Patkula lieta par dzimtcilvēku nogalināšanu sodišanas gadījumos.³⁶⁷ Patkuls, lietojot nežēlīgus miesas sodus, bija nogalinājis vairākus Veckārķu muižas dzimtcilvēkus, bet viena zemniece bailēs no soda bija izdarījusi pašnāvību. Valmieras apriņķa zemākā zemes tiesa, tāpat apriņķa tiesa, Patkula rīcībā neatrada nekā nosodāma, nekā, kas nesaskanētu ar dzimtniecības paradumiem Vidzemē. Vienīgi, kad 1790. gadā šai lietā iejaucās Rīgas vietniecības valde, sākās ilgstoša tiesas prāva, Patkuls mēģināja no tās izvairīties, iestājoties pēc Štrokirha parauga armijā, bet pēc Baltijas ģenerālgubernatora Brauna pieprasījuma kara kolēģija Patkulu izdeva tiesāšanai. Lieta beidzot nonāca senātā, kas atzina Patkulu par vainīgu, nosprieda atņemt muižu, bet pašu nosūtīt uz Sibīriju.

Tā bija Vidzemē neparasta vietniecības valdes iejaušanās zemnieku un muižnieku sūdzību lietās. Muižnieku oficiālie pārstāvji sāka runāt par administrācijas un tiesu «despotismu» un draudēja sūdzēties Pēterburgas senātam vai ķeizarienei Katrīnai II. Baltijas ģenerālgubernators Brauns šo Vidzemes muižnieku «frondas» mēģinājumu ātri likvidēja: 1791. gada sākumā viņš atļāva sasaukt Vidzemes muižnieku konventu, bet tikai pasta satiksmes jautājumu apspriešanai; kad konvents mēģināja izvirzīt arī citus jautājumus, Brauns 20. februārī konventu slēdza. Muižnieki mēģināja pretoties, un

Vidzemes guberņas maršals Gersdorfs bez Brauna atļaujas aizbrauca uz Pēterburgu. Brauns savukārt pieprasīja senātam, lai tas dod rīkojumu par «kolēģijas padomnieka Gersdorfa izraidīšanu no Pēterburgas uz Rīgu, jo tur viņš uzturas bez jebkādas vajadzības». Gersdorfam bez panākumiem vajadzēja atgriezties Rīgā. Te Brauns Gersdorfam pavēlēja katru dienu pieteikties pili pie ģenerālgubernatora. Kad Gersdorfs šo rīkojumu ignorēja, Brauns ierosināja senātam izteikt viņam rājienu. Attiecībām starp Braunu un Gersdorfu saasinoties, pēdējais kopā ar Fr. Zīversu vēlreiz devās uz Pēterburgu sūdzēties Katrīnai II, bet bez jebkādiem rezultātiem.³⁶⁸

Pēc šīm neveiksmēm Vidzemes bruņniecība kļuva uzmanīgāka. Jaunievlētais Vidzemes guberņas muižniecības maršals Fr. Zīverss savā pateicības runā par ievēlēšanu paskaidroja, ka viņš visiem spēkiem centisies attaisnot un piepildīt muižnieku cerības. Zīverss vairs nesūdzējās par vietniecības valdes vai ģenerālgubernatora, bet gan vienīgi par tiesnešu «despotiju». Tāpat dažādos projektos par agrārjautājumu tas centās runāt un rakstīt par muižnieku vēlēšanos «uzlabot» zemnieku pastāvošo stāvokli, kaut arī patiesībā runa bija vienīgi par muižnieku šķiras tiesību paplašināšanu.

Vidzemes muižu dzimtnieciskā kļaušu saimniecība 18. gs. pēdējā gadu desmitā bija nonākusi krīzes stāvoklī. Šī krīze spilgti izpaudās dažādos muižnieku mēģinājumos celt muižu ienākumus, saglabājot dzimtniecisko kļaušu saimniecības iekārtu. Radās dažādi projekti par krīzes un ar to saistītā naudas trūkuma pārvarēšanu. Barons E. Taube iesniedza muižniecības vadībai 1789. gadā projektu par muižu īpašnieku «kreditbiedrības» nodibināšanu, kas kreditētu muižniekus par parastiem procentiem un radītu zemē labklājību.³⁶⁹ Tomēr muižnieku lielākā daļa uzskatīja, ka jāatrod dzimtnieciskās kļaušu ekonomijas vēl neizmantotas, jaunas iespējas. Visvienkāršākais līdzeklis bija dzimtcilvēku kļaušu paaugstināšana. Bet tam pretojās zemnieki, atsaucoties uz 1765. un 1784. gada zemnieku kļaušu normām kā nepārkāpjamu un negrozāmu likumu. Tomēr muižnieki bija pārliecināti, ka minēto gadu kļaušu regulatīvi ir sen novecojušies un nepieciešams tos grozīt un kļaušu

normas ievērojami paaugstināt. Muižnieki uzskatīja, ka tas panākams, zemniekiem iedalīto zemi pārmērot un par jaunu novērtējot: tas dotu iespēju mākslīgi paaugstināt zemnieku zemes vērtību, vajadzības gadījumā arī piegriežot mazvērtīgu zemi. Tādā ziņā varētu motivēt zemnieku kļaušu «likumīgu» paaugstināšanu.

Šādu metodi 1792. gada landtāgā ieteica Rīgas apriņķa muižniecības maršals — Kokneses dzimtkungs A. Baijers. Vidzemes muižas kļaušu saimniecības iekārtas krīzes novēršanai viņš iesniedza vairākus priekšlikumus: 1) ar cara valdības karaspēka palīdzību atgūt uz Lietuvu un Poliju aizbēgušos Vidzemes dzimtcilvēkus un tādējādi iegūt muižnieku saimniecībām zaudētās darbarokas; 2) uzsākt zemniekiem iedalītās zemes pārmērīšanu, pat tās paplašināšanu ar piegriežumiem, lai varētu atrast 1765. un 1784. gada muižu regulatīviem zināmos apstākļos pieņemamas pārgrozības; 3) uzlabot zemnieku morālo stāvokli, ierobežot miesas sodus un ar skolu palīdzību padarīt zemniekus muižai paklausīgus un node-rīgākus.³⁷⁰

Rīgas apriņķa maršala Kokneses dzimtkunga A. Baijera projekts par zemnieku (īstenībā muižu) stāvokļa uzlabošanu visumā neatrada landtāgā piekrišanu. Vidzemes muižniekus — neierobežotas zemnieku dzimtnieciskās verdzības un nenormētu kļaušu iekārtas piekritējus — bija grūti pārliecināt, ka, nedaudz uzlabojot zemnieku morālo stāvokli un izglītību, ievērojami uzlabosies un pieaugs muižnieku ienākumi. Ne velti laikabiedrs K. F. Snells par to rakstīja: «Ir ļoti slikti, ka Vidzemes un Igaunijas dzimtkungi tik neatlaidīgi turas pie savām dzimtkungu tiesībām uz viņu vergiem. Ja kāds aizskar šīs stīgas, tas kļūst tiem ļoti aizdomīgs, kaut arī savā sirdī tie gatavi tam piekrist.»³⁷¹

No Baijera priekšlikumiem Vidzemes muižniekiem vispiemērotākais šķita ieteikums pārmērīt zemniekiem iedalītās zemes, kā arī uzmeklēt un atgūt zemnieku bēgļus. Daudz Vidzemes muižu sāka zemes pārmērīšanu, līdz ar to paaugstinot zemnieku kļaušas un nodevas. Zemnieki, protams, par to sūdzējās un visādi muižniekiem pretojās. Sūdzības it īpaši pieauga 1794. gadā. Ungurpils zemnieki sūdzējās Valmieras zemākajai zemes tiesai, ka viņu dzimtkungs majors Budenbroks pēc zem-

nieku lauku pārmērīšanas uzlicis tiem lielas klaudas un nodevas. Kad tiesa zemnieku sūdzības neievēroja, zemnieki 1794. gada janvāra sākumā ieradās Rīgā vietniecības valdē. Vietniecības valde uzdeva Valmieras zemākajai zemes tiesai iesniegt tai izmeklēšanas protokolu, kā arī par jaunu izmeklēt zemnieku sūdzības. Zemnieki sūdzējās, ka ar mērnieku runājis vienīgi dzimtkungs; tie lūdza atļauju paturēt iepriekšējās kladu normas, jo tagadējās zemniekus pilnīgi izputinot. Ungurpils zemnieku sūdzības ieilga līdz 1796. gadam, kad beidzot tiesa nolēma vēlreiz pārmērīt Ungurpils muižas zemniekiem iedalīto zemi.³⁷² Par kladu pārmērīgu paaugstināšanu sūdzējās arī 1794. gada maijā Bormaņu muižas zemnieki. Zemnieki norādīja, ka pēc viņu zemes pārmērīšanas tiem paredzētās kladas dzimtkungs vēl vienmēr turpinot paaugstināt. Valkas apriņķa priekšnieks par Bormaņu muižas zemnieku noskaņojumu rakstīja, ka zemnieki izrāda «vispārīgu nepaklausību un pilnīgu pretestību un ka tos var piespiest paklausīt tikai ar militāru spēku». Arī Gaujienas pilsmuižas zemnieki sūdzējās par kladu paaugstināšanu. Rīgas vietniecības valde uz Bormaņu un Gaujienas muižām militāras komandas pavadībā nosūtīja vietniecības valdes padomnieku Levisu, kam sadarbībā ar tiesu orgāniem bija jānomierina zemnieki. Instrukcijā Levisam vietniecības valde norādīja, ka gadījumā, ja zemnieku sūdzības par pārmērīgu apspiešanu un kladu paaugstināšanu ar dažādu jauninājumu palīdzību izrādītos pareizas, tad jāpieturas pie 1765. gada 12. aprīļa patenta mērauklas; ja minētie dzimtkungi to nevēlētos saprast, tad jāuzteic tiem zemnieku paklausība un muižu pārvaldīšana nododama muižnieku aizbildniecības valdei.³⁷³ Rīgas vietniecības valdes norādījums stipri satrauca Vidzemes muižniekus, jo tiem trūka kladnieku darbaroku muižu ievērojami paplašinātās saimniecības visu pasākumu veikšanai. Tāpēc tie griezās pēc palīdzības pie muižniecības maršala Fr. Zīversa, kas, ievērojot šī jautājuma nozīmīgumu, iesniedza senātā plašu sūdzību. Pēc senāta pieprasījuma Baltijas militārais ģenerālgubernators kņazs Goļicins paskaidroja, kālab tas pārtraucis privātmuižās iekšējo pārmērīšanu bez vietniecības valdes ziņas un atļaujas. Tam par pamatu bijuši divi apsvērumi: proti,

pirmkārt, Rīgas guberņas muižnieki 1765. gadā nolēma uz visiem laikiem noteikt zināmas zemnieku kļaušu darbu normas, atļaujot zemniekiem sūdzēties par normu pārkāpšanu. Bet muižu zemju pārmērīšanas un jaunās sadalīšanas rezultātā ļoti bieži ticis mainīts, t. i., palielināts, zemnieku darba apjoms pretēji viņas ķeizariskajai majestātei zināmajiem 1765. gada noteikumiem. Otrkārt, laikā, kad izdeva šo rīkojumu, Polijā notikusi sacelšanās un dumpojušies arī Kurzemes zemnieki. Tā bija bīstama sērga, jo arī Vidzemes zemnieki sāka atkārtoti sūdzēties par apspiešanu, par to, ka muižnieki tiem uzliekot daudz lieku un nepanesamu darbu. Sūdzības tā pieauga, ka Goļicinam piesardzības labad vajadzēja pārvietot karaspēku uz vietām, no kurām nāca visvairāk sūdzību, lai tādējādi jau iepriekš novērstu jebkuras nekārtības un sabiedriskā miera traucējumus. Paši Rīgas guberņas muižnieki, baidoties no nemieriem, ziņojuši par šādu stāvokli. Tāpēc Goļicins izdevis minēto rīkojumu, jo visas zemnieku sūdzības cēlušās no muižu pārmērīšanas, ar ko zemnieki tikuši ļoti apspiesti.³⁷⁴

Baltijas militārā ģenerālgubernatora kņaza Goļicina paskaidrojums senātam, kas vēstures literatūrā līdz šim nebija pazīstams, liecina, ka 1794. gadā Vidzemē bija saasinājusies šķiru cīņa. Līdz ar to jaunā gaismā parādās daudzās zemnieku sūdzības. Zemnieki ar lielu neatlaidību pretojās zemju pārmērīšanai un ievērojamai kļaušu palielināšanai. Goļicins savā paskaidrojumā norādīja, ka muižnieki paši vērsuši vietniecības valdes uzmanību uz zemnieku satraukto un muižniekiem draudīgo noskaņojumu. Tas atbilst īstenībai, jo Vidzemes guberņas muižniecības maršals Fr. Zīverss 1794. gada sākumā tiešām rakstīja Vidzemes civilgubernatoram Pālenam: «... Vēl pie viena uzskatu par savu patīkamu pienākumu ziņot Jūsu ekselences tālu redzošajām acīm, ka gadījumā, ja pieaugošā rūgšana, par ko liecina tagad daudzās vietās izrādītā pretestība, netiks pašā sākumā apslāpēta, tā var pāriet plašā un visu aprijošā liesmā, kuru nevarēs nodzēst ar piekāpšanos.»³⁷⁵ Zīverss minēto iesniegumu pamatoja uz ziņām, kuras tam iesūtīja Vidzemes muižnieki par zemnieku nepaklausību. Tirzas muižas īpašniece Ceimerne (Zeumern) 1793. gadā rakstīja Zīversam: «Zemniekos aug nepaklausības gars ... Tie stipri-

nās augstprātībā un beidzot iedomāsies kļūt pilnīgi neatkarīgi no saviem dzimtkungiem.»³⁷⁶

Vai Vidzemes zemniekiem bija atbalstītāji namnieku kārtā un vai zemnieki zināja par revolūcijas notikumiem un nemieriem kaimiņu zemēs? Saskaņā ar Vidzemes gubernatora Rihtera ziņojumu Vidzemē atradās 11 897 brīvi amatnieki un kalpotāji, tāpat arī dažādi ārzemnieki. Pēc Rihtera domām, brīvie amatnieki un kalpotāji, kam bija pieejamas avīzes, muižās bieži tikās ār zemniekiem un iepazīstināja tos gan ar jēdzieniem par brīvību, gan arī ar «tikai par vienīgi iedomās» pastāvošo vienlīdzību un cilvēku neatņemamajām tiesībām.³⁷⁷ Arī atsevišķi gadījumi šai laikā liecina, ka zemniekiem bija atbalstītāji starp brīvajiem amatniekiem un muižas ļaudīm. Eisu muižas dzimtkungs A. Zīverss uzskatīja, ka vairākus gadus muižā ilgstošos zemnieku nemierus ierosinājis kāds muižas kalpotājs: «Mani trīsdesmit muižas zemnieki, kurus uzmusināja kāds manis atlaists kalpotājs, ne tikai pretojās man, bet arī uzbruka uz ceļa manam vagaram un patvarīgi atņēma tam vienu zemnieku barvedi, kuru es biju pavēlējis atvest uz muižu.»³⁷⁸ Par Gaujienas pilsmuižas zemnieku nemieru uzmusinātāju dzimtkungs H. Bērenss fon Rautenfelds minēja dzirnavnieku: «Kā no izmeklēšanas protokola izriet, tad Rožu muižas dzirnavnieks Skripstes Jānis ir īstais manu zemnieku sadumpotājs vai, mazākais, ir tos pamudinājis uz ļauniem nodomiem, tāpēc tas kopā ar zemniekiem nosūtāms uz Valkas zemāko zemes tiesu un publiski sodāms citiem par biedinājumu.»³⁷⁹ Ungurpils zemnieki bija iesnieguši ģenerālgubernatoram Repņinam krievu valodā rakstītu sūdzību. Tiesas izmeklēšana konstatēja, ka sūdzība pēc zemnieku lūguma sarakstīta Rīgā un rakstītājs bijis kāds Rīgas namnieks.³⁸⁰ Vidzemes zemnieki 1794. gadā zināja arī par notikumiem Polijā. Rīgas vietniecības valdē 1794. gada vasarā ienāca ziņas, ka Vidzemē no Polijas ieplūst sveši ļaudis un ka Smiltenes apkārtnē tie zemniekiem lasa un tulko laikrakstus un izskaidro brīvības idejas. Vidzemes zemnieki arī paši nereti dodoties uz Poliju. Vietniecības valde uzsāka izmeklēšanu, pieprasot ziņas no vietējiem mācītājiem.³⁸¹ Valkas apriņķa priekšnieks fon Jermerstedts 1794. gada augustā ziņoja vietniecības valdei, ka Ķeizu

muižas kalps Kārlis «izturējies nepaklausīgi, spītīgi un ietiepīgi, draudējis ar nogalināšanu un zemnieku starpā runājis par brīvību». Kārlis tika nekavējoties apcietināts un sodīts ar vienu gadu cietuma.³⁸²

Par to, cik nožēlojami beztiesīgs bija Vidzemes zemnieku stāvoklis nevienlīdzīgajā ciņā ar muižniekiem, liecina zemnieku nemiernieku bargā sodīšana, muižniekiem nepatīkamo zemnieku pārdošana vai atdāvināšana pat vēl nenobeigtas tiesas izmeklēšanas laikā, lai atbrīvotos no nepatīkamiem lieciniekiem. Tā, Eisu muižas dzimtkungs A. Zīverss pārdeva par 150 rubļiem savu zemnieku Rengo Miku Marku kādam garām braucošajam N. Toropogrickim, kas uzdevās gan par studentu, gan par ierēdni Pēterburgā, bet kas īstenībā vairākus gadus braukājis pa Igaunijas pilsētām un laukiem, uzpirkdam no muižniekiem «dvēseles». Eisu dzimtkungs A. Zīverss izdeva Toropogrickim pilnvaru uz Miku Marku un viņa sievu Leno, apsolot pēdējo aizsūtīt uz Viljandi, kur bija apmeties Toropogrickis. Eisu zemnieki nekavējoties devās uz Viljandi atbrīvot Marku, bet, kad pircējs atteicās zemnieku atbrīvot, kāds zemnieks to sagrāba aiz krūtīm, saplēsa kreklu un kļiedza: «Neaizskariet mūsu zemnieku. Mēs drīzāk pārdosim Zīversu nekā Marku.» Toropogrickis uzbrucēju nodeva Viljandi policijas priekšniekam, bet, atgriezies dzīvoklī, konstatēja, ka pārējie zemnieki Marku atbrīvojuši no važām un aizveduši. Tā kā Toropogrickis uzrādīja A. Zīversa pašrocīgi parakstītu pilnvaru, kurā tas atļāva «Eisu muižas dzimcilvēku Rengo Miku Marka dēlu un viņa sievu Leno pārdot, iekļāt vai paturēt sev», un šī pilnvara bija reģistrēta Viljandi apriņķa tiesā, tad šāds darījums tika uzskatīts par likumīgu. Pircējs pieprasīja Viljandi policijas priekšnieka un apriņķa priekšnieka palīdzību viņam varmācīgi atņemtā zemnieka atgūšanā vai samaksātās naudas atdošanu.

Eisu zemnieka Rengo Mikus Marka pārdošana uzpircējam, kas to ieslēdza dzelžos un gatavojās vest atkalpārdošanai uz Pēterburgu, tāpat pārējo Eisu muižas zemnieku saceltais trācis Viljandi un pārdotā zemnieka atbrīvošana ar varu, radīja lielu ievērību. Toropogrickis iesniedza vietniecības valdei Rīgā sūdzību, aizrādot, ka viņa darbība bijusi likumīga: A. Zīverss viņu pilnva-

rojis minēto zemnieku pārdot un ieteicis to ieslēgt dzelžos, lai tas neaizbēgtu. Toropogricka pusē nostājās Viljandi policijas priekšnieks, turpretim aprīnča priekšnieks, kuram nepatika, ka zemnieks pārdots namniekam un nevis muižniekam un ka Viljandi saceltais troksnis izraisījis ievēribu vietējā sabiedrībā, nebija tam labvēlīgs. Aprīnča priekšnieks nopratināja Toropogricki un ziņoja vietniecības valdei: «Ir gandrīz neticami, ar kādu cietsirdību šāds dvēseļu pircējs apgājies ar nopirktu cilvēku. Tiklīdz viņš to atvedis pie sevis, tad tūlīt ieslēdzis važās kā vislielāko noziedznieku un tādā veidā vedis uz citurieni, lai pārdotu par augstāku cenu.»³⁸³

Otrajā dienā pēc Marka atbrīvošanas Toropogrickis saticis A. Zīversu un prasījis atdot samaksātos 150 rubļus. Zīverss atteicies un paskaidrojis: «Es esmu dzimtkungs, tātad man ir tiesības rīkoties pēc patikas. Es neatdošu 150 rubļus, bet gādāšu jums zemnieku Marku līdz ar pilnvaru, lai tas maksātu ko maksādams.» Toropogrickis, juzdams, ka lieta draud sarežģīties, naivi žēlojās vietniecības valdei: «Es biju tikai muižas īpašnieka fon Zīversa pilnvarotais un nedevu viņa zemniekiem nekādu pamatu nākt ar nūjām uz manu mītni un ar varu aizvest zemnieku Marku. Es tomēr aprīnča priekšnieks mani raksturoja par sabiedriskā miera traucētāju un nodokļa noslēpēju. Bet vai tad es iesāku ķildu ar zemniekiem? Vai mēģināju izvairīties no nodokļa, jo pilnvaru vēl nevar uzskatīt par zemnieka pārdošanas līgumu ... Zemnieki mani ir apvainojuši, fon Zīverss paņēmis naudu, bet aprīnča priekšnieks pasi un pilnvaru ... un bez tam vēl mani uzskata par noziedznieku.»³⁸⁴

Rīgas vietniecības valdei Viljandi notikumi ar Eisu muižas pārdoto zemnieku bija visai nepatīkami tieši sava publiskā rakstura dēļ. Tāpēc atbildē Viljandi policijas priekšniekam un aprīnča priekšniekam vietniecības valde visu vainu uzvēla Toropogrickim: «Toropogrickis nav izpildījis uzdevumu un nav iestājies darbā Pēterburgā, bet uzskatāms par neciešamu kļaidoni un sodāmu cilvēku tirgotāju, viņam kā namniekam nebija tiesības turēt dzimtļaudis un, slēpjoties vienīgi aiz pilnvaras, maksāt skaidrā naudā ievērojamu summu, no kuras kroņa kase nav saņēmusi nodokli. Toropogrickis

apgājies ar Eisu muižas Rengo Miku Marku un viņa sievu kā ar savu nopirkto neierobežotu īpašumu un uzskatījis, ka viņam ir tiesības šos cilvēkus pārdot, iekļāt, atlaist brīvībā vai paturēt sev; tas piesavināties tiesības pirktos cilvēkus kā savus dzimtcilvēkus barbariski saslēgt dzelžos.» Vēršoties pret A. Zīversu, vietniecības valde norādīja, ka tas ar šādu pretlikumīgu rīcību nav izpildījis vietniecības valdes rīkojumu nesodīt sūdzētājus zemniekus līdz tiesas izmeklēšanai. Un gala slēdzienā vietniecības valde uzdeva Viljandi policijas priekšniekam apcietināt Toropogricki un nodot to Pernu apriņķa tiesai, kurai uzdota izmeklēšana. Zīversam tika aizliegts līdz tiesas izmeklēšanas beigām sodīt vai pārdot savus zemniekus.³⁸⁵

Jautājumā ieinteresēto iestāžu un personu nostāja visai labi raksturo šī laikmeta noskaņojumu Vidzemē: Eisu muižas dzimtkungs A. Zīverss bija pārliecināts, ka rīkojies saskaņā ar savām dzimtkunga tiesībām un ka tās nav apstrīdamas, zemnieka pircējs namnieks Toropogrickis ir nesaprašanās — kas ir grozījies pastāvošajos feodāli dzimtnieciskajos apstākļos, ka viņu tagad sauc par sodāmu vagabundu, kaut gan viņš rīkojies parastā veidā. Ja kādu var vainot, tad vienīgi Eisu muižas zemniekus, kas viņam uzbrukuši un sacēluši traci. Viljandi apriņķa priekšnieks, tāpat Rīgas vietniecības valde, skatījās uz šo gadījumu nevis no dzimtkunga, bet no sabiedriskā un politiskā viedokļa: šajā laikā administrācija nevarēja pieļaut tik neslēptu tirgošanos ar cilvēkiem, pārdotā un ar cinisku atklātību dzelžos ieslēgtā zemnieka pārvešanu tālākai pārdošanai uz svešumu, jo tas varēja izraisīt pārējo Eisu muižas zemnieku sacelšanos un sabiedriskās domas nosodījumu. Vietniecības valde gribēja to visu apklusināt un nasegt ar jaunu tiesas izmeklēšanu.

Pernu zemākā zemes tiesa, kuru vadīja apriņķa priekšnieks un Jeru muižas dzimtkungs fon Derfeldens un kurā piedalījās asesors barons Štākelbergs, izmeklēšanas gaitā, lai salauztu zemnieku pretestību, lietoja nesaudzīgus sodus. Tomēr zemnieki izturējās visai vienoti: kad tiesa pavēlēja sodīt ar 15 karbaču sitieniem Renglo Juri par demonstratīvu atteikšanos pieņemt no dzimtkunga nodevu naudas atlaidi, tiesā neaicināti iera-

dās vēl divi zemnieki un spītīgi pateica — «ja šis zemnieks tiek sodīts, tad sodāmi visi zemnieki». Tāpat zemnieki tiesai jautāja, kas notiks ar pārdoto Rengo Miku. Uz to tiesa savukārt jautāja, kādēļ tie to jautā un iejaucas citu lietās? Kad tiesa zemniekiem norādīja, ka paklausīgos zemniekus kungs darīs laimīgus, bet nepaklausīgajiem atraus savu palīdzību, tad zemnieks Kibi Andrejs kļiedza: «Es neiešu pie kunga!» Tiesa par to sodīja viņu ar 25 karbaču sitieniem. Tiesa uzsāka izmeklēt arī jautājumu, kas pamudinājis zemniekus doties uz Viljandi atbrīvot pārdoto Rengo Miku. Uz to daži zemnieki atbildēja, ka gājuši atvadīties, bet citi, ka domājuši — ja pārdos Miku, tad pārdos arī viņus, tālab gājuši to atbrīvot. Tiesas spriedums — atdot Eisu muižai pārdoto Rengo Miku Marku, bet piecus zemniekus, kas atbrīvojuši Miku, sodīt Paistu baznīcas priekšā ar 10—15 pāriem rīkšu. Sodīšanas laikā mācītājs no kanceles zemniekiem paziņojis, ka šādu sodu tiesa uzlikusi par Viljandi sarīkoto traci un pretestību dzimtkungam.³⁸⁶

Tik ilgstoša un līdz tam neparasta zemnieku pretestība dzimtkungam bija kas jauns un nav izskaidrojama vienīgi ar zemnieku dzimtnieciskās ekspluatācijas pieaugumu.³⁸⁷ Zemnieki juta, ka daļa sabiedrības ir viņu pusē un ka pat administrācija vairs nav pilnīgi vienotā frontē ar dzimtkungu. Tiesas izmeklēšanas laikā zemnieki vairākkārt atsaucās uz Viljandi aprīņa priekšnieka izteicieniem, ka Rengo Mikus ir nelikumīgi pārdots. Pernu aprīņa tiesas lēmums par Mikus atdošanu Eisu muižai vēl vairāk nostiprināja zemniekos šādu uzskatu, par spīti tam, ka Mikus atbrīvotājus par to sodīja.

Līdzīga zemnieku ilgstoša pretestība izpaudās arī citās Vidzemes muižās. Gaujienas pilsmuižas dzimtkungs Heinrihs Bērenss fon Rautenfelds — bagātā Rīgas tirgotāja Bērensa atvase — rīkojās pilnīgi Vidzemes muižnieku stilā. Viņš bija uzsācis savas muižas pārmērīšanu un gribēja nodibināt pusmuižu, pārceļot 7 zemniekus uz neapstrādātu zemi. Kad zemnieki par to sūdzējās, Rautenfelds no galvenajiem sūdzētājiem — Dukuļu Pētera, Varkuļu Pētera, Dukuļu Andreja un Mucenieku Jāņa — mēģināja atbrīvoties un sākumā gribēja tos pārdot rekrūšos, tomēr, saņemis Valkas aprīņa priekšnieka un zemākās zemes tiesas priekšsēdētāja fon Jer-

merstēdta norādījumu, no šī nodoma atteicās un par lētu naudu pārdeva zemniekus Valkas zemākās zemes tiesas locekļiem, kuriem bija jāizmeklē minēto zemnieku sūdzības. Dukulu Pēteri ar sievu un bērniem nopirka aprīņa priekšnieks par 50 rubliem, bet Mucenieku Jāni ar sievu, tēvu un māti, kā arī Dukulu Andreju ar sievu nopirka tiesas piesēdētājs fon Tīzenhauzens arī par 50 rubliem. Aprīņa priekšnieks paņēma arī Mucenieku Jāņa 4 gadus veco dēlu, jo uzskatīja, ka puisēns jāšķir no viņa tēva Jāņa ļaunās ietekmes.³⁸⁸ Mucenieku Jānis izbēga un devās uz Rīgu, kur sūdzējās ģenerālgubernatoram ne tikvien par to, ka izšķirta viņa ģimene, bet arī par Valkas zemākās zemes tiesas izrīkošanos ar nopratināšanai aizvestajiem zemniekiem. Valkā tie tikuši ievietoti cietumā un 7 nedēļas atradās apcietinājumā.

Gadījums, kad sūdzētājus — zemniekus — par pazeminātu cenu pārdeva vai atdāvināja tiesnešiem, liecina ne tikai par tiesas šķirisko raksturu, bet arī par tiesas procedūras pilnīgu ignorēšanu. Uz Valku nopratināšanai aizsūtītos zemniekus zemākā zemes tiesa bez kāda tiesas lēmuma ievietoja cietumā un nedēļām ilgi turēja apcietinājumā, kur tie uztura iegūšanai tika sūtīti dažādos darbos, bet svētdienās, kad nebija darba, palika pilnīgi bez pārtikas. Rīgā vietniecības valde jutās spiesta reaģēt uz šiem kļiedzošajiem tiesas pārkāpumiem un pieprasīja Valkas zemākajai zemes tiesai iesniegt izmeklēšanas protokolu un paskaidrojumu, kālab mazgadīgi bērni tikuši šķirti no vecākiem, bet Valkas policijas priekšniekam vajadzēja paskaidrot, uz kāda pamata zemnieki ievietoti cietumā un kālab tas nav atspoguļots attiecīgā pārskatā. Valkas zemākā zemes tiesa paskaidroja, ka par zemnieku ieslodzīšanu cietumā tiesai nekas nav zināms, turpretim policijas priekšnieks bija spiests ziņot, ka tas noticis saskaņā ar zemākās zemes tiesas pieprasījumu: «Man nav aptverams, ka Valkas zemākā zemes tiesa ar šādu rīcību mēģina šai lietā iepīt mani... Ar lieciniekiem ir pierādāms, ka zemākās zemes tiesas apkalpotājs pēc tiesas rīkojuma pieprasīja no manis sardzi un ievietoja cietumā Gaujienas ļaudis. Šejienes zemākā zemes tiesa parasti mēdz ar tiesas kalpotāju pieprasīt kareivjus un liek apcietināt ļaudis; mans

pienākums ir tiesai dot tik daudz kareivju, cik tā prasa un cik es varu dot ... Man neiesniedz nekādus tiesas ziņojumus par šo cilvēku noziegumu, kā tas ir parasts ... Tiesas kungi gandrīz ik dienas iesēdina ļaudis uz 2—3 un vairākām dienām, pēc tam atkal tos atbrīvo, nepaziņojot man viņu vārdus un noziegumu, kā tas notika arī ar Gaujienas zemniekiem.»³⁸⁹

Vietniecības valde, lai šiem notikumiem pārsegtu kaut kādu «tiesiskuma plīvuru», uzdeva Valkas apriņķa tiesai izmeklēt šos notikumus, kā arī Gaujienas zemnieku pārdošanas lietu. Valkas apriņķa tiesa par to paziņoja Gaujienas pilsmuižas dzimtkungam Rautenfeldam, norādot līdz turpmākam nepaturēt apcietinājumā Mucenieku Jāni, Dukuļu Andreju un viņu ģimenes, neizrēķināties ar zemniekiem un nešķirt vecākus no bērniem, tāpat atdot Mucenieku Jānim atņemtus lopus un viņa mantu. Bez tam tiesa uzaicināja atsūtīt uz tiesas sēdi 1794. gada 30. janvārī minētos zemniekus, kā arī ierasties tiesā pašam dzimtkungam fon Rautenfeldam. Tā kā Rautenfeldam šī lieta draudēja ar zināmām nepatīkšanām, viņš griezās pēc palīdzības pie Vidzemes muižniecības maršala Fr. Zīversa. Zīverss iesniedza Vidzemes civilgubernatoram baronam Pālenam plašu rakstu, kurā centās attaisnot Rautenfeldu: «Rautenfeldam nepieciešams par jaunu pārmērīt un iedalīt viņa Gaujienas pilsmuižu, kālab dažiem zemniekiem nācās atbrīvot vietu pusmuižai un tie bija pārceļami uz citurieni.» Pēc Zīversa domām, nedrīkst ierobežot dzimtkungus viņu īpašuma tiesībās; tomēr muižnieka rīcībai pretojušies ne tikai pārceļamie zemnieki, bet tie ar savu pretestību, nepaklausību un nepatiesajām sūdzībām satraukuši arī pārējos, tā ka dzimtkungs bijis spiests ievadīt pret zemniekiem tiesas izmeklēšanu, lai šos ļaudis sodītu. Baidoties, ka pretestības gars var pārņemt visu novadu, dzimtkungs gribējis šos ļaudis pārdot uz valsts iekšieni. Šādas dzimtkunga tiesības — pārdot savus dzimtļaudis, kurp un kam tas vēlas —, pēc Zīversa domām, neviens nevar apstrīdēt.

Vidzemes muižniecības maršalu Zīversu uztrauca Valkas apriņķa tiesas uzaicinājums tiesā līdz ar zemniekiem ierasties arī dzimtkungam Rautenfeldam. Zīverss to uzskatīja par tiesas «despotiju», jo ķeizariene

Katrīna II bija atļāvusi muižniekus tiesā pārstāvēt advokātiem.³⁹⁰ Vidzemes civilgubernators Pālēns atbildē Zīversam norādīja, ka sakarā ar Mucenieku Jāņa pēdējo sūdzību ģenerālgubernatoram kņazam Reņņinam pret Rautenfeldu un Valkas zemāko zemes tiesu izveidojušies tādi apstākļi, ka šo lietu nevar atstāt bez izmeklēšanas. Kādi ir šie «apstākļi», Pālēns nepaskaidroja, bet mierināja Zīversu, ka tiesas izmeklēšana noritēs parastā kārtībā bez jebkādas «despotijas» un ka nepareizu sūdzību iesniedzēju valdība bargi sodīs. Barons Pālēns Zīversam nepārprotami pateica, ka Vidzemes dzimtkungiem nav jāuztraucas, jo dzimtniecības iekārta paliks neskarta un dzimtkungiem ir tiesības savus zemniekus vajadzības gadījumos pārcelt no zemnieku mājām uz atmatu vai arī pārdot, kam vien viņi vēlas.

Neskatoties uz barona Pāleņa muižniekiem visai labvēlīgo atbildi, jo «vārna vārnai acī neknābj», Zīverss un muižnieki uzskatīja, ka notikumu gaitā muižnieku privilēģijas ir apdraudētas, un tāpēc izvērta plašu darbību dzimtkungu privilēģiju nodrošināšanai. Kopš 1795. gada Vidzemes muižnieku oficiālie pārstāvji un organizācijas sāka meklēt iespējas, pirmkārt, lai zemnieku sūdzības izņemtu no vietniecības valdes kontroles un nodotu Vidzemes bruņniecības orgāniem un, otrkārt, lai panāktu jaunus paaugstinātus zemnieku klaušu regulatīvus, kas aizstātu 1765. un 1784. gada klaušu normas. Tas bija sasniedzams, vienīgi atceļot vai reformējot Vidzemes vietniecības iekārtu un atkal piešķirot Vidzemes bruņniecības orgāniem plašas tiesības un privilēģijas. Tas nebija panākams Rīgā, bet Pēterburgā, tāpēc sākās Zīversa un Vidzemes bruņniecības pārstāvju braucieni uz Pēterburgu, lai mēģinātu šai lietā ieinteresēt Katrīnas II pēdējo favorītu Platonu Zubovu.³⁹¹

Savu mērķu sasniegšanai Vidzemes muižniecības pārstāvji nežēloja lielas naudas summas ietekmīgu personu kukuļošanai. Piemēram, grāfs Minnihs Vidzemes bruņniecības lietu kārtošanaī Pēterburgā saņēma ceļa izdevumiem 1000 rubļu, Zīverss Pēterburgā iztērēja 2000 rubļu, bet šī summa izrādījās par mazu un viņš pieprasīja vēl 1000 rubļu. Tad Zīverss ziņoja, ka «pēkšņi radušies apstākļi», kad nepieciešami 100 000 rubļi.

Atgriežoties Rīgā un panākot landtāga sasaukšanu 1795. gada decembrī, Zīverss ierosināja landtāga darba kārtībā paredzēt punktu «Stingru pamatnoteikumu izstrādāšana zemnieku nodevu jautājuma galīgai noregulēšanai». Tomēr landtāgā šāds jautājums netika apskatīts, bet gan tika pieņemts lēmums: «Tā kā šis punkts prasa plašāku iztīrīšanu, nekā to pieļauj landtāga sesijai paredzētais laiks, tad tiek uzdots konventam izstrādāt pamatnoteikumus zemnieku kļaušu un nodevu precīzai noteikšanai... Konventa pienākums ir visu saskaņot un izstrādāt galīgā veidā; rezultāts uzskatāms par landtāga lēmumu un jāizsludina likumīgai zināšanai.»³⁹²

Uz kādiem apsvērumiem pamatojās landtāga mazā komiteja, kas izstrādāja šādu lēmuma projektu? Acīmredzot tā uzskatīja, ka, pastāvot vietniecības iekārtai, muižniekiem landtāga debatu kārtībā nebija iespējams šos jautājumus plašāk iztīrīt, tālab jautājums tika novirzīts uz apriņķu konventiem, pie kam apriņķu konventu lēmumi pēc saskaņošanas bija «uzskatāmi par landtāga lēmumu». Tādā veidā būtu panākts attiecīgs lēmums, kas būtu sastādīts muižnieku sapulcēs ārpus landtāga. Taču tas vairs nebija nepieciešams, jo politiskie apstākļi Vidzemē pēkšņi strauji grozījās.

VIDZEMES MUIŽNIEKU PAŠVALDĪBAS ATJAUNOŠANA UN VISPĀRĒJĀS REAKCIJAS IESTĀŠANĀS

Kad 1796. gada 6. (17.) novembrī ar trieku pēkšņi mira Katrīna II — vietniecības iekārtas nodibinātāja Vidzemē —, Vidzemes muižnieki sajuta atvieglojumu. Krievijas tronī nāca Pāvils I, kas, tāpat kā viņa tēvs Pēteris III, bija Prūsijas absolūtisma metožu piekritējs un Vidzemes muižnieku atbalstītājs. Ja Vidzemes muižniekiem, par spīti visām pūlēm un izdotajām lielajām naudas summām, neizdevās nokratīt Rīgas vietniecības valdes uzraudzību pār Vidzemes muižnieku un zemnieku attiecībām, tad jaunais ķeizars 1796. gada 28. novembrī, nepilnas divi nedēļas pēc tronī nākšanas, atcēla vietniecības iekārtu Vidzemē un atjaunoja muižnieku pašvaldību jeb «landesštātu». Līdz ar to Vidzemes muižniekiem vairs nebija jārēķinās ar vietniecības valdes

varbūtējiem iebildumiem pret muižu pārmērīšanu un zemnieku kļaušu paaugstināšanu. Tagad nu Fr. Zīverss varēja netraucēti īstenot Vidzemes muižnieku centienus — panākt «bez trokšņa, bez zaudējumiem un atsevišķu personu īpašuma aizskaršanas Vidzemes agrārjau-tājuma atrisinājumu».³⁹³

Vidzemes 1796. un 1797. gada landtāgos tika izstrādāti t. s. Zīversa 27 punkti, par kuriem vēstures literatūrā izteikti dažādi uzskati. Laikabiedrs G. Merķelis Zīversa 27 punktus ievietoja savas grāmatas «Latvieši» pielikumā, komentējot tos visai negatīvi.³⁹⁴ G. Merķelis bija nesaprašanā, kā Zīverss, kuru viņš uzskatīja par cēlu cilvēces draugu, varēja sastādīt šādus zemniekiem tik nepieņemamus noteikumus. G. Merķelis neizprata Zīversa darbības un centienu šķirisko raksturu un tāpēc nevarēja izprast pareizo sakarību starp Zīversa personu un viņa sastādītajiem 27 punktiem. Baltvācu muižnieku vēsturnieks A. Tobīns Zīversa 27 punktus slavina kā muižnieku liberālās grupas realizētu Vidzemes zemnieku stāvokļa ievērojamu uzlabojumu. Lai to pārliecinoši pierādītu, Tobīnam bija jāliek lietā viss viņa muižnieku apoloģēta talants. Vispirms Tobīns konstatē, ka šie punkti visumā balstās uz 1765. gada landtāga lēmumiem, taču tie «ievērojami pārsniedz toreizējās, pēc valdības spiediena pieņemtās normas». Bet, kad Tobīnam jāpārāda, kas konkrēti ir pārsniegts, viņš kļūst daudz mērenāks: «Zemnieku personāltiesības tādējādi 1797. gadā netika būtiski vairāk paplašinātas kā 1765. gadā, turpretim viņu īpašuma tiesības veidotas daudz izdevīgāk.» Proti, ja 1765. gadā zemniekiem, lai pārdotu savu kustamo mantu, bijis jāprasa muižnieku piekrišana, tad tagad tāda piekrišana vairs neesot vajadzīga, jo no zemnieku rīcības izņemts stingri noteikts t. s. mājas «dzelzs inventārs».³⁹⁵ Bet, no otras puses, Tobīns tomēr noklusē, ka ikvienas mājas «dzelzs inventāru», kas bija visai ievērojams, muižnieki mēģināja nolaupīt zemniekiem bez jebkādas atlīdzības: $\frac{1}{8}$ arklinieku mājā «dzelzs inventārā» bija jāieskaita 3 zirgi, 6 liellopi, 9 pūri vasarāja sēklas; $\frac{1}{4}$ arklinieku mājā — 4 zirgi, 10 liellopi, 15 pūri vasarāja sēklas; $\frac{1}{2}$ arklinieka mājā — 5 zirgi, 16 liellopi, 20 pūri vasarāja sēklas; «dzelzs inventārā» tika ieskaitīta kā zemnieka, tā kalpa kustamā manta. G. Mer-

ķelis uztvēra Zīversa punktu 3. un 4. § īsteno saturu un šai sakarā atzīmēja, ka netiek pateikts, kad zemnieks šo inventāru, kas tagad jāatdod muižai, no muižnieka jebkad būtu saņēmis.³⁹⁶

A. Tobīna slavinātie Vidzemes zemnieku stāvokļa «uzlabošanas» noteikumi īstenībā ir zemnieku galvenās kustamās mantas — zirgu, liellopu un sēklas labības — bezatlīdzības ekspropriācija un ir pilnīgs pretstats 1765. gada agrārnoteikumiem par kustamā īpašuma tiesību piešķiršanu zemniekiem. A. Altements, salīdzinājis 1765. gada agrārnoteikumus ar Zīversa 1797. gada 27. punktiem, secina, ka par zemnieku stāvokļa uzlabošanu nevar būt ne runas, jo nostiprinātas tikušas tikai muižnieku tiesības.³⁹⁷ Arī J. Zutis atzīmē, ka «dzelzs inventārs» tika atzīts par muižnieku pilnīgu īpašumu, pie kam tanī tika ieskaitīti ne vien saimnieku, bet arī valinieku un kalpu zirgi un govīs.³⁹⁸ H. Strods³⁹⁹ muižnieciskās laupīšanas un ekspropriācijas aktu sedz ar pavisam nevainīgu sākotnējās uzkrāšanas terminu un raksta, ka šāda «dzelzs inventāra» noteikšana ir valdības mēģinājums, sākot ar 18. gs. vidu, ierobežot dažas muižnieku tiesības un pirmām kārtām uz visu zemnieku kustamo mantu. Taču turpat tālāk H. Strods raksta, ka «dzelzs inventāra» noteikšana notikusi muižnieku šķiras interesēs. Apgalvojumi tādā ir visai pretrunīgi. Pēc H. Stroda domām, «dzelzs inventārs» vispirms tiek pieminēts 1765. gada landtāga lēmumā, kas, atzīstot zemnieku tiesības uz kustamu mantu, izdala no kustamā īpašuma to, ko saimnieks atrod, pieņemot mājas. Taču 1765. gada landtāga lēmumos «dzelzs inventārs», šķiet, nebūt nav pieminēts tādā nozīmē, kā tas saprasts Zīversa punktu 3. un 4. §; bez tam landtāga lēmums nav likumdošanas akts. 1765. gada 12. aprīļa patentā nav vis rodams šāds «dzelzs inventārs», bet gan zemniekiem tiek piešķirtas zināmas kustamā īpašuma tiesības.⁴⁰⁰ Rakstot par Zīversa punktiem, H. Strods atzīmē: «Dzelzs inventāra juridiskais noformējums atrodams Vidzemes 1797. gada landtāga lēmumu 3. un 4. §§.» Taču cara valdība Vidzemes 1797. g. landtāga lēmumus neapstiprināja, un tiem nekāda juridiska spēka nebija.

«Dzelzs inventārs» zemnieku mājās, kas ieviests zemnieku nesaudzīgas aplaupīšanas ceļā, ir feodāla un nevis

kapitālistiska kategorija: ekspropriētie zemnieki nepārvērtās par algotiem strādniekiem, bet turpināja eksistēt kā dzimcilvēki. Šī pasākuma mērķis bija nodrošināt muižai piespiedu klašu darba spēku, reizē apgādājot to ar attiecīgo nepieciešamo lauksaimniecības inventāru, it īpaši ar zirgiem un liellopiem. Muižnieki šajā pasākumā nekādus līdzekļus, protams, neieguldīja, bet īstenoja to uz dzimtzemnieku — saimnieku, kalpu, vaļinieku un iebūviešu — ekspropriācijas rēķina. Kālab tieši 18. gs. beigās muižniekiem kļuva nepieciešams zemnieku mājās ieviest «dzelzs inventāru»? Tas izskaidrojams tādējādi, ka tieši tolaik dzimtnieciskā klašu saimniecība un ražošana bija nonākusi strupceļā un izsmēlusi savas iespējas. Muižnieku dzimtnieciskās klašu saimniecības teorētiķis A. V. Hupelis darbā «Ekonomijas rokasgrāmata Vidzemes un Igaunijas muižniekiem» nodaļā «Lauku muižas uzturēšana un saglabāšana» plaši raksta par muižas novada zemniekiem: «Tā kā pašreizējā stāvoklī nav iespējama mūsu lauksaimniecība bez novada zemniekiem, tad viņiem pievēršama sevišķa vērība . . . Muižnieks iegūst savus ienākumus un ērtības vienīgi caur zemnieku rokām, tie ir viņa bagātības ievērojama daļa. Ja nebūs zemnieku, tad pašam muižniekam būs jāvada arklis.» Hupelis apraksta kāda muižnieka — majora D. — stāvokli: kopš dažiem gadiem tam aizbēguši visi viņa trīs māju zemnieki līdz ar sievām un bērniem. Tagad muižnieka kučieris pieved rijai labību, kuru izkuļ algoti dieninieki, bet pats muižnieks vēti. Un Hupelis secina: «Nedrīkst zemniekus tiranizēt.»⁴⁰¹

Hupelis uzskata, ka pašreizējā muižu saimniecības attīstības posmā trūkst darbaroku, tāpēc jā rūpējas, lai zemnieku saimniecībās būtu daudz kalpu, kalpoņu un pietiekams mājlopu skaits.⁴⁰² Hupelis vairākkārtīgi aizrāda, ka muižniekiem nevajag vis rīkot izšķērdīgas viesības un dzīres, bet vajag labāk atbalstīt bada cietējus zemniekus, kā arī trūcīgo zemnieku precības. Kāds barons, izsmiedams hernhūtiešus, viņu saiešanas nama vietā uzcēlis cūku kūti, bet pats drīz bijis spiests pārdot muižu. Hupelis secina — cik labi, ja būtu vairāk brāludraudžu, tad cilvēki būtu čaklāki, taupīgāki, nežūpotu tik daudz utt. Tā kā muižu apstrādāšana klašu kārtībā balstās uz saimniekiem, tad muižai svarīgi, lai būtu labi, turīgi

saimnieki, kuriem pietiekami daudz cilvēku, zirgu un lopu, kas spētu apstrādāt muižas un savus laukus.⁴⁰³

Vidzemē 18. gs. beigās šādu «labu» saimnieku bija maz. Zemnieku saimniecības bija sadrumstalotas un sīkas ar nepietiekamu zemkopības inventāru un mājlopiem un pusbadā dzīvojošiem zemniekiem. Panākt, lai šādi cilvēki labprātīgi paklausītu muižniekiem, bija grūti. K. Markss, rakstot par Krievijas agrārapstākļiem 19. gs. otrajā pusē, atzīmēja: «Pamēģiniet atņemt zemniekiem virs noteiktās normas viņu darba produktu, tad, neskatoties uz žandarmēriju un jūsu karaspēku, neizdosies zemniekus piesaistīt pie zemes.»⁴⁰⁴

Par to, ka 18. gs. beigās arī Vidzemes zemnieki vairs negribēja paklausīt muižnieku pavēlēm, liecina daudzu Vidzemes muižu zemnieku gadiem ilgstošās sūdzības. Kā jau minēts, dzimtkunga pavēlēm atteicās paklausīt Gaujienas pilsmuižas Mucenieku Jānis un vēl citi pārceļamie saimnieki. Tāds pats stāvoklis bija arī Eisu muižā u. c. Dzimtkungi no nepaklausīgiem saimniekiem mēģināja atbrīvoties. Bet, lai viņu mājās ieliktie saimnieki būtu paklausīgāki, vajadzēja gādāt, lai mājās atrastos attiecīgs zemkopības inventārs, it īpaši mājlopi, jo nepaklausīgie saimnieki savu inventāru parasti izputināja vai arī bija ļoti nabadzīgi. Tālab muižnieki uzskatīja, ka zemnieku mājās nodibināms «dzelzs inventārs» ekspropriācijas ceļā.

Vidzemes muižnieki ar Fr. Zīversu priekšgalā bija pārliecināti, ka, ieviešot dzīvē 1797. gada landtāga lēmuma 27 punktus, tiks pārvarēta Vidzemes dzimtniecības kļaušu iekārtas krīze: visās Vidzemes muižās notiks lauku pārmērīšana, tiks izstrādātas un pieņemtas jaunas paaugstinātas zemnieku kļaušu un nodevu normas, zemnieku sūdzēšanās tiks pilnīgi pakļauta muižnieku iestādēm, bet zemnieku pretestība tiks lauza ar karaspēka palīdzību. Nebija domājams, ka cara valdība varētu šos muižnieku 27 punktus neapstiprināt — Pāvils I Vidzemes muižniekiem bija ļoti labvēlīgs, tāpēc Zīverss, dodoties kopā ar bruņniecības pārstāvjiem 1797. gada aprīlī uz Maskavu, lai piedalītos kronēšanas svinībās, bija pārliecināts, ka līdz ar Vidzemes muižnieku privilēģijām ķeizars apstiprinās arī minētos 27 punktus. Uz Vidzemes bruņniecības rēķina Zīverss

šos punktus Maskavā iespieda atsevišķā izdevumā.⁴⁰⁵ Tomēr Pāvils I kronēšanas svinību laikā neapstiprināja ne Vidzemes muižnieku privilēģijas, ne arī Zīverss 27 punktus, bet šo iesniegumu nodeva ģenerālprokuroram knāzam Kurakinam Baltijas iestāžu, tāpat Krievijas senāta atsauksmei. Vidzemes bruņniecības 1797. gada iesniegums sāka cirkulēt pa attiecīgām iestādēm. Zīverss tomēr uzskatīja, ka tā ir tikai formalitāte. Un šo uzskatu it kā apstiprināja Pāvila I brauciens uz Vidzemi pēc kronēšanas.

Pāvils I ieradās Rīgā 1797. gada maijā. Bet, paklausot savas «objektivitātes» untumam, neieradās Vidzemes bruņniecības namā uz pieņemšanu. Zīverss saņēma bruņniecības uzdevumu satikt ķeizaru viņa apbraucienā un noskaidrot, kāda ir viņa majestātes nostāja pret Vidzemes bruņniecību. Zīverss šo uzdevumu izpildīja ar lielu centību un rezultātā iesniedza bruņniecībai plašu ziņojumu: «Vakar vakarā pulksten deviņos izbraucu no Rīgas un šorīt pulksten astoņos iebraucu Valmierā, kad v. ķ. m. jau sēdās ratos. Uzzinot, ka pusdienas paredzētas Gulbenē, tūlīt braucu tālāk un ierados Gulbenē, pirms v. ķ. m. bija piecēlies no galda...» Pēc ceturtdaļstundas ķeizars piecēlās un devās caur priekšnamu uz ratiem. Ieraudzījis mani, viņš teica — «arī jūs šeit» un pavilka mani trepju stūrī, teikdams: «A propos, par ko es Rīgā runāju, tas ir — par neapmierinātību ar jums doto satversmi; tas izskanēja arī Valmierā.» — «Bet tikai par namnieku neapmierinātību, Jūsu Ķeizarskā Majestāte,» es atbildēju. — «Jā, bet par to ir uztraukums, domājams, ka jaunajā iekārtā namniekiem būs savs magistrāts, bet tagadējā tie atrodas zem mūsu zemes tiesas un bruģu tiesas... Liekas, es zinu, ko tie grib, bet es negribu nekā darīt, kas skartu jūsu tiesības...» Par muižniekiem parādīto īpašo laipnību Zīverss pateicās: «Es kritu pie v. ķ. m. kājām un pateicos ar asarām acīs par šo sevišķi labvēlīgo solījumu...» Sarunas noslēgumā Zīverss lūdza Pāvilu I ātrāk atsūtīt Vidzemes muižnieku iesniegto lūgumu. Ķeizars atbildēja: «Pārlieciniet visus, ka es gribu būt jūsu advokāts... Pasakiet saviem līdzbrāļiem šos manus vārdus.» Zīverss bija sajūsmināts par ķeizara solījumu un labvēlību Vidzemes muižniekiem: «Un tā aizbrauca šis labais

ķeizars, atstājot mūs aizkustinātus un apbrīnas pilnus par viņa cilvēcisko lielumu.»

Taču Pāvils I, par spīti savam solījumam būt par Vidzemes muižnieku advokātu, Zīversa 27 punktus tomēr neapstiprināja. Vēsturnieki par šo jautājumu izteikuši dažādus minējumus. G. Merķelis uzskatīja, ka Pāvilam I nav labpaticis apstiprināt Zīversa 27 punktus, «domājams, lai nelaupītu sev iespēju kādreiz izdot labākus. Tādēļ Vidzemē tiem nav likuma spēks.» Apgaismotājs G. Merķelis visumā idealizēja «labo caru» un tādēļ samierinājās ar šādu izskaidrojumu. A. Tobīns arī šai gadījumā kā parasti vainoja Krievijas valsts varu, kas nav gribējusi atļaut Vidzemē brīvākus agrārnoteikumus, kamēr Krievijā vēl pastāvēja neierobežota dzimtniecības iekārta.⁴⁰⁶ A. Altements apmierinās ar vispārīgu konstatējumu, ka Pāvils I neapstiprināja izstrādātos 27 punktus, tāpat Vidzemes muižnieku privilēģijas.⁴⁰⁷ J. Zutis, tāpat kā A. Tobīns, domāja, ka neapstiprināšanas iemesls meklējams Krievijas senātā, kuram bijuši iebildumi pret muižnieku tiesību ierobežošanu dzimtcilvēku pārdošanā.⁴⁰⁸

Pāvils I neapstiprināja Zīversa 1797. gada Vidzemes landtāga pieņemtos 27 punktus nebūt ne tāpēc, ka gribētu izdot labākus agrārlikumus, ne arī tāpēc, ka cara valdība būtu baidījies no šo 27 punktu «liberālisma» (jo tāda tur nebija), vai tāpēc, ka 4 Baltijas senatori — Rebinders, Hovens, Lipharts un barons Heikings — celtu iebildumus pret Zīversa punktu pirmo paragrāfu — «dzimtkungs nedrīkst zemniekus pārdot vai citādā veidā atdot citiem kā vienīgi muižniekiem, kam Rīgas guberņā pieder nekustams īpašums ...», jo minētie senatori uzskatīja, ka tas ierobežo dzimtkungu varu un tiesības. Tas bija sīks iebildums, kuru varēja viegli pārgrozīt. Pāvils I neapstiprināja Zīversa 27 punktus daudz svarīgāku apsvērumu dēļ. Ģenerālprokurors knazs Kurakins, starp citu, par projektu pieprasīja arī Vidzemes gubernatora Rihtera atsauksmi, tā paša barona Rihtera, kas vietniecības iekārtas beigās bija mierinājis Zīversu, ka dzimtniecības iekārta Vidzemē paliks negrozīta. Rihters atbildēja Kurakinam, ka Zīversa projektu principā var pieņemt, bet nav ieteicams to izsludināt zemniekiem zināšanai Vidzemes guberņā: «Pēc manām

domām, ir visai šaubīgi un var rasties visbīstamākās sekas, ja noteikumi par zemnieku darba pienākumiem un viņu klaūšām tiks guberņā visur publicēti. Šejiēnes zemniekiem jau tā ir dota liēla iespēja izrādīt savu neapmierinātību un būt varmācīgiem. Tas radies tālab, ka zemnieki jau kopš pagānu laikiem uzskata savus kungus par laupītājiem un viņos jau kopš zviedru laikiem saglabājiēs priekšstats par zviedru zemnieku brīvībām. Nav šaubu un pilnīgi var gadīties, ka ar šiem noteikumiem daudzās muižās palielināsiēs zemnieku klaūšas un pienākumi ... Sakarā ar lielajām cerībām, kādas ir vairāku apriņķu zemniekos, ka pastāvošās klaūšas tiks samazinātas un tie iegūs brīvību, ir jābaidās, ka noteikumu publicēšana izraisīs zemniekos vispārēju neapmierinājumu un tā sekas — bīstamu sacelšanos, kas būtu apspiežama tikai ar grūtībām.»⁴⁰⁹

Ģenerālprokurors Kurakins par Vidzemes zemnieku noskaņojumu saņēma ziņas ne tikai no Vidzemes gubernatora barona Rihtera; ziņas par zemnieku nemieriē daždādās Vidzemes muižās iēnāca arī no Vidzemes gubernas prokurora Berga. Tā, par Sējas muižās zemnieku nemieriē 1797. gada vasarā Bergs ziņoja: «Sējas muižās zemnieki, par kuru nepaklausiē sūdzējās muižnieks, turpina pretestību bruģu tiesai. Pēc bruģu tiesas ziņojuma, civilgubernators grāfs Mengdens pieprasījis no militārgubernatora ģenerāļa Benkendorfa militāru atbalstu — viēnu rotu kareivju. Ar militārkomandas palīdzību apcietināti kūdītāji, turpinās izmeklēšana.»⁴¹⁰ Tāpat ģenerālprokuroram iēnāca ziņas par zemnieku nemieriē 1797. gadā daudzās Kriēvijas guberņās, to vidū arī Vidzemei tuvajās Baltkriēvijas, Pleskavas, Pēterburgas u. c. guberņās. Orlas guberņā zemnieku nemieri bija jāapspiež ar artilērijas palīdzību, pie kam krita 34, bet iēvainoti tika 96 zemnieki. Zemnieku nemieri šai laikā uzliesmoja arī Smolēnskas, Voronežas, Tulas un citās guberņās.⁴¹¹ Visu to apsverot, Kurakins nekādi nevarēja ieteikt Pāvilam I joprojām pildīt Vidzemes muižnieku «advokāta» funkcijas; Kurakinam likās, ka daudz labāk būtu, ja viņš paliktu Kriēvijas ķeizars un līdz ar to nepaplašinātu zemnieku nemieru pieaugumu Vidzemē, kas neapšaubāmi notiktu, ja Vidzemes muižnieku sastādītie 27 punkti tiktu apstipri-

nāti. Tāpēc Pāvils I Ziversa sastādītos punktus par muižnieku varas paplašināšanu neparakstīja, toties ar lielu enerģiju sāka apspiest jebkādu brīvākas domas izpausmi kā Baltijā, tā arī Krievijā.

Reakcijas pastiprināšanās pret antifeodālo un revolucionāro ideoloģiju Vidzemē sākās jau Katrīnas II valdīšanas beigās; it sevišķi tā pieauga Pāvila I laikā. 1796. gada 16. septembrī Katrīna II izdeva ukazu senātam, pavēlot nodibināt ievedamo grāmatu cenzūru. Tomēr nāve pārsteidza Katrīnu II pirms šī ukaza publicēšanas. Tieši šajā laikā Vācijā iznāca G. Merķeļa grāmata «Latvieši». Grāmatu sākumā varēja ievest Rīgā bez lielām grūtībām. Grūtības sākās, kad ar «Latviešiem» iepazinās Vidzemes muižnieki un administrācija. Pats Merķelis par to rakstīja: «Grāmata iemantoja lielu ievērību un rezonansi, kas tai, protams, bija visvērtīgākā balva.»⁴¹² Vidzemes gubernators barons Pālenš, kas pats bija muižnieks un dzimtcilvēku īpašnieks, jutās personiski aizskarts un pavēlēja visus Rīgā atrodamos Merķeļa grāmatas eksemplārus savākt un ievietot gubernas arhīvā. Grāmatas atsevišķus eksemplārus arhivārs izsniedza vienīgi Vidzemes muižniekiem. Pālenš uzdeva savam sekretāram Rīgas advokātam un muižu īpašniekam Kurzemes gubernā G. Bražem izstrādāt pretrakstu Merķeļa grāmatai.

1797. gada 11. februārī senāts publicēja ukazu par ievedamo grāmatu cenzūras ierīkošanu Krievijas dažādās vietās, arī Rīgā: «Lai novērstu visādas nevēlamības, kas ceļas no brīvas un neierobežotas grāmatu iespīēšanas, atrodam par vajadzīgu ... ostas pilsētā Rīga ..., kur tiek ievestas svešas grāmatas, atļaut to darīt cenzūras uzraudzībā. Cenzūra atrodas gubernas valdes pārziņā un sastāv no vienas garīgas un divi laicīgām personām. Nevienu grāmatu nedrīkst ievest bez cenzūras atļaujas. Privātas grāmatu spiestuves var iespīēt grāmatas vienīgi ar cenzūras valdes ziņu, turklāt tikai tādus darbus, kas atbilst dieva likumiem, valsts pamatnoteikumiem un labiem tikumiem.»⁴¹³

Rīgas pilsētas maģistrātam tika uzdots ierīkot vietu, kur varētu sadedzināt nevēlamās grāmatas. Cenzūras valde par šādām nevēlamām grāmatām sastādīja attiecīgi motivētus sarakstus. Cenzūras valdē tika iecelts

virspriesteris un pareizticīgo baznīcas konsistorijas priekšnieks Spiridons Tihomirovs, kolēģijas padomnieki Fjodors Tumanskis un akadēmiķis Pjotrs Inohodcevs (zinātniskos un sabiedriskos jautājumos), bet par sekretāru — barons Ivans Bellingshauzens. Vidzemes gubernators Rihters saņēma no senāta ķeizara rīkojumu, kas bija jānolasa visās baznīcās: «Tagadējā Francijas valdība grib izplatīt savus bezdievīgos pamatprincipus visās labi iekārtotās valstīs un mēģina šo valstu mierīgos iedzīvotājus iegūt savā pusē ar rakstiem, kas pilni kaitīgiem spriedelējumiem, cenšas izplatīt šādus rakstus visādā veidā, tāpat ar tiem ir pilnas viņu avīzes ... Tādēļ atzīstam par derīgu — jo esam novērojuši, ka daudzi avīžu rakstītāji novēršas no sava īstā pienākuma un vai nu uz franču pamudinājumu, vai arī aiz pašu ļaunās gribas mēģina frančus atdarināt, ko dažas valstis diemžēl mierīgi pieļauj.» Tādēļ cenzoriem uzdots raudzīties, lai ar kuģiem ievestās grāmatas, laikraksti, iespieddarbi netiktu citādi ielaisti kā vienīgi ar cenzūras atļauju; tiek piedraudēts sodīt katru, kas saņems bez cenzūras atļaujas vienalga kādas avīzes un dos citiem lasīt, tāpat tiks sodīti pasta ierēdņi un cenzori, ja tie ielaidīs rakstus, kuros tiek apvainoti dieva likumi, priekšniecības vara un vispārējā lietu kārtība.⁴¹⁴

Sakarā ar šo ķeizara Pāvila I pavēli Vidzemes gubernators Rihters nosūtīja attiecīgus rīkojumus Rīgas magistrātam, aizliedzot ielaist Rīgā bez izņēmuma jebkuru ārzemju grāmatu bez cenzūras caurskatīšanas. Jaunnodibinātās Rīgas cenzūras vadītājs Tumanskis aizliedza Rīgas izdevniecībām iespiest bez cenzūras atļaujas ģeogrāfiskas kartes, vara grebumus, notis un citas tamlīdzīgas lietas. Pēc Tumanska ierosinājuma cenzūras valde pieņēma lēmumu, ka cenzējamās arī teātru lugas un operas, kas tiek izrādītas uz skatuves, tāpat visi Rīgā un Jelgavā izdotie laikraksti un sīkie iespieddarbi. Cenzors Tumanskis drīz kļuva Rīgā par varenāko vīru. Savā laikā viņš bija mācījies Getingenas universitātē, izmēģinājies rakstniecībā, bet neguvis panākumus.⁴¹⁵ Tumanskim radās nesaskaņas ar Rīgas grāmatu izdevējiem un grāmattirgotājiem, kā arī ar visiem, kas mēģināja vairīties no viņa rīkojumiem. Tumanska aktivitātes un darbības rezultātā Rīgas plašā

grāmattirdzniecība tika sagrauta un garīgā dzīve nomākta. Cenzūra interesējās par visu garīgo dzīvi — par presi, grāmatām, estampiem, notīm, pat par katru cilvēka soli un vārdu.⁴¹⁶

Rīgā šajā laikā no ārzemēm ievada gadā apmēram 50 000 dažādu grāmatu. Lai tās visas izlasītu, bija nepieciešams daudz laika. Kaut arī cenzūras valde paplašināja status, tomēr uzkrājās lieli neizlasītu grāmatu kalni. Tas, protams, traucēja grāmatu tirdzniecību. Pret cenzūras gauso darba tempu vispirms protestēja J. Hartknohs — lielākais Rīgas grāmatu tirgotājs. 1797. gada 25. augustā viņš iesniedza Rīgas militārgubernatoram plašu rakstu, kurā sūdzējās, ka cenzūra ilgi aiztur viņa pasūtītās grāmatas: «No šā gada navigācijas sezonas sākuma man atsūtīti 34 grāmatu saiņi 25 tūkst. rubļu vērtībā. Neskatoties uz manu atkārtoto lūgumu, līdz šim esmu saņēmis vienīgi trīs saiņus, pārējie saiņi vēl nav caurskatīti un guļ kādā kaktā, kur tiem kopš diviem mēnešiem neviens nav pieskāries. Trīs citi saiņi, kurus atvēra 20. jūlijā, vēl nav caurskatīti, un man netiek izsniegtas ne skolas, nedz arī zinātniskās grāmatas.» Hartknohs norādīja, kāpēc cenzūra strādā tik gausi: «Pilnīga vācu un vispār ārzemju literatūras nepārzināšana ir šīs apbrīnojamās vilcināšanās un nenoteiktības galvenais cēlonis grāmatu novērtēšanā. Ja grāmatu cenzoru kungi grib izlasīt visu no sākuma līdz beigām, tad no maniem 34 saiņiem tiem pietiks darba vairākiem gadiem. Šādos apstākļos grāmatu tirgotājiem nav iespējams pastāvēt.»⁴¹⁷

Generālgubernators šai lietā negribēja iejaukties, jo Tumanskis uzskatīja, ka viņš pakļauts nevis Rīgas guberņas valdei, bet gan senātam un pašam ķeizaram. Tad Hartknohs brauca sūdzēties uz Pēterburgu. Justīkolēģijas priekšnieks, kāds senators vācietis, Hartknoham paskaidroja: «Ir labāk, ja tiek sadedzināts simt labu grāmatu, nekā viena paliek nepamanīta, kaut arī tanī atrastos tikai viens teikums, kuram būtu kāda revolucionāra nozīme.»⁴¹⁸ Taču Hartknohu šis paskaidrojums neapmierināja un viņš iesniedza lūgumu ķeizaram. Atbilde skanēja Prūsijas Frīdriha II stilā: «Jāpakļaujas likumam bez jebkādas prātošanas (ohne zu raisonieren).» Pāvils I vēl piemetināja, ka Hartknohs

var visu mūžu būt viņam pateicīgs, ka netiek saukts pie atbildības par grāmatām, ko ievedis kopš franču revolūcijas sākuma un cenzūras nodibināšanas.⁴¹⁹ Hartknoha sūdzēšanās Pēterburgā mudināja Tumanski atriebties. Pagāja tikai desmit dienas pēc Hartknoha atgriešanās no Pēterburgas Rīgā, kad pie viņa ieradās kāds dežurējošais virsnieks un paziņoja, ka uz ķeizara pavēli tam par jaunu nekavējoties jāierodas Pēterburgā. Kad Hartknohs Rīgas gubernatoram Bukshevdenam prasīja tuvākus paskaidrojumus, tas viņam parādīja kņaza Repņina vēstuli. Vēstule ziņoja, ka nākusi gaismā Hartknoha piederība pie kādas apgaismotāju sekas ārzemēs, kurai nekas neesot svēts un kura gatavojoties gāzt visus troņus. Hartknoham esot sakari ar šiem ļoti bīstamajiem cilvēkiem, kuri gribot sagraut visu pilsonisko kārtību. Grāmatu tirgotājs bija spiests militāra kurjera pavadībā vēlā rudens laikā atkal mērot ceļu uz Pēterburgu. Pēterburgā kāds gvardes majors Hartknoham paziņoja, ka viņš esot apcietināts kādas ievestas grāmatas dēļ, lieta esot apspriesta galmā un ķeizars pavēlējis viņu ievietot cietoksnī. Hartknoha Pēterburgas draugi un labvēli panāca, ka tam ļāva nakti pavadīt Pēterburgas militārgubernatora kancelejā. Nākošajā dienā Hartknohu aizveda nopratināšanā uz slepeno ekspedīciju pie ģenerālprokurora kņaza Kurakina, kas to saņēma ar vārdiem: «Kālab jūs rīkojāties tik mulķīgi?» — un parādīja Rīgas cenzora Tumanska ziņojumu par to, ka Hartknohs, apejot cenzūru, mēģinājis ievest Rīgā caur pastu atsevišķas žurnāla «Revolūcijas almanahs» loksnes. Hartknohs paskaidroja, ka pirms žurnāla pasūtīšanas viņš ar cenzūras piekrišanu lūdzis atsūtīt pa pastu iznākušās žurnāla loksnes un nekavējoties parādījis tās cenzūrai, lai zinātu — vai šo žurnālu drīkst pasūtīt. Cenzūra atļāvusi, bet vienīgi bez tur ievietotām gravīrām ar revolūcijas skatiem. Hartknohs žurnālu tad pasūtījis bez gravīrām, un tagad žurnāla eksemplāri droši vien pienākuši Rīgas cenzūras valdē. Pret savu Pēterburgas draugu — ģenerāļa Klingera, hofrāta Štorha, grāmatu tirgotāja Klostermaņa — galvojumu un Hartknoham pašam dodot solījumu sūtīt visus grāmatu saiņus neatvērtus atpakaļ uz ārzemēm, Hartknohs tika atbrīvots no apcietinājuma.⁴²⁰ Atgriezies Rīgā,

Hartknohs likvidēja savu labi ievadīto grāmatnīcu un izdevniecību un 1798. gada pavasarī pārcēlās uz Saksiju, jo Rīgas apstākļos viņam šādu uzņēmumu vairs nebija iespējams turpināt. Cenzoram Tumanskim bija izdevies panākt Hartknoha firmas likvidāciju. Šī firma bija izdevusi Rīgā humānista J. G. Herdera, filozofa I. Kanta, Baltijas apgaismotāja J. G. Eizena, tāpat A. V. Hupeļa u. d. c. darbus. Tādējādi Hartknoha izdevniecībai un grāmatnīcai Rīgā savā laikā bija lieli nopelni Baltijas un daļēji arī Krievijas progresīvās kultūras celšanā.⁴²¹

Arī otrs Rīgas tālaika grāmatu izdevējs un tirgotājs Millers pārdzīvoja smagas dienas: viņa grāmatnīcu bieži apmeklēja Tumanskis, sīki pārbaudīja iespiesto literatūru, atklāja Millera mēģinājumus slēpt jaunākos izdevumus ar vecāku titullapu pievienošanu vai iestarpināt neatļautas grāmatas grāmatnīcas plauktos starp jau cenzētajām grāmatām. Starp citu, Millers bija ieguvis koncesiju izdot vācu un latviešu kalendārus. Tumanskis pieprasīja iesniegt cenzūrai arī kalendārus un iebilda pret latviešu kalendāriem, jo tajos nebija uzrādītas krievu svinamās dienas. Kad Millers paskaidroja, ka, parādot tās latviešu kalendārā, latviešu lasītājos varētu rasties nesaprašana un sajukums, Tumanskis piedraudēja, ka aizsūtīšot Milleru «kibitkā» uz Pēterburgu, bet no turienes — uz Sibīriju. Milleram šāds piedraudējums šķita ļoti reāls, jo Hartknoha un mācītāja Fr. Zeidera liktenis to pierādīja visai uzskatāmi. Tāpēc, kad Millers ar gubernatora piekrišanu sāka pārdot iespiestos latviešu kalendārus un Tumanskis agri no rīta atsūtīja pie Millera cenzūras apkalpotāju brīdināt par šādu neatļautu rīcību, Millers tā pārbijās, jo domāja, ka jau piebraukusi «kibitka», lai to vestu uz Sibīriju, ka nekavējoties pārtrauca pārdošanu.⁴²²

Rīgas cenzūras un Tumanska pārziņā nonāca arī Kurzemes guberņa. Pazīstamais Jelgavas grāmatiespiedējs Stefenhāgens kādas no Kēnigsbergas ievestas grāmatas dēļ, kuru tas no Jelgavas pa pastu bija atsūtījis Rīgas grāmatu izdevējam Milleram iesniegšanai cenzūrā, tika apcietināts un līdz ar grāmatas autoru stingrā apsardzībā nosūtīts nopratināšanai uz Rīgu, lai paskaidrotu, kādā ceļā viņš saņēmis no Kēnigsbergas šo grāmatu. Vidzemes gubernators Ludvigs Nagels jautājumu uzskatīja

par tik svarīgu, ka gatavojās Stefenhāģenu, tāpat arī grāmatas autoru, sūtīt uz Pēterburgu pie ģenerālprokurora Lopuhina. Nagels uzsāka stingru izmeklēšanu, lai noskaidrotu, vai Kurzemes pierobežā nedarbojas kāda slepena organizācija, kas Kurzemē pār robežu pārved grāmatas.⁴²³ Izmeklēšanā atklājās, ka Kurzemē aizliegtas grāmatas izsniedza lasīšanai Liepājas pilsētas bibliotēka. Ziemupes robežpārejas un muitas punkta pārzinis Brimers savā raportā ziņoja, ka caur Ziemupes robežpunktu nav ievestas «jaunos nolūkos svešvalodā sarakstītas grāmatas, nav arī pamanīti ārzemēs krievu valodā tulkoti un Krievijai paredzēti izdevumi». Brimers lūdza instrukciju, kā rīkoties ar viņa iecirknī jau esošajām grāmatām par franču revolūciju, kuras šeit jau sen izplatītas un tiek lasītas. Kad un kādā veidā tās ievestas Kurzemes guberņā — viņam nav zināms, to lai paskaidrojot bibliotēkas vadība: «Tā kā es redzu, ka šādas grāmatas Krievijas valstij ir kaitīgas, tad to paskaidros Liepājas pilsētas bibliotēkas direktors Johans Andrejs Grunts (Grundt) — Liepājas latviešu draudzes mācītājs.» Brimers nosauc vēl Ziemupes amtmani Rētlicu (Röhtlitz), kas robežsarga poļa Maslovska klātbūtnē rādījis Grunta iespiestos katalogus; vienu grāmatu — tā esot stāstījusi par franču revolūciju — Brimers paņēmis no amtmaņa lasīšanai; tā sarakstīta vācu valodā, astoņos sējumos, iespiesta Berlīnē 1794. gadā: «Šī grāmata atrodas pie manis, kamēr Jūsu ekselence dos rīkojumu, kam to nodot. Minētajam amtmanim vēl bija apmaiņas kārtībā četras grāmatas un visas par franču revolūciju; kādā biezā grāmatā aprakstīti Parīzes notikumi, ko uzticīgs ķeizara pavalstnieks var lasīt tikai ar šausmām... Norādītās neatļautās grāmatas var iegūt no Liepājas pilsētas bibliotekāra J. A. Grunta.»⁴²⁴

Brimera reports nonāca ģenerālprokurora Lopuhina rokās, un par to tika ziņots ķeizaram Pāvilam I. Rīgas cenzūras valde saņēma pavēli steidzīgi doties inspekcijas braucienā uz Liepāju. Savā pārskata ziņojumā cenzūras valde rakstīja: «Sakarā ar visaugstāko rīkojumu Rīgas cenzūra pārbaudīja Liepājas bibliotēku, kas pastāv jau vairāk nekā 20 gadus un kuras grāmatu skaits pieaug no lasītāju naudām un dāvinājumiem. Pašreiz tur atrodas ap 5000 sējumu, to vidū diezgan daudz pretli-

kumīgu grāmatu. Agrāk pastāvējuši iespiesti katalogi, bet tagad, baidoties no cenzūras, katalogu iespiešana pārtraukta. Bibliotēkā ir neliels, bet diezgan labs mōnētu kabinets, gar tās sienām izlikta gravīras. To vidū: 1) Kistins — bezbikšu [sankilotu] ģenerālis; 2) Lafajjēts; 3) Dimurjē; 4) Filips Vienlīdzība; 5) Robespjērs; 6) Marats; 7) Toms Peins; 8) zīmējums ar parakstu «Mēs esam tēvijas draugi»; zīmējumā attēloti kareivji, kas sadevušies rokās ar zemniekiem, kuri bruņoti ar dakšām un izkaptīm; 9) kāds kareivis, kas ar kreiso roku apņēmis zemnieku, bet labajā tur paceltu zobenu, paraksts — *Instrumentum pacis* [Miera rīks].⁴²⁵ Cenzūra konstatēja, ka no bibliotēkas izdotas lasīšanai Liepājā un uz laukiem 476 grāmatas, to vidū arī daudz aizliegtu sējumu. Cenzūra deva rīkojumu šīs grāmatas no lasītājiem savākt. Bibliotēkā 1798. gadā skaitījās 121 lasītājs. Pēc cenzūras atzinuma, lasītājiem bija izsniegtas kādas 40 aizliegtas un nevēlamas grāmatas. Pie aizliegtajām grāmatām cenzūra pieskaitīja Arhenholca izdevumus, žurnālu «Francija», grāmatu «Ģenerāļa Kistina varoņdarbi», kā arī Baltijas rakstnieka Augusta Kocebū dažas lugas, piemēram, «Die jüngsten Kinder meiner Laune» u. c. Cenzori nopratināja arī bibliotēkas direktoru, 70 gadus veco Johanu Gruntu, par grāmatu iegādes kārtību, bet tas bija slims un daudz nevarēja paskaidrot, vienīgi norādīja, ka pēdējā laikā ienākušās grāmatas bibliotēkai dāvinātas. Uz cenzora rīkojumu Liepājas pilsētas bibliotēku aizzīmogoja ar Rīgas cenzūras valdes un Grobiņas hauptmaņa zīmogiem.

Ziņojuma noslēgumā cenzūras valde norādīja, ka arī Rīgā pastāv daudz līdzīgu bibliotēku, kas atnes vairāk posta nekā labuma, jo lasītāji, uzzinot par cenzūras aizliegtu grāmatu, mēģina to iegūt bibliotēkā. Rīgas cenzūra 1798. gada sākumā esot ierosinājusi šādu bibliotēku slēgšanu, bet gubernators Rihters ierosinājumu atstājis bez vēribas.⁴²⁶

Ķeizars Pāvils I pēc Lopuhina ziņojuma par Liepājas bibliotēku, pavēlēja aizliegtās grāmatas atsūtīt iznīcināšanai uz Pēterburgu, bibliotēku slēgt un aizzīmogot, bet ģenerālgubernatoram uzdeva par bibliotēku visstingrāko uzraudzību. Tā vispārējās reakcijas apstākļos izbeidza savu darbību Liepājas pilsētas pirmā publiskā

bibliotēka, kas Liepājas namniekos bija sekmējusi revolucionāru uzskatu un tradīciju izveidošanos.

Raksturīgi ir cenzoru aizliegto grāmatu saraksti un aizliegumu motivācija, kas rāda pamodušās reakcijas niknumu pret Franču buržuāziskās revolūcijas principiem. Cenzoru aizliegto grāmatu sarakstā vispirms atzīmēts Garlība Merķeļa darbs: «Latvieši» (1797.). Grāmata tika aizliegta Krievijas impērijā, jo grāmatā teikts, ka latvieši un igauņi, bada nomocīti, strādā laukos svešu muižnieku labā. G. Merķeļa darbs «Vidzemes senatne» (1798.) tika aizliegts, jo tur — «Jauni rakstīts par muižniekiem»,⁴²⁷ Kā kuriozu var minēt, ka arī Vidzemes gubernatora sekretārs advokāts Braže, kas gubernatora uzdevumā rakstīja pretraktu G. Merķeļa «Latviešiem», nonāca cenzūras spaidos: «Kurzemes guberņas prokurors ziņoja ģenerālprokuroram Kurakinam, ka pastā saņemtas Vidzemes muižnieka Lēvenšteina trīs vēstules galma tiesas asesoram fon Bražem, kurās Lēvenšteins ziņo, ka Bražes raksts pret Merķeli tiks ievietots Vācijā laikrakstā «Literatur-Zeitung». Kaut arī, pēc prokurora domām, Bražes raksts atspēko visus uzbrukumus muižniekiem, tad tomēr viņš uzdrošinoties ziņot, ka asesors Braže ar šādu sarakstīšanos nokļūst aizdomās, jo zināms, ka Merķeļa darba pirmo izdevumu ir aizliegts ievest Krievijas impērijā... «Kādā ceļā tad Bražes rokās varēja nonākt Merķeļa darba otrs izdevums»,⁴²⁸ jautā prokurors.

Cenzūras aizliegto grāmatu sarakstā atrodams arī Ž. Ž. Ruso «Sabiedriskais līgums» līdz ar cenzora atzīmi: «Ir zināms, ka franču revolūcija iedomāto vienlīdzību aizguva no šīs grāmatas.» A. Kocebū luga «Nabadzība un augstsirdība» tiek aizliegta, jo tur esot «ar ironiju rakstīts par karaļa baznīcu, kas pielīdzināta teātrim, bet tas jauniešu sirdīs grauj cieņu pret baznīcu un vājina dieva bijāšanu». Kocebū darbs «Mīlestības bērns» arī nepelna cenzora atzinību: «It kā ārlaulības bērni būtu mīlestības bērni. Tas ir nepatiesi un nepieklājīgi, tāpēc arī pats nosaukums amorāls.»

Cenzors plaši kritizēja Leipciģā izdoto «Fabriku, manufaktūru, tirdzniecības un modes žurnālu», kurā ievietoti arī Rīgas namnieku raksti. Cenzors atzīmēja: «Vidzemnieka vai rīdzinieka rakstā bez jebkādas atšķi-

rības runā par dieva svaidīto un vienkāršu tirgotāju. Viņš muld, ka krievi it kā smokot zem verdzības dzelzs jūga.» Cenzors piemetina: «Krievi ir apmierināti un nelūdz Rīgas tirgotājus rakstīt un nožēlot viņu stāvokli.»

Cenzūras valdes nodibināšana un darbība Rīgā liecināja, ka Latvijā bija iestājies dziļš feodālās reakcijas uzplūdu laiks un valdošās šķiras bija uzsākušas plašu un organizētu pretakciju Franču buržuāziskās revolūcijas principiem un idejām.

Franču buržuāziskā revolūcija Latvijā, tāpat kā Krievijā un visā Eiropā, atbalsojās visai spēcīgi, rosinot jaunas atziņas cilvēku domāšanā un dzīves uztverē. Feodālā iekārta un zemnieku dzimtnieciskā verdzība, saņēmusi smagu triecienu, spēja noturēties vienīgi ar bruņota spēka palīdzību. Franču revolūcijas laikā Latvijā radās apdāvināti progresīvi publicisti — Ludvigs Kēnemanis Jelgavā un Garlībs Merķelis Rīgā —, kas spēcīgi un asi kritizēja feodālo dzimtniecisko iekārtu un zemnieku fiziskos un garīgos verdzinātājus — muižniekus un mācītājus. Šie publicisti, nesaudzīgi atsedzot dzimtnieciskās verdzības iekārtas trūkumus, modināja cilvēkus citai dzīvei.

18. gs. beigās — 1794. gadā — sakustējās latviešu zemnieku masas, sevišķi Kurzemes hercogistē, lai ar cīņai modušos masu spēku un nojautu mēģinātu aktīvi veidot savas šķiras mērķus un prasības. Arī daudzās vietās Vidzemē zemnieku masas uzteica paklausību un padevību muižniekiem. Neapšaubāmi, ka pieauguši zemnieku kustība bija viens no iemesliem, kālab visreakcionārākais no Krievijas muižniekiem — cars Pāvils I — neuzdrošinājās apstiprināt muižnieku 1797. gadā izstrādāto Vidzemes zemnieku tālākas verdzināšanas plānu. Zemnieku kustību atbalstīja pilsētu iedzīvotāju progresīvie slāņi. Tomēr latviešu zemnieku kustība visumā palika sadrumstalota un neizauga par zemnieku masu vienotu revolucionāru akciju, jo šai kustībai trūka strādnieku šķiras atbalsta un vadības, bet Latvijas topošā buržuāzija bija vāja un bailīga.

Kā Kurzemē, tā Vidzemē pēc 1794. gada sākās smaga feodāla reakcija. Latvijā vēl nebija nobrieduši visi

priekšnoteikumi pārejai uz jaunu, augstāku, ražošanas iekārtu. Lai novērstu radušās pretrunas saimnieciskajā dzīvē, muižnieki meklēja feodālās ražošanas vēl neizmantotās iespējas.

Taču iznīcināt cilvēkos radušās progresīvās brīvības idejas vairs nebija iespējams, kaut arī to paudēji tika bez žēlastības sodīti un fiziski iznīcināti. Zemnieku masas vairs negribēja dzīvot pa vecam. Kā Kurzemes, tā Vidzemes zemnieki Franču buržuāziskās revolūcijas gados bija pietiekami dzirdējuši par visu cilvēku brīvību un vienlīdzību. Tāpēc tie vairs nespēja samierināties ar savu smago stāvokli — ar kļaušu darbiem muižās zem muižnieka, mācītāja vai vagara spieķa un pātagas. To spilgti liecināja Kauguru novada zemnieku plašie nemieri 1802. gadā. Nemiernieku tiesas nopratināšanā Mujānu Skupu māju kalps Jēkabs teica, ka brīvība zemniekiem ir piešķirta jau pirms astoņiem gadiem, t. i., 1794. gadā. Muižas brīvais sulainis Johansons pateica, ka viņš lasa avīzes un zina, kas noticis Francijā. Ģenerālgubernators kņazs Goļicins ziņojumā iekšlietu ministram par Kauguru zemnieku nemieriem rakstīja: «Es zinu, Rīgā jau daži dzimtcilvēki atklāti runā, ka tie drīz būs brīvi ... Visa Eiropa saindēta ar himērisku brīvību, kas ir līdzīga lipīgai sērgai. Iekarotās pierobežu provinces — Kurzeme un Lietuva — īstenībā mums nav visai pakļāvušās, un, saprotams, no šīs dzirksteles var izcelties liela liesma ...»

Dzirkstele, par kuru rakstīja kņazs Goļicins, bija brīvības alka, kas bija modušās Latvijas topošās buržuāzijas un zemnieku apziņā; tā bija neapzināta cīņa par straujāku ražošanas attīstību. Tā vairs nebija iznīcināma un noslāpējama par spīti valdošās šķiras pūlēm. Latviešu darba tautas masas kopš 18. gs. beigām bija uzsākušas aktīvāk cīnīties pret apspiedējiem par gaišāku dzīvi. Šī cīņa turpinājās vēl daudzus gadu desmitus; zemnieku masām trūka drošu un uzticamu sabiedroto, kas to kustības saceltos vilņus varētu ievadīt pareizajā gultnē. Vienīgi Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija uz visiem laikiem noārdīja kā feodālo, tā kapitālistisko antagonistisko šķiru iekārtu un atbrīvoja cilvēkus no jebkuras ekspluatācijas.

¹ K. Markss. Šķiru cīņa Francijā. — Darbu izlase, I. Rīgā 1950., 184. lpp.

² K. Markss. Buržuāzija un kontrrevolūcija. — Turpat, 41. lpp.

³ Par muižnieku savdabīgo nostāju liecina šo divu pretējas nozīmes terminu apvienojums: no vienas puses, viņi aizstāvēja oligarhiju — nedaudzo valdīšanu, bet, no otras puses, tie uzskatīja sevi par «demokrātiem» iepretim hercoga «despotijai».

⁴ 18. gs. beigās par vācu demokrātiskās kustības konsekvēntāko centru kļuva Maincas pilsēta, kur 1792. g. 23. oktobrī pēc kūrfirsta bēgšanas un franču karaspēka ienākšanas nodibinājās vācu jakobiņu klubs «Brīvības un vienlīdzības draugu biedrība» (ap 450 biedru, pāri par 100 amatnieku). Kluba biedri ar franču palīdzību nodibināja revolucionāru administrāciju, kam tika pakļauts viss atbrīvotais apgabals. Visas feodālās nastas un atkarība tika atcelta, muižnieku pretesība — lauzta. 1793. g. 24. februārī Maincā notika Nacionālā konventa vēlēšanas — pirmās buržuāziski demokrātiskās vēlēšanas Vācijā. 17. martā atklātais Nacionālais konvents balstījās galvenokārt uz zemniekiem. 18. martā tas pasludināja Vācu Ķeizārvalsts (Reich) likvidāciju, muižnieku un garīdzniecības feodālo privilēģiju atcelšanu. Līdz ar to uz vācu zemes bija radusies pirmā demokrātiskā republika. Taču jau 1793. g. 23. jūlijā pēc nedēļām ilgas aizstāvēšanās Mainca bija spiesta kapitulēt.

⁵ J. Schwartz. Vollständige Bibliothek kurländischer und piltenscher Staatsschriften. Mitau 1799.

⁶ E. Vinkelmann. Bibliotheca Livoniae historica. Berlin 1878; E. Blumfeldt et N. Loone. Bibliotheca Estoniae historica. Tartu 1933.—1939.

⁷ Fr. R. [Fr. Reinfeld.] Der Mitauer Mülleraufstand von 1792. — „Baltische Monatsschrift“, Riga 1872, Bd. 5—6.

⁸ Fr. R. Cit. darbs. 1.—2. lpp. «Būt objektīvam» autoram nozīmēja neaizskart muižniekus un viņu privilēģijas un pēc iespējas nepieminēt, ka Franču buržuāziskā revolūcija izvirzīja priekšplānā prasību par visu pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā.

⁹ Skat.: «Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls» (tālāk — LVIŽ). Rīgā 1937., 1., 577.—591. lpp.

¹⁰ [K. Feyerabend.] Kosmopolitische Wanderungen durch Preussen, Curland, Liefland, Lithauen, Wolhynien, Podolien, Gallizien und Schlesien in den Jahren 1795 bis 1798, III. Germanien [Danzig] 1801.

¹¹ Ž. Karlsons. Cit. darbs. 579.—580. lpp.

¹² LVĪŽ, 1938., 1., 35.—84. lpp.

¹³ Turpat, 46. lpp.

¹⁴ Par G. Brauna šķiriskajām simpātijām pret muižniekiem un attiecībām pret zemniekiem, tāpat par A. Altementa ģenerālgubernatora G. Brauna idealizāciju sīkāk skat. M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784. Rīgā 1956., 69.—81. lpp.

¹⁵ A. Altements. Cit. darbs. 48. lpp.

¹⁶ Raksturīgs piemērs ir barons Rozens, kurš, būdams ievēlēts par tiesas piesēdētāju (1784.—1787.), neprata pietiekami labi izdabāt muižnieku interesēm un uz priekšu vairs netika ievēlēts tiesu amatos, par ko sarūgtināts žēlojās savās atmiņās. Skat.: E. Rosen. Die sechs Decennien meines Lebens. Riga 1877, 147. lpp.

¹⁷ A. Altements. Cit. darbs. 49.—50. lpp.

¹⁸ V. Leņins. Raksti, 6. sēj. 318. lpp.

¹⁹ A. Tobien. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I. Berlin 1899.

²⁰ А. Тобин. Лифляндское аграрное законодательство в XIX столетии, т. I. Рига 1900.

²¹ Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, I. Рига 1949., 203., 204., 210., 212. lpp.

²² А. Тобин. Лифляндское аграрное законодательство... I. 110. lpp.

²³ Turpat, 160. lpp.

²⁴ Turpat, 172.—173. lpp.

²⁵ Turpat, 167.—170. lpp.

²⁶ A. Tobien. Die Leibeigenschaft in deutschen Territorien und in Livland. — „Ostdeutsche Monatshefte“. Danzig—Berlin 1924, Heft 12, 663. lpp.

²⁷ Ю. Кахк. Крестьянское движение и крестьянский вопрос в Эстонии в конце XVIII и в первой четверти XIX века. Таллин 1962.

²⁸ Rakstot par Kauguru zemnieku nemieriem 1802. gadā, Kahks apvieno Vidzemes ģenerālgubernatora Golicina un Vidzemes gubernatora Rihtera ziņojumus iekšlietu ministram Kočubejam vienā dokumentā, piedēvējot to Golicinam. Tā kā Golicina ziņojums publicēts J. Samarina darbā, bet Rihtera — A. Kāpostiņa grāmatā «Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. gadā» (Rīgā 1924.), ko pazīst un citē arī Kahks (218.—221. lpp.), tad šāds sajaukums grūti izskaidrojams. Bez tam «apvienotajā» ziņojumā ieviesušies nepareizi skaitļi: Kahks norāda, ka Golcinu (faktiski Rihteru) uztraukuši skaitļi, ka Vidzemē šai laikā bijuši 897 brīvi amatnieki. Istenībā šis skaitlis ir daudz lielāks — 11 897 (Ю. Кахк. Cit. darbs. 230. lpp.). Kahks atsaucas uz Centrālo valsts vēstures arhīvu Leningradā (1528. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.), kur atrodas nevis Golicina, bet gan Rihtera ziņojums.

²⁹ Ю. Кахк. Крестьянское движение ... 135. lpp.

³⁰ Turpat, 347.—348. lpp.

³¹ M. Āboliņa. Materiāli Vidzemes zemnieku šķiru cīņas vēsturei XVIII gadsimta beigās. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1956., 12. nr., 5.—26. lpp.; M. Аболинь. Барщинное хозяйство и классовая борьба крестьян Видземе в конце XVIII века. Автореферат диссертации. Рига 1957, 32. lpp.; M. Āboliņa. Vidzemes zemnieku

klaudas un nodevas 18. gs. beigās. — Vēstures problēmas, I. Rīgā 1957., 5.—93. lpp.

³² Центральный Государственный исторический архив СССР (tālāk — ЦГИА СССР), ф. 1347, оп. 64, д. 167.

³³ A. W. Hupel. Nachrichten von den Herzogthümern Kurland und Semgallen. — Nordische Miscellaneen, IX. Riga 1785; E. Rechenberg-Linten. Zustände Kurlands im vorigen und in diesem Jahrhundert. Mitau 1858; A. Heyking. Ein paar Worte über die staatliche Finanzwirtschaft des Herzogthums Kurland und Semgallen. — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1895. Mitau 1896; А. Тобин. Лифляндское аграрное законодательство... I. 309.—320. lpp.; J. Hahn. Die bäuerlichen Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im 17.—18. Jahrhundert. Karlsruhe 1911.

³⁴ Die pohnischen Conföderirten in Curland. Ein kleiner Beytrag zu der Geschichte unsers Jahrzehends. Altona 1795, 5. lpp.

³⁵ Fürstliche Amts-Ordnung. Mitau 1780.

³⁶ A. Švābe. Kurzemes muižu tiesības. Rīgā 1931.; B. Ābers. Kurzemes muižu likumi. — «Senatne un Māksla» (tālāk — SuM), 1936., 3., 31.—48. lpp.

³⁷ А. Тобин. Лифляндское аграрное законодательство... I. 320. lpp.

³⁸ Turpat, 23. lpp.

³⁹ Vecais Stenders. Ziņu lustes. Jelgavā 1849., 4., 5. lpp. (Maizes tēvi.)

⁴⁰ Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu sektors. W. Krause. Wilhelms Erinnerungen. Mss. 371, I—IX. Plaši Krauzes atmiņu fragmenti „Bilder aus Alt-Livland” iespiesti žurnālā „Baltische Monatsschrift” (tālāk tekstā — BM), 1900, Bd. 50, 1901, Bd. 51, 52.

⁴¹ W. Krause. Bilder aus Alt-Livland, — BM, 1901, Bd. 52, 23. lpp.

⁴² Turpat, 103. lpp.

⁴³ Turpat, 100. lpp.

⁴⁴ G. Merkel. Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Leipzig 1797, 69.—70. lpp.

⁴⁵ Žans Fransuā Turī (Thoury) Jelgavā ieradās 1796. gadā, kādu laiku uzturējās pie barona Korfa, tad darbojās par mājskolotāju barona Firkša ģimenē, pēc tam pārgāja par audzinātāju pie grāfa Mēdema Vecaucē. Tuvāk par Ž. Turī skat.: M. Stepermanis. Ž. F. Turī Kurzemes ceļojuma apraksts. — Tautas vēsturei. Rīgā 1938., 341.—343. lpp.

⁴⁶ Vecais Stenders. Ziņu lustes, II. Jelgavā 1861., 5.—6. lpp.

⁴⁷ Etwas aus der Lebensgeschichte des Herrn Otto Hermann von Howen. Basel 1796, 3. lpp.

⁴⁸ A. W. Hupel. Nordische Miscellaneen, III. Riga 1781, 126. lpp.

⁴⁹ G. Fr. Stender. Wahrheit der Religion. Riga 1784, 3. lpp.

⁵⁰ M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē. 23.—28. lpp.

⁵¹ P. E. Wilde. Der Landarzt. II. Stück. Mitau 1765, 9. lpp.; latviešu tulkojumā «Latviešu ārste jeb īsa mācība no tām vajībām un no šās zemes zālēm, ar kurām cilvēkus un lopus var ārstēt un izzālot.» Ober-Pahlen 1768.

⁵² Über die jährliche Hungersnoth der lief- und ehstländischen Bauern. — Nordische Miscellaneen, VIII Riga 1784, 73.—87. lpp.

⁵³ Rudzu lasts — 45 pūri, kviešu lasts — 48 pūri, auzu lasts — 60 pūri. Vienā pūrā ap 50 kg.

⁵⁴ LCVVA, 6810. f., 1. apr., 1.—25. l.

⁵⁵ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, Tartu (tālāk — ERAKA), 297. f., 1. apr., 59. l., 126. lp.

⁵⁶ Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu sektors, Mss. 1113/1.

⁵⁷ K. F. Snell. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. Jena 1794, 150., 161. lpp.

⁵⁸ LCVVA, 77. f., 1. apr., 2091. l., 11. lp.

⁵⁹ ERAKA, 297. f., 4. apr., 62. l., 2. lp.

⁶⁰ „Rigische Anzeigen“, 1771, 76, 277.

⁶¹ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten..., II. Riga 1777, 123., 125. lpp.

⁶² Jau J. G. Eizens darbā „Beweis“ (1751.) norādīja, ka dzimniecības iekārta traucē manufaktūru un fabriku attīstību, kapitāla uzkrāšanu, jaunu pilsētu dibināšanu vai pastāvošo pilsētu attīstību; skat. M. Stepermanis. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīgā 1934., 24. lpp.

⁶³ J. Zutis. Baltijas jautājums. Rīgā 1951., 432.—454. lpp.

⁶⁴ M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē. 309.—311. lpp.

⁶⁵ Latviešu iedzīvotāju skaits Rīgā samērā strauji pieauga: pēc 1799. gada skaitīšanas datiem, Rīgā bija 11 121 latvietis, no tiem 6422 brīvie, bet 4699 dzimtcilvēki. — LCVVA, A 2. f., 1. apr., 751. al.

⁶⁶ Dz. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). Rīgā 1962., 5.—6. lpp.

⁶⁷ LCVVA, 3. f., 6. apr., 542. l., 181.—182. lpp.

⁶⁸ Н. М. Карамзин. Письма русского путешественника, I. М. 1797, 27.—32. lpp. Sal. М. Николаев. К истории русско-латышских литературных связей. — «Известия АН Латв. ССР», 1960, 2, 43. lpp.

⁶⁹ J. Chr. Brandes. Meine Lebensgeschichte, Bd. III. Berlin 1799, 3.—66. lpp.

⁷⁰ Центральный государственный военно-исторический архив (tālāk — ЦГВИА), ф. ВУА, д. 18 790.

⁷¹ J. Chr. Brandes. Meine Lebensgeschichte, Bd. II. Berlin 1799, 344.—345. lpp. Apmeklējot hercoga pili, Brandesu patikami pārsteigušas kāda Kurzemes dzimtcilvēka gleznas; hercogs dzimtcilvēku bija sūtījis mācīties glezniecību uz ārzemēm.

⁷² ЦГИА СССР, ф. 1374, оп. 2, д. 1436, л. 122.

⁷³ Архив внешней политики России (tālāk — АВПР), ф. 63, оп. 7, д. 517, л. 7.

⁷⁴ J. G. Czarnewski. Geographisch-statistische Merkwürdigkeiten von Kurland. — „Politisches Journal“ [Hamburg] 1789, St. 5.6.

⁷⁵ ЦГВИА, ф. ВУА, д. 18 790.

⁷⁶ W. Krause. Bilder aus Alt-Livland. — BM, 1901, Bd. 51, 31. lpp.

⁷⁷ Nelielu pārskatu par to skat. darbā: M. Stepermanis. Zemnieku nemieri Vidzemē. 65.—69. lpp.

⁷⁸ Библиотека Салтыкова-Щедрина, Ленинград, Отдел рукописей, фонд 871, д. 811, лл. 189, 190.

⁷⁹ Fr. Engelss. Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals. — K. Markss, Fr. Engelss. Darbu izlase, II. Rīgā 1950., 371. lpp.

⁸⁰ Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, I. Рига 1949, 72.—80. lpp.

⁸¹ Geschichte der Slavery und Charakter der Bauern in Liv- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Riga 1786.

⁸² Der lief- und ehstländische Bauer ist nicht der so gedrückte Slave, für den man ihn hält. Dorpat 1786.

⁸³ Recenzija iespiesta Tallinā iznākušajā žurnālā „Für Geist und Herz“, 1786, 128.—154. lpp.

⁸⁴ Французская революция в донесениях русского посла в Париже И. М. Симолина. — Литературное наследство, т. 29/30. М. 1937, 400., 402., 406. lpp.

⁸⁵ Avīze «Rigische politische Zeitung» pastāvēja no 1788. līdz 1797. gadam, kad tā tika nosaukta par „Rigische Zeitung”. Sākumā to izdeva Rīgas notārs G. Zaharijs. Skat. M. Taube. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots. — Grāmatas un to krātuves. Rīgā 1966., 118.—119. lpp.; sal. F. Valjavec. Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770—1815. Berlin 1951, 225. lpp.

⁸⁶ M. Taube. Cit. darbs. 120. lpp.

⁸⁷ Domāta Nīderlandes buržuāzijas demokrātiski noskaņotās daļas — t. s. patriotu — sacelšanās 1785. gadā pret štathalteru Vilhelmu V, ko atbalstīja muižnieciski katoliskā partija. Anglijas un Prūsijas militārās intervences rezultātā padzītā štathaltera Vilhelma V vara 1787. gadā tika atjaunota.

⁸⁸ „Rigische politische Zeitung”, 1789, 42.

⁸⁹ Turpat, 45.

⁹⁰ Turpat, 41, 42.

⁹¹ Turpat, 39, 47, 55.

⁹² Turpat, 71, 73, 76.

⁹³ Turpat, 1791, 78—100.

⁹⁴ Laikraksts sāka iznākt 1783. gadā, bet 1793. gada februārī tika aizliegts.

⁹⁵ R. Vipers. Augusta Ludvika Šlecera domas par dzimtbūšanu Vidzemē. — Krājumā «Veltījums profesoram A. Tentelim». Rīgā 1936., 156.—159. lpp.; E. Donnert. Schlözer und die baltischen Völker. — Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Bd. XII. Berlin 1962, 189.—197. lpp.; A. M. Деборин. Социально-политические учения нового и новейшего времени, т. II. М. 1967, 41. lpp.

⁹⁶ Fortdauernde, durch die neue Constitution sanctionirte innere Sklaverey der polnischen Nation. — „Staatsanzeigen”, 1792, 130.—136. lpp. Šis raksts pamudināja G. Merķeli sarakstīt «Latviešus».

⁹⁷ Viens no Latvijas korespondentiem žurnālam bija Liepājas grāmatstāvēja dēls, teoloģijas kandidāts J. G. Čarņevskis (Czarnewski), kas revolūcijas sākumā strādāja par mājskolotāju pie mācītāja G. F. Stendera Sunākstē.

⁹⁸ F. Valjavec. Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland. 98.—105. lpp.

⁹⁹ „Rigische Anzeigen” bija otrā Rīgas avīze, kurā tika ievietoti valdības rīkojumi, dažādi sludinājumi — arī par izbēgušiem zemniekiem, par zemnieku pirkšanu un pārdošanu u. c. Ārzemju ziņu šai laikrakstā nebija. Plašāk par šo avīzi skat. minētajā M. Taubes darbā 82.—118. lpp.

¹⁰⁰ Latvijas PSR Valsts bibliotēkas (tālāk — LVB) Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (K. Grasa vēstules māsa, 1792.—1796.) 51. lp.

¹⁰¹ N. Bušs. Rīgas pilsētas bibliotēka un tās grāmatu vēsture. Rīgā 1937., 4. lpp.

¹⁰² [Б. В. Пестель] Примечания о городе Пире. М. 1798, 55 lpp.; D. Müller. Beiträge zur Geschichte und Kenntniss der Rigischen Stadtbibliothek, allen patriotischen Mitbürgern gewidmet. Riga 1792; 18. gs. beigās Rīgas pilsētas bibliotēkā skaitījās ap 12 000 sējumu; O. Hüns 1798. gadā atzīmēja, ka bibliotēka ir labi iekārtota un atvērta lasītājiem 2 reizes nedēļā (LCVVA, 6810. f., 1. apr., 27. l., 205.—206. lp.).

¹⁰³ „Rigische Anzeigen”, 1789—1796.

¹⁰⁴ Zināmu ieskatu par ievestajām grāmatām sniedz grāmatu nosaukumi. **1791. gadā:** Schultz. Geschichte der großen Revolution in Frankreich; Brandes. Politische Betrachtungen nach der französischen Revolution; Taschenbuch für Aufklärer und nicht Aufklärer auf das Jahr 1791; A. Kotzebue. Seine Flucht nach Paris im Winter 1790; A. Kotzebue. Der weibliche Jacobiner-Klub. (Ein politisches Lustspiel.) u. c. **1792. gadā:** Neue Scenen in Paris, Versailles; Vertraute Briefe über Frankreich, auf einer Reise im Jahre 1792 geschrieben, Theil 1—3; Fliegende Blätter für Freunde der Wahrheit und Aufklärung; Kütner's Beiträge zur Kenntniss, vorzüglich des gegenwärtigen Zustandes von Frankreich und Holland; Quelques Idées de Passé Temps; Einige schöne moralische, philosophisch-politische Aufsätze über Pressefreyheit, Gleichheit der Stände, Rechte der Menschen; Wurmbrand. Politisches Glaubensbekenntniss in Hinsicht auf die französische Revolution und deren Folgen; Reberg. Untersuchungen über die französische Revolution. **1793. gadā:** Abstimmungen der französischen National-Convention; Posselt. Vollständige und actenmässige Geschichte des Prozesses Ludwigs XVI; Die Franzosen am Rheinstrom; Archenholz. Die Pariser Jacobiner in ihren Sitzungen; Lobgedicht auf Marat u. c.

¹⁰⁵ G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. — G. Merķelis. Izlase. Rīgā 1969., 351. lpp.

¹⁰⁶ V. Jaugietis. Liepājas pilsētas bibliotēkas vēsture. — «Bibliotekārs», 1939., 2./3., 30.—32. lpp.; A. Januška. No Liepājas pilsētas bibliotēkas vēstures. — Latvijas PSR masu bibliotēku darba pieredzes biļetens. Rīgā 1957., 10., 17.—21. lpp.

¹⁰⁷ ЦГАДА, ф. 7, л. 3153, л. 180.

¹⁰⁸ Turpat, л. 188. 1798. gada 12. novembra sēdes protokols.

¹⁰⁹ Plan und Einrichtung der Lesebibliothek, welche am 27. August 1785 zu Mitau eingerichtet worden. Mitau 1785. Jāatzīmē, ka Jelgavā jau pastāvēja zinātniska bibliotēka pie Kurzemes hercoga nodibinātās akadēmiskās ģimnāzijas, tomēr tā bija slēgta bibliotēka, domāta samērā šaurām zinātnieku un studentu aprindām. 1798. gadā šai

bibliotēkā skaitījās apmēram 30 000 sējumu (ЦГИА СССР), ф. 1374, оп. 2, д. 1436, л. 22).

¹¹⁰ Par jauniegādātajām grāmatām tika ievietoti sludinājumi vietējā avīzē, piemēram, «Bibliotēkā pie Bezekes ir šādas jaunas grāmatas: Ramsay. Geschichte der amerikanischen Revolution, I. Th.; Darstellung der Maynzer Revolution, 2. Heft; Revolutions-Almanach; Girtaners historische Nachrichten und politische Betrachtungen über die französische Revolution u. c. („Mitausche Zeitung", 1794).

¹¹¹ Zeiders sarakstīja un gribēja Berlīnē publicēt darbu „Meine Verbannung nach Sibirien. Ein Beitrag zur Geschichte menschlicher Leiden". Darbs tomēr netika izdots. Par Zeideru skat. A. Frechner. Die Leiden des Pastors Seider. Leipzig 1881.

¹¹² A. Poelchau. Der Verlag von Johann Friedrich Hartknoch. Riga 1918.

¹¹³ A. Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. Riga 1890, 209.—221. lpp.

¹¹⁴ J. Eckardt. Johann Friedrich Hartknoch. — „Rigischer Almanach", 1870, 19. lpp.

¹¹⁵ М. М. Штранге. Русское общество и французская революция 1789—1794 гг. М. 1956, 161—162. lpp.

¹¹⁶ A. Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. 229.—232. lpp.

¹¹⁷ Piemēram, kā liecina sludinājumi laikrakstā „Rigische Anzeigen", 1793. gadā Millers izrakstījis šādu izdevumu: Gudins Zusatz zu Rousseaus Gesellschafts-Vertrag; Originalbriefe von Mirabeau, gesammelt von Manuel; Constitution der Franzosen; Revolutions-Almanach 1793; Abstimmungen der französischen National-Convention; Ueber den Geist dieser Zeiten; Die französische Revolution u. c.

¹¹⁸ Schach-Steffenhagen. Steffenhagen und sein Haus. Dokumente. Riga 1904.

¹¹⁹ J. Misiņš. Latvijas grāmatniecība un grāmatu rūpnieki. — Grāmata par grāmatu, I. Rīgā 1925., 10., 23. lpp.

¹²⁰ Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu sektors. Mss. 1113/10. K. Lenca fonds, Nr. 19, 25. (J. V. Keņingas vēstules, 1793.)

¹²¹ V. Kalniņš. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561.—1795.). Rīgā 1963., 8. lpp.

¹²² Chr. G. Ziegenhorn. Staats-Recht der Herzogthümer Cur-land und Semgallen. Königsberg 1772, 307., 310., 325. lpp.

¹²³ [J. Grothuss.] Briefe an meine Mitbürger, I—II. Königsberg 1789—1790, 11.—13. lpp.

¹²⁴ Kurzemes landtāgā sapulcējās nevis visi muižnieki, kā tas bija Vidzemē, bet draudzēs muižnieku ievēlētie 27 deputāti; pilsētu deputātu nebija.

¹²⁵ Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu sektors. Mss. 526. (Auszug aus den kurländischen Landtags-Verhandlungen von 19. II. 1789.)

¹²⁶ Fr. Rezens (Raison, 1726.—1791.) cēlies no franču izceļotājiem, studējis tieslietas Jēnas universitātē, strādājis par mājskolotāju Kurzemes hercogistē, bet kopš 1762. gada bija hercoga Johana Ernsta Birona kabineta sekretārs. Tāpat kā Cigenhorns, Rezens cēlies no

namnieku kārtas, bet 1778. gadā Prūsijā tika iecelts muižnieku kārtā; hercogs Pēteris Bīrons viņam ļoti uzticējās un par viņa nopelniem dāvināja tam Jaunlašu muižu pie Aizputes.

¹²⁷ Kurzemes barons O. H. fon Hovens jau raksturots iepriekšējā nodaļā. Viņš bija ieguvis no hercoga ienesīgo Jaunsvirlaukas muižu mūža nomā un centās ar Krievijas palīdzību muižu iegūt personiskā īpašumā, bet, kad hercogs tam pretojās, muižu neatļauti pārdeva par 200 000 dālderiem. Tagad Hovens bija uzsācis «medības» pēc hercoga domēņu muižām, kuras gribēja nomāt. Skat. [D. Schoppingk.] Etwas aus der Lebensgeschichte des Herrn von Howen. Basel 1796, 29. lpp.

¹²⁸ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds (Rezona vēstules K. Manteifelam Varšavā.)

¹²⁹ Hercogs lika iespiest 1789. g. 4. marta landtāga iesniegumu, kā arī savu atbildi, lai «katrs ar savām acīm redzētu, kur atrodama patiesība». Skat.: Actes de la Diette de Courlande de 1789, Diarium des Landtages vom 15. bis 22. Juni 1789.

¹³⁰ Šādu domu jau 1777. gadā hercogam izteica J. G. Eizens, uzaicinot atcelt dzimtbūšanu Kurzemes hercogistē. Skat.: Der Philanthrop. Mitau 1777.

¹³¹ Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektors. Mss. 526, 49.—57. lpp.

¹³² LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rezona 1789. gada 8. un 15. marta vēstules K. Manteifelam Varšavā.)

¹³³ Latvijas PSR ZA Fundamentālā bibliotēka. Rokrakstu un reto grāmatu sektors. Mss. 526, 58. lpp.

¹³⁴ [H. K. Heyking.] Ueber den gegenwärtigen kurischen Landtag und dessen rechtmässige Prorogation und Limitation. Warschau 1789.; tai pašā gadā Varšavā tika iespiests arī raksta tulkojums franču valodā, kas liecināja, ka autors gribēja vērst Varšavas valdības un seima uzmanību uz Kurzemes hercogistes apstākļiem. Autors — Heinrihs Kārlis fon Heikings (1751.—1809.) — dzimis Kurzēmē, studējis Vācijā tieslietas, diplomāts, sākumā aizstāvēja Varšavā muižnieku intereses, vēlāk pārgāja hercoga dienestā, bet beidzot saistījās ar Krievijas carismu.

¹³⁵ Мемуары Талейрана. М. 1959, 117. lpp.

¹³⁶ Skat.: Fr. R. [Fr. Reinfeld]. Cit. darbs. 5. lpp. Autors raksturo Kēnemani kā advokātu ar «patiesi plašām zināšanām un lielu saprātu», kurš tomēr bija neapmierināts ar visu pastāvošo. Plašāk par Kēnemani skat.: М. К. Степерманис. Влияние французской революции 1789—1794 гг. на аграрный вопрос Латвии. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960. Киев 1962, 324. lpp.

¹³⁷ W. Räder. Die Juristen Kurlands im 18. Jahrhundert. Posen 1942, 57. lpp.

¹³⁸ ERAKA 291. f., 1. apr., 2017. l.

¹³⁹ Merkwürdige Betrachtungen über die unterthänigste Adresse der gesamten polnischen Städte an S. Majestät den König und die konfoederirten Stände des Reichs, gewidmet den polnischen und curländischen Bürgern von dem ehem. liefländischen Advokaten Wilhelm Ludwig Koenemann. (Manuskripts.) 68.—70. lpp.

¹⁴⁰ История Польши, т. I. Под ред. В. Д. Королюка, М. С. Милера, П. К. Третьякова. М. 1954, 334. lpp.

¹⁴¹ Der gesamten polnischen Städte unterthänigste Adresse an Seine Majestät den König und die konfoederirten Stände des Reichs. Mitau 1790.

¹⁴² W. L. Koenemann. Merkwürdige Betrachtungen... 68.—69. lpp.

¹⁴³ Merkwürdige Betrachtungen über die unterthänigste Adresse der gesamten polnischen Städte an S. Majestät den König und die konfoederirten Stände des Reichs, gewidmet den polnischen und curländischen Bürgern von dem ehem. liefländischen Advokaten Wilhelm Ludwig Koenemann. Mitau 1790. (Manuskripts.)

¹⁴⁴ Turpat, 69.—70. lpp.

¹⁴⁵ Turpat, 77., 78. lpp.

¹⁴⁶ Turpat, 2.—3. lpp.

¹⁴⁷ Turpat, 7. lpp.

¹⁴⁸ Turpat, 11. lpp.

¹⁴⁹ Turpat, 12.—13. lpp.

¹⁵⁰ Turpat, 2. lpp.

¹⁵¹ Turpat, 4. lpp.

¹⁵² Turpat, 6. lpp.

¹⁵³ Turpat. Francijas jaunā buržuāziskā konstitūcija, pret kuru protestēja Kēnemanis, bija sastādīta galvenokārt lielburžuāzijas interesēs.

¹⁵⁴ W. L. Koenemann. Merkwürdige Betrachtungen... 28.—29. lpp.

¹⁵⁵ Turpat, 27.—28. lpp.

¹⁵⁶ Profesionists — kvalificēts amatnieks.

¹⁵⁷ W. L. Koenemann. Merkwürdige Betrachtungen... 16.—17. lpp.

¹⁵⁸ Turpat, 19. lpp. Valsts varas un kareivju lomu Vidzemes dzimtnieciskās iekārtas uzturēšanā Kēnemanis visai spilgti redzēja, darbojoties Valkas apriņķa tiesā, sevišķi Vidzemes zemnieku plašo nemieru laikā 1784. gadā.

¹⁵⁹ W. L. Koenemann. Merkwürdige Betrachtungen... 34. lpp.

¹⁶⁰ Turpat.

¹⁶¹ Turpat, 35. lpp.

¹⁶² Turpat, 37., 38. lpp.

¹⁶³ Skat. J. J. Rousseau. Du contrat social, § 1. Paris 1896.

¹⁶⁴ W. L. Koenemann. Merkwürdige Betrachtungen... 41. lpp.

¹⁶⁵ Turpat, 27. lpp.

¹⁶⁶ Skat.: Die bürgerliche Union in Kurland. — BM, 1865, Bd. 12, 129. lpp.

¹⁶⁷ Darstellungen der Beschwerden der Städte der Herzogthümer Kurland und Semgallen. Mitau [1790].

¹⁶⁸ Ch. G. Ziegenhorn. Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg 1772.

¹⁶⁹ J. N. Tiling. Ueber die sogenannte bürgerliche Union in Kurland, I. Riga 1792, 20. lpp.

¹⁷⁰ Fr. Reinfelds norāda, ka šo dokumentu sastādījis tieslietu padomnieks Vite, skat. citētā darba 3. lpp.

¹⁷¹ Liepājas novadpētniecības muzejs, 32. nr.

¹⁷² Igaunijas Valsts universitātes Fundamentālā bibliotēka Tartu,

Mss. 389; LCVVA, 795. f., 1. apr., 98. l., 301.—302. lp.; Liepājas novadpētniecības muzejs, 46. nr.

¹⁷³ Die bürgerliche Union in Kurland. — BM, 1865, Bd. 12, 137. lpp.

¹⁷⁴ [D. Schoppingk.] Etwas aus der Lebensgeschichte des Herrn von Howen. Basel 1796, 34. lpp.

¹⁷⁵ Turpat, 35. lpp.

¹⁷⁶ LCVVA, 795. f., 1. apr., 98. l., 147.—149. lp.

¹⁷⁷ ABIP, ф. 63, оп. 7, л. 368, л. 70.

¹⁷⁸ [D. Schoppingk.] Cit. darbs. 35. lpp.

¹⁷⁹ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojums 1790. g. 15. martā.)

¹⁸⁰ Die bürgerliche Union in Kurland. — BM, 1865, Bd. 12, 138. lpp.

¹⁸¹ Skat.: Fr. R. [Fr. Reinfeld.] Cit. darbs. 5.—6. lpp.

¹⁸² J. N. Tiling. Ueber die sogenannte bürgerliche Union in Kurland, II. 143. lpp.

¹⁸³ Turpat, 149. lpp.

¹⁸⁴ Turpat, 153. lpp.

¹⁸⁵ Biogrāfiskas ziņas skat. T. Kallmeyer. Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands. Mitau 1890, 505.—506. lpp.

¹⁸⁶ Citēts pēc: A. Matīss. Latviešu literārās biedrības 100 gadu darbība. Rīgā 1929., 56. lpp.

¹⁸⁷ J. N. Tiling. Ueber die sogenannte bürgerliche Union in Kurland, II. 153.—210. lpp.

¹⁸⁸ Bitnieki bija amatā neuzņemti amatnieki, kas ar lētāku darbu pretēji pilsētu noteikumiem konkurēja ar cunftu amatniekiem. Pilsētas un cunftes pret bitniekiem cīnījās ar bargiem sodiem.

¹⁸⁹ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojums.) Sal.: Fr. R. [Fr. Reinfeld] Cit. darbs. 7. lpp.

¹⁹⁰ Turpat. (Rezona vēstule 1790. g. 9. augustā.)

¹⁹¹ Turpat. (Rikmaņa vēstule Ostermanim 1790. g. 9. augustā.)

¹⁹² Turpat. (Rezona vēstule 1790. g. 30. septembrī.)

¹⁹³ Turpat. (Rikmaņa ziņojums 1790. gada 19. februārī.)

¹⁹⁴ ABIP, ф. 63, оп. 7, л. 368, л. 154.

¹⁹⁵ Skat.: E. Winkelmann. Bibliotheca Livoniae historica. Berlin 1878, Nr. 9136—9288.

¹⁹⁶ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rezona vēstule 1790. g. 11. jūlijā.)

¹⁹⁷ J. N. Tiling. Ueber die sogenannte bürgerliche Union in Kurland, I—III. Rīga 1792—1793.

¹⁹⁸ Turpat, I. 37.—38. lpp.

¹⁹⁹ Turpat, 40. lpp.

²⁰⁰ Turpat, 41. lpp.

²⁰¹ Seit domāta Francijas Nacionālā sapulce, kurā skaitījās 1200 locekļi; «cēlais pilsonis» — domāts karalis Ludviķis XVI.

²⁰² J. N. Tiling. Ueber die sogenannte bürgerliche Union, I. 44.—45. lpp.

²⁰³ Turpat, 130.—133. lpp.

²⁰⁴ Turpat, 94.—101. lpp.

²⁰⁵ Turpat, 122. lpp.

²⁰⁶ ABIP, ф. 63, оп. 7, л. 384, л. 17.

²⁰⁷ Turpat, II. 152.

²⁰⁸ Die pohlischen Conföderirten in Curland. 6.—7. lpp.; Ča ira — franču revolucionāru — sankilotu dziesma.

²⁰⁹ „Politisches Journal”, [Hamburg] 1792, II, 1287.—1289. lpp.

²¹⁰ Ritterbund. Von der Nothwendigkeit, den kurländischen jungen Adel zum Kriegsdienst zu bilden. [Mitau 1792].

²¹¹ Fr. Reinfelds jau pieminētajā darbā mēģina visu vainu novelt uz Tilinga kūdījumiem (10.—11. lpp.). Tomēr pārliecinošus pierādījumus viņš nemin, tāpēc šim uzskatam grūti pievienoties.

²¹² „Rigische politische Zeitung”, 3. XII. 1792. (№ 97.)

²¹³ J. N. Tiling. Klage über eine infamirende Anschuldigung vor dem engern Ausschuss der von der französischen Seuche nicht angesteckten Klugen und Redlichen. Riga 1793, 7.—8. lpp.

²¹⁴ Liepājas novadpētniecības muzejs. 36. nr.

²¹⁵ Turpat.

²¹⁶ АБПР, ф. 63, оп. 7, д. 384, лл. 92—94.

²¹⁷ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Vēstules K. Manteifelam, II, 213.—214. lp.)

²¹⁸ Igaunijas PSR Valsts universitātes Fundamentālā bibliotēka Tartu. Mss. 389, III.

²¹⁹ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Hercoga vēstules Manteifelam 1793. gada 3. janvārī, 216. lp.)

²²⁰ LCVVA, 7363. f., 3. apr., 657. l., 8., 11., 12. lp.

²²¹ Johans Vilhelms fon Arhenholcs (1743.—1812.), vācu publicists un vēsturnieks, bijušais virsnieks; kopš 1792. gada sāk izdot žurnālu «Minerva».

²²² «Minerva», 1793, III, 379. lpp. Aufruhr in Mitau im Dezember 1793 [1792].

²²³ J. N. Tiling. Klage über eine infamirende Anschuldigung vor dem engern Ausschuss der von der französischen Seuche nicht angesteckten Klugen und Redlichen. Riga 1793.

²²⁴ Turpat, 5.—6. lpp.

²²⁵ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Hercogiene Doroteja Manteifelam 1793. g. 10. janvārī.)

²²⁶ Turpat. (Hercogs Manteifelam 1793. gada 31. martā.)

²²⁷ J. Grothuss. Replik auf die Hauptanträge der Bürger Kurlands. Warschau [1791].

²²⁸ Turpat, 86.—88. lpp.

²²⁹ Barons Heinrihs Kārlis fon Heikings [Heyking, 1751.—1809.], diplomāts, pēc izglītības jurists, Kurzemes brunniecības delegāts Varšavā, 1795. gadā pārgāja hercoga dienestā, vēlāk Krievijas valsts padomnieks un senators.

²³⁰ Heikinga 1791. gada 28. marta iesniegums iespiests rakstā „Die bürgerliche Union in Kurland”. — BM, 1865, Bd. 12, 141. lpp.; Heikinga 1793. gada 7. novembra runa iespiesta viņa rakstā „Exposé”, Mitau 1793.

²³¹ LCVVA, 214. f., 1. apr., 89. l.; H. C. Heyking. Mémoires relatifs à la Courlande depuis le mois Décembre 1793 jusqu'en 1795, 4., 18. lpp.

²³² LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Hercogs Manteifelam 1791. g. 6. decembrī.)

²³³ Turpat; par karalisko jeb relācijas tiesu Polijā skat.:

O. Schmidt. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. Jurjew 1895, 230. lpp.

²³⁴ АВПР, ф. 63, оп. 7, д. 390, лл. 11—12.

²³⁵ Turpat, Приложение В.

²³⁶ Abas muižas atradās Zemgales līdzenumā: Mežmuiža pie Svētes upes, un pie tās skaitījās 7 pusmuižas; Bukaišu muiža — pie Tērvetes upes līdz ar 5 pusmuižām.

²³⁷ АВПР, ф. 63, оп. 7, д. 390, лл. 19—20.

²³⁸ Turpat, л. 48.

²³⁹ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Vēstule Manteifelam 1793. gada 24. februārī.)

²⁴⁰ Turpat, 1793. gada 5. aprīlī.

²⁴¹ Turpat, 1793. gada 26. janvārī.

²⁴² LCVVA, 214. f., 1. apr., 89. l. — H. C. Heyking. Mémoires relatif à la Courlande. 23. lp.

²⁴³ O. H. Hovena vēstules konsulentam Nergeram. — „Neue Dörptsche Zeitung“, 1872, 197. rakstā „Der Mitauer Müller-Aufstand von 1792“.

²⁴⁴ Французская революция 1789 г. в донесениях русского посла в Париже И. М. Симолина. — Литературное наследство, т. 29/30. М. 1937, 440. lpp.

²⁴⁵ LCVVA, 554. f., 1. apr., 74. l., 352. lp.

²⁴⁶ Die pohnischen Conföderirten in Curland. 8. lpp.

²⁴⁷ LCVVA, 554. f., 1. apr., 2507. l., 233.—262. lp.

²⁴⁸ [K. Feyerabend]. Kosmopolitische Wanderungen durch Preussen, Curland, Liefland... Bd. III. Germanien [Danzig] 1801, 13.—14. lpp.

²⁴⁹ Turpat, 8. lpp.

²⁵⁰ Turpat, 29. lpp.

²⁵¹ LCVVA, 554. f., 1. apr., 572. l., 517. lp.

²⁵² Sal.: Ž. Karlsons. Brīvības propaganda un franču emisāri Latvijā 1794.—1812. gadā. — LVIZ, Rīgā 1937., 1., 577.—578. lpp.; Latvijas PSR vēstures I sējumā (Rīgā 1953., 191.—192. lpp.) ieviesies ne gluži pareizs uzskats, ka pieminētais patents publicēts sakarā ar Koscuško 1794. g. 7. maijā izdoto Polanecas universālu par zemnieku personisko brīvību; Latvijā minētais universāls šajā laikā vēl nebija zināms.

²⁵³ LCVVA, 554. f., 1. apr., 572. l., 319.—323. lp.

²⁵⁴ АВПР, ф. 63, оп. 7, д. 396, л. 48.

²⁵⁵ [J. H. Liebeskind]. Rückennnungen von einer Reise durch einen Theil von Deutschland, Preussen, Kurland und Liefland, während des Aufenthalts der Franzosen in Maynz und der Unruhen in Polen. Strassburg (Königsberg) 1795.

²⁵⁶ LCVVA, 554. f., 1. apr., 572. l., 225.—226. lp.

²⁵⁷ Turpat, 247.—435. lp.

²⁵⁸ Turpat, 525.—526. lp.

²⁵⁹ LCVVA, 7363. f., 1. apr., 67. l., 7. lp.

²⁶⁰ ЦГАДА, ф. 12, оп. 1, д. 232, л. 2.

²⁶¹ LCVVA, 73. f., 1. apr., 67. l., 3. lp.

²⁶² АВПР, ф. 63, оп. 7, 396, лл. 72—73.

²⁶³ ЦГАДА, ф. 12, оп. 1, д. 232, лл. 3—4.

²⁶⁴ Turpat, д. 236, лл. 304

- ²⁶⁵ LCVVA, 795. f., 1. apr., 100. l., 279. lpp.
- ²⁶⁶ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 396, лл. 104—105.
- ²⁶⁷ [J. H. Liebeskind]. Rückerinnerungen von einer Reise. 383. lpp.
- ²⁶⁸ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 396, л. 105.
- ²⁶⁹ LCVVA, 795. f., 1. apr., 100. l., 68.—69. lp.; sal.: Igaunijas Valsts universitātes Fundamentālā bibliotēka Tartu. Mss. 389. (Kurländische Staatsschriften.)
- ²⁷⁰ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 15—16, 15 V 1794 г.; J. Libeskinda, kas atradās Palangā, par bīskapu kņazu Masaļski atzīmeja, ka tas bijis tik neieredzēts, ka ticis Varšavā rātsnama priekšā pakārts. (Cit. darbs. 383. lpp.)
- ²⁷¹ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 1—2, 7.
- ²⁷² Turpat, л. 37.
- ²⁷³ Turpat, лл. 43—45.
- ²⁷⁴ LCVVA, 214. f., 1. apr., 89. l.; H. C. Heyking. Mémoires relatifs à la Courlande. Pielikums D, 6. lp.
- ²⁷⁵ LCVVA, 214. f., 1. apr., 89. l., 19.—20. lp.
- ²⁷⁶ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 21, 23, 27, 35.
- ²⁷⁷ Turpat, л. 69.
- ²⁷⁸ ЦГАДА, ф. 12, оп. 1, д. 236. (Bulletin National Hebdomadaire, Nr. 4, 1794, Nouvelles de Courlande.)
- ²⁷⁹ Skat.: Die pohlischen Conföderirten in Curland. 9. lpp.
- ²⁸⁰ J. Fr. Rucens [Rutzen] dzimis Kēnigsbergā, kopš 1791. gada darbojās par advokātu Liepājā. Skat.: W. Räder. Die Gerichtssekretäre und Advokaten Kurlands. Tartu 1938.
- ²⁸¹ Igaunijas Valsts universitātes Fundamentālā bibliotēka Tartu. Mss. 389. (Aufstandsakte. Libau 27. VI. 1794.)
- ²⁸² L. Sloka. Kurzemes draudžu hronikas, I. Rīgā 1934., 55. lpp.
- ²⁸³ Die pohlischen Conföderirten in Curland. Ein kleiner Beytrag zu der Geschichte unsers Jahrzehends. Altona 1795. — Fragmentus no šī darba poļu valodā publicējis K. Jaročovskis. Kosciuszko sacelšanās Kurzemē (K. Jaročovski. Powstanie Kościuszki w Kurlandii. Poznań 1860.), bet latviski — V. Smilga. Kurzemes zemnieku brīvības sapnis 1794. gadā. — «Sējējs», 1937., 4. burtn.
- ²⁸⁴ Die pohlischen Conföderirten in Curland. 17.—21. lpp.
- ²⁸⁵ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, л. 69.
- ²⁸⁶ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2868, лл. 238—240.
- ²⁸⁷ Die pohlischen Conföderirten in Curland. 23.—24. lpp.
- ²⁸⁸ Turpat, 24. lpp.
- ²⁸⁹ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 87—88; 27 VI 1794 г.
- ²⁹⁰ LCVVA, 795. f., 1. apr., 82. l., 228. lp.; uzsaukums zemniekiem tika nolasīts Liepājas, Grobiņas un Durbes draudzēs, bet saisinātā veidā; LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Skat. Zasa ziņojumu no Tadaļkiem, 18. VII 1794.)
- ²⁹¹ ABПP, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 88—89.
- ²⁹² Die pohlischen Conföderirten in Curland. 29. lpp.
- ²⁹³ Igaunijas Valsts universitātes Fundamentālā bibliotēka Tartu. Mss. 389.
- ²⁹⁴ ЦГАДА, ф. 12, оп. 1, д. 236, л. 23.
- ²⁹⁵ Die pohlischen Conföderirten in Curland. 20., 28., 32. lpp.

- ²⁹⁶ LCVVA, 214. f., 1. apr., 89 l., H. C. Heyking. Mémoires relatif à la Courlande. 9. lpp.
- ²⁹⁷ J. M. Launitz. Goda pieņima tām Grobiņas vāciešu un latviešu draudzēm likta. Jelgavā 1802., 8.—10. lpp.
- ²⁹⁸ Die pohnischen Conföderirten in Curland. 31. lpp.
- ²⁹⁹ J. P. Brandt. Angernsche Chronik vom Jahr 1790 bis zum Jahr 1800. Riga 1836, 19. lpp.; «Latvijas PSR vēstures» pirmajā sējumā (Rīgā 1953.) 292. lpp. rakstīts par «Līves muižu», «Līves pagastu»; tā kā šī ziņa acīmredzot ņemta no Branta hronikas, tad ir runa par Lamiņu muižu (Lievenhof); nav arī Līves pagasta.
- ³⁰⁰ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojumi ar pielikumiem, 1794.)
- ³⁰¹ J. M. Launitz. Cit. darbs. 13. lpp.; Die pohnischen Conföderirten in Curland. 26. lpp.
- ³⁰² Die pohnischen Conföderirten in Curland. 12. lpp.
- ³⁰³ Reden bey Eröffnung und Schluss des Landtages vom 30. Juni 1794. Mitau [1794].
- ³⁰⁴ АБП, ф. 63, оп. 7, д. 397, лл. 39, 57—59.
- ³⁰⁵ Turpat, л. 80.
- ³⁰⁶ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Pielikums Rikmaņa ziņojumam.)
- ³⁰⁷ Grobiņas muiža palika nenodedzināta.
- ³⁰⁸ J. M. Launitz. Cit. darbs. 8.—10. lpp.
- ³⁰⁹ L. Sloka. Kurzemes draudžu hronikas, II. Rīgā 1930., 79. lpp.
- ³¹⁰ АБП, ф. 63, оп. 7, д. 397, л. 63.
- ³¹¹ Die pohnischen Conföderirten in Curland. 40.—43. lpp.
- ³¹² LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojums 1794. g. 19. jūlijā.)
- ³¹³ Turpat (Rikmanis Ostermanim 1794. g. 2. augustā).
- ³¹⁴ J. P. Brandt. Angernsche Chronik. 20. lpp.
- ³¹⁵ Die pohnischen Conföderirten in Curland. 43. lpp.
- ³¹⁶ LCVVA, 554. f., 1. apr., 449. l.
- ³¹⁷ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojums, Nr. 51.)
- ³¹⁸ Die pohnischen Conföderirten in Curland. 27. lpp.
- ³¹⁹ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 2868. Mirbahs tiesā pierādīja, ka viņš darijis visu, kas bija viņa spēkos, lai pasargātu Kurzemi no zemnieku sacelšanās. To apstiprināja arī vesela rinda Kurzemes muižnieku, tāpēc tiesa Mirbahu attaisnoja. Katrīna II pavēlēja Mirbahu nosūtīt uz viņa muižu Lietuvā tēva un vietējā gubernatora uzraudzībā.
- ³²⁰ LVB Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa. Diderihsa fonds. (Rikmaņa ziņojums 1795. g. 7. martā.)
- ³²¹ J. P. Brandt. Angernsche Chronik. 21. lpp.
- ³²² LCVVA, A 479. f., 1. apr., 23. l., 95.—100. lp.
- ³²³ ERAKA, 219. f., 2. apr., 2502. l., 29. lp.; tirgotājs Ebelis pēc izraidīšanas no Vidzemes apmetās Liepājā.
- ³²⁴ [J. H. Liebeskind.] Rückerinnerungen von einer Reise. 242. lpp.
- ³²⁵ ERAKA, 291. f., 1. apr., 2296. l., 1. lp.
- ³²⁶ Turpat, 2. apr., 2429. l., 2. lp.
- ³²⁷ ЦГАДА, ф. 7, оп. 3, д. 3153, лл. 105—106.
- ³²⁸ ERAKA, 291. f., 2. apr., 2357. l., 1. lp.

- ³²⁹ LCVVA, A 219. f., 1. apr., 5. l., 226., 228. lp.
- ³³⁰ ERAKA, 291. f., 2. apr., 2357. l., 1.—14. lp.; sal.: M. Stepermanis. Daži jauni avoti par G. Merķeļa «Latviešiem». — «Zvaigzne», 1959., 11. nr., 12. lp.
- ³³¹ М. М. Штранге. Русское общество и французская революция 1789—1794 гг. М. 1956, 114. lpp.
- ³³² ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 2797, лл. 37—43
- ³³³ [J. H. Liebeskind.] Rückerinnerungen von einer Reise. 346. lpp.
- ³³⁴ J. Chr. Brandes. Meine Lebensgeschichte, III. 367. lpp.
- ³³⁵ Freimaurerlieder zum Gebrauche der Loge „Zur kleinen Welt“ in Riga. Riga 1793.
- ³³⁶ LCVVA, 7363. f., 1. apr., 591. l.; J. Eckardt. Die Freimaurerei in Riga. — Rigascher Almanach für 1900. 1.—10. lpp.
- ³³⁷ М. Штранге. Русское общество и французская революция. 78. lpp.
- ³³⁸ Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektors. (Teātra programmas.)
- ³³⁹ K. Kundziņš. Latviešu teātra repertuārs. Rīgā 1955., 10. lpp. atzīmē, ka latviski pārtulkotas 13 A. Kocebū lugas. Autors uzskata Kocebū par reakcionāru, salkanu, bet daudzražīgu vācu rakstnieku. Šāds Kocebū raksturojums pieņemams tikai ar zināmiem iebildumiem — savas darbības sākuma periodā A. Kocebū atradās Franču buržuāziskās revolūcijas ietekmē.
- ³⁴⁰ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 2883. (Дело о председателе Ревельского магистрата Августе Коцебу, сочинителе предосудительных книг.)
- ³⁴¹ K. Gromaņa lugu un dzejas fragmentus skat.: K. F. D. Grohmann. Beytrag zur Lektüre. Riga 1790.
- ³⁴² G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 356. lpp.
- ³⁴³ Turpat.
- ³⁴⁴ J. Niedere par «praviešu klubu» raksta: «Te dzirkst asprātības, te lasa un apspriež zinātniskus un literārus referātus, izīrā ievērojamākās no jauniznākušajām grāmatām. Atsevišķi «praviešu kluba» biedri ir saistīti arī ar Krievijas tā laika demokrātiski noskaņotajiem darbiniekiem...» (G. Merķelis. Latvieši... Rīgā 1953., 9. lpp.). — M. Kalve atkārtο gandrīz pilnīgi to pašu (Latviešu literatūras vēsture, I. Rīgā 1959., 473. lpp.).
- ³⁴⁵ C. Mettig. Geschichte der Stadt Riga. Riga 1897, 418. lpp. — No G. Merķeļa autobiogrāfijas redzams, ka Fr. Šillera «Dons Karloss» pārrunāts nevis «praviešu klubā», bet gan aktieru aprindās.
- ³⁴⁶ M. Kalve to mēģina izskaidrot: «Liekas, Merķelis, vairīdamies no represijām, savā autobiogrāfijā noklusējis «praviešu» sanāksmju progresīvo, sabiedrisko ievirzi.» (Cit. darbs. 472. lpp.) — Liekas gan, ka šādam pieņēmumam nav pamatojuma.
- ³⁴⁷ М. Николаев. К истории русско-латышских литературных связей. — «Известия АН Латв. ССР», 1960, 2, 45.—47. lpp.
- ³⁴⁸ Jautājums par Radiščeva darba «Ceļojums» varbūtēju nonākšanu Merķeļa rokās un ietekmi uz viņa «Latviešiem» prasa dziļākus pētījumus un nav atrisināms ar tekstu analogijām vai dažādu «iespējamību» konstatēšanu.

- ³⁴⁹ G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 358. lpp.
- ³⁵⁰ Turpat, 380. lpp.
- ³⁵¹ W. Grass. Karl Gothard Grass. Reval 1912. — Kārlis Gothards Grass dzimis 1767. gadā Džērbenes mācītājmuižā, miris Romā 1814. gadā.
- ³⁵² C. Grass. Briefe. Riga 1899, 16.—26. lpp.
- ³⁵³ Fr. Bienemann. Aus Tagebüchern und Briefen des Malers Karl Grass. — BM, 1899, Bd. 48, 294. lpp.
- ³⁵⁴ W. Krause. Bilder aus Alt-Livland. — BM, 1901, Bd. 52, 84.—89. lpp.
- ³⁵⁵ Rīgas vēsturnieks K. Metīgs (Cit. darbs. 417. lpp.) bez pamata pieņem, ka pie Grasa šai laikā bijis sastopams arī barons Fr. Meks un ka tieši Meks būtu ierosinājis Merķeli sarakstīt «Latviešus». Tam nav nekāda zinātniska pamatojuma, turklāt pretrunā ar to ir arī Merķeļa autobiogrāfijā minētie fakti.
- ³⁵⁶ G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 383. lpp.
- ³⁵⁷ Mājskolotājs V. Krauze, kas strādāja barona Delviga ģimenē Jaungaujienas muižā, bija spiests 1786. gadā uzteikt savu vietu, jo nespēja izturēt zemnieku sodīšanas skatus. Skat.: BM, 1901, Bd. 51., 201. lpp.
- ³⁵⁸ G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 390., 391. lpp.
- ³⁵⁹ Turpat, 390. lpp.
- ³⁶⁰ „Staatsanzeigen“. Göttingen 1792, 130.—136. lpp.
- ³⁶¹ Kas ir šī anonīmā raksta autors — pagaidām grūti pateikt. Iespējams, ka tas ir vēlākais Merķeļa tuvs draugs, sakšu zemnieka dēls Johans Gotfrīds Zeime (J. G. Seume, 1763.—1810.), par kuru Merķelis jau Rīgā bija dzirdējis no Grasa. Zeime tieši šai laikā uzturējās Varšavā par mājskolotāju Krievijas sūtņa barona ģenerāļa Igelštrēma ģimenē. Merķelis iepazīnās personiski ar Zeimi 1796. gada rudenī Leipciģā, kad Merķelim un tāpat Zeimem tur tika iespiestas grāmatas. Zeime, labi pārzinot Polijas apstākļus, rakstīja darbu „Einige Nachrichten über die Vorfälle in Polen im Jahre 1794“. Leipzig 1796.
- ³⁶² G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 391. lpp.
- ³⁶³ Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu sektors. G. Merķeļa fonds. Mss. 930, 11.—14. lpp. (K. Grasa vēstule Merķelim, kas datēta Cīrihē 1797. gada 17. janvārī.)
- ³⁶⁴ Chr. Fr. Scherwinzky. Etwas von und für Livland. Reval 1789; LCVVA, 7363. f., 1. apr., 489. l., 1.—44. lp.; Chr. Fr. Scherwinzky. Wir und Sie, oder Gedanken eines russischen Bürgers über ächte Monarchie und ächte Freiheit. Riga [1794].
- ³⁶⁵ Skat. iepriekš minētos M. Āboliņas darbus.
- ³⁶⁶ LCVVA, 4. f., 1. apr., 536. l.
- ³⁶⁷ Šis prāvas plašu atreferējumu skat.: J. Zutis. Latvija klaušu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. Rīgā 1953., 86.—88. lpp.
- ³⁶⁸ A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 37.—38. lpp.

- ³⁶⁹ LCVVA, 214. f., 2. apr., 31. l., 29.—33. lpp.
- ³⁷⁰ Turpat, 1. apr., Landtags-Akta, 1792, 15., 17.—22. lp.; J. Zutis. Latvija klašu saimniecības sairšanas periodā... 130.—132. lpp.
- ³⁷¹ K. F. Snell. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. Jena 1794, 160. lpp.
- ³⁷² LCVVA, 214. f., 1. apr., 124.^b l.; ERAKA, 297. f., 4. apr., 118. l., 262. lp.; M. Āboliņa jau pieminētajā rakstā «Vidzemes zemnieku klašas un nodevas 18. gs. beigās» 31. lpp. arī aplūko «pār-mērīšanas problēmu».
- ³⁷³ ERAKA, 297. f., 4. apr., 118. l., 32.—40. lpp.
- ³⁷⁴ ЦГИА СССР, ф. 1347, оп. 64, д. 167, лл. 278—281.
- ³⁷⁵ A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 49. lpp.
- ³⁷⁶ Turpat, 46. lpp.
- ³⁷⁷ ЦГИА СССР, ф. 1528, оп. 1, д. 2, л. 4.
- ³⁷⁸ LCVVA, 4. f., 1. apr., 1052. l., 3. lp.
- ³⁷⁹ Turpat, 8763. l., 13.—19. lp.
- ³⁸⁰ LCVVA, 214. f., 1. apr., 124.^b l., 20., 24.—27. lp.
- ³⁸¹ ERAKA, 297. f., 4. apr., 120. l., 277. lp.; sal. A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 47. lpp.
- ³⁸² ERAKA, 297. f., 4. apr., 190. l., 165.—184., 245. lp.
- ³⁸³ LCVVA, 4. f., 1. apr., 1052. l., 42., 52. lp. (Viljandi apriņķa priekšnieka fon Hovena ziņojums 1791. gada 19. septembrī.)
- ³⁸⁴ LCVVA, 4. f., 1. apr., 1052. l., 42., 76. lp.
- ³⁸⁵ Turpat, 54.—59. lp.
- ³⁸⁶ Turpat, 81.—114. lp.
- ³⁸⁷ Ю. Кахк. Крестьянское движение... 162. lpp.
- ³⁸⁸ LCVVA, 4. f., 1. apr., 8763. l., 35.—40. lp.
- ³⁸⁹ Turpat, 43.—44. lp.
- ³⁹⁰ Turpat, 49.—50. lp.; sal. A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 43. lp.
- ³⁹¹ A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 67. lpp.
- ³⁹² Turpat, 57. lpp.
- ³⁹³ [G. Rosenkamp f.] Materialien zu Grundsätzen zur Verbesserung des Zustandes der Bauern in der Rigaschen Statthalterschaft mit Ausschluss des Arensburgischen Kreises. [Riga] 1796, 6. lpp.
- ³⁹⁴ G. Merkel. Supplement zu den Letten. Weimar 1798, 41.—116. lpp.
- ³⁹⁵ A. Tobien. Die Agrargesetzgebung Livlands... I. 119.—120. lpp.
- ³⁹⁶ G. Merkel. Supplement... 58.—59. lpp.
- ³⁹⁷ A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 70. lpp.
- ³⁹⁸ J. Zutis. Latvija klašu saimniecības sairšanas periodā... 103. lpp.
- ³⁹⁹ Г. П. Строд. «Железный инвентарь» и его роль в социально-экономическом развитии Латвии во второй половине XVIII и первой половине XIX в. — Тезисы докладов и сообщений девятой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Таллин 1966, 121.—126. lpp.

⁴⁰⁰ «Ja kāds zemnieks savam kungam ne nieka no darba, tiesas jeb atdošanas parādā, tad viņam par īpašumu paliks: viņa lopī, viņa zirgi, viņa nauda, viņa labība un siens ar visu, ko viņš pelnīt var jeb no vecākiem iemantojis iraid» (1765. gada 12. aprīļa patents). Kā šajā tekstā iespējams saskatīt «dzelzs inventāru», nav saprotams.

⁴⁰¹ A. W. Hupe l. Oekonomisches Handbuch für lief- und ehstländische Gutsherren, I. Riga 1796, 91. lpp.

⁴⁰² Turpat, 95. lpp.

⁴⁰³ Turpat, 104.—109. lpp.

⁴⁰⁴ Переписка К. Маркса и Ф. Энгельса с русскими политическими деятелями. М. 1951, 299.—300. lpp.

⁴⁰⁵ Landtagsschluss zur Verbesserung des Zustandes der Bauern, als im Monat Januar des 1797-sten Jahres auf dem ausserordentlichen Landtage in Riga die den Privilegien Lieflands gemässe Verfassung durch allerhöchste Gnade Sr. Kayserlichen Majestät Paul I. wieder hergestellt ward. [Moskwa] 1797.

⁴⁰⁶ A. Tobien. Die Agrargesetzgebung Livlands... I. 148. lpp.

⁴⁰⁷ A. Altements. Vidzemes zemnieku reformas jautājums. 76. lpp.

⁴⁰⁸ J. Zutis. Latvija klaušu saimniecības sairšanas periodā... 104. lpp.

⁴⁰⁹ ЦГИА СССР, ф. 1374, оп. 1, д. 311, лл. 58—59.

⁴¹⁰ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 2918, ч. 2, лл. 353—358.

⁴¹¹ Turpat, ч. I, лл. 89, 108, 196—197.

⁴¹² G. Merķelis. Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi. 392. lpp.

⁴¹³ LCVVA, A 2. f., 1. apr., 478. l., 2. lp.

⁴¹⁴ Turpat, 14.—17. lp.

⁴¹⁵ А. М. Скабичевский. Очерки истории русской цензуры. СПб. 1892, 71. lpp.

⁴¹⁶ В. В. Сиповский. Из прошлого русской цензуры. — «Русская старина», 1899, IV, 166. lpp.

⁴¹⁷ [J. Eckardt]. Die Begründung der Rigaer Bücherzensur 1796. — „Düna-Zeitung“, 1903, 102—104.

⁴¹⁸ Annalen menschlicher Grösse und Verworfenheit. Von dem Verfasser der Historischen Gemälde. Bd. III. Leipzig 1803, 3. lpp.

⁴¹⁹ J. F. Hartknoch. Geschichte der Gefangenschaft des Buchhändlers Hartknoch unter der Regierung des Kaisers Paul I. Leipzig 1803, 3. lpp.

⁴²⁰ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 3067.

⁴²¹ Par Hartknoha izdevniecību skat. A. Poelchau. Der Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, Buchhändler und Verleger. Riga 1918.

⁴²² [J. Eckardt]. Die Begründung der Rigaer Bücherzensur 1796. — „Düna-Zeitung“, 1903, 103.

⁴²³ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 3153, л. 83.

⁴²⁴ Turpat, лл. 112—113.

⁴²⁵ Franču republikas ģenerālis Kistins komandēja no brīvprātīgajiem sastādīto armiju, 1792. gadā ieņēma Maincas pilsētu un atbalstīja Maincas republikas nodibināšanu. Marķīzs Lafaijēts bija franču buržuāziskās nacionālās gvardes komandieris, Dimurjē — franču republikas ārlietu ministrs, žirondists, ģenerālis, Filips Vienlīdzība — Orleānas hercogs Filips, kas revolūcijas laikā atteicās no hercoga titula un dabūja pievārdu Vienlīdzība (Égalité); Robespjērs un Marats — jakobiņu galvenie vadoni; Toms Peins — progresīvs amerikāņu publicists, 1792. gadā Francijas Nacionālā konventa loceklis, sarakstīja darbu «Cilvēku tiesības», kurā aizstāvēja revolūcijas principus.

Liepājas pilsētas bibliotēkas apmeklētājiem šīs gravīras atgādināja franču revolūcijas progresīvos darbiniekus, mācīja namnieku sadarbību ar revolucionārajiem zemniekiem.

⁴²⁶ ЦГАДА, ф. 7, оп. 2, д. 3153, лл. 180—194.

⁴²⁷ Turpat, л. 627.

⁴²⁸ Turpat, д. 3101, лл. 2—11.

I

Marksisma-ļeņinisma klasiķi

- Markss K. Šķiru cīņa Francijā. — Darbu izlase, I. Rīgā 1950.
- Markss K. Buržuāzija un kontrrevolūcija. — Darbu izlase, I. Rīgā 1950.
- Engelss Fr. Anti-Dīrings. Rīgā 1947.
- Энгельс Фр. Положение рабочего класса в Англии. — Соч., т. 2. М. 1955.
- Ļeņins V. I. Kapitālisma attīstība Krievijā. — Raksti, 3. sēj. Rīgā 1948.
- Ļeņins V. I. No kāda mantojuma mēs atsakāmies. — Raksti, 2. sēj. Rīgā 1948.
- Ļeņins V. I. Trūcīgajiem lauku ļaudīm. — Raksti, 6. sēj. Rīgā 1949.
- Ļeņins V. I. Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskā revolūcijā. Raksti, 9. sēj. Rīgā 1949.
- Ļeņins V. I. Ziņojums par KSDSP apvienošanās kongresu. — Raksti, 10. sēj. Rīgā 1949.
- Ļeņins V. I. Hercena atcerei. — Raksti, 18. sēj. Rīgā 1950.
- Ļeņins V. I. Kā bīskaps Ņikons aizstāv ukraiņus? — Raksti, 19. sēj. Rīgā 1950.
- Ļeņins V. I. No Krievijas strādnieku preses pagātnes. — Raksti, 20. sēj. Rīgā 1950.
- Ļeņins V. I. Draudošā katastrofa un kā pret to cīnīties. — Raksti, 25. sēj. Rīgā 1951.
- Ļeņins V. I. Vai strādnieku šķiru var iebaidīt ar «jakobīnismu»? — Raksti, 25. sēj. Rīgā 1951.
- Ļeņins V. I. Par revolucionāro frāzi. — Raksti, 27. sēj. Rīgā 1951.
- Переписка К. Маркса и Ф. Энгельса с русскими политическими деятелями. М. 1951.

II

Bibliogrāfija

Schwartz J. Vollständige Bibliothek kurländischer und piltenscher Staatsschriften. Mitau 1799.

Winkelmann E. Bibliotheca Livoniae historica. 2. Aufl. Berlin 1878.

Blumfeldt E. et Loone N. Bibliotheca Estoniae historica, 1877—1917. Tartu 1933—1939.

III

Avoti

Latvijas PSR Centrālais Valsts Vēstures arhīvs (LCVVA):

- A2 fonds — Ārējais arhīvs,
- 4. " — Vidzemes guberņas valde,
- 77. " — Vidzemes kamerālvalde,
- 214. " — Vidzemes brūniecības arhīvs,
- A219. " — Rīgas policijas valde,
- 220. " — Cēsu pilsētas maģistrāts,
- 472. " — Kurzemes kamerālvalde,
- 554. " — Kurzemes hercoga arhīvs,
- 640. " — Kurzemes muzeja arhīva materiāli,
- 646. " — Ventspils pilsētas maģistrāts,
- 647. " — Grobiņas pilsētas maģistrāts,
- 795. " — Kuldīgas pilsētas maģistrāts,
- 6810. " — O. Hūna fonds,
- 7351. " — G. Merķeļa fonds,
- 7363. " — Vēstures un senatnes pētišanas biedrības arhīvs,
- 7465. " — Rīgas vietniecības valde.

Igaunijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs (ERAKA):

- 279. fonds — Rīgas ģenerālgubernatora arhīvs,
- 291. " — Baltijas ģenerālgubernatora kanceleja,
- 297. " — Vidzemes guberņas valde,
- 915. " — Pernu zemes tiesas arhīvs.

Центральный государственный архив древних актов (ЦГАДА):
Разряд VI, ф. 6 — уголовные дела по государственным преступлениям,

Разряд VII, ф. 7 — дела тайной экспедиции,

Разряд X, ф. 93 — сношения России с Францией; ф. 1239 — дворцовый архив.

Разряд XII, ф. 12 — дела о Польше и Литве,

Центральный государственный исторический архив СССР (ЦГИА СССР):

- ф. 1374 — канцелярия генерал-прокурора,
- ф. 1347 — Третий департамент Сената,
- ф. 1528 — Комитет для рассмотрения Лифляндских дел,
- ф. 91 — Вольное экономическое общество.

Архив внешней политики России (АВПР):
ф. 63 — сношения России с Курляндией.
Центральный государственный военно-исторический архив
(ЦГВИА).

Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto
grāmatu sektora materiāli.

Latvijas PSR V. Lāča Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rok-
rakstu nodaļas materiāli.

Liepājas novadpētniecības muzeja arhīva materiāli.

Bienemann Fr. Aus Tagebüchern und Briefen des Malers Karl
Grass. — „Baltische Monatsschrift" 1899, Bd. 48.

[Böttiger, A. G. von] Der lief- und ehstländische Bauer ist
nicht der so gedrückte Slave, für den man ihn hält. Dorpat 1786.

Brandes J. Chr. Meine Lebensgeschichte, I—III. Berlin, 1799.
(München 1923.)

Brandt J. P. Angernsche Chronik vom Jahr 1790 bis zum Jahr
1800. Riga 1836.

Czarnewski J. G. Geographisch-statistische Merkwürdig-
keiten von Kurland. — „Politisches Journal", [Hamburg] 1789, St. 5, 6.

Darstellungen der Beschwerden der Städte der Herzogthümer
Kurland und Semgallen. Mitau [1790].

Der gesamten polnischen Städte unterthänigste Adresse an Seine
Majestät den König und die konföderirten Stände des Reiches. Mitau
1790.

Die pohlischen Conföderirten in Curland. Ein kleiner Beytrag zu
der Geschichte unsers Jahrzehends. Altona 1795.

Eisen J. Der Philanthrop. Mitau 1777.

[K. Feyerabend.] Kosmopolitische Wanderungen durch
Preussen, Curland, Liefland, Litthauen, Wolhynien, Podolien, Gallizien
und Schlesien in den Jahren 1795 bis 1798, III. Germanien [Danzig]
1801.

[Fischer J.] Geschichte der Loge «Zum Schwert» in Riga.
Riga 1789

Fortdauernde, durch die neue Constitution sanctionirte innere
Sklaverey der polnischen Nation. — „Staatsanzeigen", 1792.

Французская революция в донесениях русского посла в Париже
И. М. Симолина. — Литературное наследство, т. 29/30. М. 1937.
Freimaurerlieder zum Gebrauche der Loge „Zur kleinen Welt"
in Riga. Riga 1793.

Fürstliche Amts-Ordnung. Mitau 1780.

Grohmann K. Beytrag zur Lektüre. Riga 1790.

[Grothuss J.] Briefe an meine Mitbürger, I.—II. Königsberg
1789.—1890.

Grothuss J. Replik auf die Hauptanträge der Bürger Kur-
lands. Warschau 1791.

[Hartknoch J.] Geschichte der Gefangenschaft des Buch-
händlers Hartknoch unter der Regierung des Kaisers Paul I. Leipzig
1803.

[Heyking H.] Ueber den gegenwärtigen kurischen Landtag
und dessen rechtmässige Prorogation und Limitation. Warschau
1789.

Heyking H. Exposé, angefertigt und in einer Konferenz bey Sr. Excellenz dem Herrn Ambassadeur d. 7. Nov. 1793 in Gegenwart der Herren Kanzlern und des Herrn Reichstagsmarschalls, auch des Herrn von Sartorius, Residenten des Herzogs von Kurland, vorge-tragen. Mitau 1793.

Hupel A. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, I.—III. Riga 1774—1782.

Hupel A. Oekonomisches Handbuch für lief- und ehstländische Gutsherren, I. Riga, 1796.

Hupel A. Nachrichten von den Herzogthümern Kurland und Semgallen. — Nordische Miscellaneen, IX, Riga 1785.

[Jannau J.] Geschichte der Slavery und Charakter der Bauern in Liv- und Ehistland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Riga 1786.

Kallmeyer O. Die evangelischen Kirchen und Prediger Kur-lands. Mitau 1890.

Карамзин Н. Письма русского путешественника, I. М. 1797.

Krause W. Bilder aus Altlivland. — „Baltische Monatsschrift“. Bd. 50—52. 1901, 1902.

Landtagsschluss zur Verbesserung des Zustandes der Bauern, als im Monat Januar des 1797-sten Jahres auf dem ausserordentlichen Landtage in Riga die den Privilegierten Lieflands gemässe Verfassung durch allerhöchste Gnade Sr. Kayserlichen Majestät Paul I. wieder hergestellt ward. [Moskwa] 1797.

Launitz J. Goda piemīņa tām Grobiņas vāciešu un latviešu draudzēm. Jelgavā 1802.

[Liebeskind J.] Rückerinnerungen von einer Reise durch einen Theil von Teutschland, Preussen, Kurland und Liefland während des Aufenthalts der Franzosen in Maynz und der Unruhen in Polen. Strassburg [Königsberg] 1795.

Мемуары Талейрана. М. 1959.

Merkel G. Die Letten, vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Leipzig 1797.

Merkel G. Supplement zu den Letten. Weimar 1798.

Merkel G. Darstellungen und Charakteristiken aus meinem Leben. Bd. I, Leipzig 1839.

Merķelis G. Izlase. Rīgā 1969.

„Minerva“, [Hamburg] 1793.

„Mitauische Zeitung“, 1792.

Müller D. Beiträge zur Geschichte und Kenntniss der Rigischen Stadtbibliothek. Allen patriotischen Mitbürgern gewidmet. Riga 1792.

[Б. В. Пестель]. Примечание о городе Риге. М. 1798.

„Politisches Journal“, [Hamburg] 1792.

Reden bey Eröffnung und Schluss des Landtages vom 30. Juni 1794. Mitau [1794].

„Rigische Anzeigen“, 1771.

„Rigische politische Zeitung“, 1788—1797.

Ritterbund. Von der Nothwendigkeit, den kurländischen jungen Adel zum Kriegsdienst zu bilden. Mitau [1792].

Rosen E. Die sechs Decennien meines Lebens. Riga 1877.

[Rosenkamp f G.] Materialien zu Grundsätzen zur Verbes-

serung des Zustandes der Bauern in der Rigaschen Statthalterschaft mit Ausschluss des Arensburgischen Kreises. [Riga] 1796.

Schach-Steffenhagen. Steffenhagen und sein Haus. Dokumente. Riga 1904.

Scherwinzky Chr. Etwas von und für Livland. Reval 1789.

Scherwinzky Chr. Wir und Sie, oder Gedanken eines russischen Bürgers über ächte Monarchie und ächte Freiheit. Riga [1794].

[Schoppingk D.] Etwas aus der Lebensgeschichte des Herrn von Howen. Basel [Dresden] 1796.

Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas, I. Rīgā 1934.

Snell K. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee. Jena 1794.

Stender G. Wahrheit der Religion. Riga 1784.

Stenders (Vecais). Zingu lustes, I—II, Jelgavā 1785.—1789.

Tiling J. Ueber die sogenannte bürgerliche Union in Kurland, I—III. Riga 1792—1793.

Tiling J. Klage über eine infamirende Anschuldigung vor dem engern Ausschuss der von der französischen Seuche nicht angesteckten Klugen und Redlichen. Riga 1793.

Туманский Ф. Речь о некоторых причинах, препятствующих усовершенствованию хозяйства. — Труды Вольного экономического общества, XIX, СПб. 1794.

Über die jährliche Hungersnoth der lief- und ehstländischen Bauern. — Nordische Miscellaneen, VIII. Riga 1784.

Wilde P. Der Landarzt. Mitau 1765.

Ziegenhorn Chr. Staats-Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen. Königsberg. 1772.

Pētījumi

Āboliņa M. Materiāli Vidzemes zemnieku šķiru cīņas vēsturei XVIII gadsimta beigās. — «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1956., 12.

Āboliņa M. Vidzemes zemnieku klaūšas un nodevas 18. gs. beigās. — Vēstures problēmas, I. Rīgā 1957.

Аболинь М. Барщинное хозяйство и классовая борьба крестьян Видземе в конце XVIII века. Автореферат диссертации. Рига 1957.

Ābers B. Kurzemes muižu likumi. — «Senatne un Māksla», 1936., 3.

Altements A. Vidzemes zemnieku reformas jautājums no 1795. līdz 1797. gadam. — „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, 1938., 1.

Buchholtz A. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga. Riga 1890.

Bušs N. Rīgas pilsētas bibliotēka un tās grāmatu vēsture. Rīgā 1937.

Деборин А. Социально-политические учения нового и новейшего времени, т. II. М. 1967.

Der Mitauer Müller-Aufstand von 1792. — „Neue Dörptsche Zeitung“, 1872, 197.

Die bürgerliche Union in Kurland. — „Baltische Monatsschrift“, 1865, Bd. XII.

Donnert E. Schlözer und die baltischen Völker. — Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Bd. XII. Berlin 1962.

Eckardt J. Johann Friedrich Hartknoch. — „Rigascher Almanach“, 1870.

Eckardt J. Die Freimaurerei in Riga. — „Rigascher Almanach“, 1900.

[Eckardt J.] Die Begründung der Rigaer Büchercensur 1796. — „Düna Zeitung“, 1903, 102—104.

Frechner A. Die Leiden des Pastors Seider. Leipzig 1881.

Grass W. Karl Gothard Grass. Reval 1912.

Hahn J. Die bauerlichen Verhältnisse auf den herzoglichen Domänen Kurlands im 17.—18. Jahrhundert. Karlsruhe 1911.

Heyking A. Ein paar Worte über die staatliche Finanzwirtschaft des Herzogthums Kurland und Semgallen. — Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1895. Mitau 1896.

История Польши, I. Под. ред. В. Д. Королюка, М. С. Миллера, П. К. Третьякова. М. 1954.

Januška A. No Liepājas pilsētas bibliotēkas vēstures. — Latvijas PSR masu bibliotēku darba pieredzes biļetens. Rīgā 1957.

Jarochowski K. Powstanie Kościuszki w Kurlandii. Poznań 1860.

Jaugietis V. Liepājas pilsētas bibliotēkas vēsture. — «Bibliotekārs», 1939., 2./3.

Kalniņš V. Kurzemes hercogistes valsts iekārta un tiesības (1561.—1795.). Rīgā 1963.

Kāpostiņš A. Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. gadā. Rīgā 1924.

Karlsons Ž. Brīvības propaganda un franču emisāri Latvijā 1794.—1812. gadā. — „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls“, 1937., 1.

Какх Ю. Крестьянское движение и крестьянский вопрос в Эстонии в конце XVIII и в первой четверти XIX века. Таллин 1962.

Kundziņš K. Latviešu teātru repertuārs. Rīgā 1955.

Liepiņa Dz. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). Rīgā 1962.

Matīss A. Latviešu literārās biedrības 100 gadu darbība. Rīgā 1929.

Mettig C. Geschichte der Stadt Riga. Riga 1897.

Misiņš J. Latvijas grāmatniecība un grāmatu rūpnieki. — Grāmata par grāmatu, I. Rīgā 1925.

Мовчук М. Формирование философской и общественно-политической мысли в России XV—XVIII веков. М. 1946.

Николаев М. К истории русско-латышских литературных связей. — «Известия АН Латв. ССР», 1960, 2.

Poelchau A. Der Verlag von Johann Friedrich Hartknoch, Buchhändler und Verleger. Riga 1918.

Räder W. Die Gerichtssekretäre und Advokaten Kurlands. Tartu 1938.

Räder W. Die Juristen Kurlands im 18. Jahrhundert. Posen 1942.

R [einfeld] Fr. Der Mitauer Mülleraufstand von 1792. — „Baltische Monatsschrift“, 1872, Bd. 5—6.

Schmidt O. Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. Jurjew 1895.

Сиповский В. Из прошлого русской цензуры. — «Русская старина», 1899, IV.

Скабучевский А. Очерки истории русской цензуры. СПб. 1892.

Smilga V. Kurzemes zemnieku brīvības sapnis 1794. gadā. — «Sējējs», 1937., 4. burtn.

Stepermanis M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīgā 1934.

Stepermanis M. Ž. F. Turī Kurzemes ceļojuma apraksts. — Tautas vēsturei. Rīgā 1938.

Stepermanis M. Zemnieku nemieri Vidzemē 1750.—1784. Rīga 1956.

Stepermanis M. Daži jauni avoti par G. Merķeļa «Latviešiem». — «Zvaigzne», 1959., 11.

Степерманис М. Влияние французской революции 1789—1794 гг. на аграрный вопрос Латвии. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960. Киев 1962.

Строд Г. «Железный инвентарь» и его роль в социально-экономическом развитии Латвии во второй половине XVIII и первой половине XIX в. — Тезисы докладов и сообщений девятой сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Таллин 1966.

Штранге М. Французская буржуазная революция 1789—1794 гг. и разночинные слои русского общества. — Исторические записки, 1953, 39.

Штранге М. Русское общество и французская революция 1789—1794 гг. М. 1956.

Taube M. Rīgas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots. — Grāmatas un to krātuves. Rīgā 1966.

Tobien A. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I. Berlin 1899.

Тобин А. Лифляндское аграрное законодательство в 19 столетии, т. I. Рига 1900.

Tobien A. Die Leibeigenschaft in deutschen Territorien und in Livland. — „Ostdeutsche Monatshefte“, (Danzig—Berlin) 1924, Heft 12.

Valjavec V. Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770—1815. Berlin 1951.

Vipers R. Augusta Ludvika Šlecera domas par dzimtbūšanu Vidzemē. — Veltījums profesoram A. Tentelim. Rīgā 1936.

Zutis J. Baltijas jautājums. Rīgā 1951.

Zutis J. Latvija klaūsu saimniecības sairšanas periodā un Kauguru nemieri 1802. gadā. Rīgā 1953.

Зутис Я. Очерки по историографии Латвии, I. Рига 1949.

Резюме

В настоящей книге автор, в центре внимания которого долгие годы была история классовой борьбы в Латвии во второй половине XVIII в., обращается к непродолжительному, но насыщенному и интересному периоду истории Латвии — 1789—1798 годам. Это было время, когда по всей Европе прокатилось эхо Французской буржуазной революции. Свежие веяния революционных событий достигли также Курземе (Курляндии) и Видземе (Лифляндии), переживавших этап разложения феодальных отношений.

В книге рассматриваются три основных вопроса: 1) проникновение в Латвию вестей о событиях Французской буржуазной революции и ее идей; 2) отзвук революционных событий в Курляндском герцогстве; 3) Рига и Видземе в годы Французской буржуазной революции.

В период с 1789 по 1798 год классовая борьба в Латвии наиболее ярко проявилась в Курляндско-Земгальском герцогстве, в котором центральная власть была весьма слабой. Герцог в сущности был всего лишь самым крупным помещиком, который благодаря обширным феодальным земельным владениям, а также доходам от таможенных пошлин возвышался над остальными помещиками в экономическом и политическом отношении.

Между герцогом и помещиками в Курляндии в течение длительного времени существовали серьезные разногласия по вопросам аренды имений герцог-

ского домена. Взаимоотношения обострились после 1787 года, когда отсутствовавший в течение нескольких лет герцог, вернувшись из-за границы в Елгаву, отказался сдавать впредь имения домена помещикам в аренду, объединив эти имения в крупные экономии, во главе которых должны были стоять управляющие. Весной 1789 года депутаты дворянского Курляндского ландтага составили и обсудили направленную против «деспотизма» герцога жалобу, которую, правда, назвали «всеподданнейшим прошением». В жалобе были выдвинуты конкретные требования помещиков — повысить пенсии чиновникам администрации и судебным чинам (все эти посты занимали представители дворянства), лучше заботиться о тюрьмах и их охране, чтобы эффективнее держать в повиновении крестьян. Из содержания жалобы становились ясными подлинные причины «революционного» выступления помещиков против «деспотизма»: авторы жалобы, отмечая значительный рост доходов герцога от крупных экономий, выражали недовольство тем, что герцог сдает в аренду помещикам лишь те имения, которые невозможно включить в подобные экономии, причем только на три года, и то за большие деньги. Жалоба отражала стремление помещиков добиться возврата к прежнему положению, когда герцогские имения за «справедливую плату» сдавались в аренду помещикам, что якобы было «источником благосостояния и счастья всей страны». Курляндское дворянство было недовольно также тем, что крупные денежные суммы, поступавшие в казну герцога в виде доходов от его обширных имений, герцог не тратил внутри страны, а инвестировал за границей. Помещики требовали также твердых гарантий того, что герцог будет уважать частные интересы, т. е. интересы отдельных помещиков. Гарантом этого могла быть царская Россия в лице своего посланника, аккредитованного в Елгаве. Во главе помещичьей оппозиции стоял курляндский барон О. фон Ховен.

Резкий и в целом негативный ответ герцога Петра Бирона на «всеподданнейшее прошение» вызвал

возмущение курляндских помещиков, которые объявили, что переговоры с герцогом о благосостоянии страны они вынуждены прекратить и будут искать иных юридических путей и средств достижения своих целей, чтобы «по возможности скорее освободить отечество от непосильного гнета, под которым оно томится уже долго, не получая помощи».

Острые противоречия и борьба в среде правящего класса Курляндского герцогства способствовали активизации нарождающейся буржуазии. Одним из наиболее радикальных идеологов бюргерства был бывший адвокат из Валки Вильгельм Людвиг Кёнеман (1751—1794), который, будучи выслан из Видземе, поселился в Елгаве. Здесь в конце 1789 и начале 1790 года он написал свою работу «Существенные размышления».

Лейтмотив сочинения Кёнемана — призыв к буржуазии Курляндского герцогства взять пример с польских городов и потребовать политических и экономических прав для горожан герцогства. По мнению Кёнемана, основные требования польских городов, позволяющие восстановить порядок в стране, сводятся к следующему: 1) общая неприкосновенность личности и имущества, 2) защита всех людей законом и 3) свобода всех сословий. Обращаясь против помещиков, Кёнеман не упускает также из виду алчность растущей буржуазии, стремящейся присвоить все основные богатства и источники доходов. Он предупреждает о возможности того, что широкие массы народа окажутся лишенными материальных выгод, доставляемых революцией, которые могут быть присвоены «небольшой кучкой».

Говоря о втором пункте требований польских городов — защите всех законом, Кёнеман отмечает, что бедняки не могут добиться правды. Деньги им нужны на пропитание, они не в состоянии приобрести сборники законов, к тому же законы написаны на непонятном для них языке, но даже если бы они смогли прочесть законы на своем родном языке, то и тогда не поняли бы их. Для того чтобы законы действительно защищали население, они должны

быть ясными, во избежание различного их толкования; закону следует подчинить также богатых и власть имущих и т. п.

Анализируя третье требование польских городов — о свободе всего населения, Кёнеман прежде всего рассматривает понятия свободы и несвободы. В Польше, как и в Курляндии, крестьяне не свободны — они находятся в крепостной зависимости. Основой несвободы крестьян является феодальная собственность помещиков на землю. Для того чтобы не допустить выступлений бюргеров против помещиков, последние стремятся внести в среду горожан раскол, утверждая, что ученый выше купца, купец — выше ремесленника, а ремесленник превосходит крестьянина. Кёнеман требует отмены крепостного права и освобождения крестьян. Однако для того, чтобы свобода была подлинной, необходимо, по мнению Кёнемана, наличие известного имущественного равенства. В этой связи он требует законодательным путем регулировать частную собственность, с тем чтобы каждый мог получить причитающуюся ему долю.

Свои «Существенные размышления» Кёнеман представил елгавскому магистрату в начале апреля 1790 года. Однако магистрату, состоявшему из зажиточных купцов, были чужды социальные мечтания Кёнемана о свободе и обеспечении средствами существования всех жителей страны; эти требования казались даже опасными. Все же некоторые мысли Кёнемана, вроде идеи объединения всех бюргеров для борьбы за свои права, пришлись бюргерам по вкусу. Уже 24 апреля 1790 года была создана так наз. «бюргерская уния», которая 12 июня вручила герцогу свои требования. Курляндские бюргеры считали себя третьим сословием герцогства, однако их прошение недвусмысленно свидетельствовало о том, что они отстаивают только интересы местных немецких бюргеров. Требования бюргеров были следующими: 1) бюргерское сословие герцогства должно привлекаться к участию в государственных делах и к утверждению законов; 2) пришельцам в герцогстве не должно быть разрешено занятие тор-

говлей; правом открывать мануфактуры должны обладать лишь местные купцы и бюргеры; 3) бюргерское сословие должно получить право занимать все светские и духовные должности; 4) бюргерам следует разрешить приобретать в наследственную собственность дворянские имения.

Курляндские помещики и герцог по-разному реагировали на этот документ. Первые сочли его незаконным, герцог же принял благосклонно, пытаясь союзом с бюргерами ослабить дворянскую оппозицию.

Чаяния ремесленников в бюргерском прошении не нашли отражения. Интересы купцов и ремесленников были весьма различными. Когда разногласия между обеими группами приняли более выраженный характер, представители ремесленников явились к Кёнеману и предложили ему взять на себя защиту их интересов. Кёнеман принял это предложение и составил от имени ремесленников заявление о выходе из «бюргерской унии».

В целях распространения своих взглядов среди ремесленников Кёнеман передал им экземпляр своих «Существенных размышлений». Однако рукопись была написана неразборчивым почерком, стиль изложения был тяжелым, да и рассуждения Кёнемана — чересчур абстрактными для того, чтобы ремесленники могли в них разобраться сами, поэтому они обратились к профессору Елгавской академической гимназии Безеке, прося разъяснить им содержание работы Кёнемана. Но Безеке был сторонником «бюргерской унии» и осудил ремесленников за их выход из унии и подрыв бюргерского движения. Ремесленников, это, естественно, не удовлетворило, и в конце сентября 1790 года они обратились к проповеднику кальвинистской общины и профессору И. Н. Тилингу, который стал в Елгаве популярен после произнесенной им 22 августа этого года проповеди по поводу неравноправия сословий. Проповедь Тилинга прозвучала двусмысленно, и легко могло показаться, что он настраивает бюргеров против «благородных» дворян, но, когда герцог призвал Тилинга к ответу и подверг допросу, Тилинг стал

доказывать, что проповедовал прямо противоположное и что он неправильно понят.

Явившись к Тилингу, ремесленники сообщили ему о своих затруднениях, показали обширную работу Кёнемана и просили взять на себя защиту прав ремесленников. Выразив на это согласие, Тилинг обещал прочитать статью Кёнемана и в меру необходимости изменить, исправить и дополнить. Будучи весьма честолюбив, Тилинг оправдывал применение самых различных средств для достижения цели. Однако достаточно было Тилингу прочитать «Существенные размышления», как в нем заговорил пастор и он выступил против Кёнемана, назвав адвоката «опасным мечтателем, охваченным революционным духом и обезумевшим от него, с сердцем, пораженным безбожием и пороком». Впрочем, Тилинг признавал, что этот странный мечтатель обладает обширными познаниями. О статье Кёнемана Тилинг высказался отрицательно: «Прочитав эту статью, я обнаружил, что она полна самых бесстыдных и резких нападок на их светлость герцога, правительство и дворян, она имела целью вызвать величайшее смущение умов, и потому не может быть речи об ее исправлении, — она должна быть полностью отвергнута и запрещена». И все же вопреки столь отрицательной оценке статья Кёнемана произвела на Тилинга глубокое впечатление: «Занимаясь ею, я стал все глубже продумывать, на что же собственно жалуются бюргеры, в чем сущность их жалоб и как я могу помочь своим согражданам предотвратить разорение и несчастье, угрожающие всей стране. Господь даровал мне возможность показать свою преданность и правоту. И я составил от имени почти 400 елгавских бюргеров «Подлинную жалобу елгавских бюргеров» („Die eigentlichen Beschwerden der Bürger zu Mitau“).

Благодаря этому сравнительно конкретному произведению Тилинг заслужил безраздельное признание верхушки елгавских ремесленников. В статье Тилинга выдвигались следующие требования: 1) нужно образовать новый магистрат из равного количества представителей купцов и ремесленников;

2) необходимо ограничить вывоз сырья за границу, с тем чтобы оно перерабатывалось на месте и тем самым была обеспечена занятость ремесленников; 3) следует вести борьбу с перекупщиками, ростовщиками и внецеховыми ремесленниками. В основе перечисленных требований лежало то обстоятельство, что ввезенные из-за границы ремесленные изделия вытесняли продукцию местных ремесленников. В этом смысле жалоба, составленная Тилингом, была направлена против купцов, которые представляли собой главную опору «бюргерской унии». По отношению же к помещикам сочинение Тилинга было в общем благожелательным, поскольку они являлись основными работодателями ремесленников.

Составленная пастором Тилингом жалоба елгавских ремесленников была представлена герцогу осенью 1790 года, однако конкретных результатов не дала. Елгавский магистрат и впредь оставался в руках купцов из Большой гильдии, так что требования ремесленников об участии в деятельности магистрата и ограничении внешней торговли были оставлены без внимания.

Идеи Кёнемана приобрели в это время популярность среди подмастерьев и ремесленных учеников. В 1792 году стали распространяться слухи, что в Елгаве тайно организуется яacobинский клуб. Встревоженное курляндское дворянство начало организовывать свои вооруженные силы. В этой напряженной ситуации последней каплей, переполнившей чашу, явился конфликт между герцогом и мельничными подмастерьями по поводу незаконно удержанных у последних денег за помол. Ранним утром 13 декабря 1792 года герцогский дворец в Елгаве подвергся нападению. Однако попытка цеховых подмастерьев и учеников и городской бедноты захватить дворец окончилась неудачей: под градом картечи они быстро рассеялись. У нападавших было мало оружия, отсутствовала тесная связь с остальными ремесленниками города, неясной оставалась и цель нападения на дворец.

Революционные настроения ремесленников, подмастерьев, учеников и городской бедноты пыталась

использовать в своих интересах часть курляндских помещиков во главе с Ховеном. С помощью организованных массовых выступлений они хотели заставить герцога Петра Бирона заключить соглашение с помещиками. К этому герцога вынуждали как внутриполитические, так и внешнеполитические затруднения. Петр Бирон опасался, что в случае восстановления низших слоев городского населения его могут возглавить бюргеры. Помимо этого, ощущалось влияние распада Польши, к тому же царское правительство приняло сторону помещиков. В таких условиях на ландтаге в 1793 году герцог уступил помещикам, обещав, что в отношении аренды имений сохранится тот же порядок, который существовал до 1786 года. 11 сентября 1793 года был обнародован герцогский патент о ликвидации «бюргерской унии». Представители последней тщетно рассчитывали на поддержку герцога, который, заключив соглашение с помещиками, стал проявлять недвусмысленную недоброжелательность к бюргерам.

Деятельность «бюргерской унии» имела определенное значение в истории Латвии. В условиях, когда в остальных районах Латвии феодально-крепостнический строй казался еще неизменным, в курляндских городах сложилось открытое движение буржуазии, декларировавшее свои симпатии тогдашнему демократическому устройству Северной Америки, признававшее заслуги Французской буржуазной революции в подрыве абсолютизма и клерикализма и в создании нового, буржуазного общества. С точки зрения исторической перспективы все это заслуживает положительной оценки, несмотря на весьма ограниченный характер целей «бюргерской унии».

Поражение ремесленников и городской бедноты Елгавы в 1792 году и запрещение «бюргерской унии» отнюдь не послужили разрешению социальных проблем, существовавших в Курляндском герцогстве. Курляндские помещики понимали это и стремились с помощью царского правительства упрочить свое привилегированное положение, для того чтобы обезопасить себя от возможных в будущем

волнений бюргеров и крестьян. Однако крестьянских волнений им избежать не удалось. Благодаря слухам и при посредстве газет сведения о событиях в Европе и у себя в Елгаве достигли крестьян. Весной 1794 года курземские крестьяне от бесплодных жалоб перешли к активному сопротивлению, которое постепенно вылилось в массовое движение¹. Этому способствовали революционные события в Польше. Курляндские помещики, до смерти напуганные крестьянскими восстаниями, единодушно стали добиваться включения герцогства в состав Российской империи, чтобы таким образом обеспечить существование ничем не ограничиваемого крепостного строя. В 1795 году Курляндское герцогство стало частью Российской империи.

Если события в Курляндском герцогстве с 1789 по 1794 год явились открытым выражением обострившейся класовой борьбы, то тут же по соседству в Видземе и Риге внешне все казалось «благополучным». И хотя в недрах феодального способа производства в Видземе скрывались столь же глубокие противоречия и он в такой же степени вступил в период разложения, тем не менее здесь действовали и некоторые другие, побочные обстоятельства. Видземе и Рига входили в состав Российской империи, а аппарат надстройки этой военно-феодальной державы был еще незыблем. Полицейский режим царской России был направлен на подавление в самом зародыше малейших проявлений классовых противоречий. Так, например, волнения рижских ремесленных подмастерьев осенью 1788 года закончились наказанием 52 «мятежных» подмастерьев каменщиков. С началом революции во Франции прибалтийский генерал-губернатор (Броун, позднее — князь Репнин) получил приказ ежемесячно докладывать царскому правительству о положении в крае. Приезжавшие в Ригу из-за границы лица и их багаж

¹ Краткий обзор крестьянского движения в Курземе (Курляндии) в это время см. в работе: М. Степерманис. Влияние Французской революции 1789—1794 гг. на аграрный вопрос в Латвии. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев, 1962, стр. 320—331.

контролировались. Для того чтобы помешать распространению революционных идей, царские власти высылали подозрительных лиц из Риги или подвергали их аресту.

В условиях усиленного военно-полицейского надзора общественная жизнь бюргеров в Риге и Видземе была в целом весьма вялой и ограниченной. В Риге действовало несколько закрытых клубов с небольшим числом членов, имелись два книжных магазина, одна городская публичная библиотека, несколько частных библиотек и 5—6 масонских лож. Заметным явлением в общественной жизни рижских бюргеров были спектакли местного немецкого театра. Театр в то время пользовался материальной поддержкой небольшой группы рижских купцов. В 1792 году он ставил пьесу прибалтийско-немецкого писателя А. Коцебу «Женский якобинский клуб». А. Коцебу одним из первых отправился из Прибалтики в Париж (под предлогом необходимости лечения на заграничных курортах), чтобы наблюдать за ходом революции. В этот период в Риге начал свою деятельность один из выдающихся деятелей просвещения в Прибалтике — сын ледургского пастора Гарлиб Меркель. Отзвуки Французской буржуазной революции, события которой обсуждались в кругу его друзей, побудили Г. Меркеля написать остро публицистическую работу о происхождении крепостной зависимости крестьян в Видземе и об их современном положении. Эта идея созрела у Меркеля летом 1793 года, когда во Франции в результате восстания народных масс установилась якобинская диктатура. Опубликованная в Лейпциге в 1796 году работа Г. Меркеля «Латыши, особенно в Лифляндии, в конце философского столетия» идейно перекликалась с произведениями как великого русского демократа А. Радищева, так и прогрессивных западноевропейских публицистов.

Царские власти в Прибалтике (наместническое правление) в этот период стали уделять больше внимания деятельности дворянских судов Лифляндии, в особенности расследованию крестьянских жалоб, понимая, что чрезмерно суровые наказания могут

вызвать крестьянские волнения. По инициативе наместнического правления целый ряд судебных дел слушался в нескольких судебных инстанциях, причем разбирательство длилось много лет (дело о жестоких наказаниях крестьян в имении Штрокирха Лабренчи; дело владельца имения Вецкарки фон Паткуля; дело о продаже крестьян имения Ыйсу и др.). Такое вмешательство властей во взаимоотношения крестьян и помещиков официальные представители помещиков стали изображать как «деспотизм» администрации и судов и пытались жаловаться на «ущемления» в Сенат и императрице Екатерине II, однако ничего не добились.

В основе всех этих противоречий лежало то обстоятельство, что помещики искали выхода из кризиса феодального хозяйства в усилении барщинной эксплуатации, полагая, что этого можно добиться путем перемера и переоценки крестьянских наделных земель. Крестьяне сопротивлялись такой переоценке, ссылаясь на установленные в 1765 и 1784 годах нормы барщинной повинности как на незабываемый закон. Результатом явился рост числа крестьянских жалоб. В 1794 году угроза крестьянских волнений в Видземе стала реальной. Помещик Ф. Зиверс в начале 1794 года писал гражданскому губернатору Лифляндии Палену: «...возрастающее недовольство явственно свидетельствует, что если оно не будет затушено в самом зародыше, то может превратиться в обширный и всепожирающий пожар, который не погасить уступками». По мнению помещиков, свободные ремесленники и грамотные служащие имений знакомили крестьян с революционными событиями в Европе.

С большим удовлетворением лифляндские помещики восприняли указ Павла I от 28 ноября 1796 года об отмене наместнического правления и восстановлении в Прибалтике дворянского самоуправления, или «ландесштата». На лифляндских ландтагах 1796 и 1797 годов были выработаны так наз. 27 пунктов Зиверса, направленные на преодоление кризиса барщинно-крепостнического строя в Видземе. Предлагалось произвести перемер земель имений,

принять новые, повышенные нормы барщинных повинностей и податей, отдать рассмотрение крестьянских жалоб полностью в ведение помещичьих учреждений, сопротивление крестьян подавлять вооруженной силой.

Павел I не утвердил 27 пунктов Зиверса, но отнюдь не потому, что намеревался издать лучшие аграрные законы, и не потому, что правительство опасалось «либерализма» этих пунктов, которого в них не было, и, наконец, не потому, что против них возражали четыре прибалтийских сенатора (Ребиндер, Ховен, Липхардт и Хейкинг), указывая, что крестьян можно продавать лишь тем помещикам, которым в Лифляндской губернии принадлежит недвижимая собственность. Царь отказался от пунктов Зиверса потому, что опасался крестьянского восстания.

Павел I весьма энергично принялся за подавление всякого проявления свободной мысли в Прибалтике. Статьи Меркеля были изъяты из обращения и сданы в архив. 11 февраля 1797 года был опубликован указ о введении в различных местах, в том числе и в Риге, цензуры для ввозимых в Россию книг. Рижскому магистрату было велено отвести место для сжигания нежелательных книг. Книготорговец Гарткнох был арестован, а его книжная лавка и издательство, опубликовавшее труды гуманиста Гердера, философа Канта, прибалтийских просветителей И. Эйзена, А. Гупеля и многих других, были закрыты. Под строгий надзор цензуры попал и другой рижский книгоиздатель — Мюллер, а также елгавский книгопечатник и издатель Стефенхаген.

Как в Курземе, так и в Видземе после 1794 года наступила полоса мрачной феодальной реакции. Условия для перехода к новым, более прогрессивным производственным отношениям в Латвии еще не сложились. Однако истребить вольнолюбивые идеи было уже невозможно, несмотря на то что их выразители подвергались безжалостным наказаниям.

SATURS

	Lpp.
Ievadam. Avoti un literatūra	5
Latvija Franču buržuāziskās revolūcijas priekšvakarā	15
Franču buržuāziskās revolūcijas notikumu atbalss un ideju ieplūšana Latvijā	35
Revolucionāro notikumu atblāzma Kurzemes hercogistē	45
Pretrunu saasināšanās valdošajā šķirā	45
Kurzemes «trešās kārtas» uzstāšanās	53
Hercoga pils sturmēšana Jelgavā 1792. gada 13. decembrī	73
Kurzemes zemnieku sacelšanās 1794. gadā	94
Rīga un Vidzeme Franču buržuāziskās revolūcijas laikā	131
«Jakobiņu» tvarstišana	131
Jauni strāvojumi sabiedriskajā dzīvē	135
Šķiru cīņas saasināšanās Vidzemē	145
Vidzemes muižnieku pašvaldības atjaunošana un vispā- rējās reakcijas iestāšanās	163
Noslēgums	180
Parindes	182
Avoti un literatūra	201
Отблеск великого пламени (резюме)	208

Mārgers Stepermanis

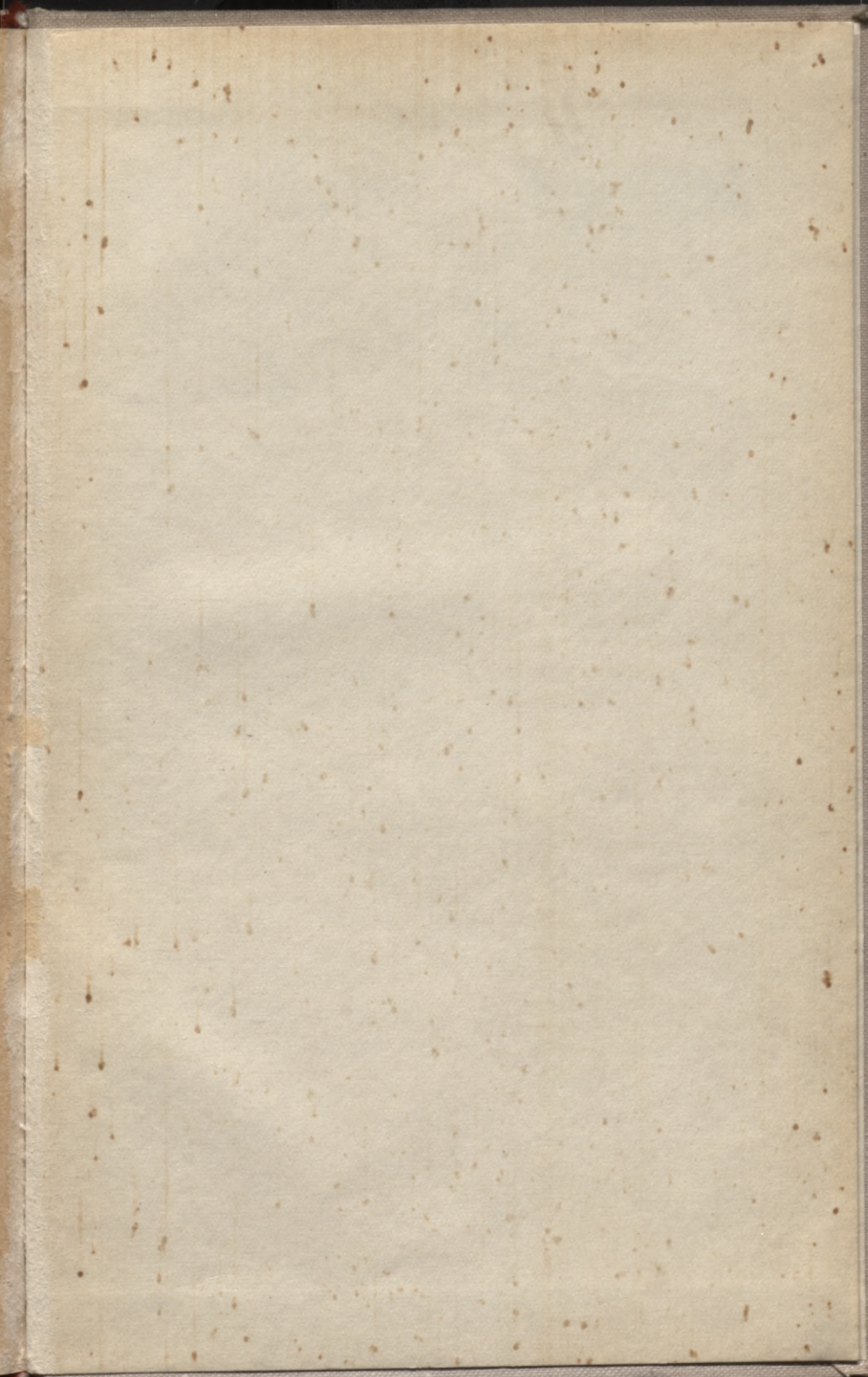
LIELĀS LIESMAS ATBLĀZMA

Vāku zīmējusi Sk. Elere.

Redaktore A. Feldhūne. Māksl. redaktors V. Zirdziņš. Tehn. redaktore M. Kai-
riša. Korektore L. Brahmāne.

Nodota salikšanai 1970. g. 31. augustā. Parakstīta iespiešanai 1971. g. 12. janvārī.
Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 84×108¹/₃₂, 6,94 fiz. iespiedl.; 11,7 uzsk.
iespiedl.; 12,12 izdevn. l. Metiens 1500 eks, JT 05005. Maksā 95 kap. Izdevnie-
cība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes
Preses komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā Vienības gatvē 11. Pasūt. Nr. 11003.

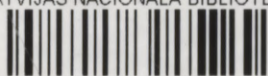
9(L)1

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308116707

0.95

15790